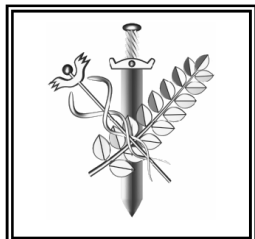


ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

# ПРАВО



# І БЕЗПЕКА

*Науковий журнал*  
*Scientific journal*

*№ 4 (59) 2015*

Засновник та видавець –  
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 8 разів на рік

Заснований у травні 2002 р.

Науковий журнал посів II місце в конкурсі  
на краще наукове періодичне видання  
в системі МВС України у 2010 та 2012 роках,  
III місце – у 2014 році

Харків 2016

Журнал «Право і Безпека» є фаховим  
з юридичних наук  
(наказ МОН України від 12.05.2015 № 528)  
та із психологічних наук (спеціальність  
19.00.06 «Юридична психологія»)  
(наказ МОН України від 06.03.2015 № 261)

Рекомендовано до друку  
та до поширення через мережу Інтернет  
Вченою радою  
Харківського національного  
університету внутрішніх справ,  
протокол № 13 від 22.12.2015

**Головний редактор:** *Головко О. М.*, д-р юрид. наук, проф.  
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

**Т.в.о. відповідального секретаря редколегії:** *Білоус П. О.* (ХНУВС)

**Редакційна колегія журналу за галузями науки:**

**Юридичні:** *Музичук О. М.*, д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС) – заст. гол. ред.

*Смельянов В. П.*, д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

*Комзюк А. Т.*, д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України (ХНУВС)

*Марцеляк О. В.*, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

*Мельник К. Ю.*, д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

*Мічурін Є. О.*, д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

*Синявська О. Ю.*, д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

*Трубников В. М.*, д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна)

*Юхно О. О.*, д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

**Психологічні:** *Балабанова Л. М.*, д-р психол. наук, проф. (ХНУВС) – заст. гол. ред.

*Барко В. І.*, д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

*Євдокімова О. О.*, д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

*Землянська О. В.*, д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

*Кузнецов М. А.*, д-р психол. наук, проф. (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди)

*Тімченко О. В.*, д-р психол. наук, проф. (Національний університет цивільного захисту України)

*Федоренко О. І.*, д-р пед. наук, проф. (ХНУВС)

**Соціологічні:** *Руценко І. П.*, д-р соціол. наук, проф. (ХНУВС) – заст. гол. ред.

*Бакіров В. С.*, д-р соціол. наук, проф., акад. НАН України, член-кор. НАПН України (ХНУ ім. В. Н. Каразіна)

*Погрібна В. Л.*, д-р соціол. наук, проф. (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

*Сапна М. М.*, д-р соціол. наук, проф. (ХНУВС)

*Тягло О. В.*, д-р філос. наук, проф. (ХНУВС)

*Хижняк Л. М.*, д-р соціол. наук, проф. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна)

- ✓ Статті журналу рецензуються членами редколегії за відповідними галузями науки. За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо, відповідають автори публікацій. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.
- ✓ Журнал включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International», доступ до паспорту видання: [http://journals.indexcopernicus.com/++\\_p24783657,3.html](http://journals.indexcopernicus.com/++_p24783657,3.html).
- ✓ Електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на веб-сайті видання (<http://pb.univd.edu.ua>), на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України» (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>), у репозиторії Харківського національного університету внутрішніх справ KhNUIAIR (<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/>).
- ✓ Журнал зареєстровано в «Polska Bibliografia Naukowa» (PBN, Польська наукова бібліографія) – на порталі Польського міністерства науки і вищої освіти; доступ до паспорту видання: <https://pbn.nauka.gov.pl/journals/48136>.
- ✓ Журнал зареєстровано в «Research Bible» («ResearchBib») – міжнародній мультидисциплінарній відкритого доступу базі даних наукових журналів, публікацій та конференцій; доступ до поточної інформації про видання: <http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1727-1584>.
- ✓ Журнал включено до повнотекстової бази даних наукових журналів відкритого доступу «Open Academic Journals Index» (OAJI); доступ до паспорту видання: <http://oaji.net/journal-detail.html?number=2258>.
- ✓ Доступ до профілю журналу в Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=Vi9GuilAAAAJ>.
- ✓ При передруку посилання на журнал «Право і Безпека» обов'язкове.

## ЗМІСТ

## СТАТТЯ НОМЕРА

**ЄВДОКИМОВА О. О.**

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВПЛИВИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ АНОМІЇ ..... 6

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО,  
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО****КОНДРАЦЬКА Н. М.**ЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМНО-СТРУКТУРНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ МІСЦЕВОГО  
САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ..... 11**НАУМОВА Н. М.**ДОСВІД КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА  
НА НЕДОТОРКАНІСТЬ ЖИТЛА У КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ  
ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ..... 17**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО,  
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО****ГРУШЕВСЬКИЙ В. А.**ІНСТИТУЦІЙНІ РЕФОРМИ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ  
ЯК ОСНОВА ПОБУДОВИ НОВОЇ СЕРВІСНОЇ СЛУЖБИ ..... 24**ЄФІМЕНКО М. Ю.**

БАЗА ДАНИХ ЯК ОБ'ЄКТ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН ..... 27

**ІЛЬКОВ В. В.**ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ЯК ДЖЕРЕЛ  
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ЩОДО ВИКОНАННЯ  
СУДОВИХ ДОРУЧЕНЬ СУДІВ УКРАЇНИ..... 31**КИРИЛЮК І. В.**ПРИЄДНАННЯ ДО АПЕЛЯЦІЙНОЇ СКАРГИ  
В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ..... 36**КОБЗЄВА Т. А.**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ  
ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ  
УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СИСТЕМОЮ УКРАЇНИ ..... 42**ПАБАТ О. В.**СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ  
ТА ЇХ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗВ'ЯЗКИ ..... 47**ПРОЦКИХ О. Ю.**ІНФОРМАЦІЙНА ВЗАЄМОДІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ  
З ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКІСТЮ..... 50**РАЙНІН І. Л.**

РОЗВИТОК ОСВІТИ В ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ..... 55

**ФЕДОРЧУК М. В.**

СУТНІСТЬ І СТАН УПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ..... 61

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**БОЛВІНОВ С. П.**

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОДЕРЖАННЯ  
НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВИМИ ОСОБАМИ  
В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ..... 67

**БРИЛЬОВ М. О.**

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ  
З РОЗКРАДАННЯМ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ ПІД ЧАС БУДІВНИЦТВА,  
РЕМОНТУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ АВТОМОБІЛЬНИХ ДОРІГ ..... 71

**ЄВДОКІМЕНКО С. В.**

СУДОВО-ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА У ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ  
У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ..... 77

**ІВАНЦОВА О. В.**

ОРГАНІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ З ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОГО  
ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ПРИ ВИЯВЛЕННІ ЗЛОЧИНІВ  
НА ПІДПРИЄМСТВАХ ГАЛУЗІ ЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА..... 83

**КАЧМАР Б. М.**

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЧИННИКІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ  
ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ..... 89

**КУПЕНКО С. А.**

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «РОЗВІДУВАЛЬНЕ ОПИТУВАННЯ»..... 93

**МІРОШНІЧЕНКО Т. О.**

АКТУАЛЬНІСТЬ РОЛІ ВІКТИМОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ У ПРОФІЛАКТИЦІ  
КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ..... 97

**ЧУМАК В. В.**

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛУ  
ЛИТОВСЬКОЇ ПОЛІЦІЇ З АНТИТЕРОРИСТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ «ARAS»:  
ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ ..... 102

**КАДРОВА РОБОТА В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ, ТРУДОВЕ ПРАВО,  
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

**ХУДЯКОВА О. В.**

ВИМОГИ ДО КАНДИДАТІВ НА СЛУЖБУ В ПОЛІЦІЇ ..... 107

**ЕКОНОМІКА, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО**

**БАНДУРКА С. С.**

ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ  
ПРАВА ВЛАСНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА..... 112

**БАХАЄВА А. С.**

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА НЕДІЙСНОГО ПРАВОЧИНУ ..... 115

**КИРИЧОК А. В.**

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ  
ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ. ПРАВОМОЧНІСТЬ НА ЗАХИСТ ..... 120

**ПУЛЬ С. І.**

ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ ПОЗОВІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ..... 126

**СЕРЕБРЯНИК О. О.**

ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ОСОБУ  
В СИСТЕМІ ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ..... 132

**ХОДАК Є. С.**

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІДШКОДУВАННЯ БАНКІВСЬКИХ ВКЛАДІВ  
ФОНДОМ ГАРАНТУВАННЯ ВКЛАДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ ..... 136

**ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ****БОЛЬШАКОВА А. М.**

УПРАВЛІНСЬКІ ЗДІБНОСТІ У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ  
ЯКОСТЕЙ КЕРІВНОГО СКЛАДУ ОВС УКРАЇНИ: ЖИТТЄТВОРЧИЙ ПІДХІД ..... 142

**ГЕРАЩЕНКО О. В.**

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ БРОДЯЖНИЦТВА ПІДЛІТКІВ ..... 147

**ЖДАНОВА І. В.**

ПРОФЕСІЙНЕ ЗДОРОВ'Я ПРАВООХОРОНЦІВ  
ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ..... 150

**МАКАРЕНКО П. В., ЛАРІОНОВ С. О.**

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ  
НАДІЙНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ..... 156

**МІЛОРADOVA Н. Е.**

ПРОСТІР ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА  
ПРОФЕСІОГЕНЕЗУ ОСОБИСТОСТІ ..... 160

**СМІРНОВА О. М.**

СТАВЛЕННЯ ГРОМАДСЬКОСТІ ДО ПОЛІЦІЇ ТА ЇЇ ПРАЦІВНИКІВ  
(АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВИХ  
ДОСЛІДЖЕНЬ) ..... 165

**ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»**

ПОРЯДОК ПОДАВАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В НАУКОВОМУ  
ЖУРНАЛІ «ПРАВО І БЕЗПЕКА» ..... 170

## СТАТТЯ НОМЕРА

УДК 159.9:316.624

**О. О. ЄВДОКИМОВА,**

доктор психологічних наук, професор,  
 професор кафедри соціології та психології  
 факультету № 6 (права та масових комунікацій)  
 Харківського національного університету внутрішніх справ

### ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВПЛИВИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ АНОМІЇ

Визначено особливості сучасного психологічного стану українського суспільства як соціальної аномії. Суспільство, значна частина якого перебуває в такому стані, є ідеальним матеріалом для будь-якого навіювання, для насадження ідей будь-якого толку. Інформаційно-психологічна війна в таких умовах стає оптимальним засобом боротьби між державами, партіями та фінансовими угрупованнями: інформаційні операції, пропагандистські кампанії, таємні акції, чорний піар, підривна діяльність, диверсійні психологічні технології впливають на сприйняття, комунікацію, групову згуртованість або розрізненість тощо.

Інформаційно-психологічна війна виступає формою насильства, в якій в якості інструмента примусу використовуються можливості впливу інформації на психіку людини. Підготовка суспільства до активної протидії інформаційно-психологічним загрозам (як зовнішнім, так і внутрішнім) стає питанням подальшого успішного функціонування українського суспільства.

**Ключові слова:** соціальна аномія, депресія, розпад системи норм, маніпулювання суспільною свідомістю, інформаційно-психологічна війна, інформаційно-політичні конфлікти, прихований інформаційно-психологічний вплив.

Yevdokimova, O.O. (2015), "Information and psychological impacts in terms of social anomie" ["Інформаційно-психологічний вплив в умовах соціальної аномії"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 6–10.

Переважає більшість статей з проблем психологічної практики в сучасній Україні розпочинається з констатації складних суспільних та економічних процесів в нашій державі та їх впливу на психічний стан українців. І сперечатися тут, дійсно, не доводиться. До суспільних та економічних потрясінь, що відбуваються в Україні, тим чи іншим чином (активно або пасивно) залучено практично все населення країни.

Соціально-економічні перетворювання, різке зростання рівня безробіття, зниження рівня життя призвели до соціально-політичної нестабільності та високої соціальної напруженості. Руйнування звичного способу життя, погіршення соціальної інфраструктури, послаблення ролі соціальних інститутів негативно вплинули на всі сторони життя населення, загостривши проблему соціальної аномії [1, с. 71]. Античний філософ Платон поняття «аномія» використовував для позначення анархії, безладу, беззаконня, безвір'я і несправедливості. У соціологію цей термін ввів видатний французький дослідник Еміль Дюркгейм. Він відзначав, що аномічні стани в суспільстві виникають особливо часто в умовах економічних криз і динамічних реформ. «У момент суспільної дезорганізації, – зазначав він, – чи буде вона відбуватися

через болючу кризу або, навпаки, в період сприятливих, але дуже раптових соціальних перетворень – суспільство виявляється тимчасово нездатним здійснювати потрібний вплив на людину» [2, с. 237].

Згідно з Е. Дюркгеймом, поняття аномії характеризує стан суспільства, при якому настають дезінтеграція і розпад системи норм, що гарантують громадський порядок. В умовах аномії, зазначає Е. Дюркгейм, істотно розширюються можливості для вільних волевиявлень, у тому числі для таких з них, що виходять за межі цивілізованої нормативності. Поширюються егоїстичні умонастрої, зникає належна повага до моральних і правових норм, погіршується стан моралі, зростає число самогубств і злочинів... В такі періоди у більшості зникає уявлення про відмінності між справедливістю і несправедливістю, законністю і беззаконням, можливим і неприпустимим [2, с. 238].

Аномія викликає особливий психологічний стан особистості, який характеризується відчуттям втрати орієнтації в житті, що виникає, коли людина опиняється перед необхідністю слідування нормам, що суперечать одна одній. Людина потрапляє в ситуацію невизначеності, яка характеризується не тільки необхідністю

постійного індивідуального соціального вибору у сферах, де у здоровому суспільстві мала б діяти соціальна регламентація, але й необхідністю вибору етичного. Це призводить до розмивання кордонів соціальної норми, до соціальної відчуженості, до глибокого внутрішньо-особистісного конфлікту [2, с. 239]. Люди є соціально дезорієнтованими, переживають відчуття тривоги, ізольованості від суспільства. Це закономірно призводить до девіантної поведінки, злочинності та інших асоціальних явищ. Необхідною умовою виникнення аномії є протиріччя між двома рядами соціально породжуваних явищ (перший – потреби і інтереси, другий – можливості їх задоволення) [3].

Значно загострює ситуацію в українському суспільстві й «чинник АТО». Як ми вже зазначали у попередніх роботах, значна частина учасників АТО продовжують відчувати окремі симптоми гострої фази ПТСР, а саме: нав'язливі спогади, намагання всіма силами уникнути нагадування про травмуючу ситуацію; нав'язливі сновидіння, що знову і знову відтворюють обставини травми; страх нічних кошмарів викликає безсоння; депресія (відчуття досади, відчаю та самотності протягом тривалого часу); відсутність інтересу до життя; емоційна холодність; соціальне уникнення, дистанціювання, відчуження від інших; «провина за виживання» перед тими, хто загинув; емоційні сплески – напруженість, страх, злість, які виходять з-під контролю; будь-яке зауваження сприймається або як загроза, або як образа; подразливість, значно підвищена збудливість; симптоми виснаження центральної нервової системи: зниження фізичної та розумової працездатності; ослаблення функції уваги і зосередженості; підвищена дратівливість; зниження здатності до творчої діяльності; психопатоподібні порушення; гнівливість, напади погано контрольованої агресії; відчуженість від соціуму; егоїзм; зниження здатності до любові і співпереживання; схильність до розвитку різного роду залежностей; порушення соціальної адаптації; почуття вкороченої життєвої перспективи; неспецифічні соматичні розлади [4].

Незадоволеність власним життям, невпевненість у майбутньому, постійний смуток, відсутність енергії, неможливість зосередитися, а нерідко й думки про те, чи варто взагалі жити, – суспільство, значна частина якого перебуває в такому стані, є ідеальним матеріалом для будь-якого навіювання, для насадження практично будь-яких ідей. Виникає проблема насильства у соціальних відносинах. Про це писали й Габріель Тард у «Законах наслідування», і вже згаданий Еміль Дюркгейм, і Гюстав Лебон у своїй концепції «психології мас», і Зигмунд Фрейд у

роботі «Психологія мас і аналіз людського «Я» (1921) тощо.

Насильство в соціальних відносинах є явищем досить поширеним: насильство неможливе без громадської організації та соціально-політичної ієрархії, системи підпорядкування одних членів суспільства іншим. При застосуванні насильства перевага завжди віддається тим засобам, способам і інструментам соціального примусу, які в умовах даної громадської організації є найбільш ефективними. В інформаційному суспільстві такими інструментами є комплексні організаційні технології інформаційно-психологічного впливу.

Ще 28 вересня 2000 р. у «Російській газеті» було опубліковано «Доктрину інформаційної безпеки Російської Федерації» [5], де зазначається, що сучасний світ знаходиться у стані інформаційно-психологічних війн, і пропонуються ефективні форми і методи державної *інформаційної* політики як ефективний інструмент реалізації *зовнішньої* політики. Інформаційні операції, пропагандистські кампанії, таємні акції, чорний піар, підризна діяльність, диверсійні психологічні технології... Сьогодні психологічна війна є найпоширенішим засобом боротьби між державами, партіями, релігійно-етнічними та фінансовими угрупованнями. Вона проникає в кожен дім. Від неї взагалі не можна сховатися. Але можна вивчити її інструменти та прийоми, стати здатними до опору.

На сьогодні ми можемо констатувати дуже низьку ступінь готовності сучасного українського суспільства чинити активний опір будь-яким спробам маніпулювання суспільною свідомістю, оскільки в масовій свідомості громадян ще тільки формується розуміння масштабу тієї загрози, яку можуть нести сучасні комплексні технології прихованого інформаційно-психологічного впливу, що використовуються в політичних цілях. «Інформаційно-психологічна війна дозволяє інтенсивно впливати на об'єктивні суперечності, що сьогодні існують практично на всіх рівнях державного і суспільного устрою, з метою їх примусового прояву із заданим рівнем інтенсивності та у свідомо визначеному напрямку» [6, с. 227]. Тому, безумовно, було би помилкою вбачати інформаційно-психологічну загрозу для українського суспільства як суто зовнішню. Інформаційно-психологічні війни виникають завжди з приводу перерозподілу влади та здійснення політичного керівництва у суспільстві.

Інформаційно-психологічна війна має всі ознаки політичного конфлікту: мова йде про зіткнення конфліктуючих сторін, яке послідовно проходить основні стадії розвитку соціального конфлікту: доконфліктну ситуацію (зростання

соціальної напруженості характеризується усвідомленням несумісності інтересів і позицій, консолідацією сторін конфлікту; висуванням вимог до опонента), латентну фазу, інцидент, ескалацію, збалансовану протидію, кульмінацію і згасання (вирішення протиріч чи перетворення їх в іншу форму).

Доктор політичних наук А. В. Манойло – співробітник російських спецслужб, політолог, член наукової ради при Раді Безпеки Російської Федерації, чий роботи з питань інформаційних війн отримали назву «російський підхід», перекладені на 7 іноземних мов і викладаються у військових академіях європейських країн, виділяє дві основні соціальні функції інформаційно-психологічної війни: деструктивну і регулюючу [7].

Деструктивна функція, на думку А. В. Манойла, полягає в тому, що інформаційно-психологічна війна призводить до довготривалих змін у системі соціально-політичних відносин суспільства, до перебудови її структури, прямих і зворотних зв'язків з урахуванням появи нових, практично нерегульованих нормами права, форм політичного екстремізму; до загострення політичної боротьби і поширенню практики застосування прямих форм насильства в політичних цілях. Застосування сучасних технологій інформаційно-психологічної війни може призводити до ураження центральної нервової системи людини, що виражається в руйнуванні індивідуальної свідомості, зміні або руйнуванні системи цінностей, нанесенні шкоди психічному здоров'ю, зміні або часткової втрати здатності до абстрактно-логічного мислення, що в довгостроковій перспективі позначається на генофонді нації. Негативний вплив на свідомість і психіку особистості не припиняється навіть після усунення джерела агресії [7].

До регулюючої функції інформаційно-психологічної війни можна віднести можливість вирішення протиріч щодо влади і здійснення політичного керівництва в інформаційно-психологічному просторі методами, що виключають необхідність застосування прямої збройної агресії. У сучасному суспільстві інформаційно-психологічна війна все більше заміщає і витісняє відкриту агресивну форму конфліктних взаємин у політичній боротьбі. На нашу думку, в особливих умовах напівмиру-напіввійни, у яких знаходиться Україна, саме проблеми інформаційно-психологічного впливу мають бути в центрі уваги не тільки психологів і соціологів, але й державної інформаційної політики.

У сучасному українському політичному полі ми можемо спостерігати, як психологічний вплив стає різновидом політичного конфлікту. Здійснюються спроби керувати соціальним сприйняттям тих чи інших подій і явищ;

управляти комунікацією на рівні певних суспільних груп; управляти груповою згуртованістю; управляти динамікою конфлікту; спроби дезорганізувати політичний конфлікт; знизити психологічну агресію або її переспрямувати.

Цікавим також є той факт, що управління інформаційно-політичними конфліктами в принципі не може бути ефективним, якщо конфліктів мало – в умовах одиничності конфліктів кожен конфлікт починає поводитися індивідуально і так чи інакше виходить за рамки загальних статистичних тенденцій і закономірностей, на яких побудовано інформаційне управління. Отже, множинність конфліктів в концепції управління психологічною війною є не завадою, а основною умовою ефективності застосування такої концепції на практиці. Чим більше конфліктів – тим більш передбачуваними можуть бути їх результати. Інформаційні конфлікти є доступним інструментом інформаційно-психологічного управління іншими політичними конфліктами і процесами.

Інформаційно-психологічна війна є формою насильства, в якій в якості інструмента примусу використовуються можливості впливу інформації на психіку людини. Ознаками інформаційно-психологічної війни є: а) насильство як основна форма взаємодії учасників інформаційно-політичного конфлікту; б) інформаційно-психологічні операції як спеціальна організаційна форма надання політичного впливу на учасників конфлікту; в) застосування інформаційної зброї [7]. Підготовка суспільства до активної протидії інформаційно-психологічним загрозам (як зовнішнім, так і внутрішнім) стає питанням подальшого успішного функціонування українського суспільства.

В умовах формування інформаційного суспільства інформаційно-психологічний вплив є найбільш ефективним і універсальним інструментом зовнішньої і внутрішньої політики, що надає силам, які беруть участь у політичній боротьбі, унікальні значні можливості для прихованого управління політичною системою, нанесення шкоди політичним опонентам і маніпулювання ними у власних цілях, тобто саме ті можливості, володіти якими прагнуть будь-які політичні сили. Саме це прагнення політичної еліти сприяє швидкому розвитку і вдосконаленню організаційних, технологічних форм і методів інформаційно-психологічної війни, що стають обов'язковим елементом сучасної політичної боротьби.

Інформаційно-психологічна війна базується на використанні в основі всіх своїх комплексних організаційних технологій прихованого інформаційно-психологічного впливу тих же базових елементів і способів соціальної комунікації, що



й інші соціальні процеси, а отже, є різновидом соціальних відносин, соціальним явищем, природним етапом ескалації соціального конфлікту в умовах, коли громадянське суспільство вже перейшло в нову, інформаційну, стадію розвитку, але ще не виробило дієвих механізмів регулювання нових форм і видів соціальних відносин. Сформована проблемна ситуація в даній області визначається протиріччям між об'єктивною потребою в силовому обмеженні використання в політичній практиці методів, засобів і технологій інформаційно-психологічної війни і відсутністю усвідомлення того, що інформаційно-психологічну війну як соціальне явище і різновид соціального конфлікту викоринити не можна, а можна лише гасити інтенсивність її джерел методами державного регулювання.

Між людською психікою і технічною інформаційною системою, скажімо, програмою, існують певні аналогії. Так, тільки 50 % ресурсів безпеки будь-якої інформаційної системи зосереджено в самій системі. Інші 50 % залежать від користувача. Тому ідея абсолютно надійного, виключно технічного захисту інформаційної системи будь-якого рівня складності, без захисту з боку користувача, є утопічною.

Для визначення природи існуючої загрози досить згадати ієрархію потреб А. Маслоу. Від базової потреби – голоду – до таких складних, як совість.

Правило, виведене А. Маслоу, свідчить, що людина прагне вибудувати власну систему цінностей, безпосередньо пов'язану з ієрархією потреб. Однак заповнення нового вищого шару цінностей стає можливим тільки якщо потреби нижнього рівня задоволені і мають зайву енергію. Для нас куди важливішим є наслідок правила Маслоу: в разі критичного порушення потреб нижнього рівня особистість схильна нехтувати більш складними цінностями в їх колишньому вигляді.

У людини в цій ситуації піддаються викривленням поняття честі, совісті, праведності, патріотизму, дружби – все те, що ми цінуємо в людині. Людина починає думати по-іншому. І починає вибудовувати нову систему цінностей. І саме під час такої перебудови людина або суспільство знаходяться в повній владі маніпулятора. Сьогоднішня система соціальних, політичних і психологічних відносин українського суспільства і механізми самозбереження, регулювання та безпеки, які в ній діють, не можуть перешкодити такій особливій категорії інформаційно-психологічних впливів, як інформаційно-психологічна війна. Така війна розвивається латентно, приховано навіть від уваги залучених до неї учасників, що ускладнює її

виявлення на ранніх стадіях, а також виявлення і своєчасне розв'язання суперечностей, які цей конфлікт породили. Це робить існуючу систему соціальних відносин середовищем, сприятливим до інформаційно-психологічного управління.

Саме такий спосіб інтервенції і є найпоширенішим в сучасних умовах, тим більше, що він не пов'язаний з порушеннями закону. Але це – реальна загроза.

Інформаційне управління, що викликає перерозподіл психічної енергії, завжди являє собою небезпеку, насамперед тому, що викликає перебудову особистості і зміну етичних цінностей. А це, в свою чергу, призводить до втрати психічних і соціальних ресурсів, порушення захисту і до соціальної нестабільності.

Відомі чинники агресій: інформаційна, невербальна, психологічна, економічна. Існують і заходи протидії цим видам агресій.

Розуміння природи даних факторів і механізмів формування загрози здатне значною мірою впливати на рівень захисту як інформації, так і людини й нації в цілому. Більше того, таке розуміння дозволяє боротися не з кожною конкретною загрозою, а позначити всю проблему в принципі.

Проблема безпеки людини і суспільства – це першочергова проблема сучасності. Одна з найбільш поширених мішеней на цій війні – психіка людини, захищати яку необхідно щодня. Жодні заходи цензурного, заборонного або наглядового характеру не здатні впоратися з цим завданням. В Україні проблема інформаційно-психологічних загроз та методів протидії їм на сьогодні залишається переважно суто теоретичним предметом дослідження достатньо вузького кола науковців. Сучасне українське суспільство демонструє надзвичайно низький рівень готовності чинити активний опір будь-яким спробам маніпулювання суспільною свідомістю, оскільки в масовій свідомості громадян ще тільки формується розуміння тієї загрози, яку можуть нести сучасні комплексні технології прихованого інформаційно-психологічного впливу, що використовуються в політичних цілях.

Україна сьогодні потребує створення ефективної системи протидії операціям інформаційно-психологічної війни, яка б ґрунтувалася на глибинному розумінні людської природи. Важливо не потонути в «красивих», відірваних від життя теоріях, а знайти достатню кількість ефективних методів протидії загрози інформаційного управління. Нагородою за такий підхід можуть стати особистість, колектив, нація, що мають стійкий імунітет до більшості сучасних інформаційно-психологічних загроз.

### Список використаних джерел

1. Тургенєва О. Ю. Проблема аномії у сучасному суспільстві: соціально-філософський аспект / О. Ю. Тургенєва, Я. Дудкова // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2012. – Вип. 1. – С. 71–75.
2. Дюркгейм Э. Самоубийство : Социологический этюд / Э. Дюркгейм ; пер. с фр. с сокр. ; под ред. В. А. Базарова. – М. : Мысль, 1994. – 399 с.
3. Мертон Р. К. Социальная структура и аномия / Р. К. Мертон // Социология преступности. Современные буржуазные теории : сб. ст. : пер. с англ. – М. : Прогресс, 1966. – С. 299–313.
4. Євдокімова О. О. Реакції бойового стресу, гострі та віддалені, як наслідок АТО / О. О. Євдокімова, В. І. Заворотний // III Всеукраїнський психологічний конгрес з міжнародною участю «Особистість у сучасному світі» : зб. наук. пр. / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Київ : Інформац.-аналіт. агентство, 2014. – С. 217–223.
5. Доктрина інформаційної безпеки Російської Федерації : утв. Президентом Російської Федерації 09.09.2000 № Пр-1895 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scrf.gov.ru/documents/5.html>.
6. Манойло А. В. Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны: монография / А. В. Манойло, А. И. Петренко, Д. Б. Фролов. – М. : Горячая линия – Телеком, 2003. – 541 с.
7. Манойло А. В. Концепция государственной информационной политики в условиях информационно-психологической войны [Електронний ресурс] // Государственная информационная политика в особых условиях / А. В. Манойло. – М. : МИФИ, 2003. – 388 с. – Режим доступу: <http://www.evartist.narod.ru/text24/0044.htm>. – Гл. 14.1.

Надійшла до редколегії 18.12.2015

### ЄВДОКИМОВА Е. А. ИНФОРМАЦИОННО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ВЛИЯНИЯ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНОЙ АНОМИИ

Определены особенности современного психологического состояния украинского общества как социальной аномии. Общество, значительная часть которого находится в таком состоянии, является идеальным материалом для любого внушения, для насаждения идей любого толка. Информационно-психологическая война в таких условиях становится оптимальным средством борьбы между государствами, партиями и финансовыми группировками: информационные операции, пропагандистские кампании, тайные акции, чёрный пиар, подрывная деятельность, диверсионные психологические технологии влияют на восприятие, коммуникацию, групповую сплочённость или разрозненность и др.

Информационно-психологическая война выступает формой насилия, в которой в качестве инструмента принуждения используются возможности воздействия информации на психику человека. Подготовка общества к активному противодействию информационно-психологическим угрозам (как внешним, так и внутренним) становится вопросом дальнейшего успешного функционирования украинского общества.

**Ключевые слова:** социальная аномия, депрессия, распад системы норм, манипулирование общественным сознанием, информационно-психологическая война, информационно-политические конфликты, скрытое информационно-психологическое воздействие.

### ЄVVDOKIMOVA O. O. INFORMATION AND PSYCHOLOGICAL IMPACTS IN TERMS OF SOCIAL ANOMIE

The features of the modern psychological state of Ukrainian society are determined in the article as a state of social anomie – the state of society, when the disintegration and collapse of the system of rules guaranteeing public order occur; opportunities for free public actions, including for those of them that are beyond civilized normative are significantly expanded; selfish mindset increases relative respect for moral and legal standards disappears, morals state declines, a number of suicides and crimes is growing... The majority loses in such periods an idea of the difference between justice and injustice, legality and unlawfulness, possible and unacceptable.

Society, a great majority of which is in this state, is an ideal material for any suggestion, for the infusion of ideas of any sense. There is a problem of violence in social relations. Information and psychological war becomes the most optimal kind of struggle between the states, parties, religious, financial and ethnic groups: information operations, propaganda campaigns, covert actions, black PR, subversion, sabotage psychological technologies affect perception (on a personal level); communication (at the level of individuals, groups); group cohesion or fragmentation, etc.

Information and psychological war is a form of violence, where possibilities to impact on the human psyche with the assistance of information are used as an instrument of coercion. Features of information and psychological war are: violence as the main form of interaction between participants of information and political conflict; information and psychological operations as a special organizational form of political influence on the participants of the conflict; use of information weapons. Preparation of the society to active counteraction of information and psychological threats (both external and internal) becomes a matter of further successful functioning of Ukrainian society.

**Keywords:** social anomie, depression, the collapse of the system of rules, manipulation of public opinion, information and psychological war, information and political conflicts, hidden information and psychological impact.

# ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342.25

**Н. М. КОНДРАЦЬКА,***здобувач кафедри державного будівництва**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

## ЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМНО-СТРУКТУРНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Розглянуто основні етапи еволюції місцевого самоврядування в Україні з точки зору системно-структурних побудов та моделей організації муніципальної влади. Проаналізовано зміст основних етапів та зміни, що відбувалися на кожному з них у системі та статусі органів місцевого самоврядування. Продемонстровано, як за роки незалежності системно-структурна організація місцевого самоврядування в Україні пройшла шлях від моделі повновладдя рад до французької (європейської континентальної) моделі.

**Ключові слова:** *місцеве самоврядування, муніципальна влада, система місцевого самоврядування, моделі місцевого самоврядування, органи місцевого самоврядування, муніципальна реформа.*

Kondratska, N.M. (2015), "The evolution of the system and structural organization of local self-government in Ukraine" ["Evoliutsiia systemno-strukturnoi orhanizatsii mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 11–17.

**Постановка проблеми.** З'ясування сучасного стану і перспектив розвитку системно-структурної організації місцевого самоврядування в Україні потребує розуміння історичного контексту відповідних явищ і процесів, виявлення ознак еволюційності й революційності при формуванні тих чи інших елементів. Лише за такого підходу можна повністю зрозуміти внутрішню логіку та основні тенденції муніципальної реформи, що здійснюється в Україні фактично протягом усіх років незалежності.

**Стан дослідження.** Питання еволюції місцевого самоврядування в Україні вже неодноразово ставали предметом дослідження вітчизняних учених-правників. Достатньо згадати праці таких провідних українських фахівців у галузі муніципального права, як М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, В. А. Григор'єв, І. В. Дробуш, П. М. Любченко, О. В. Прієшкіна, М. О. Пухтинський, С. Г. Серьогіна, О. Ф. Фрицький та ін. Однак питання еволюції місцевого самоврядування з точки зору саме системно-структурного підходу досі не ставали предметом окремого дослідження.

**Метою** статті є з'ясування основних етапів еволюції місцевого самоврядування в Україні з точки зору системно-структурних побудов та моделей організації муніципальної влади.

**Виклад основного матеріалу.** Місцеве самоврядування в Україні пройшло загалом три-

валий та драматичний період формування і становлення, який розпочався ще до проголошення незалежності, у надрах радянської системи управління на місцях. Початком його розбудови, точніше – відродження (у широкому історичному контексті), багато українських дослідників схильні вважати березень 1990 р., коли відбулися перші демократичні вибори, на яких були обрані депутати не лише до Верховної Ради України, а й до місцевих рад народних депутатів [1, с. 172; 2, с. 72]. Деякі учені стверджують, що пошук оптимальної моделі місцевого самоврядування в нашій державі розпочався одразу після проголошення незалежності [3, с. 16]. Іноді навіть зустрічається думка, що система місцевого самоврядування в Україні «не була результатом попереднього тривалого еволюційного розвитку» [4].

На наш погляд, зміна ідеологічних парадигм і тлумачень юридичної природи місцевої влади жодним чином не відкидає еволюційності розвитку місцевого самоврядування в Україні. Чимало особливостей структурної побудови (наприклад, поєднання колегіального органу загальної компетенції – виконкому – з єдиначальними органами спеціальної компетенції – управліннями і відділами), організаційних форм діяльності органів місцевого самоврядування (сесії місцевих рад, засідання виконкомів, виконання наказів виборців тощо), навіть

назви структурних ланок (місцеві ради, виконавчі комітети, управління, відділи) походять ще з радянського минулого. Та й саму передісторію місцевого самоврядування в Україні як самостійної (самоврядної) підсистеми публічної влади на місцях варто розпочинати не з 90-х років ХХ ст., а принаймні на кілька років раніше, коли з початком перебудови повернувся інтерес до самоврядних засад організації суспільного життя у всіх його проявах, у тому числі й до місцевого самоврядування. Телеологічні фактори звернення до місцевого самоврядування були пов'язані із суспільною потребою у децентралізації публічної влади, необхідністю забезпечувати ефективну діяльність публічно-владних структур регіонального і локального рівнів.

Закон СРСР «Про загальні засади місцевого самоврядування і місцевого господарства в СРСР», який набрав чинності згідно з постановою Верховної Ради СРСР від 9 квітня 1990 р. № 1418-І [5], став першим актом в історії Радянської влади, як що запроваджував у державну систему місцеве самоврядування і скасовував попередній статус місцевих Рад народних депутатів. У ст. 2 цього Закону йшлося про те, що система місцевого самоврядування включає місцеві ради народних депутатів, органи територіального громадського самоврядування (ради і комітети мікрорайонів, житлових комплексів, будинкові, вуличні, квартальні, селищні, сільські комітети та інші органи), а також місцеві референдуми, збори громадян, інші форми безпосередньої демократії. Крім того, в цій же статті визначався первинний рівень місцевого самоврядування – сільрада, селище (район), місто (район у місті).

Відродження місцевого самоврядування у незалежній Україні є підстави пов'язувати з процесами, які розпочалися після прийняття у 1990 р. Декларації про державний суверенітет України та відповідного їй за духом закону «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» у грудні 1990 р. [6]. Місцеве самоврядування в країні визначалося в законі як територіальна самоорганізація громадян для самостійного вирішення безпосередньо або через державні та громадські органи, які вони обирають, усіх питань місцевого життя, виходячи з інтересів населення, на основі законів країни та власної фінансово-економічної бази. Фактично, це був перший крок до закріплення на законодавчому рівні самостійності рад, передусім організаційно-правової та фінансово-матеріальної. Водночас у ст. 2 цього Закону закріплювалося, що

система місцевого самоврядування включає сільські, селищні, районні, міські, районні у містах, обласні Ради народних депутатів та їх органи, які є державними органами місцевого самоврядування. Таким чином, ліквідувавши «структурне двовладдя» рад, Закон, відображаючи державницьку концепцію місцевого самоврядування, не уникнув виникнення «функціонального двовладдя».

Після заснування у 1991 р. посади Президента була сформована виконавча вертикаль державної влади із його представників в областях і районах, до компетенції яких належало загальне керівництво місцевими державними адміністраціями, виконання районного та обласного бюджетів, контроль за дотриманням законодавства. Тож від дня прийняття закону Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» (7 грудня 1990 р.) до прийняття закону України «Про Представника Президента України» від 5 березня 1992 р. [7] та нової редакції закону про місцеве самоврядування – «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» від 26 березня 1992 р. [8] – маємо другий етап становлення місцевого самоврядування в Україні.

Із прийняттям закону «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» відбулося формальне «роздержавлення» місцевих рад, які почали визначатися лише як органи місцевого (у селах, селищах, містах) і регіонального (у районах і областях) самоврядування; законодавчо було проведено розмежування власних і делегованих державних повноважень, що делегувалися виконавчим комітетам місцевих рад народних депутатів. Було визначено також базовий рівень місцевого самоврядування (село, селище міського типу, місто), і саме радам цього рівня було надано пріоритет. Натомість на рівні районних та обласних рад не було законодавчо передбачено право створювати власні виконавчі органи (ст. 51), відповідні функції переходили до місцевих державних адміністрацій, що належали до вертикалі державної виконавчої влади і були створені при інституції представників Президента. У системно-структурному плані така модель тяжіла до європейського континентального (французького) зразка.

Отже, третій етап характеризується спробою корінного реформування системи місцевої влади, відходом від радянської моделі до такої, що побудована на засадах поєднання державного управління через представників Президента з місцевим самоврядуванням.

Подальші кроки у реформуванні територіальної організації публічної влади були ознаменовані прийняттям 3 лютого 1994 р. невеликого за обсягом, але дуже важливого закону України «Про формування місцевих органів влади і самоврядування» [9]. Згідно з цим Законом органами місцевого самоврядування в Україні визначалися сільські, селищні, районні, міські, районні у містах і обласні ради, які мали власні виконавчі органи та наділялися власною компетенцією, у межах якої могли діяти самостійно. За початковою редакцією Закону обласні, районні, Київська і Севастопольська міські ради виконували функції органів державної влади. Однак відповідно до нової редакції цього Закону від 28 червня 1994 р. голови сільських, селищних, районних, міських, районних у містах і обласних рад та очолювані ними виконавчі комітети у порядку і в межах, визначених законом, здійснювали делеговані їм повноваження державної виконавчої влади. При цьому з питань здійснення делегованих їм повноважень державної виконавчої влади вони підпорядковувалися Кабінету Міністрів України, а також голові й виконавчому комітету Ради вищого рівня. Цим Законом разом із новими виборами до місцевих органів влади скасовувався інститут місцевої державної адміністрації; голови рад усіх рівнів мали обиратися всім населенням; замість держадміністрацій знову відновлювалися виконкоми. У результаті модель дуалізму публічної влади на місцях було ліквідовано.

Деякі дослідники стверджують, що на цьому етапі фактично відбулося повернення до формального повновладдя рад. Проте, на наш погляд, такий підхід є недостатньо обґрунтованим, оскільки на той момент радянська система вже була відсутня: відносини підпорядкування між радами різних рівнів були скасовані, поділ місцевих органів на органи влади (ради) і органи управління (виконкоми, відділи, управління) був замінений поділом на відповідно представницькі й виконавчі органи, було відкинуто принцип демократичного централізму, та й від керівної сили компартії вже нічого не залишилося. Тому тогочасна системно-структурна організація місцевого самоврядування тяжіла скоріше до англосаксонської системи, ніж до радянської.

Під час виборів 1994 р., які проводились згідно із законом «Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад» (1994 р.) [10], голови рад усіх рівнів (за винятком районних у містах) обиралися населенням відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Пев-

ною мірою це розцінювалось як посилення статусу не лише зазначених посадових осіб, а й місцевого та регіонального самоврядування загалом, оскільки на всіх адміністративно-територіальних рівнях за безпосередньої участі населення створювалася повноцінна за організаційною структурою система місцевого самоврядування. Проте компетенція Верховної Ради щодо скасування рішень місцевих рад та їх розпуску залишалась за нею і певною мірою нівелювала самостійність місцевих рад.

Така модель організації місцевого самоврядування отримала неоднозначні оцінки науковців. У цій ситуації активізувався пошук прийнятної моделі місцевого самоврядування та його взаємодії з інституціями державної влади.

Тим часом Верховна Рада України 13-го скликання, в якій ліві сили у 1994 р. мали більшість голосів, спробувала взагалі реанімувати радянську модель влади. Прийнятий у першому читанні 8 липня 1994 р. проект закону «Про місцеві ради народних депутатів» фактично мав позбавити Президента і Уряд впливу на регіональну політику, а всю систему рад знову замикав під Верховною Радою у вертикаль «демократичного централізму». Однак після довиборів липня–листопада 1994 р. парламентська більшість була порушена і згаданий проект так і залишився проектом.

Новообраний Президент України Л. Д. Кучма, одержавши надієву систему влади, спочатку спробував самостійно створити вертикаль державної виконавчої влади. Своім указом від 6 серпня 1994 р. «Про забезпечення керівництва структурами державної виконавчої влади на місцях» Президент підпорядкував собі голів районних і обласних рад. Звичайно, цей Указ не міг реально змінити ситуацію, оскільки був неконституційним: голови обласних та районних рад обирались на посади всім населенням, а отже, Президент не мав можливості ні звільнити їх, ні керувати ними.

З метою ліквідації цієї ситуації у грудні 1994 р. Президент вніс на розгляд Верховної Ради України проект конституційного закону «Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні». Піврічні дебати навколо цього проекту закінчились 8 червня 1995 р. підписанням між Верховною Радою України та Президентом України унікального з правової точки зору документа – Конституційного Договору [11]. Цей документ був поставлений на один рівень з Конституцією України, причому і Конституція, і все інше українське законодавство могли застосовуватися лише в частині, яка не суперечила цьому Договору.

Конституційний Договір фактично відновив модель місцевого самоврядування, що діяла на основі закону 1992 р.: на базі виконкомів обласних та районних Рад було утворено систему органів місцевих державних адміністрацій, які підпорядковувалися по вертикалі з низу до верху, аж до Президента України, а формальне самоврядування залишалося лише на рівні населених пунктів. Прийняття цього документа ознаменувало собою четвертий етап розвитку місцевого самоврядування в Україні.

Первинними суб'єктами місцевого самоврядування визначалися територіальні колективи громадян, які проживають у селах, селищах, містах, а його територіальною основою – відповідні населені пункти. Представницькі органи місцевого самоврядування цих адміністративно-територіальних одиниць – ради – очолювали голови, які одночасно були і головами виконавчих комітетів. Органами місцевого самоврядування із власними виконавчими органами (виконкомами, що формувалися головами рад одноосібно) стали сільські, селищні та міські ради. Обласні, районні, ради міст Києва і Севастополя визначалися лише як представницькі органи, втративши свої виконавчі комітети та більшу частину самоврядних повноважень на користь місцевих державних адміністрацій. Система управління на місцях мала ще один суперечливий момент: голова ради (самоврядування) та глава відповідної державної адміністрації (державна влада) поєднувались в одній і тій самій особі, до того ж обраній всім населенням саме головою ради, тоді як право призначення керівників адміністрацій отримав Президент. Фактично вся влада на обласному і районному рівнях була зосереджена у місцевих державних адміністраціях. Обласні ж і районні ради перетворились у декоративні органи, які імітували місцеве самоврядування на регіональному рівні.

З точки зору системно-структурної організації місцевого самоврядування укладення Конституційного Договору означало перехід від англосаксонської до іберійської моделі, за якої обраний населенням керівник виконавчого органу місцевого самоврядування водночас призначається представником держави на відповідній території та є з'єднувальною ланкою між державним апаратом і системою місцевого самоврядування. Доля подальшого розвитку місцевого самоврядування в цілому та територіальних громад зокрема залежала від нового Основного Закону, робота над яким значно прискорилась у 1995 р.

Аналіз показує, що офіційний проект Конституції від 15 листопада 1995 р., який було

розроблено робочою групою Конституційної комісії з урахуванням досвіду і норм Конституційного Договору, передбачав суттєве посилення влади Президента України за рахунок обмеження повноважень парламенту. Водночас цей проект пропонував більш ефективний інструмент здійснення влади на місцях, ніж той, що був за часів Конституційного Договору, коли голова ради і голова держадміністрації були поєднані в одній особі, а Президент мав право призначати голову адміністрації лише після обрання його головою ради. Однак цей позитивний момент у проекті зводився нанівець суттєвою вадою – поряд із главою місцевої держадміністрації, який за проектом мав реальну владу і ресурси та мав призначатися Президентом, з'явився голова ради з обмеженими повноваженнями і незрозумілим «виконавчим апаратом», проте який обирався виборчим корпусом області. Що ж до формування рад районного та обласного рівнів виключно з голів рад нижчих рівнів, то тут могла виникнути проблема з дієздатністю рад асоційованого рівня (проблема кворуму).

Після доопрацювання Проекту, 1 березня 1996 р. з'явилася нова редакція проекту Конституції, яка на перший погляд дуже мало відрізнялася від редакції листопада 1995 р., однак зміни, внесені під час доопрацювання, виявились дуже суттєвими. За цією редакцією Проекту голови обласних і районних рад мали обиратися депутатами відповідних рад, а самі ради мали формуватися не з голів сільських, селищних, міських рад за посадою, а радами населених пунктів за спеціальним законом. Така модель організації влади на обласному і районному рівнях в принципі виглядала більш дієздатною.

Із прийняттям Конституції України 1996 р. [12] і низки законів, що розвивали її положення, місцеве самоврядування набуло конституційного статусу, стало однією із засад конституційного ладу України; більш зваженими і чіткими стали його взаємовідносини з місцевими державними адміністраціями. Усе це дає підстави говорити про п'ятий – *конституційний етап* розвитку місцевого самоврядування в Україні.

Також із прийняттям Конституції були завершені пошуки прийняттого варіанта місцевого самоврядування в Україні загалом. Конституція України закріпила, що органам місцевого самоврядування можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади. Держава фінансує здійснення цих повноважень у повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України або шляхом віднесення до

місцевого бюджету у встановленому законом порядку окремих загальнодержавних податків, передає органам місцевого самоврядування відповідні об'єкти державної власності. Органи місцевого самоврядування з питань здійснення ними повноважень органів виконавчої влади підконтрольні відповідним органам виконавчої влади (ч. 3, 4 ст. 143 Конституції України).

Наступною віхою в історії розвитку місцевого самоврядування стало прийняття у 1997 р. закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [13]. Цей Закон не лише відтворив і розвинув конституційні положення щодо місцевого самоврядування, а й закріпив низку принципово нових положень. Зокрема, ним було запроваджено інститут сільського, селищного, міського голови як головної посадової особи територіальної громади, розділено посади голови районної та обласної рад і голів районної та обласної державних адміністрацій. Вперше у ньому було визначено, що первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є не ради та їх виконавчі органи, як це стверджувалось у попередніх законах, а територіальна громада села, селища, міста (ст. 6). Законодавчо були введені такі форми безпосередньої демократії, як місцеві ініціативи та громадські слухання. До нових положень належали також розмежування повноважень органів самоврядування на власні та делеговані.

У системно-структурному плані прийняття Конституції України та закону «Про місцеве самоврядування в Україні» ознаменувало собою повернення до європейської континентальної (французької) моделі місцевого самоврядування, що передбачає визнання самостійності місцевого самоврядування у поєднанні з адміністративним наглядом за ним з боку місцевих органів виконавчої влади, а також поєднання місцевого самоврядування з органами державної виконавчої влади на проміжних (обласному, районному) рівнях адміністративно-територіального устрою.

Єдиний виняток було зроблено для столиці – міста Києва, де спеціальним законом [14] було встановлено фактично іберійську модель місцевого самоврядування. При цьому в самому Законі такий підхід чітко не зафіксований. Лише шляхом системного тлумачення низки норм Конституції та законів «Про місцеві державні адміністрації» та «Про столицю України – місто-герой Київ» Конституційному Суду України вдалося визначити, що Київську міську державну адміністрацію має очолювати лише особа, обрана Київським міським головою, яка Пре-

зидентом України призначається головою Київської міської державної адміністрації [15].

Повертаючись до еволюції системно-структурної організації місцевого самоврядування в Україні, відзначимо, що після закону «Про місцеве самоврядування в Україні» було прийнято ще близько десяти інших законів України з питань муніципального розвитку, Бюджетний та Земельний кодекси України. Крім того, було затверджено Програму державної підтримки розвитку місцевого самоврядування в Україні (2001 р.), Концепцію державної регіональної політики (2001 р.), Концепцію Програми законодавчого забезпечення розвитку місцевого самоврядування (2002 р.). Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2015 р. тощо. Окремі заходи із вказаних програмних документів частково реалізовані, однак відчутного поступу в розвитку місцевого самоврядування це не додало.

Важливим кроком на шляху подальшого вдосконалення системно-структурної організації місцевого самоврядування в Україні мала стати конституційна реформа 2004 р. Як відомо, 8 грудня 2004 р. Верховна Рада України прийняла конституційною більшістю закон № 2222-IV «Про внесення змін до Конституції України», яким передбачалася певна модифікація існуючої напівпрезидентської форми державного правління. У той же день Верховна Рада України попередньо схвалила проект закону України № 3207-1 «Про внесення змін до Конституції України», присвячений реформуванню місцевого самоврядування. Ключовими елементами цього законопроекту, на наш погляд, були такі: 1) запровадження як низових адміністративно-територіальних одиниць сільських, селищних, міських «громад», кожна з яких може включати в себе один або кілька різних населених пунктів одного або різних типів; 2) визначення зазначених вище «громад» як базових одиниць, в яких існує місцеве самоврядування і утворюються органи самоврядування; 3) деяке розширення повноважень органів самоврядування районного та обласного рівнів, надання їм права утворювати власні виконавчі органи. Цей законопроект одержав позитивну оцінку Конституційного Суду України й остаточно мав бути затверджений конституційною більшістю Верховної Ради України, проте так і не був винесений на повторний розгляд парламенту, а спроба надати регіональному рівню місцевого самоврядування завершеного вигляду була відкладена на невизначений термін. Тому на сьогодні системно-структурна організація місцевого самоврядування в Україні зберігається в

тому вигляді, який передбачений Конституцією України 1996 р. і законом України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Проведене дослідження надає підстави зробити **висновок**, що за роки розбудови незалежної Української держави використовувалося декілька принципово відмінних між собою моделей організації публічної влади на місцях, які відображали різний ступінь її децентралізації:

- 1990–1992 рр. – модель повновладдя рад;
- 1992–1994 рр. – французька (європейська континентальна) модель;
- 1994–1995 рр. – англосаксонська модель;
- 1995–1996 рр. – іберійська модель;
- 1996 р. – дотепер – повернення до французької моделі.

Чинна на сьогодні модель системно-структурної організації місцевого самоврядування

запроваджувалася як перехідна, яка на сьогодні вичерпала свою роль та фактично призводить до гальмування не тільки розвитку інституту місцевого самоврядування, але й територіального розвитку країни в цілому. Тому необхідним є проведення пошуків кардинально нових підходів до удосконалення місцевого самоврядування і, отже, побудови дійсно демократичного суспільства. Найбільші очікування в цьому контексті покладаються сьогодні на Конституційну комісію, особливо на її робочу групу з питань децентралізації. У подальшому **перспективним напрямом** наукових досліджень вбачається наукова розробка питань, що стосуються вдосконалення системно-структурної організації місцевого самоврядування у межах конституційної реформи в Україні.

### Список використаних джерел

1. Батанов О. В. Муніципальне право України : підручник / О. В. Батанов. – Харків : Одіссей, 2008. – 528 с.
2. Місцеве самоврядування в Україні в умовах становлення правової держави : монографія / за ред. Ю. М. Тодики, В. А. Шумілкина. – Харків : Одіссей, 2004. – 392 с.
3. Могильончик І. Реформування системи місцевого самоврядування – другий етап конституційної реформи / Інна Могильончик // Віче. – 2007. – № 22. – С. 16–17.
4. Заблоцький В. В. Особливості розвитку та роль місцевого самоврядування в системі публічної влади на теренах України / В. В. Заблоцький // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2015. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=836>.
5. Об основных началах местного самоуправления и местного хозяйства в СССР : закон СССР от 9 апр. 1990 г. // Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. – 1990. – № 16. – Ст. 267.
6. Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування : закон Української РСР від 7 груд. 1990 р. № 533-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 2. – Ст. 5.
7. Про Представника Президента України : закон України від 5 берез. 1992 р. № 2167-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 23. – Ст. 335.
8. Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування : закон України від 26 берез. 1992 р. № 2234-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 28. – Ст. 387.
9. Про формування місцевих органів влади і самоврядування : закон України від 3 лют. 1994 р. № 3917-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 22. – Ст. 144.
10. Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад : закон України від 24 лют. 1994 р. № 3996-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 8. – Ст. 38.
11. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України : від 8 черв. 1995 р. № 1к/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 18. – Ст. 133.
12. Конституція України : закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
13. Про місцеве самоврядування в Україні : закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
14. Про столицю України – місто-герой Київ : закон України від 15 січ. 1999 р. № 401-ХІV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 11. – Ст. 79.
15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 61 народного депутата України про офіційне тлумачення положень пункту 10 частини першої статті 106, частин першої, другої, четвертої статті 118, частини третьої статті 133, частини другої статті 140 Конституції України, частини четвертої статті 1, частини другої статті 8, частини четвертої статті 9 закону України «Про місцеві державні адміністрації», пункту 2 розділу VII «Прикінцеві положення» закону України «Про столицю України – місто-герой Київ» (справа про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування в районах міста Києва) : від 25 груд. 2003 р. № 21-рп/2003, спр. № 1-45/2003 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 42. – Ст. 2663.

Надійшла до редколегії 02.12.2015



### КОНДРАЦКАЯ Н. Н. ЭВОЛЮЦИЯ СИСТЕМНО-СТРУКТУРНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В УКРАИНЕ

Рассмотрены основные этапы эволюции местного самоуправления в Украине с точки зрения системно-структурных построений и моделей организации муниципальной власти. Проанализировано содержание основных этапов и изменения, происходившие на каждом из них в системе и статусе органов местного самоуправления. Продемонстрировано, как за годы независимости системно-структурная организация местного самоуправления Украины прошла путь от модели полновластия советов к французской (европейской континентальной) модели.

**Ключевые слова:** *местное самоуправление, муниципальная власть, система местного самоуправления, модели местного самоуправления, органы местного самоуправления, муниципальная реформа.*

### KONDRATSKA N. M. THE EVOLUTION OF THE SYSTEM AND STRUCTURAL ORGANIZATION OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN UKRAINE

The main stages in the evolution of local self-government in Ukraine in from the point of view of system and structural constructions and models of organization of municipal authorities have been studied. The content of the main stages and the changes taking place at each of them in the system and the status of local self-governing authorities has been analyzed. It is demonstrated that system and structural organization of local self-government in Ukraine has passed generally long and dramatic period of formation and development, which began even before independence, in the depths of the Soviet system of local governance.

The author has grounded the conclusion that during the years of building an independent Ukrainian state several fundamentally different between each other models of organization of local public authorities were used, which reflected the different degree of its decentralization: 1990–1992. – the model of sovereignty of councils; 1992–1994 – French (European continental) model; 1994–1995 – Anglo-Saxon model; 1995–1996 – Iberian model; 1996 – to the present time – return to the French model.

It is alleged that the current model of the system and structural organization of local self-governments was introduced as a transition, which now has exhausted its role and actually leads to inhibition of not only the institution of local self-government, but also the territorial development of the country in general. Thus, it is necessary to conduct the search for fundamentally new approaches for improving local self-government and therefore building really democratic society.

**Keywords:** *local self-government, municipal government, system of local self-government, models of local self-government, local self-governing agencies, municipal reform.*

УДК 342.7

**Н. М. НАУМОВА,**

*аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ*

### ДОСВІД КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА НЕДОТОРКАННІСТЬ ЖИТЛА У КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

На підставі аналізу конституційно-правових положень Основних Законів країн Східної Європи показано основні сучасні риси та тенденції у регламентації питання щодо недоторканності житла, зокрема визначено критерії та ознаки універсалізації та біфуркації змісту та зовнішніх ознак відповідних норм права. Подано характеристику та розкрито особливості конституційно-правових гарантій захисту права людини на недоторканність житла. Визначено практичне та теоретичне значення конституційно-правового досвіду постсоціалістичних країн Східної Європи для вдосконалення механізму та способів забезпечення недоторканності житла в Україні.

**Ключові слова:** *конституція, основні права та свободи людини, недоторканність житла, письмовий дозвіл судової влади, органи правопорядку, проникнення до житла, обшук, згода мешканця (власника).*

Naumova, N.M. (2015), "Experience of constitutional and legal regulation of the right on inviolability of the dwelling in Eastern Europe countries and its significance for Ukraine" ["Dosvid konstytutsiino-pravovoho rehuliuвання prava na nedotorkannist zhytla u krainakh Skhidnoi Yevropy ta yoho znachennia dlia Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 17–23.

**Постановка проблеми.** В історії європейського права одним з останніх великих та докорінних осучаснень масиву конституційно-правових норм стало радикальне оновлення Конституцій постсоціалістичних країн, що відбулося у Польщі, Чехії, Словаччині, Угорщині, Румунії, Болгарії, Хорватії, Словенії та Албанії, які входили до радянського блоку, а з крахом тоталітаризму одноставно виявили бажання інтегруватися до західноєвропейського культурного, економічного та правового середовища. Проте за чверть століття з моменту краху комунізму на Сході Європи ідеї, принципи та норми, що стосуються забезпечення основних прав та свобод людини (серед яких ідея про недоторканність житла та однойменне право займають ключове місце), поступово перетворилися з інноваційних концептів, модних трендів і перспективних напрямків юридичної практики у певні класичні догми та стереотипи, які майже однаково сприймаються юридичною громадськістю цих країн та всією західною аналітичною юриспруденцією<sup>1</sup>. У свою чергу, якщо простежити дискусії, які сьогодні точилися навколо юридичних нюансів і деталей змісту недоторканності житла, конституційних та галузевих гарантій забезпечення цього права, стає зрозуміло, що вони стосувалися декількох вузькоспеціалізованих питань, а саме: як у конституційній нормі (яка серед інших має найвищу юридичну силу та соціальну цінність) належним чином оформити спроби універсалізації різногалузевих тлумачень поняття «житло» для включення в Основний Закон (Конституцію) універсальної дефініції цього поняття; як формувати певні юридичні ознаки того, що розуміється під поняттям «несанкціоноване вторгнення (проникнення) до житла чи приміщення»; як визначити легальні (конституційні) критерії, випадки, конкретні

<sup>1</sup> У своєму коментарі до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) проф. Жан-Франсуа Ренуччі (Jean-François Renucci) зазначає, що недоторканність житла є складовою недоторканності приватного життя. Право на недоторканність приватного життя закріплено в абз. 1 ст. 8 Європейської конвенції, яка захищає недоторканність приватного життя, у тому числі житла та кореспонденції. Водночас абз. 2 цієї статті передбачає, що випадки державного втручання у сферу недоторканності житла у демократичному суспільстві можливі, якщо вони відповідають вимогам закону, зокрема, якщо це необхідно в інтересах національної безпеки, громадської безпеки, економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушень або злочинів, охорони здоров'я, моральності, захисту прав та свобод інших осіб [1, р. 39].

алгоритми поведінки, коли правоохоронні органи без згоди суду або власника чи мешканця житла (приміщення) можуть вільно та цілодобово проникати до нього та провадити там певні процесуальні дії. Цей «набір» теоретичних та прикладних питань поступово почав включати в себе догматичний зміст конституційної парадигми про неприпустимість порушення недоторканності житла. Водночас реалії ХХІ століття, зокрема стрімкий розвиток Інтернету й телекомунікаційних технологій, спрощення та доступність оптико-електронних пристроїв поєднані з можливістю використання новітніх авіаційних технологій<sup>2</sup>, змушують юриспруденцію знову повертатися до перегляду певних ідей та постулатів, які протягом тривалого часу вважалися досконалими й абсолютними як з точки зору теорії, так і з точки зору практики.

Таким чином, з точки зору теорії та практики конституційного права у глобальному масштабі на порядку денному знову актуалізоване питання щодо якісно нового розуміння об'єму, змісту права на недоторканність житла та різноманітних юридичних й інших гарантій його забезпечення. Крім того, для подальшого розвитку конституціоналізму в нашій країні, вдосконалення юридичних гарантій захисту прав людини, впровадження найсучасніших надбань та досягнень у сфері забезпечення права на недоторканність житла потребує всебічного комплексного компаративістського аналізу зміст відповідних конституційних норм країн Східної Європи. Це дозволить не лише збагатити вітчизняні конституційно-правові наукові напрацювання у вказаному напрямку, а й стане поштовхом для подальшого вдосконалення вітчизняного конституційного законодавства.

<sup>2</sup> У багатьох випадках під час проведення кримінально-процесуальних дій або оперативно-розшукових заходів наявність в арсеналі правоохоронців квадрокоптеру, оснащеного фото/відеобуднанням з оптикою високої чіткості, вже не вимагає потреби у негласному та/або несанкціонованому фізичному проникненні до житла чи іншого приміщення. Наявність такого приладу на великій відстані дозволяє точно встановити місце перебування особи у тому чи іншому приміщенні, визначити деталі та особливості його планування і розташування, виявити й зафіксувати наявність схованок, знарядь для вчинення злочину, майна, яке стало предметом злочинного посягання, встановити місце зберігання зброї та боєприпасів тощо. Поряд з цим, однозначної та очевидної юридичної відповіді на питання, чи може таке оптико-електронне проникнення до житла без фізичного вторгнення до нього вважатися порушенням права на недоторканність житла, немає.

**Стан дослідження.** Слід зазначити, що у вітчизняній юриспруденції існує чимала кількість публікацій, присвячених питанням недоторканності житла, у тому числі тих, які спрямовані на аналіз та вивчення зарубіжного досвіду в цій сфері. Серед наукових праць, виданих за останні роки за цією тематикою, доцільно згадати публікації І. І. Заболотного («Прокурорський нагляд та судовий контроль у механізмі забезпечення права на недоторканність житла чи іншого володіння особою»), Ю. В. Кириченка («Конституційне регулювання права на недоторканність житла в Україні та європейських державах»), О. В. Козиря («Конституційне право особи на недоторканність житла»), С. І. Кравченка («Недоторканність житла: гарантії й винятки»), Т. А. Плугатар («Міжнародні та національно-правові засади регулювання права людини на недоторканність приватного життя»). На пострадянському просторі вивченням проблематики конституційно-правового регулювання права на недоторканність житла, у тому числі й у компаративістсько-правовому напрямку, займалися такі вчені, як Г. П. Макаров («Неприкосновенность жилища – конституционное право граждан»), Х. П. Нікіфорова («Международная защита права личности на неприкосновенность»), С. І. Сулова («Право на неприкосновенность жилища: правовая природа») та ін.

Окремо необхідно згадати про те, що в країнах Східної Європи багато фахівців у галузі конституційного права також досліджували питання щодо недоторканності житла. Ці питання висвітлені у наукових працях Даріуша Горецького (Dariusz Górecki), Марціна Міхала Вишоватого (Marcin Michał Wiszowaty), Петра Тулеї (Piotr Tuleja), Лешека Гарлицького (Leszek Garlicki), Томаша Пецла (Tomáš Pezl), Йозефа Благоша (Josef Blaž), Володимира Балаша (Vladimír Balaš), Карела Кліми (Karel Klíma), Марти Дешо (Márta Dezső), Естер Боднар (Eszter Bodnár), Бернадетт Сомоді (Bernadette Somody), Бориса Петрова-Спасова, Стефана Стойчева.

Необхідно звернути увагу на те, що у вітчизняній юридичній літературі бракує творчого наукового аналізу конституційних приписів щодо недоторканності житла у країнах Східної Європи, а також доктринальних положень і теоретичних концептів у вказаному напрямку, що більше детермінує та актуалізує потребу у відповідних наукових пошуках.

**Метою** статті є визначення та аналіз основних тенденцій розвитку конституційно-правових норм про недоторканність житла у країнах Східної Європи з метою вдосконалення анало-

гічної конституційно-правової практики в Україні.

**Виклад основного матеріалу.** В країнах Східної Європи, як і у більшості демократичних держав світу, фундаментом і методологічною основою конституційно-правового регулювання недоторканності житла є універсальні та загальновизнані норми міжнародного права про захист людини від безпідставного втручання в її приватне життя та середовище, зокрема ст. 12 Загальної декларації прав людини<sup>3</sup> та ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права<sup>4</sup>. В цьому контексті О. В. Козир зазначає, що існують три основні міжнародно-правові стандарти конституційного права особи на недоторканність житла:

а) визнання такого права за кожним індивідом незалежно від наявності громадянства чи будь-яких інших соціальних ознак;

б) недопущення свавільних або незаконних посягань на таке право з боку держави;

в) забезпечення законодавчого захисту такого права від свавільних або незаконних посягань [4, с. 5].

Характеризуючи безпосередньо зміст Конституцій Хорватії (1990 р.), Словенії (1990 р.), Болгарії (1991 р.), Румунії (1991 р.), Чехії (1992 р.), Словаччини (1992 р.), Польщі (1997 р.), Албанії (1998 р.), Угорщини (2012 р.), необхідно вказати, що вони мають ключові спільні риси, які відображають уніфікований підхід законодавця до питання недоторканності житла.

*І. Спосіб зовнішнього вираження, фіксації цієї конституційної норми (закріплення цього положення в окремій статті окремого розділу, який безпосередньо присвячено основним правам та свободам людини).*

Так, у Конституції Польщі конституційна норма про недоторканність житла закріплена у підрозділі «Особисті свободи і права» розд. II «Свободи, права й обов'язки людини та громадянина» [5, ст. 50]. У Хартії основних прав і свобод, яка є складовою частиною конституційної системи Чехії, аналогічне положення зафіксоване у розд. 1 «Основні права і свободи людини» гл. 2 «Права людини та основні свободи» [6, ст. 12]. У Конституції Албанії про

<sup>3</sup> У цій статті вказано, що ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте та сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю кореспонденції або честь і репутацію [2].

<sup>4</sup> У п. 1 ст. 17 Пакту передбачено, зокрема, що ніхто не повинен зазнавати свавільних або незаконних посягань на недоторканність його житла [3].

недоторканність житла мова йде у гл. II «Свободи і права особи» ч. 2 «Основні права та свободи людини» [7, ст. 37]. У Конституції Словаччини недоторканність житла визначена серед основних прав та свобод людини, у розд. 2 гл. 2 [8, ст. 21].

*II. Конструктивна особливість побудови конституційної норми, яка базується на декількох «реперних точках».*

Першою з них є основна ідея, теза (конституційний принцип) щодо неприпустимості порушення недоторканності житла, яка включає в себе загальну заборону порушення будь-ким права людини на загальну недоторканність житла. Зокрема, ч. 1 ст. 27 Конституції Румунії передбачає, що місце проживання та місце перебування недоторканні. Ніхто не може без дозволу особи проникати до її місця проживання або місця перебування та залишатися там [9]. Частина 1 ст. 33 Конституції Болгарії проголошує, що житло є недоторканим. Без згоди особи, яка в ньому мешкає, ніхто не може входити до житла та залишатися у ньому [10]. Аналогічне положення зафіксоване й у ч. 1 ст. 34 Конституції Хорватії, яка встановлює, що житло є недоторканим [11].

Другою з них є вказівка на певні випадки вилучення із цього правила, конституційно-правові способи фіксації (закріплення) таких вилучень, конституційна мета, яку вони переслідують<sup>5</sup>. Зокрема, ч. 4 ст. 34 Конституції Хорватії встановлює, що відповідно до умов, передбачених законом, органи охорони правопорядку можуть входити до житла або приміщення без постанови суду або згоди володаря квартири та без присутності понятих, якщо це необхідно для виконання судового рішення про арешт або затримання злочинця, а також для усунення серйозної небезпеки, яка загрожує життю та (або) здоров'ю людей або майну у крупних

<sup>5</sup> В інтерпретації О. В. Козиря випадки вилучення із загального правила про неприпустимість порушення права на недоторканність житла називаються принципами обмеження права на недоторканність житла, до яких він, виходячи з положень відповідних міжнародно-правових документів та національного законодавства, відносить: а) законність; б) конкретність; в) обґрунтованість; г) збалансованість; г) недопустимість свавільних обмежень [4, с. 6]. На нашу думку, такий підхід не можна вважати повністю досконалим через те, що у багатьох випадках вилучення із загального правила про неприпустимість порушення недоторканності житла не має такої ознаки (характеристики), як «конкретність», що далі буде проілюстровано на прикладах конкретних конституційно-правових норм країн Східної Європи.

розмірах [11]. Згідно з ч. 3 ст. 12 Хартії основних прав і свобод вилучення з принципу недоторканності житла можуть бути встановлені законом лише тоді, коли це необхідно у демократичному суспільстві для захисту життя або здоров'я громадян, прав і свобод інших осіб або для запобігання серйозній загрози громадській безпеці та порядку. Якщо житло використовується для підприємницької або іншої господарської діяльності, проникнення до нього може бути дозволено законом й у випадках, коли це необхідно для виконання задач публічного управління [6]<sup>6</sup>.

Частиною 3 ст. 27 Конституції Румунії передбачається, що вилучення з положення про недоторканність житла можуть бути допущені лише законом у таких випадках:

- а) для виконання ордеру на арешт або судового рішення;
- б) для усунення загрози життю, фізичній цілісності або майну особи;
- с) для захисту національної безпеки або громадського порядку;
- д) для запобігання поширенню епідемії [9].

Отже, інші цілі, ніж ті, що безпосередньо вказані у конституції та для досягнення яких може бути обмежене право людини на недоторканність житла, не можуть вважатися легітимними та конституційними.

Також слід звернути увагу на те, що юридичний зміст порушення недоторканності житла не зводиться виключно до різноманітних форм несанкціонованого фізичного проникнення до приміщення, а стосується й певної кримінально-процесуальної дії – обшуку, який може відбутися «de facto» тільки тоді, коли правоохоронець уже проник та перебуває у приміщенні. Відповідно до ст. 50 Конституції Польщі обшук житла, приміщення або транспортного засобу може мати місце лише у випадках, передбачених законом, та у визначений ним спосіб [5].

У свою чергу, згідно з ч. 2, 3 ст. 36 Конституції Словенії особа, яка мешкає у приміщенні, або її представник мають право бути присутніми під час обшуку житла або належного цій особі приміщення. Обшук має обов'язково проводитися у присутності двох понятих [13].

Стаття 27 Конституції Румунії встановлює, що обшуки можуть бути видані виключно

<sup>6</sup> Отже, конституційна та судова практика Європейського суду з прав людини йде за двома основними напрямками розгляду терміна «житло» – житло як місце проживання та житло як місце роботи [12, с. 375].

магістратами та проводиться тільки у формах, передбачених законом (ч. 3). У нічний час проведення обшуків забороняється, за виключенням випадку затримання злочинця на місці вчинення злочину (ч. 4) [9].

У Конституції Болгарії обшук взагалі не згадується в контексті недоторканності житла [10, ст. 33]. Водночас саме завдяки цій країні було вироблено правову позицію Європейського суду з прав людини про те, що за певних умов обшук в особистому столі заявника за місцем його роботи може вважатися втручанням у його особисте життя у сенсі порушення вимог ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (справа «Пеев проти Болгарії»)<sup>7</sup>.

*Третьою реперною точкою*, яка відображає конструкцію конституційної норми, що містить положення про недоторканність житла, є те, що одноіменне право у Конституціях країн Східної Європи закріплюється у відповідній нормі без інших суміжних прав, тоді як у конституціях інших країн Європи спостерігається різний спосіб регулювання цього права. Як зазначає з цього приводу Ю. В. Кириченко, результати дослідження положень європейських конституцій свідчать, що в них у різний спосіб здійснюється правове регулювання права на недоторканність житла, а саме: а) автономний, коли це право закріплюється окремо від інших, у тому числі й суміжних прав; б) інтегративний, коли це право закріплюється разом з іншими, як правило, суміжними правами [15, с. 92]. Наприклад, у ст. 15 Конституції Андорри право на недоторканність житла пов'язане з правом на таємницю спілкування, у ст. 9 Конституції Греції – з правом на особисте і сімейне життя, а у ст. 18 Конституції Іспанії – з правом на честь, особисту і сімейну таємницю [15, с. 92].

<sup>7</sup> У справі «Пеев проти Болгарії» (Case of Peev v. Bulgaria), де Суд розглядав питання про можливість порушення права, передбаченого ст. 8 Конвенції, при проведенні обшуку у службовому кабінеті, під час судового розгляду було взято до уваги думку самого заявника, який зберігав у службовому кабінеті свої особисті речі й сподівався, що вони публічно досліджуватися не будуть, та ставлення керівництва організації до такого сподівання, що виявилось у відсутності заборон на зберігання особистих речей у кабінетах і проваджень за порушення таких заборон. Таким чином, Суд дійшов висновку, що проведення обшуку в особистому столі заявника за місцем його роботи було втручанням у його особисте життя у сенсі ст. 8 Конвенції, тому не було законним [14].

**Висновки.** 1. Репрезентована модель конституційно-правового регулювання (на прикладі країн Східної Європи) недоторканності житла при її екстраполяції на вітчизняний конституційно-правовий досвід регулювання недоторканності житла (ст. 30 Конституції України<sup>8</sup>) може дати підстави вважати, що в Україні це питання вирішено майже аналогічно. Проте такий підхід є дещо примітивним та спрощеним, оскільки не повною мірою відображає об'єктивну реальність. Важливим доповненням конституцій країн Східної Європи у частині визначення та регламентації прав і свобод людини є встановлення низки найважливіших концептів, які стосуються меж здійснення права, визначення критеріїв того, яке з прав людини вважається абсолютним, способу захисту основних прав та свобод людини. Безсумнівно, вони у повній мірі стосуються й питання забезпечення недоторканності житла.

Так, у ст. 77–79 Конституції Польщі визначені засоби охорони прав і свобод людини, до яких в т. ч. належить правова можливість звернення громадянина до Конституційного Трибуналу з питанням відповідності Конституції, закону або іншого нормативного акта, на підставі якого суд або інший публічний орган виніс остаточне рішення про його свободи, права та обов'язки (ст. 79). Відповідно до ст. 4 Конституції Чехії межі основних прав та свобод можуть бути визначені при дотриманні умов, установлених Хартією основних прав та свобод. У свою чергу, ст. 4 Конституції Албанії закріплює, що лише закон обмежує діяльність держави.

Таким чином, еволюційний розвиток моделі конституційно-правової регламентації прав і свобод людини в Україні має враховувати зазначені напрацювання.

2. Конституційно-правова практика регламентації права на недоторканність житла як в Україні, так і у країнах Східної Європи яскраво свідчить, що більшість причин, за якими держава може здійснити вилучення з цього права, підпадають під категорію «правові поняття та

<sup>8</sup> Відповідно до ст. 30 Конституції України кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку [16].

категорії з неочевидними юридичними ознаками», зокрема такі, як «запобігання серйозній загрозі громадському порядку», «захист національної безпеки», «випадки крайньої необхідності», «невідкладні випадки, пов'язані з урядкуванням людей» тощо.

Отже, вважати, що проблематика забезпечення недоторканності житла є певною мірою вичерпаною (як через велику кількість наукових праць, так і внаслідок того, що конституційні норми не мають стрімкої динаміки оновлення) не можна.

#### Список використаних джерел

1. Renucci J.-F. Introduction to the European Convention on Human Rights. The rights guaranteed and the protection mechanism [Електронний ресурс] / Jean-François Renucci. – Council of Europe Publishing, 2005. – 128 p. – Режим доступу: [http://echr.coe.int/Documents/Pub\\_coe\\_HFfiles\\_2005\\_01\\_ENG.pdf](http://echr.coe.int/Documents/Pub_coe_HFfiles_2005_01_ENG.pdf).
2. Загальна декларація прав людини : [прийн. і проголош. резолюцією 217 А (III) Ген. Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р.] / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_015](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015). – Назва з екрана.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : від 16 груд. 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_043](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043).
4. Козир О. В. Конституційне право особи на недоторканність житла : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Козир Олександр Володимирович. – Харків, 2010. – 198 с.
5. Конституція Республіки Польща от 2 апр. 1997 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>.
6. Постановление Президиума Чешского национального совета от 16 декабря 1992 г. о провозглашении Хартии основных прав и свобод как составной части конституционной системы Чешской Республики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.usoud.cz/fileadmin/user\\_upload/ustavni\\_soud\\_www/prilohy/Listina\\_Russian\\_version.pdf](http://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/ustavni_soud_www/prilohy/Listina_Russian_version.pdf).
7. Конституція Республіки Албанія : от 21 окт. 1998 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Albania&language=g>.
8. Конституція Словачкої Республіки : от 1 сент. 1992 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Slovakia&language=g>.
9. Constitution of Romania : [of November 21, 1991] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file\\_id=129513](http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=129513).
10. Конституція Республіки Болгарія : от 12 июля 1991 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.parliament.am/library/sahmanadrutyunner/bulgaria.pdf>.
11. Конституція Республіки Хорватія : от 22 дек. 1990 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/?p=107>.
12. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / [за заг. ред. О. Л. Жуковської]. – Київ : Віпол, 2004. – 960 с.
13. Конституція Республіки Словенія : от 23 дек. 1991 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/?p=109>.
14. Case of Peev v. Bulgaria : Application no. 64209/01 : of 26 July 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www1.umn.edu/humanrts/research/bulgaria/Peev\\_en1.pdf](http://www1.umn.edu/humanrts/research/bulgaria/Peev_en1.pdf). – Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Певс проти Болгарії».
15. Кириченко Ю. В. Конституційне регулювання права на недоторканність житла в Україні та європейських державах / Кириченко Ю. В. // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Вип. 5, т. 1 – С. 91–96.
16. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

*Надійшла до редколегії 17.12.2015*

#### **НАУМОВА Н. Н. ОПЫТ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВА НА НЕПРИКОСНОВЕННОСТЬ ЖИЛИЩА В СТРАНАХ ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ УКРАИНЫ**

На основе анализа конституционно-правовых положений Основных Законов государств Восточной Европы показаны основные современные черты и тенденции регламентации вопроса о неприкосновенности жилища, в частности определены критерии и признаки универсализации и бифуркации содержания и внешних признаков соответствующих норм права. Дана характеристика и раскрыты особенности конституционно-правовых гарантий защиты права человека на неприкосновенность жилища. Определено практическое и теоретическое значение конституционно-правового опыта постсоциалистических стран Восточной Европы для усовершенствования механизма и способов обеспечения неприкосновенности жилища в Украине.

**Ключевые слова:** конституция, основные права и свободы человека, неприкосновенность жилища, письменное разрешение судебной власти, органы правопорядка, проникновение в жилище, обыск, согласие жильца (собственника).

**NAUMOVA N. M. EXPERIENCE OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION OF THE RIGHT ON INVIOABILITY OF THE DWELLING IN EASTERN EUROPE COUNTRIES AND ITS SIGNIFICANCE FOR UKRAINE**

The author has grounded the thesis that nowadays in Ukraine there is a need to revise the amount and content of the right on inviolability of the dwelling and various legal and other guarantees for its provision. To accomplish this the author has offered to study the experience of constitutional and legal regulation of the right on inviolability of the dwelling in post-socialist countries of Eastern Europe. Special attention is paid to insufficient level of scientific elaboration of this theme in the domestic juridical science of constitutional law.

The main modern features and tendencies of regulating the issue of inviolability of the dwelling have been studied; features and criteria of universalization and bifurcation of the content and external characteristics of the relevant law norms have been determined. The issues concerning common features of the structural factors of building the constitutional norm on inviolability of the dwelling, the ways of external expression, fixation of such norms have been highlighted in details.

A special place in the scientific analysis took cases of removal from the principle of inviolability of the dwelling the means of their fixation in the Basic Laws. It is noted that such removals fall under the category of «legal concepts and categories of unobvious legal grounds». The peculiarities of the constitutional and legal guarantees of protecting human right on inviolability of the dwelling have been characterized. The author has established the practical and theoretical significance of constitutional and legal experience of post-socialist countries of Eastern Europe to improve the mechanism and the ways to ensure the inviolability of the dwelling in Ukraine.

It is concluded that represented model of the constitutional and legal regulation of inviolability of the dwelling with its implementation to the domestic constitutional and legal experience (the Art. 30 of the Constitution of Ukraine) may provide reasons to believe that this issue in Ukraine is almost similarly resolved.

**Keywords:** Constitution, fundamental human rights and freedoms, inviolability of dwelling, written permission of the court, law enforcement agencies, entering into a dwelling, search, will of a dweller (owner).

# АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК [351.72](477)

**В. А. ГРУШЕВСЬКИЙ,***аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ*

## ІНСТИТУЦІЙНІ РЕФОРМИ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА ПОБУДОВИ НОВОЇ СЕРВІСНОЇ СЛУЖБИ

Проаналізовано механізм упровадження інституційних реформ у системі фіскальних органів України. Визначено ключові напрямки оптимізації роботи Державної фіскальної служби.

**Ключові слова:** *Державна фіскальна служба, сервісні послуги, реформування, адміністрування податків, оптимізація структури.*

Grushevsky, V.A. (2015), "Institutional reforms of the State Fiscal Service of Ukraine as a basis for the formation of a new service" ["Instytutsiini reformy Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy yak osnova pobudovy novoi servisnoi sluzhby"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 24–27.

**Постановка проблеми.** Побудова громадянського демократичного суспільства має на меті сприяти населенню в реалізації його прав та свобод, створенні оптимальних і комфортних умов для задоволення громадянами своїх потреб та інтересів. Започатковані цього року майже в усіх сферах суспільних відносин, реформи не минули й фіскальні органи нашої держави. Незважаючи на те, що Державна фіскальна служба України є новим органом у системі органів виконавчої влади (утворена 21 травня 2014 року в результаті реорганізації Міністерства доходів і зборів), за короткий проміжок часу вже сформувався певний досвід роботи у цій сфері, на основі якого можна запропонувати основні шляхи оптимізації як самих структурних елементів Служби, так і її діяльності.

**Стан дослідження.** Питання діяльності державних органів, на які покладається здійснення державної фіскальної політики, були предметом досліджень багатьох авторів, зокрема таких, як Ю. П. Битяк, О. П. Гетманець, М. П. Кучерявенко, О. М. Музичук, Д. В. Приймаченко, В. К. Шкарупа та ін. В той же час проблеми реформування Державної фіскальної служби України залишаються актуальними дотепер. Тому завданням цієї статті є характеристика механізму впровадження інституційних реформ у системі фіскальних органів України.

**Виклад основного матеріалу.** Варто наголосити на тому, що масштабні перетворення фіскальних органів держави не є турботою тільки публічної адміністрації. Для якісної реструктуризації Державної фіскальної служби

України потрібні підтримка та участь громадськості, широкого кола фахівців та активістів, які зацікавлені в розбудові і модернізації як органів виконавчої влади, так і самої держави. Якщо суспільство не зможе зрозуміти і прийняти всю важливість трансформаційних процесів, що відбуваються в державі, то реформа і запропоновані зміни не спрацюють, будуть просто неефективними.

Вагомим внеском у формування інструменту громадського контролю стало запровадження гарячої телефонної лінії «Пульс». У результаті цього у громадян з'явилась можливість цілодобово повідомляти органи державної влади про неправомірні дії посадовців, оперативно вирішувати спірні питання, що виникають під час адміністрування податків, а також при перетині митного кордону України та проходженні митних процедур.

Що стосується підприєємців, то їм треба не нарікати на свавілля податкових інспекторів на місцях, а займати активну позицію, повідомляти відповідні служби в регіональних органах або центральний апарат Державної фіскальної служби про факти неправомірних або корупційних дій з боку її співробітників та вимагати вжиття заходів реагування у встановленому законом порядку [1].

Як бачимо, процес модернізації фіскальних органів є досить глибоким, багатовекторним і складним. Саме тому вкрай важливою є участь у ньому громадськості.

Основною метою впровадження інституційних реформ у стінах Державної фіскальної служби України є підвищення ефективності її



діяльності, збільшення надходжень до бюджету, усунення можливості для ухилення від сплати податків, розмежування компетенції, визначення оптимальної чисельності особового складу, створення справедливої, чесної і прозорої податкової системи та перетворення її з контролюючого органу на сервісну службу. Для досягнення поставленої мети належить вирішити складні завдання, серед яких відмітимо першочергові. По-перше, варто поліпшити процес адміністрування податків. Для цього мають бути запроваджені автоматизовані системи, так зване інтелектуальне адміністрування, що надасть змогу оптимізувати роботу Служби, зменшити прояви бюрократизму та наблизити населення до розуміння того, яким чином здійснюється та реалізується податкова політика, у доступній формі. Крім того, необхідним є вдосконалення та спрощення механізму апеляційного оскарження і стягнення податкового боргу.

По-друге, необхідно запровадити зміни до підходів щодо управління та підвищення ефективності податкового і митного контролю, оптимізувати процес забезпечення наповнення бюджету з тим, щоб держава могла у повній мірі виконувати свої публічні функції та реалізовувати публічні інтереси.

По-третє, актуальним залишається питання боротьби з корупцією. Так, на сьогоднішній день розроблена Антикорупційна програма, яка становить комплекс заходів, спрямованих на запобігання та протидію корупції в органах Державної фіскальної служби України. Для мінімізації корупційної складової в центральних та регіональних апаратах Державної фіскальної служби має бути проведена жорстка кадрова політика. Необхідним є проведення переатестації особового складу з елементами тестування на предмет знання вимог чинного законодавства, в тому числі й антикорупційного. Актуальною на сьогоднішній день є перевірка співробітників Служби з використанням поліграфа. До того ж Головним управлінням внутрішньої безпеки ведеться регулярна системна робота з виявлення корупційних дій та запобігання їм. Для більшої ефективності реалізації вказаної вище Антикорупційної програми слід залучати й зовнішніх незалежних фахівців з метою забезпечення прозорості, непідкупності та чесності керівників і співробітників, які забезпечуватимуть здійснення митного та податкового контролю, аудиту, різного роду розслідувань тощо.

По-четверте, важливим завданням є гармонізація національної системи оподаткування до вимог законодавства Європейського Союзу.

Нормативно-правовим підґрунтям такої роботи мають стати: Угода про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» [2], Програма діяльності Кабінету Міністрів України [3], Європа 2020 – стратегія зростання ЄС [4] та Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», програми реформ у рамках проекту «Друга програмна позиція на політику розвитку фінансового сектору» [5], Меморандуми про взаєморозуміння між Україною та ЄС [6; 7] та ряд інших національних і міжнародних нормативних документів.

У процесі здійснення та впровадження реформ, як вже зазначалося вище, важливою є кадрова політика, яка повинна передбачати структурні зміни як в управлінні, так і на місцях. На сьогоднішній день затверджено нову структуру Державної фіскальної служби України. В її рамках передбачено скорочення кількості територіальних органів майже вдвічі. Це, у свою чергу, надасть можливість зменшити бюрократичний апарат. Що стосується регіональних рівнів, то на місцях повинні залишитись тільки сервісні функції фіскальних органів.

У загальному ж вигляді структурні перетворення мають здійснюватися таким чином: усіх співробітників варто вивести за штат, а подальший набір на посаду керівника області, району фіскальної служби, митниці, податкової міліції проводити за результатами прозорого конкурсу. Зауважимо й на тому, що Голова Уряду має на меті в подальшому ліквідувати податкову міліцію як таку [8]. Альтернативою податковій міліції має стати Служба фінансових розслідувань. Метою її діяльності буде ліквідація конкуренції та неузгодженості в роботі правоохоронних органів. Основна увага та діяльність нової Служби буде зосереджена на попередженні і розслідуванні тяжких протиправних дій, розвитку оперативної та аналітичної діяльності, побудові доступу до баз даних різних суміжних державних органів та організацій, у тому числі органів внутрішніх справ, Державної служби фінансового моніторингу України тощо. Нове відомство повинно відповідати передовим світовим практикам та основоположним європейським принципам, а для цього варто досконало вивчити іноземний досвід такої роботи та адаптувати його до вимог національного законодавства і буття. Як наслідок має з'явитися нова дієва структурна одиниця для захисту законних фінансових інтересів держави і громадян від протиправних посягань та для захисту всього фінансового потенціалу держави.

Очільник правління наголошує й на тому, що зміни у фіскальній системі держави мають

бути радикальними та кардинальними, оскільки проста зміна керівництва як на центральному, так і на регіональному рівнях не сприятиме ефективній діяльності ні самої Державної фіскальної служби, ні митних, ні будь-яких інших державних органів. В іншому випадку змінюватимуться лише таблички з прізвищами на робочих кабінетах, а не сама система.

Результати дослідження показують, що в умовах сьогодення вже розпочато скорочення штату та оновлення кадрів. Так, з органів Державної фіскальної служби України станом на початок вересня 2015 року вже було звільнено 1397 працівників; призначено 548 нових керівників різного рівня, у тому числі 18 – у центральному апараті, 371 – у податкових органах, 104 – у податковій міліції та 55 – на митниці [9].

Щодо реформування підходів управління Державною фіскальною службою, то важливими є такі заходи:

- 1) координація і спрямування діяльності Державної фіскальної служби міністром фінансів;
- 2) інтеграція податкових та митних органів на регіональному рівні;
- 3) зменшення кількості органів, що мають статус юридичної особи;
- 4) оптимізація структури та функцій центрального апарату Державної фіскальної служби України.

Основоположними принципами, що мають бути покладені в основу інституційних реформ Державної фіскальної служби України, є: ефективність, прозорість, справедливість, спрямованість на реалізацію інтересів платників податків. Останній із перерахованих вище принципів є ключовим. Обумовлено це тим, що основною метою започаткованих оптимальних змін Державної фіскальної служби є перетворення її на

сервісну службу і надійного партнера для бізнесу з метою наповнення державного бюджету.

На завершення хотілося б також наголосити і на важливості вивчення світового досвіду та міжнародного співробітництва у процесі реформування системи фіскальних органів та імплементації важливих актів законодавства Європейського Союзу у сфері оподаткування, митних питань, сприяння торгівлі та приєднання України до спільної транзитної системи ЄС.

Корисним для України може стати вивчення досвіду функціонування системи оподаткування Сінгапуру, оскільки вона вважається найдосконалішою у світі. Державний бюджет Сінгапуру у переважній більшості формується саме за рахунок фіскальних надходжень. Легкою є і взаємодія податкових органів Сінгапуру з бізнесом. Так, наприклад, у державі передбачено пільги в оподаткуванні протягом перших трьох років для компаній, які щойно утворились. Крім того, в Сінгапурі впроваджено однорівневу систему оподаткування прибутку. Тобто, заплативши податок з прибутку компанії, акціонер отримує дивіденди, звільнені від подальшого оподаткування [1].

Підбиваючи підсумки дослідження, зазначимо, що органи публічної адміністрації своєю головною метою сьогодні ставлять сприяння фізичним та юридичним особам у задоволенні їхніх інтересів і реалізації основних прав. Уперше за історію функціонування фіскальних органів на території України розпочато їх радикальне адміністративне реформування. Нарешті територіальні органи Державної фіскальної служби України не проводитимуть перевірок, не контролюватимуть платників, а перетворяться на сервісні офіси та надаватимуть реальні сервісні послуги у сфері оподаткування.

### Список використаних джерел

1. Ігор Білоус: «Настав час радикальних рішень» (ексклюзивне інтерв'ю голови Державної фіскальної служби [Електронний ресурс] / Ігор Білоус ; розмовляв Сергій Шевчук // Незалежний АУДИТОР. – [2014. – № 8 (31)]. – Режим доступу: [http://n-auditor.com.ua/uk/component/na\\_archive/1063?view=material](http://n-auditor.com.ua/uk/component/na_archive/1063?view=material). – Назва з екрана.
2. Угода про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» від 27 листоп. 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15>.
3. Програма діяльності Кабінету Міністрів України : схвал. постановою Верховної Ради України від 11 груд. 2014 р. № 26-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/26-19>.
4. Europe 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: [http://ec.europa.eu/europe2020/index\\_en.htm](http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm).
5. Питання спільного з Міжнародним банком реконструкції та розвитку системного проекту «Друга програмна позиція на політику розвитку фінансового сектору» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 серп. 2015 р. № 830-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/830-2015-p>.
6. Про ратифікацію Меморандуму про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором і Кредитної угоди між Україною як Позичальником, Національним банком України як Агентом Позичальника та Європейським Союзом як Кредитором щодо отримання Україною макрофінансової допомоги Європейського Союзу у сумі до 1 мільярда євро : закон України від 20 трав. 2014 р. № 1277-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 27. – Ст. 924.

7. Про ратифікацію Меморандуму про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором і Кредитної угоди між Україною як Позичальником і Національним банком України як Фінансовим агентом Позичальника та Європейським Союзом як Кредитором (щодо отримання Україною макрофінансової допомоги Європейського Союзу у сумі до 1 мільярда 800 мільйонів євро) : закон України від 18 черв. 2015 р. № 538-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 32. – Ст. 314.

8. Глава Уряду: Нова структура ДФС має бути створена за таким самим підходом, як національна поліція [Електронний ресурс] / Департамент інформації та комунікацій з громадськістю секретаріату КМУ // Урядовий портал : єдиний веб-портал органів виконавчої влади. – 16.09.2015. – Режим доступу: [http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art\\_id=248484864&cat\\_id=244276429](http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248484864&cat_id=244276429).

9. Державна фіскальна служба України: на шляху реформ [Електронний ресурс] // Державна фіскальна служба України : [офіц. портал]. – 08.09.2015. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/data/material/000/153/214278/Presentazia.pdf>.

Надійшла до редколегії 27.11.2015

### ГРУШЕВСКИЙ В. А. ИНСТИТУЦИОННЫЕ РЕФОРМЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ФИСКАЛЬНОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ НОВОЙ СЕРВИСНОЙ СЛУЖБЫ

Проанализировано механизм внедрения институциональных реформ в системе фискальных органов Украины. Определены основные направления оптимизации работы Государственной фискальной службы.

**Ключевые слова:** Государственная фискальная служба, сервисные услуги, реформирование, администрирование налогов, оптимизация структуры.

### GRUSHEVSKY V. A. INSTITUTIONAL REFORMS OF THE STATE FISCAL SERVICE OF UKRAINE AS A BASIS FOR THE FORMATION OF A NEW SERVICE

The mechanism of implementing institutional reforms in the system of fiscal agencies of Ukraine has been studied.

The author has determine such basic directions of optimization of the State Fiscal Service as: formation of fair, honest and transparent tax system; simplification of the process of taxes administration; improvement of the process of management and increasing the efficiency of tax and customs control; the fight against corruption; studying and implementation of the positive international experience in the customs and tax spheres; formation of the state fiscal agencies' work towards providing services for the population.

**Keywords:** State Fiscal Service, services, reforming, taxes administration, optimization of the structure.

УДК 347.77/.78

### М. Ю. ЄФІМЕНКО,

кандидат юридичних наук,  
старший викладач кафедри цивільного права та процесу  
факультету № 6 (права та масових комунікацій)  
Харківського національного університету внутрішніх справ

### БАЗА ДАНИХ ЯК ОБ'ЄКТ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

На підставі аналізу дефініцій «база даних», «об'єкти інформаційних правовідносин» доводиться, що база даних може розглядатися як об'єкт інформаційних правовідносин. Наголошено, що розгляд бази даних у межах інформаційних правовідносин потребує удосконалення законодавства.

**Ключові слова:** інформація, база даних, об'єкт інформаційних правовідносин, упорядкування даних.

Yefimenko, M.Y. (2015), "The database as an object of information legal relations" ["Baza danykh yak ob'iekt informatsiinykh pravovidnosyn"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 27–31.

**Постановка проблеми.** На сучасному етапі розвитку суспільства бази даних стали одним із затребуваних об'єктів у використанні як фізичних, юридичних осіб, так і державою в особі

органів державної влади. Такий стан поширення цього об'єкта виник внаслідок інформатизації суспільства, тобто впровадження електронно-обчислювальної техніки і базованих на ній

інформаційних технологій у різні сфери суспільного життя: економіку, соціальне управління, господарську діяльність тощо [1, с. 10]. База даних, як різновид системи, яка зберігає певну інформацію, в юридичній науці розглядається як об'єкт авторського права. При цьому неоригінальні бази даних у європейських державах отримують правову охорону за режимом «*sui generis*». Позиція авторсько-правової охорони бази даних не підлягає сумніву, проте активний розвиток інформаційних технологій приводить до того, що сучасні електронні бази даних постійно підлягають змінам, оновленням. Як наслідок, статика охорони авторським правом цього об'єкта поширюється лише на принцип розбудови бази даних. У такому разі поза увагою правознавців залишається питання правової охорони змісту бази даних, тобто її інформаційного наповнення. Для подолання такого явища необхідно розглянути базу даних і в аспекті інформаційного права.

**Стан дослідження.** Питання щодо визначення бази даних як об'єкта інформаційних правовідносин розглядалось у працях І. Л. Бачило, В. М. Брижка, А. Б. Венгерова, В. О. Копилова, Т. А. Костецької, О. В. Кохановської, Є. В. Петрова, Т. М. Сліпко, С. О. Сліпченка, В. С. Цимбалюка, С. В. Шевчука, Р. Б. Шишки та інших. Ці науковці вказували на можливість розгляду бази даних як носія інформації, але її співвідношення з об'єктом інформаційних правовідносин установлювалось частково. Тому ця проблематика потребує окремого дослідження.

**Мета** статті – встановити особливості бази даних як об'єкта інформаційних правовідносин. Досягнення вказаної мети можливе на підставі розгляду категорій «база даних», «об'єкти інформаційних правовідносин». Звернемось до їх аналізу.

**Виклад основного матеріалу.** База даних є багатоаспектною категорією, зокрема, вона розглядається в інформатиці, економіці та у праві. Для виявлення особливостей бази даних в інформаційних правовідносинах необхідно розглянути технічну характеристику бази даних, що надасть можливість окреслити її значення як виду інформації. В інформатиці базу даних розглядають як організовану сукупність блоків інформаційних елементів, представлених на друкованих носіях, призначених і придатних для оперативного вирішення користувальницьких, службових та інших завдань [2, с. 34]. Цей об'єкт складається з двох елементів – бази та даних. База (англ. *base*) – основні дані або елементи [3, с. 7]. Змістом бази даних є дані. Дбні (англ. *data*) – набір тверджень, фактів, чисел,

лексично і синтаксично взаємозв'язаних між собою [3, с. 10]. Виходячи з указаних технічних дефініцій, можна стверджувати, що база – це сукупність інформаційних блоків, що є носіями інформації, а дані – це інформація, яка систематизована в єдину базу. За технічною характеристикою база даних може містити текстові, чисельні, графічні та інші дані, за формою вона може існувати у вигляді таблиць, запитів, форм, звітів, що зберігаються разом. Стосовно технічної характеристики бази даних необхідно враховувати, що сучасні бази даних (у більшості випадків) мають електронну форму, а їх зміст постійно оновлюється. Для спрощення управління базами даних, змінами і доповненнями даних вводиться система управління базами даних, тобто комплекс мовних і програмних засобів, призначений для створення, введення і спільного використання банку даних багатьма користувачами [4, с. 388]. Аналізуючи вказані технічні характеристики бази даних, можна стверджувати, що база даних – це складний об'єкт, який поєднує базу, дані та програму управління даними.

На складність бази даних вказує у своєму дослідженні й О. І. Яременко. На думку науковця, база даних має такі характеристики: по-перше, база даних – це складні інформаційні об'єкти, які виникають у процесі цілеспрямованої інформаційної діяльності різноманітних суб'єктів; по-друге, в базах даних за певними правилами систематизуються відомості про різні явища, які об'єднуються за принципом однорідності предметної сфери; по-третє, база даних – це сукупність інформації в цифровій формі, оскільки поняття «дані» в інформаційному законодавстві трактується як інформація у формі, придатній для автоматизованої обробки її засобами обчислювальної техніки; по-четверте, інформація в базах даних визначається такими характеристиками, як: упорядкованість, повнота, достовірність, релевантність; по-п'яте, цінність баз даних зберігається за умови постійної актуалізації інформації, яку вони містять; по-шосте, правовідносини, об'єктом яких є база даних, відрізняються особливим суб'єктним складом; по-сьоме, бази даних мають багато спільного з іншими складними інформаційними об'єктами – інформаційними системами, банками даних тощо [5, с. 114]. З указаною думкою можна цілком погодитися та підкреслити, що база даних може виступати об'єктивною формою існування систематизованої інформації. Та цінність бази даних для суб'єктів, що її використовують, виявляється перш за все в її інформаційному навантаженні.

Наприклад, у ст. 2 закону України «Про захист персональних даних» передбачено визначення такого виду баз даних, як база персональних даних – іменована сукупність упорядкованих персональних даних в електронній формі та/або у формі картотек персональних даних [6]. Отже, у цьому випадку база даних є лише формою організації персональних даних, тобто вона виконує інформаційну функцію та може бути співвіднесена із загальною дефініцією інформації, що встановлена ст. 1 закону України «Про інформацію»: інформація – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [7].

Виходячи із законодавчого визначення інформації, можна стверджувати, що база даних може розглядатися як матеріальний носій інформації. Стосовно розгляду бази даних як носія даних у науці сформовані певні погляди. Так, на думку В. В. Коноваленка, база даних – це форма надання даних, до яких можна отримати доступ за допомогою комп'ютерної програми [8, с. 111]; В. М. Брижко розглядає базу даних як сукупність даних, які впорядковані за визначеними правилами, що передбачають загальні принципи у зв'язку з автоматизованою обробкою даних [9, с. 45]. Наведені позиції надають можливість стверджувати, що база даних – це спосіб упорядкування інформації (даних) у довільній або електронній формах. Для бази даних як об'єкта цивільно-правових відносин характерно: по-перше, наявність змісту, тобто структурованої інформації; по-друге, встановлення порядку систематизації даних, до яких можна отримати доступ; по-третє, наявність режиму доступу до даних за допомогою спеціальної пошукової системи. З огляду на це цілком логічно поставити питання про віднесення бази даних до об'єктів інформаційного права. Для отримання обґрунтованої відповіді розглянемо дефініцію «об'єкт інформаційних правовідносин».

Зокрема, М. М. Рассолов до об'єктів прав у інформаційних відносинах відносить різного роду інформаційні ресурси та інформацію, програми, бази даних, друковані твори, наклад газет, книг, журналів, аудіо- та відеовізуальні матеріали, рекламні продукти, самі комп'ютери, інформаційні системи, засоби зв'язку [10, с. 47]. Щодо визначення об'єктів, у зв'язку з якими суб'єкти вступають в інформаційні правовідносини, Л. П. Коваленко наголошує, що це документована інформація, інформаційні продукти й послуги; виключні права; елементи інформаційної безпеки (інформаційні права й свободи особи, стан захищеності особистості, захищеність

інформації, інформаційних ресурсів, інформаційних продуктів тощо); інформаційні технології й засоби їх забезпечення (у тому числі програми для комп'ютерів), інші об'єкти в інформаційній сфері [11, с. 80]. На думку О. А. Баранова, об'єкт інформаційних правовідносин – це матеріальні та нематеріальні блага, що задовольняють потреби й інтереси як суб'єктів даного правовідношення, які діють у рамках своїх юридичних прав та обов'язків, так і інших суб'єктів та виступають у вигляді: інформаційних продуктів, особистих паперів, документів, особистого нематеріального блага, послуг і робіт, а також їх результатів, результатів поведінки та дії в процесі обороту інформації або забезпечення цього обороту [12, с. 63]. Виходячи з вищевикладених наукових позицій, можна стверджувати, що база даних, як інформаційний продукт, може бути віднесена до категорії об'єктів інформаційних правовідносин. Крім того, мета будь-якої бази даних – це задоволення інтересу особи в інформації.

Варто підкреслити, що в юридичній науці постійно висловлюються думки щодо окреслення значення бази даних в інформаційних відносинах. Зокрема, О. А. Корчемкіна вказує, що бази даних – найважливіші структурні компоненти інформаційної системи, що забезпечують її інформаційне наповнення. Науковець визначає базу даних як електронну форму подання систематизованих за заданими критеріями інформаційних ресурсів, пошук і обробка яких здійснюється з використанням спеціальних інформаційно-технологічних засобів. Запропонована характеристика бази даних обумовлює її інформаційну природу, яка і повинна визначати основну спрямованість правового регулювання [13, с. 123]. Отже, правове регулювання відносин з приводу баз даних повинно враховувати інформаційну спрямованість баз даних. Однак на сучасному етапі законодавчі норми не відносять бази даних до інформаційних об'єктів. Так, правова дефініція «база даних» передбачена як у європейському, так і в національному законодавстві у сфері авторського права. У ст. 1 закону України «Про авторське право і суміжні права» встановлено, що база даних (компіляція даних) – сукупність творів, даних або будь-якої іншої незалежної інформації в довільній формі, у тому числі електронній, підбір і розташування складових частин якої та її упорядкування є результатом творчої праці, складові частини якої є доступними індивідуально і можуть бути знайдені за допомогою спеціальної пошукової системи на основі електронних засобів (комп'ютера) чи інших засобів [14]. Звернемо увагу, що в законі

України «Про авторське право і суміжні права» встановлено поняття бази даних, яка є результатом творчої праці. Пунктом 17 преамбули директиви 96/9/ЄС «Про правовий захист баз даних» встановлено, що під поняттям «база даних» слід розуміти як таке, що включає літературні, художні, музичні чи інші зібрання творів або зібрання інших матеріалів, таких як тексти, звуки, образи, цифри, факти і дані; воно повинно охоплювати зібрання незалежних робіт, даних чи інших матеріалів, які систематично або методично упорядковані і до яких може бути отримано окремий доступ; це означає, що записи або аудіовізуальні, кінематографічні чи музичні твори як такі не входять до сфери дії цієї Директиви [15]. До об'єктів, що можуть бути включені у базу даних, Директива відносить літературні, художні, музичні та інші зібрання творів або зібрання інших матеріалів, таких як тексти, звуки, образи, цифри, факти і дані. Слід звернути увагу на те, що згідно з Директивою зміст бази даних не обмежується тільки творами, до неї можуть бути включені будь-яка інформація та дані.

Аналізуючи законодавче закріплення визначення «база даних», зазначимо, що законода-

вець охороняє авторським правом систему впорядкованих творів чи даних. Вважаємо, що таке визначення не враховує основної мети бази даних як об'єкта авторського права – оригінальності розташування інформації. Тому можна запропонувати розглядати базу даних у двох аспектах. Перший – це авторсько-правовий аспект, згідно з яким бази даних – це оригінальна система розташування та пошуку інформації (даних), які внесені у базу. Другий аспект – це інформаційний аспект, відповідно до якого база даних – це інформація, дані, які упорядковані в системі бази даних. Безумовно, це є лише пропозицією та спробою знайти співвідношення між критеріями розгляду бази даних в авторському та інформаційному праві.

На підставі проведеного дослідження можна зробити **висновок**, що база даних є багатоаспектною категорією. Вона належить до об'єктів цивільних прав та може розглядатися в авторсько-правовому та інформаційно-правовому аспектах.

Перспективним у подальшому є наукове дослідження питань, пов'язаних із визначенням місця бази даних у системі об'єктів цивільних прав, зокрема інформаційних правовідносин.

#### Список використаних джерел

1. Основи інформаційного права України : навч. посіб. / [В. С. Цимбалюк, В. Д. Гавловський, В. В. Гриценко та ін.] ; за ред. М. Я. Швеця, Р. А. Калюжного та П. В. Мельника. – Київ : Знання, 2004. – 274 с.
2. Воройский Ф. С. Информатика. Новый систематизированный толковый словарь : Введение в современные информационные и телекоммуникационные технологии в терминах и фактах / Ф. С. Воройский. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ФИЗМАТЛИТ, 2003. – 760 с.
3. Козловська Л. С. Короткий тлумачний словник з інформатики та інформаційних систем для економістів / Л. С. Козловська. – Київ : КНЕУ, 2003. – 60 с.
4. Зацеркляний М. М. Основи комп'ютерних технологій для економістів : навч. посіб. / М. М. Зацеркляний, О. Ф. Мельников, В. М. Струков. – Київ : Професіонал, 2006. – 672 с.
5. Яременко О. І. Бази даних як об'єкти правової охорони в умовах розвитку інформаційного суспільства в Україні / О. І. Яременко // Матеріали Міжнародної конференції «Охорона прав інтелектуальної власності в Україні та Європейському Союзі: політика, законодавство, практика». – Київ : Фенікс, 2011. – С. 112–116.
6. Про захист персональних даних : закон України від 1 черв. 2010 р. № 2297-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>.
7. Про інформацію : закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
8. Коноваленко В. Авторське право та суміжні права: бухгалтеру, керівнику, юристу / Володимир Коноваленко. – Харків : Фактор, 2006. – 476 с.
9. Брижко В. М. Правовий механізм захисту персональних даних : монографія / В. М. Брижко ; за заг. ред. М. Я. Швеця, Р. А. Колужного. – Київ : Парлам. вид-во, 2003. – 120 с.
10. Рассолов М. М. Информационное право : учеб. пособие / М. М. Рассолов. – М. : Юрист, 1999. – 400 с.
11. Коваленко Л. П. Об'єкт інформаційних правовідносин / Л. П. Коваленко // Право і Безпека. – 2012. – № 5 (47). – С. 78–83.
12. Баранов О. А. Об'єкт правовідносин в інформаційному праві / О. А. Баранов // Інформація і право. – 2013. – № 3 (9). – С. 58–63.
13. Корчемкина О. А. Понятие и признаки базы данных как объекта права / О. А. Корчемкина // Российский юридический журнал. – 2012. – № 1 (82). – С. 120–124.
14. Про авторське право і суміжні права : закон України від 23 груд. 1993 р. № 3792-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.
15. Про правовий захист баз даних : директива 96/9/ЄС Європейського парламенту та Ради від 11 берез. 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_241](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_241).

Надійшла до редколегії 18.11.2015

**ЕФИМЕНКО М. Ю. БАЗА ДАННИХ КАК ОБЪЕКТ ИНФОРМАЦИОННЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ**

На основании анализа дефиниций «база данных», «объекты информационных правоотношений» доказывается, что база данных может рассматриваться как объект информационных правоотношений. Отмечено, что определение базы данных в рамках информационных правоотношений требует усовершенствования законодательства.

**Ключевые слова:** информация, база данных, объект информационных правоотношений, упорядочение данных.

**YEFIMENKO M. Y. THE DATABASE AS AN OBJECT OF INFORMATION LEGAL RELATIONS**

The relevance of the article is due to the fact that at the modern stage of society's development the databases have become one of the demanded objects being used both by individuals, legal entities and the state through the public authorities. Databases are the subject of copyright protection that can not be doubted, but active development of information technologies leads to the fact that modern electronic databases are constantly subject to change, update. As a result, the static of protection of copyright of the object extends only to the principle of building the database. In that case, the issue of legal protection of database content, i.e. its information filling is out of lawyers' sight.

The article's objective – is to establish the features of a database as the object of information legal relations. This objective is achieved under the consideration of the categories of «database», «objects of information legal relations».

According to the research, the author has offered to consider the database as a multifaceted category. It belongs to the objects of civil rights and could be considered within copyright and legal, information and legal aspects. According to the copyright and legal aspect the database – is the original system of location and search of information (data) that is listed in the database. The second aspect – is the information aspect, under which the database – is the information, data organized within the system of the database.

**Keywords:** information, database, object of information relations, data ordering.

УДК 342.951:351.95

**В. В. ІЛЬКОВ,**

кандидат юридичних наук, доцент,

суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду

**ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ЯК ДЖЕРЕЛ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ЩОДО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ ДОРУЧЕНЬ СУДІВ УКРАЇНИ**

Розглянуто порядок формування та направлення судового доручення як звернення суду України до суду іншої держави у порядку, встановленому Кодексом адміністративного судочинства України або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, щодо виконання на території іншої держави відповідних процесуальних дій у рамках надання міжнародної правової допомоги, а якщо міжнародний договір не укладено, – Міністерству юстиції України, яке надсилає доручення Міністерству закордонних справ України для передачі дипломатичними каналами.

**Ключові слова:** судові доручення, звернення суду України, іноземний суд, міжнародний договір, доручення Міністерству юстиції України.

Ilkov, V.V. (2015), "Use of international instruments as sources of administrative procedural law on enforcement of Ukrainian courts orders" ["Zastosuvannya mizhnarodno-pravovykh aktiv yak dzherel administratyvno-protsesualnoho prava shchodo vykonannya sudovykh doruchen sudiv Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 31–36.

**Постановка проблеми.** Реформування національної правової системи на основі загальноновизнаних міжнародних стандартів відправлення судочинства є важливою передумовою

як побудови правової, демократичної, соціальної держави, так і успішної реалізації європейських цінностей та стандартів у державі. Додаткового дослідження вимагають питання

надання правової допомоги та вчинення необхідних процесуальних дій щодо порядку та особливостей виконання судових доручень.

Рішення суду як в Україні, так і в інших державах виступає актом, покликаним забезпечити захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб і прав та інтересів юридичних осіб. Таке рішення має бути і законним, і обґрунтованим, а для встановлення істини у справі суд повинен об'єктивно, повно та всебічно з'ясувати усі обставини. У той же час у випадках, встановлених законом, виникає необхідність виконання судових доручень судів загальної юрисдикції України, оскільки іноземні суди можуть відправляти правосуддя виключно в межах території відповідної держави, а виконання відповідних необхідних процесуальних дій, які не можливо вчинити в Україні, здійснюються лише шляхом звернення судів України до іноземного суду або іноземного державного органу чи установи за допомогою. Таке звернення про надання правової допомоги і виступає судовим дорученням.

**Стан дослідження.** Окремі аспекти питання реалізації приватноправових відносин та положень міжнародного приватного права були досліджені у працях: О. М. Бандурки, Д. Д. Аверіна, В. П. Базова, Г. В. Галущенко, І. В. Гетьман-Павлової, Г. Д. Дмитрієвої, І. В. Дробязкіної, А. В. Лесіна, М. М. Петрова, Л. З. Павлик, Г. А. Цірата та інших.

**Мета статті** – дослідити механізм та особливості правового режиму застосування положень ч. 1 ст. 115-1 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) стосовно звернення судів України до судів іншої держави у порядку, передбаченому положеннями чинного законодавства України та міжнародно-правовими договорами, які є частиною законодавства України, та виконання на території іноземних держав необхідних процесуальних дій як надання міжнародної правової допомоги, у тому числі з використанням дипломатичних каналів.

**Виклад основного матеріалу.** Згідно з положеннями ст. 80 закону України «Про міжнародне приватне право» у разі, якщо при розгляді справи з іноземним елементом у суду виникне необхідність у врученні документів або отриманні доказів, у проведенні окремих процесуальних дій за кордоном, суд може направити відповідне доручення компетентному органу іноземної держави в порядку, встановленому процесуальним законом України або міжнародним договором України [1]. Для реалізації положень указанного Закону було підготовлено та ухвалено закон України «Про вне-

сення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питань міжнародного приватного права» [2]. Відповідно до положень цього Закону КАС України було доповнено статтями 115-1–115-5. Досліджуючи проблематику виконання в Україні судових доручень іноземних судів, важливо зазначити, що положення розділу XII закону України «Про міжнародне приватне право», який має назву «Підсудність та виконання іноземних судових доручень», фактично не містить рамкових норм та не деталізує особливості й порядок виконання відповідних судових доручень, а тому може бути доопрацьований та вдосконалений.

За загальним правилом суд, який розглядає справу, у разі потреби збирання доказів за межами своєї територіальної підсудності доручає відповідному адміністративному суду провести певні процесуальні дії (ч. 1 ст. 115 КАС України) [3].

Згідно з положеннями ст. 115-1 КАС України у разі якщо в процесі розгляду справи суду необхідно вручити документи, отримати докази, провести окремі процесуальні дії на території іншої держави, суд України може звернутися з відповідним судовим дорученням до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави у порядку, встановленому КАС України або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Слід зауважити, що ця норма реципієрована з положень ст. 9 Конституції України, де зазначено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [4].

Порядок та особливості виконання судових доручень судів України знайшли своє нормативно-правове закріплення в процесуальних законах та міжнародних договорах України. Доручення суду України надсилається у порядку, встановленому Кодексом адміністративного судочинства України або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а якщо міжнародний договір не укладено, – Міністерству юстиції України, яке надсилає доручення Міністерству закордонних справ України для передачі дипломатичними каналами.

Цікавою є реалізація положень КАС України та інших законодавчих актів у судовій практиці щодо звернення із судовим дорученням.

Так, ухвалою Одеського окружного адміністративного суду від 24 грудня 2013 р. у справі № 815/7604/13-а [5] реалізовано положення ст. 115-1 КАС України.



У вказаній ухвалі зазначено, що ухвалою суду від 16 грудня 2013 р. провадження у справі відкрито. Судом встановлено, що третьою особою у справі є громадянин Молдови ОСОБА\_2.

Згідно із двосторонньою угодою від 13 грудня 1993 р. «Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах», ратифікованою законом України від 10 листопада 1994 р. № 238/94-ВР «Про ратифікацію Договору між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах», договірні Сторони надають взаємну правову допомогу шляхом виконання окремих процесуальних дій, зокрема складання та пересилки документів, проведення обшуків, вилучення та накладання арешту на майно, пересилки та видачі предметів і документів, порушення або перейняття кримінального переслідування, видачі осіб, які здійснили злочини, допиту обвинувачених, підсудних, свідків, експертів, опитування сторін та інших осіб, проведення експертиз, судового огляду, виконання доручень про вручення документів, а також складання і направлення актів і документів.

З урахуванням викладеного суд дійшов висновку, що повідомлення третьої особи у справі громадянина Молдови ОСОБА\_2 та вручення йому документів у справі має відбуватись згідно з положеннями двосторонньої угоди між Україною та Республікою Молдова шляхом судового доручення про надання правової допомоги.

Для виконання цього доручення суд вважав розумним строк, який дорівнює 9 місяцям із призначенням резервного судового засідання у місячний термін. Керуючись статтями 115 та 156 КАС України, суд ухвалив, що для вручення повідомлення про день судового розгляду, адміністративного позову з доданими до нього документами третій особі у справі громадянину Республіки Молдова ОСОБА\_2 потрібно звернутися із судовим дорученням до компетентного органу Республіки Молдова у порядку, встановленому двосторонньою угодою «Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах» [5].

Отже, обсяг правової допомоги, порядок взаємовідносин, вимоги щодо форми і змісту доручення, а також особливості виконання доручення визначаються положеннями міжнародного договору, який діє у відносинах між Україною та відповідною іноземною держа-

вою. Посилання на такий міжнародний договір у дорученні є обов'язковим.

Правовий режим надання правової допомоги в адміністративних справах врегульовано у так званих універсальних міжнародних договорах про надання правової допомоги і правовідносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах. Серед них необхідно відзначити Гаазьку конвенцію з питань цивільного процесу 1954 р., Конвенцію про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах 1965 р., Європейську конвенцію про інформацію щодо іноземного законодавства 1968 р. та Додатковий протокол до цієї Конвенції, Конвенцію про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах 1970 р., Конвенцію про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 р. та Протокол до неї 1997 р., Конвенцію про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах держав – членів СНД 1993 р. та інші документи. Крім того, Україною укладено двосторонні договори з Китайською Народною Республікою (1992 р.), Республікою Польща (1993 р.), Латвійською Республікою (1993 р.), Республікою Молдова (1993 р.), Республікою Грузія (1995 р.), Естонською Республікою (1995 р.), Латвійською Республікою (1995 р.), Турецькою Республікою (2000 р.) та деякими іншими державами.

Окреме місце посідає Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах держав – членів СНД 1993 р.; її положення застосовуються у відносинах між Україною та Республікою Білорусь, Азербайджанською Республікою, Республікою Узбекистан, Російською Федерацією, Республікою Казахстан, Республікою Таджикистан, Республікою Вірменія, Киргизькою Республікою, Республікою Молдова, Республікою Грузія, Туркменістаном.

На підставі положень ст. 24 Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р. та у зв'язку з офіційним визнанням правонаступництва України відповідно до ст. 7 закону України «Про правонаступництво України» держава Україна є правонаступницею прав і обов'язків за міжнародними договорами СРСР, які не суперечать Конституції України та інтересам Української держави. Україна визнала для себе обов'язковими такі двосторонні договори про взаємну правову допомогу, які були укладені ще СРСР: з Народною Республікою Албанія, Алжирською Народною Демократичною Республікою, Народною Республікою

Болгарія, Грецькою Республікою, Іракською Республікою, Республікою Кіпр, Угорською Народною Республікою, Фінляндською Народною Республікою та деякими іншими державами.

Станом на 1 січня 2014 р. договірно-правова база України у сфері правових відносин та міжнародної правової допомоги складалася з близько 100 міжнародних договорів. Заяви і застереження, висловлені державами до міжнародного договору, є його невід'ємною частиною і повинні обов'язково враховуватися при направленні чи виконанні судового доручення. Так, наприклад, Конвенція з питань цивільного процесу 1954 р. застосовується у відносинах з державами, які є її учасниками, у повному обсязі з урахуванням такого: а) ст. 1–7 цієї Конвенції не застосовуються у відносинах з державами, які одночасно є учасниками Конвенції про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах 1965 р.; б) ст. 8–16 Конвенції не застосовуються у відносинах з державами, які одночасно є учасниками Конвенції про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах 1970 р. [6].

Виходячи з положень ст. 115-1 КАС України, виконання доручення судів загальної юрисдикції України про надання правової допомоги щодо вчинення певних процесуальних дій та іншої допомоги можливе також у випадках, якщо міжнародний договір не укладено. Виконання таких доручень вирішується на міждержавному рівні. Як правило, це може бути у випадку, коли правова допомога надається в межах звичаєвого права або між Україною і відповідною державою є спеціальна домовленість щодо конкретного випадку та вирішення такого питання дипломатичним шляхом, наприклад, з урахуванням принципу взаємності. Такий порядок виправданий з точки зору необхідності реалізації захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб, а також є проявом взаємної правової ввічливості в міжнародних правовідносинах, оскільки навіть за відсутності відповідного міжнародного договору можливе виконання судового доручення про надання правової допомоги за умови дотримання вимог положень чинного законодавства України і встановленої та напрацьованої юридичної процедури – передачі судового доручення дипломатичними каналами.

Розглянемо практичне застосування такого способу виконання доручень судів України на прикладі справи № 826/10194/15, яка розглядалася в Окружному адміністративному суді м. Києва, та прийнятої ухвали у ній від 29 липня 2015 р. [7].

Суд встановив, що з позовом до Окружного адміністративного суду міста Києва звернувся ОСОБА\_3 (позивач) до Міністерства юстиції України (відповідач) за участю третіх осіб – ОСОБА\_4 (третя особа 1) та ОСОБА\_5 (третя особа 2) – про визнання протиправною бездіяльністю та зобов'язання вчинити дії.

У попередньому судовому засіданні представником позивача було заявлено клопотання про звернення суду із судовим дорученням. Позивач просив, зокрема, визнати протиправною бездіяльністю Міністерства юстиції України щодо невручення громадянам ОСОБА\_4 та ОСОБА\_5 судового виклику на 17 червня 2015 р. у справі № А 192029, який був складений судовим виконавцем 45-ї Виправної Палати Суду першої інстанції, що засідає у м. Брюсселі (Бельгія). Міністерство юстиції України у своїх запереченнях зазначало, що прохання судових виконавців Бельгії про вручення документів ОСОБА\_4 та ОСОБА\_7 надійшли відповідно до Конвенції про вручення за кордон судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах 1965 року. Однак, на думку відповідача, вказана Конвенція застосовується у цивільних та комерційних справах, тоді як документи, що надійшли до Міністерства юстиції України та підлягали врученню, стосувалися процесу, що відбувається на підставі ст. 445 Кримінального кодексу та ст. 139 Кодексу кримінального розслідування Бельгії.

При цьому позивач посилався на Виклик до суду від 27 квітня 2015 р., згідно з яким судовий виконавець Тьєрі Ван Діст викликав до суду ОСОБА\_4 та ОСОБА\_7, щоб вони з'явилися до 45-ї Виправної Палати Суду першої інстанції, що засідає у м. Брюсселі (Бельгія), 17 червня 2015 р., та зазначав, що з його змісту вбачається спір не лише кримінальний, а й цивільно-правовий. Крім того, у вказаному Виклику судовим виконавцем було зазначено як правову підставу для звернення до Міністерства юстиції України з проханням вручити зазначений документ ОСОБА\_4 та ОСОБА\_7 саме вищевказану Конвенцію 1965 р.

Відповідач стверджував, що судовими виконавцями для вручення вказаних судових викликів не може бути застосована Конвенція 1965 р., а тому листами № 3313-0-30-15/12-864-15 та № 3314-0-30-15/12-891-15 від 12 червня 2015 р. прохання про вручення судових документів ОСОБА\_4 та ОСОБА\_7 було повернуто із роз'ясненнями причин неможливості їх вручення.

Проаналізувавши заявлене клопотання та викладені у ньому обставини, дослідивши наявні у матеріалах справи докази, беручи до уваги

те, що факти, які могли бути повідомлені органом юстиції Бельгії та Судом, який розглядав справу № А192029, мали суттєве значення для справи, Окружний адміністративний суд м. Києва вважав за необхідне з метою повного, всебічного та об'єктивного розгляду справи звернутися із судовим дорученням до компетентного суду Бельгії та органу юстиції Бельгії для отримання відповідної інформації.

Окружний адміністративний суд м. Києва врахував також положення ст. 115-1 КАС України, де передбачено, що у разі якщо в процесі розгляду справи суду необхідно вручити документи, отримати докази, провести окремі процесуальні дії на території іншої держави, суд України може звернутися з відповідним судовим дорученням до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави у порядку, встановленому цим Кодексом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Доручення суду України надсилається у порядку, встановленому цим Кодексом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а якщо міжнародний договір не укладено, – Міністерству юстиції України, яке надсилає доручення Міністерству закордонних справ України для передачі дипломатичними каналами.

Зважаючи також на те, що двосторонньої угоди між Україною та Бельгією щодо надання правової допомоги не підписано, суд вважав за необхідне, з урахуванням положень ч. 2 ст. 115-1 КАС України, надіслати судові доручення до Міністерства юстиції України.

Керуючись ст. 115-1, 160, 165 КАС України, суд ухвалив надіслати судові доручення через Міністерство юстиції України до компетентного суду Бельгії, що розглядав справу № А192029 за заявою ОСОБА\_3, – Суду першої інстанції (45-а Виправна Палата), що засідає у м. Брюсселі (Бельгія), з метою одержання такої інформації:

– чи є судова справа № А192029, що розглядається за заявою ОСОБА\_3 45-ю Виправною Палатою Суду першої інстанції, що засідає у

м. Брюсселі (Бельгія), не лише кримінальною, а й цивільною;

– чи розглядається в цій справі цивільна вимога / цивільний позов ОСОБА\_3 до ОСОБА\_4 та ОСОБА\_5.

Також суд просив надіслати судові доручення через Міністерство юстиції України до органу юстиції Бельгії з метою отримання відповіді на запитання: чи повинна була у справі № А192029 за заявою ОСОБА\_3 до ОСОБА\_4 та ОСОБА\_5 застосовуватися Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах від 1965 р. при виклику ОСОБА\_4 та ОСОБА\_5 до 45-ї Виправної Палати Суду першої інстанції, що засідає у м. Брюсселі (Бельгія), на 17 червня 2015 р. [7].

Отже, у судовому дорученні суду згідно з письмовою ухвалою суду зазначено чіткий спосіб його виконання та відповідні сформульовані питання.

**Висновок.** Таким чином, судові доручення, виходячи з положень щодо його визначення у ч. 1 ст. 115-1 КАС України, означає звернення суду України до суду іншої держави у порядку, встановленому Кодексом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, щодо виконання на території останньої відповідних процесуальних дій у рамках надання міжнародної правової допомоги, а якщо міжнародний договір не укладено, – Міністерству юстиції України, яке надсилає доручення Міністерству закордонних справ України для передачі дипломатичними каналами. Реалізація таких повноважень суду зумовлена положеннями відповідних спеціальних міжнародних договорів про надання правової допомоги, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, чи положеннями міжнародно-правових договорів загального характеру. Крім того, реалізується принцип, що доручення компетентного органу про вручення документів, про отримання доказів, про виконання інших процесуальних дій виконуються відповідно до чинного законодавства України з урахуванням положень міжнародного договору України.

#### Список використаних джерел

1. Про міжнародне приватне право : закон України від 23 черв. 2005 р. № 2709-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питань міжнародного приватного права : закон України від 21 січ. 2010 р. № 1837-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 12. – Ст. 120.
3. Кодекс адміністративного судочинства України : закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/>
4. Конституція України // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1, спецвип. – Ст. 2598.
5. Ухвала Одеського окружного адміністративного суду від 24 груд. 2013 р., спр. № 815/7604/13-а // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36847810>.

6. Конвенція з питань цивільного процесу : від 1 берез. 1954 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_083](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_083).

7. Ухвала Окружного адміністративного суду міста Києва [про судові доручення] від 29 лип. 2015 р., спр. № 826/10194/15 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/48334535>.

Надійшла до редколегії 15.12.2015

### **ИЛЬКОВ В. В. ПРИМЕНЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ АКТОВ КАК ИСТОЧНИКОВ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА ПО ВЫПОЛНЕНИЮ СУДЕБНЫХ ПОРУЧЕНИЙ СУДОВ УКРАИНЫ**

Рассмотрен порядок формирования и направления судебного поручения как обращения суда Украины в суд другого государства в порядке, установленном Кодексом административного судопроизводства Украины или международным договором, согласие на обязательность которого дано Верховной Радой Украины, по выполнению на территории другого государства соответствующих процессуальных действий в рамках оказания международной правовой помощи, а если международный договор не заключён, – Министерству юстиции Украины, которое направляет поручение Министерству иностранных дел Украины для передачи по дипломатическим каналам.

*Ключевые слова:* судебное поручение, обращение суда Украины, иностранный суд, международный договор, поручение Министерству юстиции Украины.

### **ILKOV V. V. USE OF INTERNATIONAL INSTRUMENTS AS SOURCES OF ADMINISTRATIVE PROCEDURAL LAW ON ENFORCEMENT OF UKRAINIAN COURTS ORDERS**

The article is devoted to the research agenda and features enforcement of orders of the courts of Ukraine.

Reform of the judiciary is essential for building a legal, democratic state. The court in Ukraine and in other countries, serving as an act designed to ensure the protection of rights, freedoms and interests of individuals and the rights and interests of legal entities. This decision must be legitimate and reasonable. Court to establish the truth of the case should objectively, fully and comprehensively clarify all the circumstances.

In cases established by law, there is a need for enforcement of orders of courts of Ukraine foreign courts and other institutions. Such request for legal assistance and serving is a court order. The court hearing the case gathering evidence outside their territorial jurisdiction assigns an administrative court to conduct certain procedural actions if is necessary.

According to the Art. 115-1 of the Code of Administrative Judgment of Ukraine, if in the course of the proceedings the court must hand over documents, receive evidence, hold separate proceedings in another state, the court may ask the respective letters of request to a foreign court or other competent authority in a foreign state. This procedure established by the Code of Administrative Judgment of Ukraine or international agreement ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine.

If there is no international agreement concluded court can send order to the Ministry of Justice of Ukraine, which sends order to the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine for transmission through diplomatic channels.

*Keywords:* court order, appeals of Courts of Ukraine, foreign court, international agreement, order to the Ministry of Justice of Ukraine.

---

УДК 342.03

**І. В. КИРИЛЮК,**

здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

### **ПРИЄДНАННЯ ДО АПЕЛЯЦІЙНОЇ СКАРГИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

Розкрито сутність і значення приєднання до апеляційної скарги в адміністративному судочинстві України. Сформульовано авторське визначення поняття «приєднання до апеляційної скарги». Обґрунтовано необхідність внесення змін до чинного законодавства з удосконалення правового регулювання приєднання до апеляційної скарги та скасування сплати судового збору за подання заяви про приєднання до апеляційної скарги до суду.

*Ключові слова:* заява про приєднання до апеляційної скарги, судові рішення, апеляційне провадження, адміністративне судочинство.

Kyryliuk, I.V. (2015), "Accession to the appeal in the administrative judiciary" ["Pryiednannia do apeliatsiinoi skarhy v administratyvnomu sudochynstvi"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 36–41.

**Постановка проблеми.** При множинності осіб на стороні позивача та/або відповідача виникає проблема взаємодії щодо захисту пов'язаних прав і законних інтересів. Не завжди у співучасників процесу є можливість подати спільну апеляцію, оскільки їх інтереси у вирішенні спору можуть не співпадати. Подання окремих самостійних апеляційних скарг не узгоджуються з принципом процесуальної економії, спричиняють для заявників додаткові витрати і збільшують навантаження на суд. За такої ситуації оптимальним вбачається приєднання особи до вже поданої (первинної) апеляційної скарги. Приєднання до скарги дозволяє особі, яка перебуває на одній стороні з апелянтом, підтвердити свої вимоги до оскаржуваного судового рішення, не формулюючи нових підстав для його зміни чи скасування.

**Стан дослідження.** Апеляційне провадження було предметом дослідження багатьох учених-адміністративістів, зокрема, В. Б. Авер'янова, Н. В. Александрової, О. М. Бандурки, С. А. Бондарчука, Р. О. Куйбіди, Р. О. Кукурудзи, І. Б. Коліушка, Т. О. Коломоець, А. Т. Комзюка, А. О. Селіванова, В. І. Шишкіна. Однак питання приєднання до апеляційної скарги в адміністративному судочинстві залишилося поза увагою більшості науковців. Розуміння правової природи приєднання до апеляційної скарги є необхідною умовою належної реалізації права апеляційного оскарження.

**Метою** статті є визначення сутності інституту приєднання до апеляційної скарги в адміністративному судочинстві України та вироблення пропозицій до удосконалення правового регулювання цього інституту.

**Виклад основного матеріалу.** Поняття приєднання до скарги було невідомо процесуальному праву на теренах сучасної України до прийняття в Російській імперії Статуту цивільного судочинства (далі – СЦС) 1864 р. В основу СЦС 1864 р. були покладені норми Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) Франції 1806 р. У процесуальному законодавстві Франції ці норми майже не зазнали змін і донині (ст. 548 ЦПК Франції 1975 р.), а приєднання до скарги розглядається як різновид зустрічної апеляції [1, с. 419]. Під зустрічною апеляцією розуміється апеляційна скарга, яка подається у відповідь на первісну скаргу і залежить від її існування. Вона подається за межами строку на апеляційне оскарження для того, щоб: 1) дозволити «миролюбній стороні»,

яка спочатку погодилася з ухваленим рішенням і пропустила строк, подати суду свої вимоги про зміну або скасування рішення [2, с. 82–83]; 2) не допустити зловживань з боку апелянта (який не стримав під кінець строку своєї обіцянки не звертатися до суду апеляційної інстанції). Коли зустрічна апеляція подається особою, яка знаходиться на одній стороні з апелянтом (а не його супротивником), йдеться про приєднання до апеляції.

Запозичення французької норми у СЦС 1864 р., відбулося без урахування існуючої правозастосовної практики і доктрини, що в сукупності з лаконічністю норми (ст. 766) призвело до варіативного розуміння сенсу вказаного інституту і насамперед до розмежування зустрічної апеляції та приєднання до апеляційної скарги. Лише деякі суди продовжували розглядати приєднання як різновид зустрічної апеляції. Завдяки цьому зміст інституту приєднання до апеляції зазнав істотних змін.

Деякі процесуалісти, ознайомлюючись із французьким цивільним процесом, намагалися дотримуватися початкової конструкції приєднання до апеляції [3, с. 288]. Однак таке приєднання до апеляції («співапеляція») мало свої особливості. Наприклад, приватне прохання про приєднання до апеляції стало більш залежним від долі первинної апеляції; була виключена можливість приєднання до апеляційної скарги особи, не вказаної в первинній апеляційній скарзі. Внаслідок іншого розуміння інституту процесуального пособництва правом на зміну або скасування рішення при приєднанні стали володіти і треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору (ці особи не володіли такими повноваженнями у Франції). Інші розуміли приєднання виключно як спосіб розширити суб'єктивні межі апеляційної перевірки судового рішення [4, с. 296]. На підставі принципу поділу процесуальної долі співучасників (за винятком солідарних і нероздільних вимог) у тому випадку, коли один зі співучасників не подавав скарги на рішення (і проти нього не було подано зустрічної апеляції), апеляційний суд не міг змінити рішення суду першої інстанції щодо такої особи незалежно від результату оскарження іншими особами [4, с. 388]. Приєднання до скарги дозволяло не подавати тотожні апеляційні скарги і не оплачувати судові мита.

Що стосується радянського процесу, то в період дії ЦПК УРСР 1923 р. ще робилися

спроби повернутися до споконвічного розуміння інституту приєднання до апеляційної скарги. Проте надалі сформувався нове розуміння приєднання до скарги на постанови суду першої інстанції. Основою нового підходу став принцип об'єктивної істини, який вимагав від суду другої інстанції перевірити судові рішення і щодо осіб, які не подавали касаційної скарги. Такий погляд на перевірочну діяльність суду виключав необхідність визначення суб'єктивних меж перевірки. Можливість висувати в разі приєднання нові вимоги також була втрачена. Приєднання розглядалося виключно як спосіб забезпечення проведення касаційного провадження і перешкодження його припиненню при відкликанні первинної касаційної скарги [5, с. 69–70]. Таке ж розуміння приєднання до апеляційної скарги містилося в Кодексі адміністративного судочинства (далі – КАС) України від 06.07.2005 № 2747-IV [6].

Слід звернути увагу на те, що в КАС України взагалі відсутній процесуальний інститут зустрічного позову. Зокрема, в листі Вишого адміністративного суду України від 25.07.2007 № 09.1-22/688 «Про деякі питання практики застосування адміністративними судами норм Кодексу адміністративного судочинства України та інших нормативно-правових актів» звернуто увагу, що аналогія закону на підставі ст. 123, 124 ЦПК України не може бути застосована в адміністративному процесі, оскільки в КАС України не передбачено об'єднання справ за участі одних і тих же сторін, які в одній справі мають статус позивача, а в іншій – відповідача. Відповідач у справі може заявити свої вимоги до позивача у формі окремого позову і таким чином реалізувати своє право на судовий захист.

Відповідно до ст. 192 КАС України особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, будь-коли до закінчення апеляційного розгляду мають право приєднатися до апеляційної скарги, підтримавши її вимоги.

Отже, до осіб, які мають право приєднатися до вже поданої апеляційної скарги, належать: особи з переліку тих, які беруть участь у розгляді справи, які виступали на стороні особи, котра подала апеляційну скаргу в суді першої інстанції, а саме: процесуальні співучасники (співпозивачі чи співвідповідачі); треті особи, які не заявляли і ті, які заявляли самостійні вимоги на предмет спору; судові представники; особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права та обов'язки.

Приєднання до апеляційної скарги – це прояв позиції особи, яка бере участь у справі (чи іншої особи, якщо суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси чи обов'язки), щодо підтримки повністю або частково змісту (обґрунтування) та вимог апеляційної скарги, яку подала інша особа. Приєднатися до апеляційної скарги – це право, а не обов'язок особи.

У заяві про приєднання до апеляційної скарги не можна висувати нових вимог до суду апеляційної інстанції щодо оскаржуваного судового рішення, крім тих, які вже містить апеляційна скарга, вимоги якої підтримуються.

Заява про приєднання до апеляційної скарги подається (надсилається) безпосередньо до адміністративного суду апеляційної інстанції, а не через адміністративний суд першої інстанції. Її може подати особа у будь-який час до закінчення апеляційного розгляду.

Заява про приєднання до апеляційної скарги подається у письмовій формі. Цей документ викладається державною мовою (або з перекладом на державну мову) і подається в одному примірнику.

У ст. 192 КАС України відсутні вимоги до змісту заяви про приєднання до апеляційної скарги. За аналогією з положеннями ст. 187 КАС України у заяві про приєднання до апеляційної скарги слід зазначити: 1) найменування адміністративного суду апеляційної інстанції, до якого було подано скаргу; 2) ім'я (найменування), поштову адресу особи, яка приєднується до апеляційної скарги, а також номер засобу зв'язку, адресу електронної пошти, якщо такі є; 3) вимоги особи, яка приєднується до апеляційної скарги, до суду апеляційної інстанції; 4) обґрунтування вимог особи, яка приєднується до апеляційної скарги, із зазначенням того, у чому полягає неправильність чи неповнота дослідження доказів і встановлення обставин у справі та (або) застосування норм права; 5) у разі необхідності – клопотання особи, яка приєднується до апеляційної скарги, про витребування нових доказів, про виклик свідків тощо; 6) перелік матеріалів, які додаються.

Заява про приєднання до апеляційної скарги має бути підписана особою, яка її подає, чи її представником із зазначенням дати підписання. Якщо у справі відсутній документ, що посвідчує повноваження представника, останній, якщо він подає заяву про приєднання до апеляційної скарги, повинен додати оформлений належним чином документ про свої повноваження, передбачений ст. 58 КАС України.

Приєднатися до поданої апеляційної скарги можуть особи, які брали участь у справі на

стороні особи, яка подала скаргу, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права та обов'язки і їх вимоги не є іншими. У заяві про приєднання до апеляційної скарги можуть міститися лише додаткові обґрунтування, уточнення вже поданої апеляційної скарги, в тому числі як питання факту, так і питання права.

У випадку, коли в заяві про приєднання до апеляційної скарги, поданої до початку апеляційного розгляду справи, містяться інші вимоги або заявлені інші доводи, ніж ті, що зазначені в апеляційній скарзі, така заява не може вважатися заявою про приєднання до апеляційної скарги.

Подібне питання в цивільному процесі України роз'яснено у п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 № 12 «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку», де зазначено, що така заява вважається окремою апеляційною скаргою зі всіма наслідками, які з цього випливають, а саме: вона залишається без руху для усунення її недоліків як апеляційної скарги відповідно до ст. 295 ЦПК України і для сплати судових витрат [7].

Відповідно до ч. 2 ст. 192 КАС України до заяви про приєднання до апеляційної скарги додається документ про сплату судового збору. І якщо заява оформлена відповідно до вимог ст. 186, 187 КАС України, вона має розглядатись як окрема апеляційна скарга.

Для того, щоб розмежувати заяву про приєднання до апеляційної скарги безпосередньо від окремої апеляційної скарги, необхідно з'ясувати, чи відрізняється правове обґрунтування посилення на незаконність або необґрунтованість судового рішення в заяві про приєднання до апеляційної скарги від обґрунтування, яке міститься в апеляційній скарзі, а також чи однаковими є вимоги заяви про приєднання до апеляційної скарги з вимогами апеляційної скарги.

Якщо в заяві про приєднання до апеляційної скарги містяться вимоги, яких немає в апеляційній скарзі, а строк подання апеляційної скарги пропущений, то особа має подати окрему апеляційну скаргу разом з клопотанням про поновлення строку.

Зокрема, Д. В. Роженко звертає увагу на окремі правомочності осіб, які беруть участь у справі, якими їх наділено в апеляційному провадженні, з урахуванням особливостей розгляду справи в порядку письмового провадження. На його думку, оскільки розгляд справи в порядку письмового провадження не передбачає

проведення судового засідання, то особи можуть приєднатися до апеляційної скарги лише до початку розгляду справи [8, с. 264].

Вищий адміністративний суд України в ухвалі від 04.03.2008 у справі № к-38431/06 відзначив, що ст. 193 КАС України передбачено, що особа, яка подала апеляційну скаргу, може відмовитися від апеляційної скарги або змінити її до закінчення апеляційного розгляду. Якщо постанова або ухвала суду першої інстанції не були оскаржені іншими особами або в разі відсутності заперечень інших осіб, які подали апеляційну скаргу чи приєдналися до неї, проти закриття провадження у зв'язку з відмовою від апеляційної скарги, суд апеляційної інстанції своєю ухвалою закриває апеляційне провадження. Виходячи з положень цієї норми, відмову від апеляційної скарги на постанову суду першої інстанції суд зобов'язаний прийняти, крім таких випадків: якщо постанова суду першої інстанції не була оскаржена іншими особами; у разі відсутності заперечень інших осіб, які подали апеляційну скаргу чи приєдналися до неї [9].

Однак у судовому рішенні роз'яснено положення ст. 193 КАС України в початковій редакції від 06.07.2005. Після прийняття закону України від 08.09.2011 № 3719-VI «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України щодо врегулювання порядку внесення змін і доповнень до апеляційної чи касаційної скарги та їх відкликання» питання про прийняття відмови від апеляційної скарги і закриття у зв'язку з цим апеляційного провадження вирішується судом апеляційної інстанції, що розглядає справу, в судовому засіданні за участі сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. При цьому вирішення долі заяв про приєднання до адміністративного позову залежить від суб'єктивної думки судді.

З 1 вересня 2015 року набули чинності зміни до закону України «Про судовий збір», відповідно до яких значно збільшено розміри судових зборів. Згідно із ч. 1 ст. 4 цього Закону судовий збір справляється у відповідному розмірі від мінімальної заробітної плати у місячному розмірі, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, – у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі. Наприклад, за подання фізичною особою до адміністративного суду апеляційної скарги на рішення суду, заяви про приєднання до апеляційної скарги на рішення суду встановлено судовий збір у розмірі 110 % ставки, що підлягала сплаті за подання позовної заяви,

іншої заяви і скарги, – 535,92 грн (щодо позовів немайнового характеру).

Ураховуючи той факт, що ставки судового збору для особи, яка подала апеляцію, та учасника процесу, який може приєднатися до апеляційної скарги, однакові, видається більш доцільним подавати апеляцію від свого імені, оскільки позиції учасників можуть відрізнятися в деталях, що можуть вплинути на результати розгляду справи.

З огляду на способи вирішення питання щодо надання самостійного процесуального значення приєднанню до апеляційної скарги в адміністративному судочинстві України та на аналіз зарубіжного законодавства погоджуємося з пропозицією О. В. Батрин щодо можливих шляхів вирішення проблеми процесуального значення приєднання до апеляційної скарги у разі відкликання чи відмови від апеляційної скарги в апеляційному провадженні [10, с. 116–117]. Вирішальним є питанням: чи має заява про приєднання до апеляційної скарги самостійне процесуальне значення?

Якщо визначити, що заява про приєднання до апеляційної скарги має самостійне процесуальне значення, то ч. 4 ст. 193 КАС України слід доповнити положенням, що «відкликання чи відмова особи від поданої апеляційної скарги не позбавляє інших осіб, які приєдналися до цієї апеляційної скарги, права вимагати від суду розгляду справи». Якщо ж заява про приєднання не має самостійного процесуального значення щодо апеляційної скарги, в разі відкликання останньої чи відмови від неї, то необхідно скасувати сплату судового збору за подання такої заяви. Вважаємо більш доцільним закріплення за приєднанням до апеляційної скарги самостійного процесуального значення, адже після введення судового збору інститут приєднання до апеляційної скарги частково втрачає своє попереднє значення.

Найбільш кардинальним способом вирішення проблем приєднання до апеляційної скарги є ліквідація цього інституту. Така практика існує в законодавстві окремих країн. Зокрема, КАС Російської Федерації не передбачає можливості приєднання до апеляційної скарги. Відповідно до ст. 295 КАС РФ інші особи, які також бажають оскаржити рішення суду першої інстанції, мають подавати окремі апеляційні скарги [11]. Припинення провадження щодо апеляційної скарги у зв'язку з відмовою від неї не є перепорою для розгляду апеляційних скарг, якщо відповідне рішення суду першої інстанції оскаржується іншими особами (ч. 4 ст. 303 КАС РФ).

**Висновки.** На підставі вказаного слід зауважити, що приєднання до апеляційної скарги в адміністративному судочинстві сприяє реалізації доступу особи до правосуддя; виявляє процесуальну активність та волю не лише учасників провадження в першій інстанції, а й інших осіб, які беруть участь у справі, та дозволяє суду апеляційної інстанції зрозуміти ще до судового засідання їх правову позицію у справі; сприяє реалізації принципу забезпечення права особи на судовий захист.

Отже, приєднання до апеляційної скарги – це прояв правової позиції особи, яка бере участь у справі, чи іншої особи, якщо суд вирішив питання про її права та обов'язки, щодо повного або часткового підтримання змісту, обґрунтування та вимог апеляційної скарги, поданої іншою особою.

Подальшого наукового дослідження потребує питання визначення процесуального значення доповнення та зміни апеляційної скарги, оскільки вони є складовими елементами права апеляційного оскарження постанови суду першої інстанції в адміністративному судочинстві України.

### Список використаних джерел

1. Проверка судебных постановлений в гражданском процессе стран ЕС и СНГ / под ред. Борисова Е. А. – М. : Норма, 2007. – 624 с.
2. Балакин К. В. Изменения в апелляционном производстве по гражданским делам Франции / К. В. Балакин // Законодательство. – 2011. – № 9. – С. 81–87.
3. Анненков К. Н. Опыт комментария к Уставу гражданского судопроизводства. Т. 4. Решения и способы его обжалования. Судебные сроки и судебные издержки / К. Н. Анненков. – СПб. : Тип. М. М. Слюсаревича, 1884. – 589 с.
4. Нефедьев Е. А. Учебник русского гражданского судопроизводства / Е. А. Нефедьев. – М. : Тип. Император. Моск. Ун-та, 1908. – 404 с.
5. Лесницкая Л. Ф. Пересмотр решения суда в кассационном порядке / Л. Ф. Лесницкая. – М. : Юрид. лит., 1974. – 192 с.
6. Кодекс адміністративного судочинства України : закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, 37. – Ст. 446.



7. Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку : постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовт. 2008 р. № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-08>.

8. Роженко Д. Порядок апеляційного розгляду адміністративної справи в письмовому провадженні / Дмитро Роженко // Публічне право. – 2013. – № 4. – С. 260–266.

9. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 4 берез. 2008 р., спр. № к-38431/06 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2416256>.

10. Батрин О. В. Право апеляційного оскарження рішення в цивільному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Батрин Олеся Василівна. – Харків, 2013. – 201 с.

11. Кодекс адміністративного судопроизводства Российской Федерации : федер. закон от 8 марта 2015 г. № 21-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.consultant.ru/document/cons\\_doc\\_law\\_176147/](http://www.consultant.ru/document/cons_doc_law_176147/).

*Надійшла до редколегії 24.11.2015*

#### **КИРИЛЮК И. В. ПРИСОЕДИНЕНИЕ К АПЕЛЛЯЦИОННОЙ ЖАЛОБЕ В АДМИНИСТРАТИВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ**

Раскрыта сущность и значение присоединения к апелляционной жалобе в административном судопроизводстве Украины. Сформулировано авторское определение понятия «присоединение к апелляционной жалобе». Обоснована необходимость внесения изменений в действующее законодательство по совершенствованию правового регулирования присоединения к апелляционной жалобе и отмены уплаты судебного сбора за подачу заявления о присоединении к апелляционной жалобе в суд.

*Ключевые слова:* заявление о присоединении к апелляционной жалобе, судебное решение, апелляционное производство, административное судопроизводство.

#### **KYRYLIUK I. V. ACCESSION TO THE APPEAL IN THE ADMINISTRATIVE JUDICIARY**

The relevance of the article is due to the fact that the institution of accession to the appeal partly loses its previous value because of the changes in administrative procedural legislation. There is oppression of the rights of persons applying to the accession to the appeal.

The objective of the article is to determine the nature of the institution of the accession to the appeal within administrative judiciary of Ukraine and to develop propositions to improve the legal regulation of this institution.

Based on the analysis of the historical development of understanding of the accession to the appeal it is found out that the essence of the accession to the appeal has undergone fundamental changes. It was a missed opportunity to put forward new requirements while the accession and the accession is solely considered as a way of ensuring to conduct the appeal proceedings and obstructing its suspension in case of the withdrawal of the initial complaint.

It is determined that the accession to the appeal in administrative proceedings assists the realization of the person's access to justice, identifies procedural activity and will not only of the participants of the proceedings at the first instance, but also other persons involved in the case and allows the court of appeals to understand their legal position in the case before the court hearing; assists in realizing the principle of guaranteeing individual rights to judicial protection. The criteria of separating the claim for the accession to appeal directly from a separate appeal have been determined. The ways of solving the problem of procedural significance of the accession to the appeal in case of the withdrawal or rejection of the appeal within the appeal proceedings have been offered.

It is concluded that the accession to the appeal – is a manifestation of the legal position of the person involved in the case or another person if the court has decided the issue about the rights and obligations regarding the full or partial providing the content, foundations and requirements of the appeal, filed by another person.

*Keywords:* application for the accession to the appeal, judgment, appeal proceedings, administrative judiciary.

УДК 342.5(477)

**Т. А. КОБЗЕВА,***кандидат юридичних наук,**старший викладач кафедри адміністративного, господарського права**та фінансово-економічної безпеки юридичного факультету**Сумського державного університету*

## АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СИСТЕМОЮ УКРАЇНИ

З урахуванням наукових поглядів учених та положень національного законодавства, що регулює відносини у досліджуваній сфері, визначено особливості адміністративно-правового статусу місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в системі суб'єктів управління фінансовою системою України. Наголошено, що вказані органи посідають одне з провідних місць у системі суб'єктів управління фінансовою системою.

**Ключові слова:** адміністративно-правовий статус, органи місцевого самоврядування, суб'єкт управління, фінансова система.

Kobzieva, T.A. (2015), "Administrative and legal status of local authorities and local government entities in the system of management of financial system of Ukraine" ["Адміністративно-правовий статус місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в системі суб'єктів управління фінансовою системою України"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 42–47.

**Постановка проблеми.** Шляхом реалізації суб'єктами управління фінансовою системою України закріплених чинним національним законодавством владних повноважень здійснюється мобілізація, розподіл і використання централізованих та децентралізованих фондів коштів на рівні відповідної адміністративно-територіальної одиниці. При цьому залежно від форми здійснення владних повноважень місцеві суб'єкти управління фінансовою системою можуть бути поділені на місцеві органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування. Саме тому залишається актуальним дослідження адміністративно-процесуального статусу зазначених суб'єктів управління фінансовою системою.

**Стан дослідження.** Деякі аспекти визначення адміністративно-правового статусу суб'єктів державного управління розглядалися у наукових дослідженнях В. Авер'янова, О. Бандурки, Д. Бахрака, Ю. Битяка, І. Бородіна, І. Голосніченка, Є. Додіна, Л. Ковалю, А. Комзюка, В. Манохіна, І. Пахомова, Г. Петрова, Ю. Тихомирова, В. Цветкова, Ю. Шемшученка та інших. Однак особливості адміністративно-правового статусу місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в системі суб'єктів управління фінансовою системою України потребують більш детального дослідження. Їх визначення є метою цієї статті.

**Постановка проблеми.** У підручнику «Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс» зазначається, що вико-

навчу владу на місцевому територіальному рівні, тобто в областях, районах, Автономній Республіці Крим, у містах Києві та Севастополі, здійснюють обласні, районні, Київська та Севастопольська міські адміністрації, а також місцеві (територіальні) органи центральних органів виконавчої влади [1, с. 169]. Як встановлено в Конституції України, виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації. При цьому аналіз конституційних положень свідчить, що в межах відповідної території місцеві державні адміністрації забезпечують: виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади; законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян; виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – програм їх національно-культурного розвитку; підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів; подання звіту про виконання відповідних бюджетів і програм; взаємодію з органами місцевого самоврядування; реалізацію інших наданих державою та делегованих відповідними радами повноважень [2].

Більш детально адміністративно-правовий статус місцевих державних адміністрацій, організацію, повноваження та порядок їх діяльності визначено законом України «Про місцеві

державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. Цей нормативно-правовий акт окремо виділяє повноваження місцевих державних адміністрацій у галузі бюджету та фінансів (тобто складових фінансової системи) [3].

Варто зазначити, що місцеві державні адміністрації очолюють їх голови. На виконання Конституції України, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, які відповідно до закону забезпечують нормативно-правове регулювання власних і делегованих повноважень, голова місцевої державної адміністрації в межах своїх повноважень видає розпорядження [3]. З точки зору адміністративного права розпорядження – це одна з форм управлінського рішення, акт державного управління, що має вольовий, владний характер і видається компетентним органом чи його посадовими особами в порядку, встановленому законом або іншим нормативно-правовим актом, та є обов'язковим для суб'єктів, яким він адресований [4, с. 354]. Таким чином, шляхом видання такого виду адміністративних актів, як розпорядження, голови місцевих державних адміністрацій здійснюють регулюючий вплив на правовідносини, пов'язані з управлінням фінансовою системою на місцевому рівні.

Для виконання законодавчо закріплених завдань у складі місцевих державних адміністрацій функціонують їх структурні підрозділи. Відповідно до Типового положення про структурний підрозділ місцевої державної адміністрації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2012 р. № 887, структурний підрозділ місцевої державної адміністрації створюється її головою, входить до її складу й у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці забезпечує виконання покладених на нього завдань. Основним завданням структурного підрозділу є забезпечення реалізації державної політики у визначених одній чи кількох галузях на відповідній території. Структурний підрозділ в установленому законодавством порядку й у межах своїх повноважень взаємодіє з іншими структурними підрозділами, апаратом місцевої державної адміністрації, органами місцевого самоврядування, територіальними органами міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, а також із підприємствами, установами й організаціями з метою створення умов для провадження послідовної та узгодженої діяльності щодо строків, періодичності одержання і передачі інформації, необхідної для належного виконання покладених на нього завдань і здійснення запланованих заходів [4]. Такі підроз-

діли очолюють їх керівники, які несуть персональну відповідальність перед головами відповідних державних адміністрацій за виконання покладених на ці підрозділи завдань [3]. Порядок призначення на посади та звільнення з посад керівників управлінь, відділів, інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29 липня 1999 р. № 1374 [5]. При цьому відповідно до ст. 10 закону України «Про місцеві державні адміністрації» для на виконання Конституції України, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, які відповідно до закону забезпечують нормативно-правове регулювання власних і делегованих повноважень, керівники структурних підрозділів у межах своїх повноважень видають накази [3]. Таким чином, як і голови місцевих державних адміністрацій, керівники їх структурних підрозділів, видаючи відповідні адміністративні акти (накази), здійснюють регулюючий вплив на правовідносини у сфері управління фінансовою системою на рівні відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

У контексті досліджуваного питання слід зазначити, що на сьогодні законодавчо не врегульовано питання формування місцевої державної адміністрації, зокрема не встановлено порядок її створення або ліквідації, а також не визначено орган, який повинен приймати такі рішення [7]. Для вирішення цієї проблеми з ініціативи Кабінету Міністрів України було розроблено проект закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку утворення та ліквідації місцевих державних адміністрацій» від 14 квітня 2015 р. № 2642. Цим законопроектом пропонується внести зміни до закону України «Про місцеві державні адміністрації», зокрема доповнити положенням, відповідно до якого місцева державна адміністрація утворюється чи ліквідується Кабінетом Міністрів України. При цьому запроваджуються особливості державної реєстрації місцевих державних адміністрацій. Так, державна реєстрація новоутвореної місцевої державної адміністрації як юридичної особи здійснюється у триденний строк з дня набрання чинності актом Президента України про призначення її голови [8]. Разом з тим, ми повністю погоджуємося із зауваженнями Комітету з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування стосовно того, що єдиною правомірною підставою для створення чи ліквідації певної місцевої (причому лише районної) державної адміністрації може бути

тільки зміна в адміністративно-територіальному устрої України, внаслідок якої на території певної області створюється новий або ліквідується один із існуючих районів [9]. Таким чином, прийняття цього законопроекту не є актуальним і суперечить положенням Конституції України.

Одним із найголовніших місцевих суб'єктів управління фінансовою системою, які тісно взаємодіють із місцевими державними адміністраціями, виступають органи місцевого самоврядування. Так, у Конституції України закріплено, що народ як носій суверенітету та єдине джерело влади в Україні здійснює владу, зокрема через органи місцевого самоврядування, яке визнається та гарантується в нашій державі [2]. Для визначення системи та гарантій місцевого самоврядування в Україні, засад організації та діяльності, правового статусу та відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування було прийнято закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. Відповідно до ст. 2 цього нормативно-правового акта місцеве самоврядування в Україні являє собою гарантоване державою право та реальну здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України. Система місцевого самоврядування включає в себе: територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; старосту; районні й обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення. Крім цього слід зазначити, що органи місцевого самоврядування з метою більш ефективного здійснення своїх повноважень, захисту прав та інтересів територіальних громад можуть об'єднуватися в асоціації органів місцевого самоврядування та їх добровільні об'єднання, які підлягають реєстрації відповідно до законодавства в центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань [10].

Зазначимо, що в контексті досліджуваного питання для нас найбільший інтерес становлять сільські, селищні та міські ради (далі – ради), зокрема їх виконавчі комітети (далі – виконкоми), тому що вони наділені найбільшими повноваженнями у галузі управління фінансовою системою. Так, аналіз ст. 28 зако-

ну України «Про місцеве самоврядування в Україні» показує, що ці органи як суб'єкти управління фінансовою системою мають такі самоврядні повноваження: складання проекту місцевого бюджету, подання його на затвердження відповідної ради, забезпечення виконання бюджету; щоквартальне подання раді письмових звітів про хід і результати виконання бюджету; підготовка та подання відповідно до районних, обласних рад необхідних фінансових показників і пропозицій щодо складання проектів районних та обласних бюджетів; встановлення в порядку й межах, визначених законодавством, тарифів на побутові, комунальні (крім тарифів на теплову енергію, централізоване водопостачання та водовідведення, перероблення й захоронення побутових відходів, послуги з централізованого опалення, послуги з централізованого постачання холодної води, послуги з централізованого постачання гарячої води, послуги з водовідведення (з використанням внутрішньобудинкових систем), які встановлюються національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг), транспортні й інші послуги; встановлення за узгодженим рішенням відповідних рад порядку використання коштів та іншого майна, що перебувають у спільній власності територіальних громад; здійснення в установленому порядку фінансування видатків з місцевого бюджету; залучення на договірних засадах коштів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, розташованих на відповідній території, та коштів населення, а також бюджетних коштів на будівництво, розширення, ремонт та утримання на пайових засадах об'єктів соціальної й виробничої інфраструктури і на заходи щодо охорони навколишнього природного середовища; об'єднання на договірних засадах коштів відповідного місцевого бюджету й інших місцевих бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування комунальних підприємств, установ та організацій, вирішення інших питань, що стосуються спільних інтересів територіальних громад; укладення з юридичними та фізичними особами договорів на справляння місцевих зборів, обов'язковість укладення яких встановлена законодавством; підготовка та затвердження переліку спеціально відведених місць для паркування транспортних засобів [10].

Крім цього, виконкоми можуть бути наділені делегованими повноваженнями у сфері управління фінансовою системою. Як зазначено у ст. 1 закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», делеговані повноваження – це повноваження органів виконавчої влади,

надані органам місцевого самоврядування законом, а також повноваження органів місцевого самоврядування, що передаються відповідним місцевим державним адміністраціям за рішенням районних, обласних рад. Серед цих повноважень слід назвати такі: здійснення відповідно до закону контролю за дотриманням зобов'язань щодо платежів до місцевого бюджету на підприємствах і в організаціях незалежно від форм власності; здійснення відповідно до закону контролю за дотриманням цін і тарифів; сприяння здійсненню інвестиційної діяльності на відповідній території [10].

Таким чином, органи місцевого самоврядування як місцеві суб'єкти управління фінансовою системою наділені значним обсягом повноважень. Однак доводиться констатувати, що система місцевого самоврядування на сьогодні не задовольняє потреб суспільства. Мова йде, зокрема, про те, що на сьогодні в Україні утворено близько 12 тис. територіальних громад, у більш ніж 6 тис. громад чисельність жителів становить менше як 3 тис. осіб, з них у 4809 громадах – менше як 1 тис. осіб, а у 1129 громадах – менше як 500 осіб, у більшості з них не утворено виконавчі органи відповідних сільських рад, відсутні бюджетні установи, комунальні підприємства тощо. Органи місцевого самоврядування таких громад практично не можуть здійснювати надані їм законом повноваження. Дотаційність 5419 бюджетів місцевого самоврядування становить понад 70 %, 483 територіальні громади на 90 % утримуються за рахунок коштів державного бюджету. Здійснення постійної фінансової підтримки через районні бюджети малочисельних територіальних громад з використанням системи дотацій вирівнювання є обтяжливим для державного бюджету та стримує розвиток малих міст і великих селищ. З метою подолання цих проблем, впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід нашої держави на провідні позиції у світі в Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», що затверджена указом Президента України від 12 січня 2015 р № 5/2015 (далі – Стратегія), було запропоновано зміни, пов'язані з визначенням напрямів, механізмів і строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, з наданням високоякісних і доступних публічних послуг, зі становленням інститутів прямого народовладдя, із задоволенням інтересів громадян у всіх сферах життєдіяльності на відповідній території, з узгодженням інтересів держави та територіальних громад [11].

Так, відповідно до вищенаведеного нормативно-правового акта досягнення зазначеної мети здійснюється, зокрема, за вектором відповідальності, зміст якого полягає в тому, що територіальні громади самостійно вирішуватимуть питання місцевого значення, свого добробуту та нести будуть відповідальність за розвиток всієї країни. Цей вектор також передбачає децентралізацію та реформу управління, реформу регіональної політики, конституційну та інші реформи. У сфері управління фінансовою системою зазначена Стратегія наділяє органи місцевого самоуправління повноваженнями з місцевого економічного розвитку (залучення інвестицій, розвиток підприємництва), надання соціальної допомоги через територіальні центри [11]. На підтримку таких позицій на розгляд до Верховної Ради України з ініціативи Президента України було подано законопроект «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації)» від 1 липня 2015 р. № 2217а. Як зазначено в пояснювальній записці до законопроекту, його метою є відхід від централізованої моделі управління у державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація в повній мірі положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності та фінансової самодостатності місцевого самоврядування [12]. Зазначимо, що, дослідивши вищенаведений законопроект, Конституційний Суд України дійшов висновку, що він відповідає вимогам ч. 1 ст. 157 Конституції України, оскільки запропоновані ним зміни не передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини та громадянина й не спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України. Більше того, Комітет Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя, розглянувши на своєму засіданні 26 серпня 2015 р., цей законопроект, дійшов висновку, що його необхідно попередньо схвалити [13].

Враховуючи викладений матеріал, можна дійти **висновку**, що одне з провідних місць у системі суб'єктів управління фінансовою системою посідають її місцеві суб'єкти – місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоуправління. Вони наділені значним обсягом повноважень у сфері управління фінансовою системою на рівні конкретної адміністративно-територіальної одиниці. Як зрозуміло з наведеного, на сьогодні місцеві суб'єкти управління фінансовою системою знаходяться на стадії реформування. Зазначене реформування спрямоване головним чином на перетворення місцевих державних адміністрацій на перфективні –

органи, які будуть виконувати контрольно-наглядові функції, в тому числі у сфері управління фінансовою системою. Крім цього, реформування місцевих суб'єктів управління фінансовою системою спрямоване на зміцнення позицій органів місцевого самоврядування, підвищення рівня їх самостійності, відповідальності за прийняті рішення та розвиток адміністративно-територіальних одиниць, на яких вони розташовані. Окремо слід визнати той факт, що законодавчі ініціативи, спрямовані на

втілення в життя наведених реформаторських ідей, подекуди не узгоджені між собою, не відповідають положенням чинної Конституції України. Разом з тим, ініційовану Президентом України Стратегію розвитку, а також внесенні на розгляд Верховній Раді України з цього приводу законопроекти слід охарактеризувати як позитивний крок назустріч європейським стандартам місцевого управління фінансовою системою, що, безумовно, сприятливо вплине й на всю фінансову систему нашої держави в цілому.

### Список використаних джерел

1. Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс : [підручник] / за заг. ред. О. М. Бандурки. – Харків : Золота миля, 2011. – 584 с.
2. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Про місцеві державні адміністрації : закон України від 9 квіт. 1999 р. № 586-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20–21. – Ст. 3190.
4. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Київ : Укр. енцикл., 1998– . – Т. 5 : П–С. – 2003. – 736 с.
5. Про затвердження Типового положення про структурний підрозділ місцевої державної адміністрації : постанова Кабінету Міністрів України від 26 верес. 2012 р. № 887 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 73. – Ст. 2941.
6. Про затвердження Порядку призначення на посади та звільнення з посад керівників управлінь, відділів, інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій : постанова Кабінету Міністрів України : від 29 лип. 1999 р. № 1374 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 31. – Ст. 82.
7. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку утворення та ліквідації місцевих державних адміністрацій» : від 10 квіт. 2015 р. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=54784&pf35401=338022>.
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку утворення та ліквідації місцевих державних адміністрацій : проект закону України від 14 квіт. 2015 р. № 2642 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=54784&pf35401=337878>.
9. Висновок Комітету з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування до проекту Закону про внесення змін до деяких законів України щодо порядку утворення та ліквідації місцевих державних адміністрацій : від 13 трав. 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=54784&pf35401=345143>
10. Про місцеве самоврядування в Україні : закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
11. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : указ Президента України від 12 січ. 2015 р. № 5/2015 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 4. – Ст. 67.
12. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» : від 1 лип. 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=55812&pf35401=349838>.
13. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя до проекту Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) : від 26 серп. 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=55812&pf35401=354909>.

*Надійшла до редколегії 18.12.2015*

### **КОБЗЕВА Т. А. АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ СТАТУС МЕСТНЫХ ОРГАНОВ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ И ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В СИСТЕМЕ СУБЪЕКТОВ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМОЙ УКРАИНЫ**

С учётом научных взглядов учёных и положений национального законодательства, регулирующего отношения в исследуемой сфере, определены особенности административно-правового статуса местных органов исполнительной власти и органов местного самоуправления в системе субъектов управления финансовой системой Украины. Отмечено, что указанные органы занимают одно из ведущих мест в системе субъектов управления финансовой системой.

**Ключевые слова:** административно-правовой статус, органы местного самоуправления, субъект управления, финансовая система.

**KOBZIEVA T. A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF LOCAL AUTHORITIES AND LOCAL GOVERNMENT ENTITIES IN THE SYSTEM OF MANAGEMENT OF FINANCIAL SYSTEM OF UKRAINE**

In the article on the basis of scientific views of scientists and regulations of the legal framework that regulates relations in the studied area administrative and legal status of local authorities and local government entities in the system of management of financial system of Ukraine have been defined. The given structural analysis of the legislation has shown that one of the leading places in the business management of financial system occupy its local agents – the local administrations and local self-government authorities.

**Keywords:** administrative and legal status, local self-government authorities, subject of management, financial system.

УДК 336.2

**О. В. ПАБАТ,**

кандидат юридичних наук,  
доцент кафедри адміністративного права та процесу  
Харківського національного університету внутрішніх справ

**СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ  
ТА ЇХ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗВ'ЯЗКИ**

Проаналізовано різні підходи до складових елементів податкової системи України. Розглянуто види податків, котрі за різними підходами входять до податкової системи України, а також інші елементи податкової системи України в широкому розумінні. Визначено окремі організаційно-правові зв'язки між складовими елементами податкової системи України.

**Ключові слова:** податок, податкова система, оподаткування, Податковий кодекс України, державні доходи, податкове законодавство, державне регулювання.

Pabat, O.V. (2015), "The components of the tax system of Ukraine and their organizational and legal relations" ["Skладovi elementy podatkovoi systemy Ukrainy ta ikh orhanizatsiino-pravovi v'iazky"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 47–50.

**Постановка проблеми.** Податкова система України зазнає значних трансформацій останнє десятиліття. Попри те протягом цього часу не змінюється негативна оцінка суспільством податкової системи України.

Велике значення у побудові податкової системи України має критичне використання наукової спадщини у галузі фінансової науки та досвіду в організації фіскальної системи. Сформовано досить складну та суперечливу систему оподаткування, а збільшення ефективності й справедливості оподаткування викликає підвищений інтерес сучасних науковців. Фінансова та економічна криза зробили ще більш знаковим питання спрощення та удосконалення податкової системи України, що, у свою чергу, робить актуальним наукові дослідження в цій сфері.

**Стан дослідження.** Різні аспекти справляння податкових платежів та удосконалення податкової системи висвітлені у працях В. Л. Андрущенко, А. В. Бризгаліна, Л. К. Воронової, В. М. Гейця, О. М. Горбунової, М. В. Карасьової, А. М. Козиріна, М. П. Кучерявенка, Ю. І. Ляшенко, С. Г. Пепеляєва, Ю. А. Ровинського,

М. Н. Соболева, А. М. Соколовської, Н. І. Хімчевої, С. Д. Ципкіна, Д. Г. Черніка та багатьох інших. Однак і досі не вироблено єдиного підходу до побудови податкової системи України, яка б задовольнила більшість суспільства України.

Тому завданням дослідження є систематизування підходів до визначення складових елементів податкової системи України і визначення організаційно-правових зв'язків між компонентами податкової системи, визначення факторів, що впливають на структуру податкової системи.

**Виклад основного матеріалу.** Тривалий час питання елементів податкової системи України розглядалося виключно в науці податкового та фінансового права. Податкову систему ототожнювали з системою оподаткування, яка визначалася як сукупність податків та інших обов'язкових платежів податкового характеру.

До прийняття Податкового кодексу України (далі – ПКУ) в науці податкову систему України також подавали у вигляді трьох основних підсистем: оподаткування юридичних осіб, оподаткування фізичних осіб, зборів у державні цільові фонди. Вважається, що ці підсистеми складаються

з таких структурних елементів, як прямі і непрямі податки, а також збори. Ці елементи знаходяться в тісному взаємозв'язку між собою.

Поділ податків на прямі і непрямі відбувається за формою оподаткування. Прямі податки сплачуються безпосередньо податниками і бувають реальними та особистими. До реальних відноситься податок на майно, а до особистих – податки на доходи фізичних осіб та підприємств. Непрямі податки не пов'язані з розміром доходів чи вартістю майна платника податків. Такими в Україні є акцизний податок, мито.

Розглядаючи податкову систему України в широкому розумінні, науковці включали в неї низку процесуальних відносин щодо встановлення, зміни та скасування податків, інших податкових платежів, діяльність із забезпечення сплати податків, здійснення контролю, притягнення до відповідальності за порушення податкового законодавства. В окремих навчальних посібниках під податковою системою у широкому розумінні розглядають взаємопов'язану сукупність діючих у конкретний момент у конкретній державі суттєвих умов оподаткування. При цьому до елементів податкової системи відносять:

- систему всіх податкових платежів;
- систему принципів оподаткування;
- систему податкового законодавства;
- правовий механізм податку;
- систему податкових органів, їх права, обов'язки, відповідальність;
- порядок, форми й методи встановлення, зміни та скасування податків;
- закріплення правового механізму податку за кожним податковим платежем;
- форми й методи податкового контролю;
- права, обов'язки, відповідальність, способи захисту прав і законних інтересів платників податків та інших учасників податкових правовідносин тощо [1].

Проте з прийняттям Податкового кодексу України, у 2010 році, в ньому було закріплено склад податкової системи України. Так, ч. 3 ст. 6 ПКУ визначила, що сукупність загальнодержавних і місцевих податків та зборів, що справляються в установленому ПКУ порядку, становить податкову систему України [2, ч. 3 ст. 6].

Виходячи з норм Податкового кодексу України, складовими елементами податкової системи України є окремі обов'язкові платежі, що поділяються на:

- загальнодержавні податки і збори;
- місцеві податки і збори.

Всі елементи податкової системи України встановлюються Верховною Радою України.

До загальнодержавних належать податки та збори, що встановлені ПКУ і є обов'язковими

до сплати на всій території України, крім випадків, передбачених ПКУ. Встановлення загальнодержавних податків та зборів в Україні, не передбачених ПКУ, забороняється. До місцевих належать податки та збори, що встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, визначених ПКУ, рішеннями сільських, селищних і міських рад у межах їх повноважень і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад [2, ч. 2, 3 ст. 8].

Відповідно до ст. 9 ПКУ до загальнодержавних податків і зборів належать: податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, податок на додану вартість, акцизний податок, екологічний податок, рентна плата, мито.

До місцевих податків і зборів, що є елементами податкової системи України, належать: податок на майно, єдиний податок, збір за місця для паркування транспортних засобів, туристичний збір.

З місцевих податків і зборів обов'язково встановлюють єдиний податок та податок на майно (в частині транспортного податку та плати за землю). Вирішення питання щодо встановлення податку на майно (в частині податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки) та встановлення збору за місця для паркування транспортних засобів, туристичного збору покладено на місцеві ради. Встановлення не передбачених ПКУ місцевих податків та зборів забороняється [2, ст. 9, 10].

У своїй сукупності всі елементи податкової системи повинні забезпечити гарантоване і стабільне надходження доходів до бюджетів, виконуючи фіскальну функцію. В той же час окремі елементи податкової системи здійснюють регулюючу функцію. За їх допомогою держава може впливати на певні напрямки соціально-економічного розвитку суспільства. Зокрема, до таких можна віднести податок на майно або його частину, тобто так званий «податок на розкіш». Запровадження таких елементів податкової системи є результатом компромісу інтересів різних політичних сил, які представляють інтереси частини суспільства.

Організаційно-правові зв'язки між елементами податкової системи України пов'язані з розподілом податків між державним і місцевими бюджетами. До особливостей такого розподілу слід віднести нерозривність загальнодержавних та місцевих податків і зборів, що пов'язана з формуванням зведеного бюджету України, періодичний перегляд переліку та співвідношення частин загальнодержавних і місцевих податків, необхідність врахування податкоспроможності в регіонах України тощо.



Згідно з Податковим кодексом України податкова система включає 7 загальнодержавних податків і зборів та 4 місцевих. Тенденція до скорочення кількості податків (із 22 до 7 загальнодержавних податків), вважаємо, є позитивною. Поряд зі скороченням кількості податків слід якісно змінити податкове законодавство. Йдеться, зокрема, про лібералізацію податків, зміну елементів самих податків (зокрема базових ставок) тощо.

Проте, вважаємо, будь-які зміни в податковій системі України повинні здійснюватися задля досягнення певної конкретної стратегічної мети. Для стимулювання економічного піднесення через важелі оподаткування слід чітко задати ключові елементи податкової конструкції.

Мова може йти про податкову систему, а не про сукупність податків, лише тоді, коли між окремими елементами (податками) формуються організаційно-правові зв'язки, що характеризуються сумісністю, взаємною узгодженістю, відповідністю. Ефективна податкова система будується завдяки вмілому комбінуванню податків. Податки, що є елементами податкової системи України, взаємодіють на засадах взаємного доповнення.

Події 2014–2015 років в Україні зумовили зменшення реальних доходів підприємств та громадян, збільшення кількості збиткових підприємств. У таких умовах, вважаємо, слід при внесенні змін в податкову систему України пріоритет віддавати прямим податкам. Формування окремих елементів податкової системи України повинно відбуватися, виходячи з рівня податкового навантаження в Україні, що на сьогоднішній час є високим.

Вибір елементів податкової системи України є основою її побудови. Встановлення того чи іншого елемента залежить від низки факторів. Оскільки завданням оподаткування є мобілізація коштів, необхідних для здійснення державою своїх функцій, то при встановленні чи зміні самих податків та їх елементів слід виходити з того, що держава має потребу в певному обсязі коштів. Частки цих коштів надходять від конкретних податків. Отже, коли мова йде про організаційно-правові зв'язки, відмітимо необхідність врахування співвідношення між податками, котрі справляються юридичними та фізичними особами, а також між прямими та непрямими податками.

Визначаючи кількість податків, що є елементами податкової системи України, законода-

вець повинен виходити зі світової практики, при цьому врахувавши, що в розвинених країнах кількість податків невелика. Практика і світовий досвід показали, що найефективнішою є податкова система з невеликою кількістю податків, яка охоплює всі основні об'єкти оподаткування. Податкова система має бути звільнена від малоефективних податкових форм.

Установлюючи елементи податкової системи, законотворець повинен виходити з можливостей платників податків. Відштовхуючись від них, установлюється об'єкт оподаткування, його база і ставка. Отож розподіл податкового навантаження повинен розподілятися між різними елементами податкової системи.

Елементи податкової системи характеризуються наявністю численних пілг, які часто є економічно не обґрунтованими. Вони можуть приховуватися за виключенням окремих об'єктів із загальної сукупності об'єктів оподаткування або за визначенням зменшених ставок оподаткування тощо. Це створює нерівні умови оподаткування, робить податкову систему громіздкою, викликає спротив суспільства чи окремих його груп до сплати податків.

Вважаємо в цілому позитивним закріплення в Податковому кодексі України податку на майно. Для забезпечення соціальної справедливості в оподаткуванні частка податків на майно та капітал у структурі податкової системи має бути збільшена.

Одним з головних питань організаційно-правових зв'язків елементів податкової системи України є розподіл податків між бюджетами різних рівнів. Такий поділ здійснюється, виходячи з необхідності надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету. Наразі частини окремих загальнодержавних податків розподіляються в кілька видів бюджетів. Вимоги суспільства щодо децентралізації частини державних доходів досі не почуті законодавцями. Перерозподіл податків на користь місцевих бюджетів дозволить розширити та зміцнити права і повноваження місцевого та регіонального самоврядування.

**Висновок.** Тож, визначаючи організаційно-правові зв'язки між елементами податкової системи України, відмітимо, що вони взаємопов'язані та органічно доповнюють один одного. Сама система є динамічною, такою, що постійно піддається змінам, реформам.

#### Список використаних джерел

1. Лучковська С. І. Фінансове право : навч. посіб. / С. І. Лучковська. – Київ : КНТ, 2010. – 296 с.
2. Податковий кодекс України : закон України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

Надійшла до редколегії 26.11.2015

### ПАБАТ А. В. СОСТАВЛЯЮЩИЕ ЭЛЕМЕНТЫ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ И ИХ ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ СВЯЗИ

Проанализированы различные подходы к составным элементам налоговой системы Украины. Рассмотрены виды налогов, по разным подходам входящих в налоговую систему Украины, а также другие элементы налоговой системы Украины в широком смысле. Определены отдельные организационно-правовые связи между составляющими элементами налоговой системы Украины.

**Ключевые слова:** налог, налоговая система, налогообложение, Налоговый кодекс Украины, государственные доходы, налоговое законодательство, государственное регулирование.

### PAVAT O. V. THE COMPONENTS OF THE TAX SYSTEM OF UKRAINE AND THEIR ORGANIZATIONAL AND LEGAL RELATIONS

Different approaches to the components of the tax system of Ukraine have been analyzed in the article. The types of taxes, which according to different approaches are included to the tax system of Ukraine, have been considered.

Based on the rules of law, the components of the tax system of Ukraine include some mandatory payments, which are divided into general state taxes and fees and local taxes and fees. Considering the tax system of Ukraine in the broad sense, the author has determined that it includes a number of procedural relations for the establishment, modification and abolition of taxes, other tax payments, activity to ensure payment of taxes, realization of control, bringing to liability for violations of tax laws.

It is noted that effective tax system is built due to the skillful combining of taxes. Taxes that are an element of Ukraine's tax system interact based on mutual addition. It is concluded that there is the need to consider the correlation between taxes that are imposed by legal entities and individuals, and also between direct and indirect taxes. The author has determined some organizational and legal relations between the components of the tax system of Ukraine, in particular, those related to the distribution of taxes between the state and local budgets. The author puts forward the issue of distributing the taxes between the budgets of different levels.

**Keywords:** tax, tax system, taxation, Tax Code of Ukraine, state income, tax laws, governmental regulation.

УДК 351.74.072.3(477)

### О. Ю. ПРОЦКИХ,

кандидат юридичних наук,

викладач-методист факультету з підготовки працівників органів внутрішніх справ  
навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання

Харківського національного університету внутрішніх справ

### ІНФОРМАЦІЙНА ВЗАЄМОДІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКІСТЮ

Викладено напрямок удосконалення діяльності Національної поліції України, що обумовлює створення методів і форм правового регулювання та забезпечення ефективності її діяльності з питань інформаційної взаємодії з органами публічної влади.

**Ключові слова:** Національна поліція України, інформаційна взаємодія, партнерство, правове регулювання, органи публічної влади, громадськість.

Protskykh, O.Y. (2015), "Information interaction of the National Police of Ukraine with public authorities and the public" ["Informatsiina vzaiemodiia Natsionalnoi politsii Ukrainy z orhanamy publichnoi vlady ta hromadskistiu"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 50–55.

**Постановка проблеми.** Забезпечення успішного вирішення основних завдань Національної поліції України потребує удосконалення правоохоронної діяльності шляхом оптимізації взаємовідносин з іншими суб'єктами життєдіяльності, зокрема, шляхом інформаційної взаємодії. Це обумовлює необхідність дослідження самої сутності та змісту поняття «інформацій-

на взаємодія», а також удосконалення форм правового регулювання із забезпечення її реалізації в діяльності поліції та органами публічної влади і громадськістю.

**Стан дослідження.** Для розв'язання визначеної проблеми нами проаналізовані праці В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, О. В. Джафарової, Ю. П. Битяка, І. П. Голосніченка,

Є. В. Додіна, О. П. Ключниченко, Л. В. Ковалюк, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, С. О. Кузніченко, О. І. Остапенко, В. М. Плішкіна, А. М. Подоляки, О. С. Проневича, О. Ю. Салманової, В. К. Шкарупи та інших, які присвячені дослідженню питання діяльності правоохоронних органів.

Основною метою статті є розкриття розуміння організаційно-правових форм співпраці з питань правоохоронної діяльності шляхом спільного обміну інформацією створеної Національної поліції України з іншими суб'єктами суспільних відносин. Врахування аналізу вітчизняного досвіду та запровадження прогресивних новел зарубіжних країн спільної участі поліції з органами публічної влади та громадськістю в правоохоронній діяльності дозволить сформувати систематизований методологічний підхід з питань організації інформаційної взаємодії в правоохоронній діяльності Національної поліції України.

**Виклад основного матеріалу.** Термін «взаємодія» давно вживається в юридичній літературі та використовується в правозастосовній діяльності правоохоронних органів. Взаємодія – одна з основних філософських категорій, яка відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їхню взаємну обумовленість та зміну стану або взаємоперехід. Взаємодія являє собою вид прямого або опосередкованого, зовнішнього або внутрішнього відношення, зв'язку [1, с. 498].

Варто зазначити, що взаємодія є ознакою, притаманною всім різновидам правоохоронної діяльності – як адміністративній, оперативно-розшуковій, так і кримінально-процесуальній, за своїм змістом вона має управлінське призначення та об'єднує зовнішньо-системні (правоохоронні) та внутрішньо системні (організаційні) зв'язки учасників суспільних відносин, що характеризуються певними особливостями залежно від видів завдань та функцій правоохоронної діяльності Національної поліції України.

Досліджуючи управлінські відносини в системі органів внутрішніх справ, О. М. Бандурка розглядає взаємодію як погодження, координацію, упорядкування й цілеспрямованість індивідуальних та групових зусиль і волі з метою виконання поставлених перед ними завдань [2, с. 77].

Враховуючи особливості цього питання, А. М. Подоляка слушно пропонує під терміном «взаємодія» розуміти погоджену діяльність різних суб'єктів для реалізації спільних дій щодо виконання завдань по досягненню загальних цілей правоохоронної діяльності. Водночас взаємодія може здійснюватися на двох рівнях – спільної організації (планування) співпраці керівниками взаємодіючих сторін і

безпосередньої реалізації (на рівні виконавців) [3, с. 339].

Підтверджуючи таке судження, він до основних ознак взаємодії відносить:

1) погодженість діяльності як обов'язкову ознаку взаємодії елементів системи, що використовується у військовій науці. Вона впливає на спільні дії, об'єднуючи їх у єдине ціле – систему. Погодженість передбачає ряд відповідних дій та використання загальних або доповнюючих одні одних форм і методів реалізації цих дій;

2) певну кількість суб'єктів. Допускається участь як мінімум двох сторін, причому кожна з цих сторін можуть представляти кілька учасників;

3) поєднання зусиль суб'єктів, що визначають відносини співпраці між ними та мають спільні цілі й інтереси для взаємодіючих сторін. Виходячи з практичних потреб і теоретичних засад, можна виділити дві основні концепції взаємодії. Перша полягає в тому, що взаємодія – це погоджена діяльність. Дана концепція призводить до виникнення ілюзії прямої регламентації владного характеру. Сутність другої концепції полягає в тому, що взаємодія – це доповнення можливостей один одного на умовах спільної користі від цього для всіх учасників взаємодії. Саме друга концепція забезпечує об'єктивність взаємозв'язків між суб'єктами. Взаємодія не може відбутися без ініціативи як мінімум однієї зі сторін. Крім того, необхідна наявність зустрічних пропозицій іншої сторони щодо ініціатора;

4) партнерський характер відносин, що здійснюється в рамках співпраці, при цьому сторони рівні і незалежні одна від одної;

5) законність, відповідно до якої реалізуються дії і використовуються форми, методи, сили і засоби [3, с. 338–339].

Досліджуючи природу поняття «взаємодія в органах внутрішніх справ», В. М. Плішкін виділив позитивну та негативну взаємодії. Таку класифікацію він пояснює тим, що під позитивною взаємодією слід розуміти такий режим зв'язків між елементами системи органів внутрішніх справ, який забезпечує погоджене функціонування з метою розв'язання спільних завдань; а під негативною – спрямованість функціонування цих елементів на досягнення протилежних цілей (дії кожного суб'єкта спрямовані на те, щоб перешкодити розвитку іншого) [1, с. 503].

Процес взаємодії, як бачиться, – складний, багатогранний і безперервний. Він охоплює собою майже всі сфери правоохоронної діяльності, проте в діяльності саме щодо взаємного

обміну інформацією з різними суб'єктами не завжди приділяється належна увага. Будь-який орган чи працівник поліції так чи інакше взаємодіє як з іншими структурними підрозділами, так і з органами публічного управління, тому налагодження більш тісних зв'язків між зазначеними суб'єктами може надати значну допомогу в процесі реалізації інформаційної взаємодії.

Наприклад, для взаємодії органів внутрішніх справ та органів державної безпеки виокремлюються такі пріоритетні напрями взаємодії, як: обмін інформацією про незаконно утворені озброєні формування, можливі захоплення заручників, різні прояви тероризму та інші напрямки і сфери взаємних інтересів з метою вжиття запобіжних заходів; практичне відпрацювання конкретних спільних дій (заходів) щодо боротьби з тероризмом, замовними вбивствами, захопленням заручників та іншими проявами організованої злочинності; тимчасовий або постійний обмін працівниками; застосування оперативно-технічних засобів під час проведення спільних заходів; проведення спільних навчань і тренувань; створення тимчасових або постійних координаційних органів управління силами і засобами; обмін передовим досвідом боротьби зі злочинністю тощо [4, с. 133].

В сучасних умовах діяльність створеної Національної поліції із забезпечення прав та свобод людини реалізується відповідно до системи законодавства, яка знаходиться в стані формування, і перш за все обумовлені покладеними на поліцію повноваженнями. Так, зокрема, в законі України «Про Національну поліцію» щодо питань взаємодії зазначається:

– поліція в процесі своєї діяльності взаємодіє з органами правопорядку та іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів (ст. 5 «Взаємодія поліції з органами державної влади та органами місцевого самоврядування»);

– діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. Рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції (ч. 1, 3 ст. 10 «Взаємодія з населенням на засадах партнерства») [5].

В сучасних умовах діяльності поліції поняття взаємодії має більш прогресивний зміст, і пропонується її організація на засадах партнерських стосунків. Ця норма закону «Про Національну поліцію» по суті закріплює принцип концепції «Community Policing», де поліція

розуміється як сервісна служба, що забезпечує захист населення на певній території [6].

Ека Згуладзе, перший заступник міністра внутрішніх справ України, у своєму інтерв'ю заявила, що одним з основних напрямків роботи поліції буде «Community Policing» підхід, «поліція і громада» [7]. Таке тезисне визначення чітко підтверджує концептуальну точку зору на дане поняття як цілісний взаємообумовлений інститут партнерства поліції і територіальної громади.

Зі своїх позицій О. С. Проневич узагальнено розглядає основоположну ідею партнерства поліції з населенням таким чином: «усвідомлення поліцією необхідності урахування думки і побажань громадськості при визначенні та оцінці своєї роботи, співпраця з населенням з метою виявлення і вирішення місцевих проблем» [8, с. 601].

Партнерські стосунки між різними суб'єктами взаємовідносин передбачають довіру та взаєморозуміння. Довіра – одна з найвищих цінностей будь-якого суспільства. Чим вищий рівень взаємної довіри, тим легше й ефективніше дається співробітництво, тим менше ресурсів витрачається на засоби контролю і примусу до виконання взаємних зобов'язань. Але не менш важливим для ефективного розвитку суспільства є і показник рівня довіри громадян до владних інституцій [9].

Девид Гринвуд і Сандер Хьюсман, говорячи про прозорість та підзвітність поліцейських сил, зазначають, що довіра громадськості поліції і впевненість у ній є передумовами ефективної діяльності поліції. Без цієї довіри громадськість не буде повідомляти про злочини і надавати поліції інформацію, необхідну для її успішної роботи [10, р. 14].

У методологічній настанові Організації з безпеки і співробітництва в Європі щодо побудови партнерства між поліцією і населенням старший поліцейський радник при Генеральному секретаріаті ОБСЄ Кевін Карті розкриває поняття громадської (общинної) поліції та партнерства поліції і громади:

1. *Партнерство поліції і громади*: термін, який є синонімом громадської поліції для спрощеного перекладу на різні мови. Обидва терміни можуть застосовуватись як взаємозамінні.

2. *Громадська поліція*: філософія чи організаційна стратегія, яка передбачає взаємне співробітництво поліції і громади для більш ефективної протидії злочинності, страху перед злочинами, фізичній чи моральній шкоді і розпаду добросусідських взаємин з метою поліпшення якості життя для всіх [11, с. 5–6].

Незважаючи на це, у ст. 25 закону України «Про Національну поліцію», яка називається

«Повноваження поліції у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення», в ч. 2, яка визначає повноваження поліції в рамках інформаційно-аналітичної діяльності, зазначено, що поліція здійснює *інформаційну взаємодію* з іншими органами державної влади України, органами правопорядку іноземних держав та міжнародними організаціями (п. 4).

Як бачимо, законодавець в даному випадку не тільки не розкриває сутність і зміст цього поняття як окремого виду взаємодії поліції, але й безпідставно обмежує коло взаємодіючих суб'єктів зазначених відносин. Як указано вище, чільне місце у правоохоронній діяльності відповідно до концепції «Community Policing» займає місцева громада та органи самоорганізації населення, тобто місцеве самоврядування, що, в свою чергу, на сьогодні актуалізується і питаннями децентралізації влади. Що стосується інформаційної взаємодії, то норма ст. 25 закону України «Про Національну поліцію» безпідставно виключає цих суб'єктів взаємовідносин.

Більш того, ще в 2000 році був прийнятий закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону». Зокрема, в статті 3 «Засади організації та діяльності громадських формувань» зазначено, що громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону створюються і діють у взаємодії з правоохоронними органами, Державною прикордонною службою України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Координацію діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону здійснюють відповідно місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування [12].

Варто зазначити, що такі відносини на сьогодні регулюються не лише національним законодавством, а й нормами міжнародного права. В розділі IV «Взаємодія з етнічними громадянами» Рекомендацій ОБСЄ з питань поліцейської діяльності в багатонаціональному суспільстві говориться, що «перед поліцією повинно бути поставлено завдання вироблення методів і практики взаємодії і співробітництва з меншинами, а також спільного створення атмосфери довіри на місцевому, регіональному та загальнодержавному рівнях.

Поліція повинна буде переконатися у тому, що вона має можливість спілкуватися з меншинами мовами меншин, по можливості шляхом прийому на роботу та навчання багатомовних співробітників, а також шляхом залучення кваліфікованих перекладачів.

Поліція повинна активно заохочувати меншини до співробітництва та взаємодії з поліці-

єю, наприклад, як партнерів в ініціативах з підбору кадрів і організації навчання з проблем меншин. Меншини, зі свого боку, повинні бути готові спілкуватися та взаємодіяти з поліцією з метою зміцнення безпеки громадян та доступу до правосуддя» [13, с. 7].

А в рекомендації Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про можливості взаємодії інформаційних систем у сфері правосуддя» говориться, що метою цієї Рекомендації є полегшення взаємодії інформаційних систем шляхом установлення принципів та керівних положень для держав-членів, що стосуються необхідних заходів у сфері інформаційних технологій, проектування судової системи та технічного впорядкування інформації у сфері правосуддя (яке включає і поліцію).

В цій Рекомендації «інформаційні системи» означають інформаційні технологічні системи, що використовуються органами правосуддя для обробки електронної інформації, її зберігання та обміну, такі як системи автоматизації документообігу і бази даних; «взаємодія» означає ефективний і безпечний обмін інформацією між інформаційними системами органів правосуддя [14].

Стосовно реалізації окремих завдань органів внутрішніх справ, зокрема таких, як діяльність щодо взаємного обміну інформацією, слід говорити про спеціальний вид взаємодії, а саме інформаційну взаємодію з іншими суб'єктами. Це додатково підтверджує система відомчих нормативно-правових актів щодо обміну інформацією, до яких відносимо, наприклад: наказ Мінінфраструктури та МВС України від 19.09.2014 № 459/977 «Про затвердження Порядку взаємодії та обміну інформацією між Державною інспекцією України з безпеки на наземному транспорті та Державною автомобільною інспекцією Міністерства внутрішніх справ України», наказ МВС України від 25.03.2010 № 88 «Про вдосконалення взаємодії органів внутрішніх справ із засобами масової інформації», наказ Генпрокуратури та МВС України від 17.11.2012 № 115/1046 «Про затвердження Порядку взаємодії Генеральної прокуратури України та Міністерства внутрішніх справ України щодо обміну інформацією з Єдиного реєстру досудових розслідувань та інформаційних систем органів внутрішніх справ» та інші.

На підставі викладеного можна зробити **висновок**, що інформаційна взаємодія Національної поліції України – це своєчасна, систематична передача об'єктивної інформації в питаннях правоохоронної діяльності від одного суб'єкта взаємодії до іншого. Система взаємного інформування базується на доборі інформації

відповідно до потреб сторін, які взаємодіють. Добре налагоджена інформаційна взаємодія позитивно впливає на поінформованість про хід проведення правоохоронних заходів, вона дозволяє значно інтенсифікувати діяльність взаємодіючих суб'єктів без додаткових витрат на кадри і технічні засоби. Важливим етапом інформаційної взаємодії є належне реагування на передану інформацію. Під реагуванням необхідно розуміти відповідь про вжиті за повідомленням заходи, тобто наявність зворотного зв'язку. Взаємність не тільки підвищує поінформованість сторін, але й сприяє результативності у правоохоронній сфері.

Пропонується об'єднання існуючих форм інформаційної взаємодії в умовні блоки: обмін інформацією; спільний аналіз інформації; розробка і проведення в межах своєї компетенції спільних заходів щодо забезпечення надійного захисту інформації; проведення в межах своєї компетенції спільних заходів із вдосконалення діяльності щодо пошуку необхідної інформації; спільне здійснення пошуків та спеціальних операцій; вироблення та внесення до органів

публічної влади спільних пропозицій щодо удосконалення діяльності; обмін службовим та оперативним досвідом.

У зв'язку з цим пропонується розробка систематизованої методології з організації інформаційної взаємодії підрозділів поліції з іншими правоохоронними органами, державними органами, органами місцевого самоврядування та громадськістю, в якій слід закріпити мету й завдання, окремі поняття такої взаємодії, її принципи, напрямки за окремими видами інформаційно-пошукової та інформаційно-аналітичної діяльності, а саме: суб'єктів та керівників органів взаємодії; види інформації, особливості взаємного інформування; канали передачі інформації; особливості використання спеціальних засобів та сил поліції, які є у підрозділах; способи та строки перевірки результативності взаємодії. В подальшому виникає необхідність закріплення такої методики у певній формі нормативного регулювання як сукупності організаційно-правових дій з урахуванням наукової оцінки, що становлять предмет подальших наукових досліджень.

#### Список використаних джерел

1. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / В. М. Плішкін ; за ред. Ю. Ф. Кравченка. – Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 1999. – 702 с.
2. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник / О. М. Бандурка. – Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 1998. – 368 с.
3. Подоляка А. М. Взаємодія державних органів в охороні громадського порядку [Електронний ресурс] / А. М. Подоляка // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 338–344. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP\\_index.htm\\_2009\\_2\\_53.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2009_2_53.pdf).
4. Герасимов А. В. Органы государственной безопасности в механизме правового государства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Герасимов Александр Владимирович. – Краснодар, 2004. – 214 с.
5. Про Національну поліцію : закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
6. Skogan W. G. Community Policing, Chicago Style / Wesley G. Skogan, Susan M. Hartnett. – New York : London : Oxford University Press, 1997. – 258 p.
7. Ека Згуладзе: Реформа поліції триватиме п'ять років. А може, й десять [Електронний ресурс] // Українська правда. – 23 квіт. 2015 р. – Режим доступу: [http://www.pravda.com.ua/articles/2015/04/23/7065637/view\\_print/](http://www.pravda.com.ua/articles/2015/04/23/7065637/view_print/). – Назва з екрана.
8. Проневич О. С. Німецька та польська моделі партнерської взаємодії поліції та населення на локальному рівні [Електронний ресурс] / О. С. Проневич // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 600–606. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP\\_index.htm\\_2011\\_4\\_100.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_4_100.pdf).
9. Анатомия украинского алармизма [Електронний ресурс] // Українська правда. – 12 верес. 2015 р. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2015/09/12/7080989/>.
10. Greenwood D. Transparency and Accountability of Police Forces, Security Services and Intelligence Services [Електронний ресурс] / David Greenwood, Sander Huisman ; George Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces ; Centre for European Security Studies. – 2004. – Pp. 5–230. – [http://www.dcaf.ch/content/download/35147/525511/file/bm\\_transparency\\_police\\_greenwood.pdf](http://www.dcaf.ch/content/download/35147/525511/file/bm_transparency_police_greenwood.pdf).
11. Наилучшая практика построения партнерства между полицией и обществом [Електронний ресурс] / сост. Старшим полицейским советником при Ген. секретаре ОБСЕ. – [Вена : май 2008]. – [81] с. – Режим доступу: <http://www.osce.org/ru/secretariat/32548?download=true>.
12. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : закон України від 22 черв. 2000 р. № 1835-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14>.
13. Рекомендації з питань поліцейської діяльності в багатонаціональному суспільстві [Електронний ресурс] / Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Верховний комісар у справах національних меншин. – Лютий 2006 р. – [48] с. – Режим доступу: <http://www.osce.org/uk/hcnm/32236?download=true>.

14. О возможности взаимодействия информационных систем в сфере правосудия : рекомендация № Rec (2003) 14 Комитета министров Совета Европы государствам-членам от 9 сент. 2003 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_864](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_864).

Надійшла до редколегії 03.11.2015

### ПРОЦКИХ А. Ю. ИНФОРМАЦИОННОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ С ОРГАНАМИ ПУБЛИЧНОЙ ВЛАСТИ И ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ

Изложено направление усовершенствования деятельности Национальной полиции Украины, что обуславливает создание методов и форм правового регулирования и обеспечения эффективности её деятельности по вопросам информационного взаимодействия с органами публичной власти.

**Ключевые слова:** Национальная полиция Украины, информационное взаимодействие, партнерство, правовое регулирование, органы публичной власти, общественность.

### PROTSKYKH O. Y. INFORMATION INTERACTION OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE WITH PUBLIC AUTHORITIES AND THE PUBLIC

The direction of improving the National Police of Ukraine, which stipulates the establishment of methods and forms of legal regulation and ensuring its effectiveness on information cooperation matters with the public authorities is provided. It is pointed on the necessity of regulatory streamlining of terminology understanding of information interaction as a special type of cooperation while performing specific tasks, including in the sphere of information and search, information and analytical work. It is found out that the information police interaction – is a timely, systematic transmission of objective information within law enforcement matters from one subject of interaction to another one. The system of mutual information is based on the selection of information to meet the needs of the parties that interact. An important stage of information interaction is the proper response to the transferred information.

The author has offered to combine existing forms of information interaction in conditional blocks and develop a systematic methodology for the organization of information interaction of police units with other law enforcement agencies, state agencies, local self-governments and the public.

**Keywords:** National Police of Ukraine, information interaction, partnership, legal regulation, public authorities, public.

УДК 37(477.54)

**І. Л. РАЙНІН,**

кандидат наук з державного управління,  
голова Харківської обласної державної адміністрації

## РОЗВИТОК ОСВІТИ В ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ

Розглянуто комплекс завдань обласної державної адміністрації в системі освіти і низку заходів з розв'язання проблемних питань, пов'язаних з реформуванням освіти в Харківській області.

**Ключові слова:** освіта, розвиток, програма, реформування, державна адміністрація, Харківська область.

Rainin, I.L. (2015), "The development of education in Kharkiv region" ["Rozvytok osvity v Kharkivskomu rehioni"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 55–61.

**Постановка проблеми.** В системі освіти Харківської області існує низка проблем, пов'язаних з недостатнім матеріально-технічним, фінансовим та організаційним забезпеченням функціонування освітніх закладів. З метою забезпечення стабільного розвитку системи освіти регіону відповідно до сучасних вимог суспільства, економіки, особистісного розвитку дітей та молоді, економічних і соціальних гарантій, реалізації конституційного права на

освіту кожного громадянина України, створення належної матеріально-технічної бази навчальних закладів області необхідно здійснити низку організаційно-управлінських заходів з розвитку освіти в Харківській області.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Розвиток освіти в регіоні охоплюється гуманітарною сферою суспільного життя відповідних територій. Важливість забезпечення розвитку гуманітарної сфери завжди була актуальною

проблемою, але особливого значення вона набуває в сучасних умовах соціально-економічної кризи, зростання конфліктних ситуацій в суспільстві, проголошення державного курсу на євроінтеграцію, тотального реформування всіх сфер суспільного життя.

Як відмічають С. О. Борисевич і К. І. Бондаренко, глибинні інтереси суспільства, його моральне і фізичне здоров'я, освіта і культура населення вимагають постановки проблем гуманітарного характеру в центр уваги всієї державної діяльності [1, с. 1, 2].

У свою чергу, С. А. Кіндзерський пропонує гуманітарну сферу зробити пріоритетним орієнтиром у державному управлінні як на центральному, так і на регіональному рівнях [2, с. 6].

Гуманітарна сфера, в тому числі й освіта, як стверджує С. М. Вдовенко, не повною мірою виконує свою функцію щодо забезпечення науково-технічного розвитку країни, підготовки і перекваліфікації кадрів відповідно до вимог ринкової економіки, недостатньо впливає на поліпшення демографічної ситуації, стану здоров'я населення, на його духовний і фізичний розвиток та соціальний захист [3, с. 7].

Питання управління гуманітарною сферою, зокрема освітою, розглядали і такі вчені, як О. М. Бандурка, Р. В. Шаповал, В. В. Коваленко, К. Б. Левченко, Л. А. Миськів, К. В. Борисенко, Н. А. Дубина, але їхні дослідження здійснювалися за інших умов і не були спрямовані безпосередньо на розвиток освіти в регіоні.

Особливої уваги заслуговує така складова гуманітарної сфери, як освіта, яка сама по собі є складною системою управління, включаючи дошкільну освіту, професійно-технічну освіту, аспірантуру, докторантуру, самоосвіту [4], що суттєво ускладнює характер управлінської діяльності в забезпеченні розвитку освіти і потребує вжиття більшого обсягу заходів та ресурсів для подальшого удосконалення.

**Виклад основного матеріалу.** В Національній доктрині розвитку освіти [5] зазначено, що серед соціальних інститутів суспільства освіта займає провідну позицію, є основою розвитку суспільства, нації та держави, запорукою майбутнього України.

Одним із найважливіших завдань Харківської обласної державної адміністрації є забезпечення подальшого розвитку системи освіти на основі Стратегії сталого розвитку Харківської області до 2020 року [6].

Розвиток освіти в Харківській області полягає насамперед в реформуванні системи освіти, підвищенні її якості в нових економічних, ідеологічних і соціокультурних умовах, прискоренні інтеграції освіти в міжнародний освітній простір.

Обласна державна адміністрація Харківщини, забезпечуючи розвиток освіти в регіоні, керується законами України «Про дошкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту» та іншими нормативно-правовими актами.

Діяльність Харківської обласної державної адміністрації в галузі освіти здійснюється на таких принципах:

- доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою;
- рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку;
- гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей;
- органічний зв'язок зі світовою та національною історією, культурою, традиціями;
- незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій;
- науковий, світський характер освіти;
- інтеграція в науку й виробництво;
- взаємозв'язок з освітою інших країн;
- гнучкість і прогностичність системи освіти;
- безперервність і різноманітність освіти;
- поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті.

Обласна державна адміністрація виходить з того, що реформування системи освіти, в основу якого покладається принцип пріоритетності людини, має забезпечити:

- оновлення згідно з вимогами часу нормативної бази системи освіти;
- модернізацію структури, змісту та організації освіти на засадах компетентнісного підходу;
- створення та забезпечення можливостей для реалізації різноманітних освітніх моделей, створення навчальних закладів різних типів і форм власності;
- побудову ефективної системи національного виховання, розвитку й соціалізації дітей та молоді;
- доступність і безперервність освіти протягом усього життя;
- формування безпечного освітнього середовища, екологізацію освіти;
- розвиток наукової та інноваційної діяльності в освіті, підвищення якості освіти на інноваційній основі;
- інформатизацію освіти, удосконалення бібліотечного та інформаційно-ресурсного забезпечення освіти й науки;
- проведення національного моніторингу системи освіти;
- підвищення соціального статусу педагогічних і науково-педагогічних працівників;



– створення сучасної матеріально-технічної бази системи освіти.

У зв'язку з необхідністю кардинальних змін, спрямованих на підвищення якості освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, виникла необхідність у відповідному програмному розвитку обласної освіти. Така обласна програма розвитку освіти «Новий освітній простір Харківщини» на 2014–2018 роки (далі – Програма) була розроблена Харківською обласною державною адміністрацією і затверджена рішенням Харківської обласної ради. Правовим підґрунтям Програми стали Конституція України, закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійну технічну освіту», «Про охорону дитинства», «Про оздоровлення та відпочинок дітей», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про безпечність та якість харчових продуктів», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» та відповідні укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства освіти і науки України.

В системі освіти Харківської області попри вжиті заходи все ще залишається низка нерозв'язаних проблем, які полягають у тому, що:

– мережа дошкільних навчальних закладів на даний час не повною мірою задовольняє потреби населення й потребує подальшого розвитку, а саме створення додаткових місць (будівництва і реконструкції дошкільних навчальних закладів, створення навчально-виховних комплексів, відкриття додаткових груп);

– в області залишається значною кількістю малочисельних шкіл (242), у яких навчаються за індивідуальною формою 1418 дітей. Тому необхідно постійно збільшувати кількість шкільних автобусів, особливо в сільській місцевості, з метою забезпечення населенню рівного доступу до отримання якісної освіти;

– з метою підготовки школярів до участі у представницьких учнівських конкурсах необхідно організувати для обдарованих дітей із сільської місцевості обласні літні профільні школи Харківського територіального відділення Малої академії наук України, тренінги, відбірково-тренувальні збори тощо;

– для зростання рівня професійної майстерності педагогічних кадрів, здатних працювати

на засадах інноваційних підходів до організації навчально-виховного процесу в навчальних закладах, необхідне проведення навчально-методичних семінарів, науково-практичних конференцій, професійних конкурсів, «круглих столів»;

– соціальне замовлення стосовно навчання дітей із фізичними, розумовими, психічними нозологіями забезпечують 34 навчальні заклади інтернатного типу. У 13 закладах інтернатного типу навчання дітей, які потребують корекції фізичного або розумового розвитку, починається з 6–7 років. Тому є необхідність у зміні типу навчальних закладів на навчально-виховні комплекси, що будуть містити групи дошкільного навчання;

– створена в області система поглиблених профілактичних медичних оглядів ще не забезпечує повну можливість своєчасно виявляти захворювання у дітей та здійснювати їх профілактику;

– існує необхідність у створенні умов для реалізації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах області та в системному кваліфікованому психолого-педагогічному супроводі дітей з інвалідністю та їхніх батьків, що дасть змогу забезпечити право дітей з інвалідністю на родинне виховання;

– існує необхідність у модернізації матеріально-технічної бази позашкільних навчальних закладів, створенні філій, розширенні мережі гуртків з метою стопроцентного охоплення дітей спортивними, культурними, творчими заняттями;

– напрями та якість підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах не відповідають вимогам сучасного виробництва та сфери послуг, перспективам соціально-економічного розвитку регіону, що зумовлює необхідність модернізації матеріально-технічної бази навчальних закладів професійно-технічної освіти, впровадження державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних професій, формування у молоді позитивного ставлення до обраної робітничої професії;

– залишається неефективною система працевлаштування випускників вищих навчальних закладів та їх професійного супроводження. Недостатньо уваги приділяється популяризації наукової проблематики серед молоді, стимулюванню бажання й готовності молоді брати участь у наукових дослідженнях. Необхідно поглиблювати співпрацю навчальних закладів і наукових установ, активно залучати науковців до навчально-виховного процесу та дослідницької роботи в навчальних закладах.

Існують й інші проблеми в галузі освіти, що потребують невідкладного вирішення.

Завданнями Харківської обласної державної адміністрації є забезпечення стабільного розвитку системи освіти регіону відповідно до вимог суспільства, економіки, забезпечення індивідуального і колективістського розвитку дітей та молоді згідно з їх здібностями і потребами.

В області існує близько 2000 освітянських закладів, у тому числі 846 загальноосвітніх шкіл, 700 дошкільних навчальних закладів, 154 навчально-виховні комплекси, 70 вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації.

Вирішення проблем, що склалися у сфері освіти в Харківській області, можливе шляхом:

1) створення додаткових місць у дошкільних навчальних закладах (будівництво і реконструкція дошкільних навчальних закладів, створення навчально-виховних комплексів, відкриття додаткових груп);

2) збільшення кількості освітніх округів, особливо у сільській місцевості;

3) організації для обдарованих дітей обласних літніх профільних шкіл Харківського територіального відділення Малої академії наук України, тренінгів, відбірково-тренувальних зборів тощо;

4) проведення для педагогічних працівників навчально-методичних семінарів, науково-практичних конференцій, професійних конкурсів, тренінгів, «круглих столів»;

5) створення філій позашкільних навчальних закладів, розширення мережі гуртків;

6) створення умов для реалізації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах області, системного кваліфікованого психолого-педагогічного супроводу дітей з інвалідністю та їх батьків;

7) упровадження державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних професій, формування у молоді позитивного ставлення до обраної робітничої професії;

8) популяризації наукової проблематики серед молоді, стимулювання бажання й готовності молоді брати участь у наукових дослідженнях;

9) поглиблення співпраці навчальних закладів і наукових установ, залучення науковців до навчально-виховного процесу та дослідницької роботи у навчальних закладах;

10) створення безпечного освітнього середовища та сучасної матеріально-технічної бази навчальних закладів, реалізації заходів, спрямованих на забезпечення інформатизації освіти;

11) удосконалення системи управління освітою відповідно до принципів сталого розвитку, розвитку моделі державно-громадського управління у сфері освіти.

На забезпечення виконання вказаних заходів передбачено впродовж 2014–2018 років виділити 1 млрд 422,2 млн гривень, зокрема в 2016 році – 227,7 млн гривень, у 2017 році – 314,2 млн гривень, у 2018 році – 356,9 млн гривень.

Якщо конкретизувати завдання обласної державної адміністрації в галузі освіти за окремими напрямками, то слід указати такі:

*а) у сфері дошкільної освіти:*

розвиток мережі дошкільних навчальних закладів різних типів і форм власності відповідно до потреб населення;

забезпечення особистісного зростання кожної дитини з урахуванням її задатків, здібностей, індивідуальних психічних і фізичних особливостей;

підвищення якості дошкільної освіти;

модернізація навчально-методичної та матеріально-технічної бази дошкільних навчальних закладів;

*б) у сфері загальної середньої освіти:*

розвиток мережі загальноосвітніх навчальних закладів з урахуванням демографічних, економічних, соціальних перспектив розвитку регіону, потреб громадян та суспільства;

формування освітнього середовища для розвитку, соціалізації та подальшого професійного самовизначення учнівської молоді;

підвищення якості загальної середньої освіти шляхом упровадження в навчально-виховний процес інноваційних інформаційно-комунікаційних педагогічних технологій;

удосконалення системи виявлення та підтримки обдарованих і здібних дітей;

запровадження дистанційного навчання, у тому числі для дітей з особливими освітніми потребами;

модернізація навчально-методичної та матеріально-технічної бази загальноосвітніх навчальних закладів;

створення системи інформаційно-аналітичного забезпечення управління навчальними закладами та моніторингу якості освіти;

*в) у сфері соціально-правового захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей з особливими освітніми потребами:*

забезпечення доступності навчальних закладів різних типів для дітей із порушенням психофізичного розвитку, в тому числі дітей з інвалідністю;

охоплення дітей з інвалідністю дошкільного та шкільного віку різними формами навчання, позашкільною освітою відповідно до стану здоров'я, їх можливостей і здібностей;

розвиток мережі загальноосвітніх навчальних закладів з інклюзивним та інтегрованим навчанням з урахуванням контингенту дітей з особливими освітніми потребами;

оновлення навчально-матеріальної бази для організації навчально-виховної, корекційно-розвивальної та лікувально-профілактичної роботи у спеціальних навчальних закладах; створення належних умов утримання вихованців;

*г) у сфері позашкільної освіти:*

розвиток мережі позашкільних навчальних закладів;

забезпечення доступності дітей та учнівської молоді до позашкільної освіти, створення умов для їхнього духовного, інтелектуального й фізичного розвитку;

модернізація навчально-методичної та матеріально-технічної бази позашкільних навчальних закладів;

створення сприятливих умов для пошуку, підтримки та розвитку обдарованих дітей і молоді;

*г) у сфері професійно-технічної освіти:*

удосконалення механізму формування державного замовлення відповідно до потреб регіонального ринку праці;

удосконалення змісту професійної освіти;

розроблення та впровадження державних стандартів професійно-технічної освіти;

розвиток учнівського самоврядування у професійно-технічних навчальних закладах;

комп'ютеризація, інформатизація навчально-виховного процесу в професійно-технічних навчальних закладах;

створення мережі електронних бібліотек у професійно-технічних навчальних закладах і Науково-методичному центрі професійно-технічної освіти у Харківській області;

підвищення престижності робітничих професій, якісне проведення профорієнтаційної роботи з молоддю регіону;

удосконалення інформаційно-методичного забезпечення професій і предметів;

проведення моніторингових досліджень результативності з основних напрямів діяльності професійно-технічних навчальних закладів;

*д) у сфері вищої освіти:*

сприяння підвищенню інтересу студентів до вивчення проблем науки та популяризації наукової проблематики серед молоді, стимулювання бажання й готовності молоді брати участь у наукових дослідженнях;

сприяння створенню системи соціальної підтримки студентів, які найбільше відзначились у науковій та навчальній роботі, всебічна підтримка обдарованої молоді;

сприяння інтеграції науки в освіту, забезпечення реалізації заходів щодо створення належних умов праці, побуту, матеріального та морального заохочення науково-педагогічних і науково-технічних працівників регіону, які займаються навчанням обдарованої молоді та молодих науковців;

*е) у сфері матеріально-технічного забезпечення навчальних закладів:*

капітальний ремонт будівель, приміщень та систем життєзабезпечення навчальних закладів області;

будівництво, завершення будівництва, реконструкція навчальних закладів області;

будівництво, завершення будівництва спортивних залів та фізкультурно-оздоровчих комплексів для навчальних закладів області;

забезпечення підвезення учнів і вчителів до місця навчання, роботи та у зворотному напрямку;

оснащення загальноосвітніх навчальних закладів комп'ютерною технікою та мультимедійним обладнанням;

оснащення сучасним обладнанням (апаратурою, приладами, пристроями, пристосуванням тощо) навчальних кабінетів хімії, біології, фізики, географії та математики.

Обласна програма розвитку освіти «Новий освітній простір Харківщини» на 2014–2018 роки передбачає виконання комплексу заходів конкретного змісту в конкретні терміни і конкретними виконавцями.

Реалізація заходів Програми дозволить:

збільшити кількість місць у дошкільних навчальних закладах на 7,5 тис.;

створити 42 базові загальноосвітні навчальні заклади з вивчення природничо-математичних дисциплін;

здійснити капітальний ремонт приміщень, будівель та систем життєзабезпечення у 25 загальноосвітніх навчальних закладах області;

оновити і поповнити існуючий парк шкільних автобусів на 106 одиниць;

забезпечити 50 загальноосвітніх навчальних закладів області навчально-комп'ютерними комплексами;

побудувати 10 фізкультурно-оздоровчих комплексів та 15 спортивних майданчиків для проведення занять і спортивних заходів для учнів загальноосвітніх навчальних закладів;

підвищити до 70 % охоплення дітей позашкільною освітою;

створити центри професійно-технічної освіти із впровадження інноваційних технологій та оснащення їх сучасним обладнанням і технікою за галузевим спрямуванням, а саме:

промисловість, будівництво, сфера послуг, транспорт, торгівля і громадське харчування, сільське господарство;

розширити мережу загальноосвітніх навчальних закладів з інклюзивним навчанням; забезпечити 100 % загальноосвітніх навчальних закладів засобами для безперешкодного доступу.

Здійснюючи виконання програми «Новий освітній простір Харківщини», Харківська обласна державна адміністрація має забезпечити:

– розвиток і оптимізацію мережі навчальних закладів з урахуванням демографічних, економічних, соціальних перспектив розвитку регіону, потреб громадян та суспільства;

– конституційні права і державні гарантії щодо доступності здобуття загальної середньої освіти;

– розвиток мережі електронних бібліотек на всіх рівнях освіти;

– створення системи дистанційного навчання, у тому числі для осіб з особливими освітніми потребами та дітей, які перебувають на довготривалому лікуванні;

– створення системи інформаційно-технологічного забезпечення проведення моніторингу освіти;

– створення сприятливих умов для пошуку, підтримки та розвитку обдарованих дітей і молоді;

– збільшення показника охоплення відпочинком та оздоровленням дітей у літній період;

– удосконалення механізму формування державного замовлення відповідно до потреб регіонального ринку праці;

– розроблення та впровадження державних стандартів професійно-технічної освіти;

– сприяння створенню системи соціальної

підтримки студентів, які найбільше відзначились у науковій та навчальній роботі;

– будівництво, завершення будівництва, реконструкцію, капітальний ремонт будівель, приміщень та систем життєзабезпечення навчальних закладів області;

– підвезення учнів і вчителів до місця навчання, роботи та у зворотному напрямі;

– оснащення загальноосвітніх навчальних закладів комп'ютерною технікою та мультимедійним обладнанням;

– оснащення сучасним обладнанням навчальних кабінетів хімії, біології, фізики, географії та математики.

Виконання Програми також сприятиме:

– розвитку мережі навчальних закладів відповідно до потреб населення;

– створенню сприятливих умов для здобуття освіти всіма категоріями населення регіону;

– поліпшенню якості всіх ланок системи освіти, забезпеченню їх стійкого розвитку;

– зміцненню навчально-методичної і технічної баз навчальних закладів;

– збереженню та зміцненню здоров'я учнів;

– створенню системи виявлення, відбору та підтримки обдарованої молоді;

– узгодженню потреб ринку освітніх послуг і ринку праці, забезпеченню працевлаштування випускників вищих та професійно-технічних навчальних закладів, надання їм першого робочого місця;

– створенню умов для інтеграції вузівської науки в освіту, активізації проведення науково-технічних розробок та фундаментальних наукових досліджень у вищих навчальних закладах, стимулюванню діяльності наукових шкіл, збереженню науково-технічного потенціалу.

### Список використаних джерел

1. Борисевич С. О. Стан і тенденції розвитку управління гуманітарною сферою в Україні [Електронний ресурс] / С. О. Борисевич, К. І. Бондаренко // Теорія та практика державного управління. – 2007. – Вип. 3 (22). – [6] с. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2008-3/doc/3/03.pdf>.

2. Кіндзерський С. А. Державне управління в гуманітарній сфері регіону України: стан та тенденції розвитку : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Кіндзерський Сергій Анатолійович. – Київ, 2006. – 20 с.

3. Вдовенко С. М. Соціально-економічні та управлінські основи реформування гуманітарної сфери регіону в умовах перехідної економіки : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.04 / Вдовенко Станіслав Михайлович. – Київ, 1999. – 18 с.

4. Про освіту : закон України від 23 трав. 1991 р. № 1060-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.

5. Національна доктрина розвитку освіти : затв. указом Президента України від 17 квіт. 2002 р. № 347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.

6. Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 року : затв. рішенням Харків. обл. ради від 23 груд. 2010 р. № 27-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kharkivoda.demowww.com/content/documents/6/535/Attaches/strategiya.pdf>. – 3і змін.

7. Обласна програма розвитку освіти «Новий освітній простір Харківщини» на 2014–2018 роки : затв. рішенням Харків. обл. ради від 19 груд. 2013 р. № 885-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://dniokh.gov.ua/wp-content/uploads/2014/12/Oblasna\\_programa\\_rozvitku\\_osviti\\_.doc](http://dniokh.gov.ua/wp-content/uploads/2014/12/Oblasna_programa_rozvitku_osviti_.doc).

*Надійшла до редколегії 11.11.2015*

**РАЙНИН И. Л. РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ В ХАРЬКОВСКОМ РЕГИОНЕ**

Рассмотрен комплекс заданий областной государственной администрации в системе образования и ряд мероприятий по решению проблемных вопросов, связанных с реформированием образования в Харьковской области.

**Ключевые слова:** образование, развитие, программа, реформирование, государственная администрация, Харьковская область.

**RAININ I. L. THE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN KHARKIV REGION**

With the reference to the National Doctrine of Education Development and the Strategy of sustainable development of Kharkiv region up to 2020 the author has considered the principles of Kharkiv Regional State Administration's activities in the field of education and basic provisions that regulate the activities of the regional state administration while reforming the education system, which is based on the principle of priority of a human being.

Some issues that are still unresolved in the field of education system of Kharkiv region have been highlighted. The author has grounded and solved the complex of tasks of regional state administration in the education field in the following areas: a) childhood education; b) secondary education; c) social and legal protection of orphans and children deprived of parental care and children with special educational needs; d) out-of-school education; e) vocational education; f) higher education; g) logistics guaranteeing of educational establishments.

The main provisions of the Regional Program of Education Development «New Educational Space of Kharkiv Region» for 2014–2018 and a number of measures to address issues related to the reform of education in Kharkiv region, which should solve this Program have been studied.

**Keywords:** education, development, program, reform state administration, Kharkiv region.

УДК 342.951:37.18.43:004

**М. В. ФЕДОРЧУК,**

*аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ*

**СУТНІСТЬ І СТАН УПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ**

Досліджено сутність електронної освіти, необхідність її впровадження у повсякденне життя викладачів та студентів. Виокремлено основні елементи електронної освіти. Проаналізовано використання елементів електронної освіти на прикладі трьох вищих навчальних закладів Харкова. На підставі дослідження вітчизняного законодавства та міжнародного досвіду виконано розмежування понять електронної та дистанційної освіти, наведено авторське визначення поняття «електронна освіта».

**Ключові слова:** електронна освіта, дистанційна освіта, інформаційне суспільство, поняття електронної освіти, елементи електронної освіти, впровадження електронної освіти, міжнародний досвід.

Fedorchuk, M.V. (2015), "The essence and the state of e-learning in Ukraine" ["Sutnist i stan uprovadzhenia elektronnoi osvity v Ukraini"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 61–66.

**Постановка проблеми.** В останні роки Інтернет заповнив більшість сфер життєдіяльності осіб та став невід'ємною частиною життя. Демократизація онлайн-світу відкрила користувачам культурне середовище, в якому вони, незалежно від їх зацікавлень, можуть знайти місця для спілкування з товаришами за інтересами з усього світу. Такі можливості стали використовувати і з метою навчання студентів по всьому світу, оскільки незалежно від того, в якому куточку світу людина знаходиться, за наявності та за допомогою Інтернету вона може отримувати знання, читати книжки, писати

тести та спілкуватись із викладачем у зручний для себе час.

Оскільки Інтернет став частиною нашого повсякденного життя і не використовувати його з метою розвитку, навчання та вдосконалення є неправильним та кроком назад, міжнародне суспільство вже давно використовує сучасні технології для належної підготовки фахівців та для подальшого вдосконалення їх знань. Для належного впровадження та застосування електронної освіти в Україні необхідно дослідити вказане поняття та його особливості, дати чітке визначення елементів електронної освіти й

усвідомити її істотні переваги порівняно з традиційним навчанням.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Стан інформаційного суспільства та динамічний розвиток сфери електронних інформаційних ресурсів обумовлюють нові вимоги до вітчизняного законодавства, вироблення відповідних доктринальних положень і комплексної організації правового забезпечення інформаційної сфери. Сьогодні цим важливим проблемам, від вирішення яких залежить подальше удосконалення галузі інформаційного права, а отже й інформаційного законодавства та практики його застосування, присвячено чимало наукових праць, що розкривають змістові питання правового регулювання інформаційної сфери (І. В. Арістова, О. А. Баранов, К. І. Беляков, І. Л. Бачило, В. М. Брижко, В. Д. Гавловський, В. А. Копилов, Б. А. Кормич, О. В. Кохановська, А. І. Марущак, А. М. Новицький, І. В. Панова, В. Г. Хахановський, В. С. Цимбалюк, М. Я. Швець та ін.), дистанційної освіти (К. Л. Бугайчук, Т. М. Кронівець), інформатизації навчального процесу у вищих навчальних закладах Міністерства внутрішніх справ України (Р. М. Шевчук), державного управління інформаційно-освітнім середовищем інноваційних університетських комплексів (Л. П. Полякова), інформаційних технологій як основи і засобу реалізації інноваційних процесів у сучасній освіті (А. І. Олійник). Проте правові аспекти запровадження електронної освіти залишаються поза увагою вчених.

**Метою** статті є проаналізувати стан запровадження в Україні складових електронної освіти, здійснити аналіз нормативно-правових актів вітчизняного законодавства, в порівнянні з нормами міжнародного права визначити сутність і складові електронної освіти, охарактеризувати стан запровадження у навчальних закладах елементів електронної освіти.

Виклад основного матеріалу. Від рівня інтелектуального розвитку суспільства залежить успіх будь-якої сфери життєдіяльності держави. Враховуючи, що тенденція до глобалізації, яка означає загострення конкуренції між державами-націями, набуває загальнопланетарного характеру та охоплює, крім економіки, інші сфери, стає очевидним, що лише та країна, яка забезпечить адекватний вимогам часу розвиток освіти і науки, може сподіватись на гідне місце у світовому співтоваристві.

Україна намагається впроваджувати новітні інформаційні технології в освіту, однак істотним недоліком є недостатнє нормативно-правове забезпечення цього процесу. Як правило,

деякі вищі навчальні заклади на свій розсуд, точніше, ризик, упроваджують елементи нової електронної та дистанційної освіти, самостійно ухвалюючи правила та умови її використання. Можна з упевненістю говорити про наявну перспективу нормативно-правового врегулювання цього питання. Зокрема, Міністерство освіти і науки України 12 лютого 2013 р. оприлюднило, з метою проведення громадського обговорення, проект Концептуальних засад розвитку електронної освіти в Україні. На жаль, далі, аніж оприлюднення проекту Міністерство не пішло, хоча прийняття вдосконалених Концептуальних засад розвитку електронної освіти в Україні стало б підґрунтям для подальшого розвитку всієї системи електронної освіти. Напрацювання у сфері правового регулювання електронної освіти якісно вплине на розвиток інформаційного права, прискорить процеси законодавчої підтримки побудови в Україні інформаційного суспільства [1].

Сьогодні Україна активно рухається у напрямку побудови інформаційного суспільства. Одним із досягнень нормотворчої роботи є прийняття розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» [2], де вперше у чинному законодавстві використовується поняття електронної освіти. У контексті Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні поняття «електронна освіта» розглядається як форма отримання освіти, що здобувається з використанням виключно інформаційно-комунікаційних технологій. На нашу думку, це визначення є надто широким та потребує уточнення.

Законодавець передбачає в Стратегії, що однією з основних умов успішної реалізації державної політики у сфері розвитку інформаційного суспільства є забезпечення навчання, виховання, професійної підготовки людини для роботи в інформаційному суспільстві.

В основних засадах розвитку інформаційного суспільства [3] та Національній доктрині розвитку освіти [4] визначено пріоритетні заходи, що спрямовані на реалізацію державної політики у зазначеній сфері, здійснення яких, зокрема, забезпечить удосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві, створить умови для приведення рівня і якості освітнього потенціалу у відповідність до вимог кадрового забезпечення інноваційного розвитку України, а саме:

– забезпечення поступової інформатизації системи освіти, спрямованої на задоволення

освітніх інформаційних і комунікаційних потреб учасників навчально-виховного процесу;

- формування та впровадження інформаційного освітнього середовища в системі загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти;

- розроблення індивідуальних модульних навчальних програм різних рівнів складності залежно від конкретних потреб, а також випуск електронних підручників та енциклопедій;

- створення інформаційної системи підтримки освітнього процесу, системи інформаційно-аналітичного забезпечення у сфері управління навчальними закладами, інформаційно-технологічного забезпечення моніторингу освіти;

- забезпечення у повному обсязі навчальних закладів комп'ютерними комплексами та мультимедійним обладнанням;

- розвиток мережі електронних бібліотек на всіх освітніх рівнях;

- створення системи дистанційного навчання, у тому числі для осіб з обмеженими можливостями та дітей, які перебувають на довготривалому лікуванні, та забезпечення на цій основі ефективного впровадження і використання інформаційно-комунікаційних технологій на всіх освітніх рівнях усіх форм навчання;

- забезпечення навчально-виховного процесу засобами інформаційно-комунікаційних технологій, а також доступу навчальних закладів до світових інформаційних ресурсів;

- створення відкритої мережі освітніх ресурсів;

- створення національного науково-освітнього простору, який ґрунтуватиметься на об'єднанні різних національних багатоцільових інформаційно-комунікаційних систем;

- розроблення методологічного забезпечення у частині використання комп'ютерних мультимедійних технологій у процесі викладання предметів та дисциплін;

- удосконалення навчальних планів, відкриття нових спеціальностей з новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, втілення принципу «освіта протягом усього життя»;

- забезпечення вільного доступу до засобів інформаційно-комунікаційних технологій та інформаційних ресурсів, особливо у сільській місцевості та важкодоступних населених пунктах;

- підвищення рівня комп'ютерної грамотності населення, зокрема пенсіонерів, малозабезпечених осіб та осіб, які потребують соціальної допомоги та реабілітації;

- створення умов для оволодіння протягом найближчих п'яти років усіма випускниками шкіл комп'ютерною грамотністю;

- забезпечення всіх навчальних закладів ширококутовим доступом до міжнародних науково-освітніх мереж та Інтернету [2].

Що стосується світового досвіду, то головною тенденцією в глобальному інформаційному світовому середовищі є активний перехід до системи електронної освіти і наступного етапу Smart освіти. Європейська Комісія в Плані дій щодо електронної освіти (2001) визначає електронну освіту як використання нових мультимедійних технологій та Інтернету для покращення якості навчання шляхом спрощення доступу до ресурсів та сервісів, а також за рахунок віддаленого обміну та співпраці [5, р. 2]. На засіданні Європейської Комісії, яке проходило 23–24 березня 2001 року в Стокгольмі, з ініціативи Вівіан Редінг, комісара з питань освіти і культури, Європейська Комісія схвалила повномасштабний план дій у сфері електронної освіти, нацелений на мобілізацію всіх національних програм і механізмів, ресурсів Європейського інвестиційного банку і зусиль усіх зацікавлених сторін на прискорене запровадження електронної освіти в Європі. Далі, 10 травня 2001 року в Брюсселі в Міжнародному навчальному центрі IBM відбувся перший в Європі саміт, присвячений питанням електронного навчання. Для Європи електронна освіта стала чудовим шансом для максимального об'єднання освітніх програм різних держав ЄС. Послідовна політика щодо активного розвитку електронної освіти продовжується і сьогодні. Зокрема, міністр вищої освіти і науки Франції Валері Перкес у своєму виступі на нараді в університеті Париж-Дофін, яка була присвячена переходу університетів в електронну еру, говорить про те, що «... сьогодні головна ціль в реформуванні системи освіти Франції визначається як 100 % навчальних матеріалів в електронній формі для 100 % студентів ...; ... ціль електронного навчання в тому, щоб відкрити доступ до знань усім – і молоді, яка не може бути присутня на всіх заняттях, так як змушена паралельно працювати, і інвалідам, для яких не у всіх університетах створені відповідні умови ...; ... електронне навчання також дозволяє зв'язати університети всього світу в спільний освітній процес ...» [1].

У межах цього річного Світового економічного форуму в Давосі відбувся круглий стіл «RevolutiOnline.edu», де, зокрема, було відзначено, що онлайн-освіта в найближчому майбутньому може кардинально змінити всю систему освіти. Однією з головних переваг електронної освіти є вільний доступ до інформації незалежно від матеріального становища, національності, місця проживання і стану здоров'я.

Серед пострадянських країн лише у Російській Федерації було прийнято федеральний закон «Про освіту», де електронне навчання розглядається як організація освітнього процесу із застосуванням інформації, що міститься в базах даних і використовується в реалізації освітніх програм, та інформаційних технологій, які забезпечують її обробку, технічних засобів, а також інформаційно-телекомунікаційних мереж, які забезпечують передачу по лініях зв'язку вказаної інформації, взаємодію осіб, які навчаються, і педагогічних працівників [6, ст. 15].

Україна також прямує шляхом реформування та становлення інформаційного суспільства, висновок про що можна зробити на основі аналізу чинного законодавства та стану використання засобів інтернет-мережі в організації навчального процесу. Більш яскравим прикладом є вищі навчальні заклади, оскільки саме вони мають велику конкуренцію у підготовці фахівців різних професій та зацікавлені в ефективному та мобільному, з використанням сучасних технологій, процесі підготовки молодих і сучасних фахівців. На жаль, це питання не врегульовано належним чином на законодавчому рівні, фахівцями не приділено належної уваги цій проблемі. Тому вищі навчальні заклади вимушені самостійно розробляти і впроваджувати використання електронних ресурсів у процес навчання.

Враховуючи відсутність комплексного розуміння електронної освіти, вважаємо за необхідне розглянути основні елементи електронної освіти, які на сьогодні впроваджуються у навчальний процес вищих навчальних закладів. Поняття «електронна освіта» включає такі елементи, як: дистанційна освіта, електронні бібліотеки (навчальні матеріали обов'язково знаходяться в електронному вигляді), аудіо-, відеолекції та використання мультимедійних засобів під час навчального процесу.

На сьогодні існують вищі навчальні заклади, які впроваджують в освітній процес новітні технології та деякі елементи електронної освіти. Саме впровадження елементів електронної освіти вбачаємо можливим розглянути на прикладі кількох із них. Зокрема, таким яскравим прикладом є Харківський національний університет внутрішніх справ, у якому існує сайт дистанційної освіти (посилання на інтернет-сторінку: <http://nmc.univd.edu.ua>) на основі системи управління Moodle, де студенти можуть у будь-який зручний час пройти додатковий курс навчання та вдосконалити отримані знання або вивчити матеріал заново, вдосконалюючи свої навички та вміння. Вважаємо за необхідне навес-

ти визначення Moodle – це система управління курсами (електронне навчання), також відома як система управління навчанням або віртуальна навчальна сфера (англ.). Є аббревіатурою від англ. Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment (модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище). Являє собою вільний (розповсюджується за ліцензією GNU GPL) веб-додаток, що надає можливість створювати сайти для онлайн-навчання [7].

У світі існують інші системи управління електронною освітою, наприклад такі, як Blackboard, Angel, WebCT. Відмінностями цих систем є засоби адміністрування (ідентифікація, авторизація, реєстрація тощо); засоби створення курсу (засоби розробки, обмін контентом / повторне використання контенту й ін.); засоби доступу до інформації (управління курсом, засоби слідкування за студентами, автоматичне тестування, категоризація та ін.); засоби комунікації між викладачами та студентами (форуми, електронна пошта, чат, відеозв'язок тощо); засоби покращення продуктивності (допомога, пошук, он-лайн/офф-лайн режим роботи й ін.).

На сьогодні ХНУВС розробляє концепцію впровадження електронної освіти та розпочав реалізацію її в життя студентів, що стане ефективним та сучасним етапом розвитку освіти у вищому навчальному закладі. Важливим досягненням ХНУВС є використання мультимедійних технологій під час навчального процесу та відеолекцій з окремих дисциплін.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна також надає освітні послуги за допомогою електронного (дистанційного) навчання (саме так називають процес навчання у ХНУ), але тільки для заочної форми навчання. Навчання студентів відбувається на освітньому сайті Центру електронного навчання з використанням апробованої системи управління навчанням Moodle. Важливим здобутком Університету є бібліотека, що стала учасником проекту «eLibUkr: Електронна бібліотека України». З червня 2009 року створено і постійно поповнюється публікаціями професорів, викладачів, науковців, аспірантів і студентів інституційний репозитарій (електронний архів) Університету (<http://dspace.univer.kharkov.ua>). За проектом «eLibUkr: Електронна бібліотека України» Центральна наукова бібліотека надає доступ до найвідоміших електронних баз даних журналів, таких як IOPscience Journals, Oxford Journals, Passport GMID компанії Euromonitor, HINARI (Health InterNetwork



Access to Research Initiative) та інші, щомісяця надаються тестові доступи.

Як приклад також варто відзначити Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», який ухвалив Концепцію розвитку електронного (e-) навчання в НТУ «ХПІ» на 2009–2016 роки. Ця Концепція є кроком уперед, оскільки надано ряд визначень понять, які використовуються під час електронної освіти, але наведені визначення не є досконалими. Науковці НТУ «ХПІ» надали таке визначення електронного навчання – це форма навчання, за якої основні носії навчальної інформації є електронними навчальними ресурсами, а засоби спілкування викладача та студентів ґрунтуються на використанні інформаційно-комунікаційних технологій, насамперед комп'ютерної техніки, мережевих технологій, зокрема Інтернету, й мобільного зв'язку [8].

Варто також відзначити вдалу спробу розмежування понять електронної та дистанційної освіти в Концепції розвитку електронного (e-) навчання в НТУ «ХПІ». Так, дистанційне навчання визначається як вид електронного навчання, в якому викладач і студент віддалені один від одного істотною відстанню, а спілкування викладача та студентів відбувається головним чином за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, найчастіше Інтернету та систем мобільного зв'язку. Характерною рисою дистанційного навчання є використання спеціалізованих програмних продуктів – систем менеджменту навчання, в яких електронні навчальні ресурси подано у вигляді особливим чином структурованих дистанційних курсів; системи менеджменту навчання, як правило, містять також розвинені синхронні та асинхронні засоби спілкування [8].

Враховуючи певну розбіжність у використанні понять, вважаємо за необхідне розмежувати поняття електронного навчання та дистанційного.

Науковці британського Комітету об'єднаних інформаційних систем (Joint Information Systems Committee, JISC) розглядають електронне навчання як навчання з допомогою, підтримкою і використанням інформаційних та комунікаційних технологій (ІКТ), але наголошують, що поняття електронного навчання також охоплює гнучке навчання та дистанційне навчання, а також використання ІКТ як засобу спілкування та обміну досвідом між окремими людьми та групами задля підтримки студентів та покращення моніторингу навчання [9].

Дистанційне навчання – це форма електронної освіти, під час якої студент і викладач

знаходяться на відстані, при цьому використовуються будь-які можливі засоби передачі інформації, наразі спосіб передавання матеріалу значення не має. А в електронній освіті весь навчальний матеріал поданий тільки в електронному вигляді, засоби спілкування викладача та студентів ґрунтуються на використанні інформаційно-комунікаційних технологій, насамперед комп'ютерної техніки, мережевих технологій, зокрема Інтернету, й мобільного зв'язку.

Таким чином, можна говорити, що в українських вищих навчальних закладах поступово впроваджують елементи електронної освіти. Тобто Харківський національний університет внутрішніх справ використовує дистанційну освіту і мультимедійні засоби навчання, а також використовує світову систему управління електронним навчанням, що є важливим та необхідним на шляху впровадження електронної освіти у життя студентів. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна впровадив електронне (дистанційне) навчання та постійно використовує і вдосконалює електронну бібліотеку та співпрацює з міжнародними видавництвами. Харківський політехнічний інститут прийняв Концепцію розвитку електронного (e-) навчання в НТУ «ХПІ» на 2009–2016 роки, що є не менш важливим. Удосконалена концепція розвитку електронного навчання має бути прийнята на рівні закону, для належного врегулювання правовідносин та оцінки навчання.

**Висновки.** У порівнянні з традиційною електронна освіта надає істотні переваги та деякі унікальні можливості, як-то: переміщення занять у просторі і часі, гнучкий розклад, ширший доступ до матеріалів та більше їх розмаїття, наявність усіх необхідних навчальних матеріалів у електронному варіанті, можливість повторно прослухати або продивитись аудіо-, відеолекцію, вдосконалене спілкування та значно швидший зворотний зв'язок із викладачами.

На підставі викладеного вбачаємо можливим надати таке визначення електронної освіти – це форма навчання, за якої основні носії навчальної інформації є електронними навчальними ресурсами, із використанням інформаційних та комунікаційних технологій та Інтернету для покращення якості навчання шляхом спрощення доступу до ресурсів та сервісів, а також за рахунок віддаленого обміну та співпраці між студентом і викладачем. Що стосується складових електронної освіти, можна відзначити використання та впровадження вищими навчальними закладами певних її елементів: дистанційної освіти, електронних бібліотек, аудіо-, відеолекцій та мультимедійних засобів.

### Список використаної літератури

1. Кронівець Т. М. Електронна освіта у вищих навчальних закладах України: проблеми і перспективи правового регулювання / Т. М. Кронівець // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 18 «Економіка і право». – 2013. – Вип. 22. – С. 134–140.
2. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 трав. 2013 р. № 386-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-p>.
3. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : закон України від 9 січ. 2007 р. № 537-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102.
4. Про Національну доктрину розвитку освіти : указ Президента України від 17 квіт. 2002 р. № 347/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 16. – Ст. 860.
5. The eLearning Action Plan «Designing tomorrow's education» : Communication from the Commission of the European Communities to the Council and the European Parliament : Brussels, 28.3.2001 COM(2001)172 final [Електронний ресурс]. – 19 р. – Режим доступу: [http://www.aic.lv/bologna/Bologna/contrib/EU/e-learn\\_ACPL.pdf](http://www.aic.lv/bologna/Bologna/contrib/EU/e-learn_ACPL.pdf).
6. Об образовании : федерал. закон от 10 июля 2012 г. № 3266-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://минобрнауки.рф/документы/884>.
7. Moodle [Електронний ресурс] // Википедия : свобод. энцикл. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Moodle>.
8. Концепція розвитку електронного (e-) навчання в НТУ «ХП» на 2009–2016 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://cde.kpi.kharkov.ua/cdes/new/Conception\\_eL.pdf](http://cde.kpi.kharkov.ua/cdes/new/Conception_eL.pdf).
9. Чорна О. А. Педагогічні аспекти електронного (дистанційного) навчання з точки зору зарубіжних дослідників [Електронний ресурс] / Чорна Олена Анатоліївна. – Режим доступу: <http://intkonf.org/index.php?s=%F2&paged=395>.
10. Кронівець Т. М. Правове регулювання дистанційної освіти в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / Кронівець Т. М. // Правова інформатика. – 2013. – № 2 (38). – Режим доступу: <http://ippi.org.ua/kronivets-tm-pravove-regulyuvannya-distsantsiinoi-osviti-v-ukraini-suchasniy-stan-ta-perspektivi-rozvu>.
11. Бугайчук К. Л. Форми організації навчального процесу за дистанційною формою навчання / К. Л. Бугайчук // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – Вип. 40. – С. 337–341.

*Надійшла до редколегії 25.11.2015*

#### **ФЕДОРЧУК М. В. СУЩНОСТЬ И СОСТОЯНИЕ ВНЕДРЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ**

Исследованы сущность электронного образования, необходимость его внедрения в повседневную жизнь преподавателей и студентов. Выделены основные элементы электронного образования. Проанализировано использование элементов электронного образования на примере трёх высших учебных заведений Харькова. На основании исследования отечественного законодательства и международного опыта выполнено разграничение понятий электронного и дистанционного образования, дано авторское определение понятия «электронное образование».

**Ключевые слова:** электронное образование, дистанционное образование, информационное общество, понятие электронного образования, элементы электронного образования, внедрение электронного образования, международный опыт.

#### **FEDORCHUK M. V. THE ESSENCE AND THE STATE OF E-LEARNING IN UKRAINE**

Considering the rapid development of information technologies and the Internet, there is an issue of proper use of available resources. Ukraine is on the path of reform and the informatization of the society, so it is necessary to study the issue of implementing e-learning in the educational process.

The article's objective is the analysis of the state of implementing the components of e-learning in Ukraine and on the basis of conducted studies to fulfill distinction between the concepts of e-learning and distance education, and to provide author's definition of the concept of «e-learning».

The necessity of implementing distance education in the educational process has been studied in the article; the legal acts of domestic legislation, international practice of e-learning have been analyzed; the essence of e-learning has been determined. The results of the study concerning the state of implementing certain components of e-learning and systems of programs' management (e-learning) in higher educational institutions of Kharkiv have been provided.

It is concluded that e-learning has a number of advantages over traditional education, namely: the ability to have a flexible schedule; broad access and selection of educational materials that are available in electronic form, and ease of their use in the educational process; ability to view or listen to audio-, video lectures one more time; improvement of communication and much faster feedback from teachers. Regarding the use and implementation of e-learning components into the educational process, it is noted that higher educational establishments use the following elements: distance education, digital libraries, audio-, video lectures, multimedia.

**Keywords:** e-learning, distance education, information society, concept of e-learning, e-learning elements, implementation of e-learning, international experience.

## ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.12

**С. П. БОЛВІНОВ,***здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності факультету № 2**Харківського національного університету внутрішніх справ*

### ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВИМИ ОСОБАМИ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

На основі аналізу теоретичного та емпіричного матеріалу розглянуто зміст та складові елементи оперативно-розшукової характеристики одержання неправомірної вигоди службовими особами в органах місцевого самоврядування. Надано оперативно-розшукову характеристику предмета, об'єктивної сторони та способів одержання неправомірної вигоди службовими особами в органах місцевого самоврядування, а також осіб, які готують і вчиняють кримінальні правопорушення у вказаній сфері.

**Ключові слова:** одержання, неправомірна вигода, службова особа, оперативно-розшукова характеристика, органи місцевого самоврядування.

Bolvinov, S.P. (2015), "Operative and search characteristics of obtaining illegal benefits by officials within local self-government" ["Operativno-rozshukova kharakterystyka oderzhannia nepravomirnoi vyhody sluzhbovymu osobamy v orhanakh mistsevoho samovriyaduvannia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 67–71.

**Постановка проблеми.** Теорія оперативно-розшукової діяльності у процесі свого розвитку виробила власну характеристику злочинів, яка і отримала назву «оперативно-розшукова». Вона розглядається з позицій функціонування суб'єктів оперативно-розшукової діяльності й включає в себе найбільш важливі пошукові ознаки, які в сукупності дають більш глибоке уявлення про суб'єкт злочину, дозволяють прийняти правильне рішення щодо застосування тих оперативно-розшукових засобів і методів, які забезпечують ефективне виявлення і припинення досліджуваних видів злочинів. Таким чином, оперативно-розшукова характеристика не дублює зміст характеристик, наданих іншими юридичними науками, а являє собою самостійний вид комплексної характеристики кримінальних діянь, що зумовлюють необхідність застосування оперативно-розшукових заходів у боротьбі зі злочинами. Однак кримінальне право, кримінальний процес, кримінологія та криміналістика виступають як науки, що складають теоретико-правову основу для розробки оперативно-розшукової характеристики певного виду злочинів [1, с. 23–24].

**Стан дослідження.** Характеристику конкретних видів злочинів у сфері економіки з точки зору оперативно-розшукової діяльності було висвітлено в роботах К. В. Антонова, Б. І. Бара-

ненка, С. В. Діденка, Е. О. Дідоренка, О. Ф. Долженкова, А. В. Губської, Ю. П. Заблоцького, В. П. Захарова, М. Ю. Літвінова, О. В. Максимова, А. В. Настенка, А. Ю. Неманова, В. Л. Ортинського, С. І. Пічкуренка, В. Д. Пчолкіна, Б. Г. Розовського, М. В. Стащак, В. Є. Тарасенка, С. О. Тарасенка, В. В. Шендрика, А. О. Шишкіна та ін. Аналіз наукових праць цих авторів вказує на те, що їхні погляди на зміст і структуру оперативно-розшукової характеристики різняться, зокрема й на досліджуваний нами предмет публікації.

**Метою** цієї статті є розглянути на основі аналізу теоретичного та емпіричного матеріалу зміст та складові елементи оперативно-розшукової характеристики одержання неправомірної вигоди службовими особами в органах місцевого самоврядування.

**Виклад основного матеріалу.** В результаті проведеного аналізу встановлено, що предметом одержання неправомірної вигоди, окрім, традиційно, грошових коштів, є:

- нерухоме майно (нерухомість, земельні ділянки);
- рухоме майно (автотранспорт);
- право на майно (державні акти на право володіння земельною ділянкою, цивільно-правові угоди тощо);
- будь-які дії майнового характеру (передача майнових вигод, відмова від них, відмова

від прав на майно, безоплатне надання послуг майнового характеру тощо);

– предмети різного роду (талони на паливо, коштовності, путівки на відпочинок за кордон тощо) – 15,1 %.

Аналіз кримінальних проваджень та судових вироків за останні роки свідчить, що переважна більшість кримінальних проваджень за фактами одержання неправомірної вигоди службовими особами органів місцевого самоврядування у 16,1 % випадків відкриваються за ч. 1 ст. 368 КК України, у 19,2 % випадків – за ч. 2 ст. 368 КК України, у 34,5 % випадків – за ч. 3 ст. 368 КК України та у 30,2 % випадків – за ч. 4 ст. 368 КК України. Зважаючи на це, вважаємо за доцільне навести окремі приклади викритих оперативними підрозділами кримінальної поліції злочинів досліджуваного виду.

Так, у Волинській області відкрито кримінальне провадження за ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 368 КК України, відносно голови Н-ської міської ради «С» за фактом отримання неправомірної вигоди у розмірі 9 тис. доларів США від приватного підприємця, жителя м. Харкова, за сприяння останньому у виділенні земельної ділянки площею 3 га у міській смузі м. Горохів для будівництва швейного цеху.

У м. Харкові відкрито кримінальне провадження за ознаками злочину, передбаченого ч. 3 ст. 368 КК України, відносно спеціаліста департаменту контролю Харківської міської ради Харківської області «С», який, будучи посадовою особою, вимагав та отримав неправомірну вигоду в розмірі 12 тис. грн від ФО-П «О», що здійснює підприємницьку діяльність з реалізації кондитерських виробів, за припинення демонтажу зовнішньої реклами та уникнення притягнення до адміністративної відповідальності за допущення порушень державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою територій населених пунктів.

За матеріалами оперативних працівників відкрито кримінальне провадження за ознаками злочину, передбаченого ч. 4 ст. 368 КК України, відносно спеціаліста-землепорядника Печенізької селищної ради «Л», яка за місцем роботи вимагала та отримала 30 тис. грн від громадянина «М» за підготовку документів до сесії Печенізької ради та сприяння у позитивному рішенні сесії Печенізької ради про виділення земельної ділянки на території селищної ради під забудову.

Варто зазначити, що неправомірною вигодою у значному розмірі вважається вигода, що в 100 і більше разів перевищує неоподаткову-

ваний мінімум доходів громадян; у великому розмірі – вигода, що у 200 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян; в особливо великому розмірі – вигода, що у 500 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Службовими особами, які займають відповідальне становище, вважаються особи, посади яких згідно зі ст. 25 закону України «Про державну службу» віднесені до третьої, четвертої, п'ятої та шостої категорій, а саме:

– третя категорія – посади заступників керівників структурних підрозділів, завідувачів секторів, головних спеціалістів, експертів, консультантів Адміністрації Президента України, Апарату Верховної Ради України і Секретаріату Кабінету Міністрів України, заступників Постійного Представника Президента України в Автономній Республіці Крим, заступників голів обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а також голів районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, начальників управлінь, самостійних відділів у складі міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, державних колегіальних органів, інші прирівняні до них посади;

– четверта категорія – посади спеціалістів Адміністрації Президента України, Апарату Верховної Ради України і Секретаріату Кабінету Міністрів України, заступників начальників управлінь, самостійних відділів (підвідділів) міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, державних колегіальних органів, керівників управлінь, відділів, служб обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, інші прирівняні до них посади;

– п'ята категорія – посади спеціалістів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних колегіальних органів, заступників голів районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, заступників керівників управлінь, відділів, служб обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, спеціалістів апарату цих адміністрацій, інші прирівняні до них посади;

– шоста категорія – посади керівників управлінь, відділів, служб районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, спеціалісти управлінь, відділів, служб обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, інші прирівняні до них посади [2].

Крім цього, до службових осіб, які займають відповідальне становище, відносяться судді,

прокурори, слідчі, керівники, заступники керівників органів державної влади та управління, органів місцевого самоврядування, їх структурних підрозділів та одиниць.

Відзначимо, що одержання неправомірної вигоди полягає в одержанні службовою особою органу місцевого самоврядування неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, або в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища.

Як свідчить практика, існують дві найпоширеніші форми одержання (давання) неправомірної вигоди: проста і завуальована. Проста форма – це безпосереднє одержання службовою особою предмета злочину (безпосередньо зацікавленою особою або через посередника). Завуальована форма полягає в тому, що факти одержання (давання) неправомірної вигоди зовні маскується під законну угоду, договір і можуть мати вигляд цілком законної операції: різного роду виплат, премій, кредитів, договорів купівлі-продажу та інших у сфері земельних відносин.

Непоодинокими є випадки, коли предмет такого злочину передається родичам або близьким службової особи. Якщо встановлено, що службова особа дала на це свою згоду або була проінформована про передачу матеріальних цінностей зазначеним особам, її слід кваліфікувати за ст. 368 КК України.

Неправомірна вигода може бути отримана службовою особою як за правомірні, так і за протиправні дії. У випадку, якщо одержання неправомірної вигоди службовою особою пов'язане із вчиненням протиправної дії, що утворює склад самостійного злочину, відповідальність настає не лише за отримання неправомірної вигоди, а й за інший злочин за правилом сукупності злочинів [3].

Варто зазначити, що отримання неправомірної вигоди визначається закінченням злочином з моменту одержання службовою особою хоча б частини матеріальних цінностей або майнових вигод незалежно від того, чи були здійснені будь-які дії в інтересах зацікавленої особи [3].

Слід зауважити, що Кримінальний кодекс України передбачає поняття спеціального суб'єкта – це фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа. Так, у ст. 368 КК України зазначається, що злочини можуть бути вчинені тільки службовими особами. До службових осіб, згідно з п. 1 примітки до ст. 364 КК

України, належать особи, які постійно або тимчасово: 1) здійснюють функції представників влади; 2) обіймають на підприємствах, в установах або організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих обов'язків; 3) обіймають на підприємствах, в установах або організаціях посади, пов'язані з виконанням адміністративно-господарських обов'язків; 4) виконують зазначені обов'язки за спеціальним повноваженням [3].

Під час протидії одержанню неправомірної вигоди службовими особами органів місцевого самоврядування збирання інформації про особу злочинця представляє собою складову частину і одне з основних завдань пошуково-пізнавальної діяльності оперативних підрозділів. Тому, дотримуючись логічної послідовності, варто перейти до наступного, не менш важливого елемента оперативно-розшукової характеристики – до особи злочинця.

Однією зі специфічних ознак особи злочинця є депутатський статус службової особи. Повноваження депутатів ради починаються з моменту офіційного оголошення відповідною територіальною виборчою комісією на сесії ради рішення про підсумки виборів та визнання повноважень депутатів і закінчуються в день першої сесії ради нового скликання. Депутат представляє інтереси усієї територіальної громади, має всю повноту прав, що забезпечують його активну участь у діяльності ради та утворюваних нею органів, несе обов'язки перед виборцями, радою та її органами, виконує їх доручення. Депутат, крім секретаря ради, повинен входити до складу однієї з постійних комісій ради, зобов'язаний брати участь у роботі сесій ради, засідань постійної та інших комісій ради, до складу яких його обрано. Повноваження депутатів, порядок організації та гарантії депутатської діяльності визначаються Конституцією України, законами України «Про місцеве самоврядування», «Про статус депутатів місцевих рад» тощо.

У зв'язку з тим, що особистість злочинця – це сукупність психологічних, моральних та інших характеристик, тією чи іншою мірою притаманних особам, винним у злочинній діяльності певного типу, далі необхідно надати повну характеристику службовій особі органу місцевого самоврядування, яка одержує неправомірну вигоду.

Відомо, що особистість злочинця утворюють ціла низка якостей, основними з яких є соціально-демографічні, соціально-психологічні особливості, особистісно-рольові якості,

якості правової та моральної свідомості. Так, соціально-демографічні ознаки включають в себе відомості про стать, вік, рівень освіти, сімейний стан, рід занять тощо. Ці характеристики особистості не є криміногенними і не характеризують окрему особу як злочинну особистість. Але якщо вони взяті на рівні окремих видів злочинності, то дають необхідну наукову інформацію. Так, аналіз вивчених архівних оперативно-розшукових справ та кримінальних проваджень свідчить, що серед службових осіб органів місцевого самоврядування найчастіше одержують неправомірну вигоду чоловіки (75 %), а жінки, які складають більшість населення нашої країни, вчиняють лише 25 % таких злочинів. Однак варто зазначити, що цьому конкретному виду злочину притаманна одна особливість – особа має отримати вищу освіту, стаж роботи, зайняти відповідну посаду для того, щоб бути наділеною службовими повноваженнями, необхідними для вчинення вказаного злочину. Слід зазначити, що вік особи впливає на її кримінальну активність. Загальний вік осіб, які вчиняють досліджуваний вид злочину, складає: від 25 до 29 років – 20 %; від 30 до 40 – 59 %; від 40 до 60 – 21 %. Усі (100 %), хто вчиняють злочини досліджуваного виду, мають вищу освіту, що вкотре підтверджує залежність характеристики особи злочинця від характеру злочинності. Рецидив серед цієї категорії осіб відсутній, оскільки одним з основних критеріїв призначення на посаду службових осіб будь-якої ланки є наявність довідки про несудимість.

Особистісно-рольові якості характеризують соціальні позиції, які займає особа у різних сферах життєдіяльності, – у родині, на службі, в суспільному житті. Рольові якості – це особли-

вості усвідомлення та сприйняття (або несприйняття) особою вимог, які пред'являє до неї суспільство у певних ситуаціях. Визначення соціально-рольових позицій особи дозволяє визначити механізм здійснення злочинної поведінки.

Соціально-психологічні ознаки характеризують спрямованість особистості, її мотиваційну сферу, систему потреб, уподобань та інтересів. Ці ознаки характеризують і особистість злочинців. Спрямованість таких осіб є асоціальною, мотивація – анархічною, егоїстичною, потреби є викривленими, а способи їх задоволення – суспільно небезпечними. Так, указані особи бажають володіти дорогими автомобілями, елітними квартирами, земельними ділянками, частками бізнесу, відпочивати на дорогих курортах за кордоном, носити брендовий одяг та дорогі прикраси. У побуті й на роботі характеризуються виключно з позитивного боку. Особи, які одержують неправомірну вигоду виділяються з маси інших громадян. Основним чинником, який штовхає їх на скоєння злочинів, є користь, і вони, як правило, орієнтуються на інтенсивну і плінну злочинну діяльність, яка приносить надприбуток.

**Висновки.** У результаті аналізу наведеного можна констатувати, що до цього часу дослідження оперативно-розшукової характеристики одержання неправомірної вигоди службовими особами в органах місцевого самоврядування здійснено не було. У зв'язку з цим необхідне подальше глибоке вивчення на теоретико-практичному рівні оперативно-розшукової характеристики одержання неправомірної вигоди службовими особами в органах місцевого самоврядування для розробки і впровадження у практичну діяльність відповідних науково-практичних рекомендацій.

#### Список використаних джерел

1. Белік Л. С. Оперативні комбінації при документуванні злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди (за матеріалами оперативних підрозділів БЕЗ) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Белік Лариса Степанівна. – Одеса, 2014. – 20 с.
2. Про державну службу : закон України від 16 груд. 1993 р. № 3723-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>.
3. Кримінальний кодекс України : закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-ІІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

*Надійшла до редколегії 20.11.2015*

#### **БОЛВИНОВ С. П. ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛУЧЕНИЯ НЕПРАВОМЕРНОЙ ВЫГОДЫ ДОЛЖНОСТНЫМИ ЛИЦАМИ В ОРГАНАХ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ**

На основе анализа теоретического и эмпирического материала рассмотрены содержание и составляющие элементы оперативно-розыскной характеристики получения неправомерной выгоды должностными лицами в органах местного самоуправления. Представлена оперативно-розыскная характеристика предмета, объективной стороны и способов получения неправомерной выгоды должностными лицами в органах местного самоуправления, а также лиц, готовящих и совершающих уголовные правонарушения в указанной сфере.

**Ключевые слова:** получение, неправомерная выгода, должностное лицо, оперативно-розыскная характеристика, органы местного самоуправления.

#### **BOLVINOV S. P. OPERATIVE AND SEARCH CHARACTERISTICS OF OBTAINING ILLEGAL BENEFITS BY OFFICIALS WITHIN LOCAL SELF-GOVERNMENT**

Based on the analysis of theoretical and empirical material the author has studied the content and components of operative and search characteristics of obtaining illegal benefits by officials within local self-government. Operative and search characteristics of the object, objective side and ways of obtaining illegal benefits by officials within local self-government, and those who prepare and commit criminal offences in this area have been provided.

It is grounded that, first, provided operative and search characteristics of obtaining illegal benefits by officials within local self-government should be a basic set of knowledge about the feature and specific characteristics of this crime, which must have every officer of the criminal police operative unit serving agencies of local self-governments. Second, the studied by the author operative and search characteristics of obtaining illegal benefits by officials within local self-government will facilitate the work of the officers of the criminal police operative units while counteracting this type of illegal acts of the corruption character.

It is noted that there was not any studies of operative and search characteristics of obtaining illegal benefits by officials within local self-government till now. In this regard there is a further need of a thorough study of the relevant scientific recommendations on the theoretical and practical level to develop and implement in practice.

**Keywords:** obtaining, illegal benefit, official, operative and search characteristics, local self-governments.

УДК 343.985/37

**М. О. БРИЛЬОВ,**

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

#### **ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З РОЗКРАДАННЯМ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ ПІД ЧАС БУДІВНИЦТВА, РЕМОНТУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ АВТОМОБІЛЬНИХ ДОРІГ**

Досліджено основні елементи оперативно-розшукової характеристики злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг. У результаті аналізу теорії оперативно-розшукової діяльності виділено такі складові оперативно-розшукової характеристики зазначених злочинів: кримінально-правова (предмет злочинного посягання, об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона); кримінологічна (стан, динаміка, форми прояву злочину, особа злочинця, причини та умови, які сприяють скоєнню злочину); криміналістична (типові та оригінальні способи скоєння та маскуваня злочину, сліди скоєння злочину).

**Ключові слова:** оперативно-розшукова характеристика, бюджетні кошти, ремонт, будівництво, експлуатація, автомобільні дороги, злочин.

Brilev, M.O. (2015), "Operative and search characteristics of crimes related to embezzlement of budget funds during construction, repair and exploitation of roads" ["Operatyvno-rozshukova kharakterystyka zlochuniv, poviazanykh iz rozkradanniam biudzhetykh koshtiv pid chas budivnytstva, remontu ta ekspluatatsii dorih"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 71–77.

**Постановка проблеми.** Протидія злочинам, пов'язаним з розкраданням бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг, являє собою досить складне завдання, що стоїть перед правоохоронними органами. Значна кількість наукових дисциплін покликані та дійсно полегшують його вирішення. До таких дисциплін належить і оперативно-розшукова діяльність, яка вивчає та розробляє

засоби, прийоми і методи, спрямовані на підвищення ефективності діяльності правоохоронної системи в цьому напрямку.

Серед положень оперативно-розшукової діяльності є поняття «оперативно-розшукова характеристика злочинів». Ця категорія з моменту її появи має дискусійний характер та викликає неоднозначне ставлення до неї науковців.

**Стан дослідження.** Загальні теоретичні аспекти оперативно-розшукової характеристики злочинів розглядалися у працях багатьох учених, серед яких К. В. Антонов, А. В. Баб'як, В. І. Василичук, В. Б. Вишня, Д. В. Гребельський, В. Я. Горбачевський, О. М. Джужа, Е. О. Дідоренко, В. П. Захаров, О. В. Кириченко, Д. Й. Никифорчук, В. А. Некрасов, В. Д. Пчолкін, В. М. Рудик, М. Б. Саакян, М. Л. Шелухін, В. В. Шендрик та ін. Однак аналіз наукових досліджень показав, що жоден з них не вивчав окремо питання оперативно-розшукової характеристики злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг.

**Метою** цієї статті є визначення змісту оперативно-розшукової характеристики злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг.

**Виклад основного матеріалу.** З метою вдосконалення діяльності оперативних підрозділів з протидії злочинам, пов'язаним з розкраданням бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг, важливо враховувати структуру, характеристику та класифікацію цих злочинів. Теорія оперативно-розшукової діяльності вивчає ті аспекти злочинності, інформація про які необхідна для науково обґрунтованих та ефективних заходів організації й тактики застосування оперативно-розшукових сил, засобів та заходів у протидії злочинності. Тому оперативно-розшукова характеристика повинна органічно поєднувати в собі результати аналізу злочинів з точки зору інших юридичних наук [1, с. 138].

В цілому ми поділяємо погляди науковців, які з позиції системного підходу розглядають оперативно-розшукову характеристику як сукупність кримінально-правових, криміналістичних та кримінологічних ознак злочинів. Щодо структурних елементів ми підтримуємо думку К. В. Антонова стосовно таких складових оперативно-розшукової характеристики: кримінально-правова (предмет злочинного посягання, об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона); кримінологічна (стан, динаміка, особа злочинця, причини та умови, які сприяють вчиненню злочину); криміналістична (типові й оригінальні способи вчинення та маскування злочину, сліди вчинення злочину) [2, с. 5]. Зазначені складові, на нашу думку, надають змогу повною мірою охарактеризувати злочини, пов'язані з розкраданням бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг, а знання цих

елементів сприятиме ефективній оперативно-розшуковій протидії злочинам у цій сфері.

Як показали результати дослідження, злочини, пов'язані з розкраданням бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг, вчиняються, як правило, в сукупності декількох складів. Така тенденція здебільшого притаманна злочинам, що вчиняються в бюджетній сфері.

Для опрацювання оперативно-розшукової характеристики злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг, необхідно проаналізувати та класифікувати їх, а також виділити ті, що найчастіше вчиняються.

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень і статистичної звітності ОВС дозволяє стверджувати, що до злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг, можуть належати такі:

1) привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 Кримінального кодексу України);

2) злочини у сфері господарської діяльності: фіктивне підприємництво (ст. 205); нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210);

3) злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян: підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358);

4) злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364); зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364-1); зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2); службове підроблення (ст. 366); службова недбалість (ст. 367); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368); незаконне збагачення (ст. 368-2); підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368-3); підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368-4); пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369); зловживання впливом (ст. 369-2).



Аналіз статистичної звітності показав, що поряд з основним злочином у зазначеній сфері (ст. 191 КК України) найчастіше вчиняються також злочини, передбачені ст. 364 та 366 КК України. Слід зазначити, що названі порушення взаємопов'язані, однак можуть мати різну кримінально-правову кваліфікацію, тобто суб'єктами злочину вчиняється, як правило, комплекс злочинів. У криміналістичній літературі такий комплекс розглядається як певна технологія злочинного збагачення, в якій можна виділити основні (предикатні) й вторинні (підпорядковані) злочини [3, с. 35–38].

#### **Кримінально-правова складова.**

*Предмет злочинного посягання.* Оскільки злочини, які ми вивчаємо, вчиняються, як правило, у сукупності декількох складів злочинів, передбачених КК України, то і предмет злочинного посягання необхідно розглядати, виходячи з основних (предикатних) злочинів.

Враховуючи предмет нашого дослідження, основним злочином, на вчинення якого направили злочинні наміри, є розкрадання бюджетних коштів (ст. 191 КК України). У такому випадку основним предметом посягання за злочинами, пов'язаними з розкраданням бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг, є бюджетні кошти. У випадках, пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди, предмет злочинного посягання має виключно майновий характер (гроші, цінності та інші речі), право на нього (документи, які надають право отримати майно, користуватися ним або вимагати виконання зобов'язань тощо), будь-які дії майнового характеру (передача майнових вигод, відмова від них, відмова від права на майно, безоплатне надання послуг, санаторних чи туристичних путівок, проведення будівельних або ремонтних робіт тощо) [4, с. 61].

*Об'єкт злочину.* На нашу думку, для надання оперативно-розшукової характеристики злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг, основну роль повинен відігравати родовий (груповий) об'єкт злочину. Виходячи з аналізу складів злочинів у сфері державних закупівель, родовим об'єктом злочину в цій сфері, залежно від способу його вчинення, можуть бути суспільні відносини: у сфері власності; у сфері господарської діяльності; пов'язані із забезпеченням авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян; у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

*Об'єктивна сторона.* З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 191 КК України, може бути вчинений у формі: 1) привласнення чужого майна, яке було ввірене особі чи перебувало в її віданні; 2) розтрата такого майна зазначеною особою (ч. 1 ст. 191); 3) привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191).

*Суб'єкт:*

– загальний (ст. 190, 191, 205, 358, 369 КК України) – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку;

– спеціальний (ст. 191, 205, 210, 364, 365-2, 366, 367, 368, 368-2, 368-4 КК України) – службові особи – особи, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням. Службовими особами також визнаються іноземці або особи без громадянства, які виконують вказані обов'язки.

*Суб'єктивна сторона:*

– прямий умисел (ст. 205, 366, 369 КК України);

– прямий умисел і корисливий мотив (ст. 190, 191, 364, 365-2, 368, 368-2, 368-4 КК України);

– непрямий умисел (з необережності) (ст. 367 КК України).

#### **Кримінологічна складова.**

*Стан.* На сьогодні сфера будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг в Україні залишається занадто криміналізованою, рівень розкрадань бюджетних коштів досягає сотні мільйонів гривень на рік. При цьому офіційна статистика правоохоронних органів не відповідає дійсності, оскільки більшість таких злочинів мають латентний характер.

Криміналізація економічних процесів, що відбуваються в зазначеному секторі економіки, набула загрозливих масштабів. Наприклад, за даними засобів масової інформації приблизно п'ята частина всіх грошей, що виділяються в Україні на будівництво доріг, осідає в приватних кишнях. Найбільш розповсюдженими явищами є хабарництво («відкати») та розкрадання коштів під час будівництва шляхом недотримання технології та відповідно завищення вартості робіт [5]. За даними статистики МВС України у 2014 році виявлено 105 злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних

коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг. При цьому в судах за цей період було розглянуто лише 11 кримінальних проваджень. Сума завданих збитків, установлених у судовому порядку, становить 643 692 грн. Дії зловмисників переважно були кваліфіковані за ст. 191, 364, 366 КК України.

*Динаміка.* Аналіз статистичних даних МВС України у період з 2011 по 2015 роки показав, що найбільшу кількість злочинів цього виду виявлено в Івано-Франківській та Одеській областях (по 14,5 % від загальної кількості), найменшу кількість – у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Закарпатській, Київській, Харківській та Херсонській областях (1,4 % від загальної кількості). Рівень виявлення злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг, за останні два роки знизився майже вдвічі.

*Особа злочинця.* Злочини у зазначеній сфері вчиняються як працівниками Державного агентства автомобільних доріг України або відповідної Служби автомобільних доріг в областях, так і працівниками підприємства-підрядчика.

З боку Державного агентства автомобільних доріг України або відповідної Служби автомобільних доріг в областях це, як правило, керівники відповідних підрозділів зазначених служб, а також матеріально відповідальні особи, яким ввірено матеріальні ресурси, призначені для будівництва, ремонту або експлуатації автомобільних доріг. У випадку виконання таких робіт підрядною організацією – керівники, посадові особи, які здійснюють приймання виконаних робіт, члени комітету з конкурсних торгів. З боку органів місцевого самоврядування (щодо доріг місцевого обслуговування) – керівники, посадові особи, які здійснюють приймання виконаних робіт, члени комітету з конкурсних торгів. З боку підприємства-підрядчика – керівники зазначених підприємств, особи, які підписують акти виконаних робіт, та особи, які складають проектно-кошторисну документацію.

Наведемо зведені дані анкетного вивчення кримінальних проваджень за злочинами, пов'язаними з розкраданням бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг. Злочини цієї категорії вчиняються здебільшого чоловіками (87 % злочинців) віком від 31 до 56 років (77 % злочинців), що мають вищу освіту (79 % злочинців). Також ці особи володіють певними знаннями та навичками щодо способів приховування своєї злочинної діяльності.

*Причини та умови, що сприяють вчиненню злочину.*

Попередження економічної злочинності має бути засноване на своєчасному виявленні та нейтралізації її причин та умов, розглядатися як один із найважливіших напрямків попереджувальної роботи як державних (правоохоронних і контролюючих) органів, так і недержавних структур безпеки [6, с. 72].

Причини та умови, що сприяють вчиненню економічних злочинів, є досить численними та різноманітними, вони обумовлені відповідними змінами у соціально-економічному житті суспільства [7, с. 60].

Проведений аналіз кримінальних проваджень та вивчення наукових досліджень з проблем протидії розкраданню бюджетних коштів дозволили нам зробити висновок, що детермінантами, які сприяють вчиненню злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг, є:

- високий рівень корупції серед розпорядників бюджетних коштів;
- низький рівень контролю з боку контролюючих органів;
- недосконалість технічних завдань Державного агентства автомобільних доріг України та звітів підрядників про виконання ремонтних робіт;
- відсутність повного переліку показників якості виконання ремонтних робіт відповідно до стандартів, визначених українським законодавством;
- відсутність дієвих методик контролю якості виконаних робіт, що дозволяє підряднику залишитися безкарним;
- відсутність у працівників правоохоронних органів певних специфічних знань;
- відсутність чіткого механізму взаємодії між контролюючими органами.

Отже, на вчинення злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг, впливає комплекс чинників, які мають як загальні для всіх галузей економіки умови походження, так і специфічні – обумовлені специфікою діяльності бюджетної сфери, сфери будівництва та державних закупівель.

#### **Криміналістична складова.**

*Типові способи вчинення злочину.* Знання способу вчинення злочину дає можливість змодельовати можливу поведінку розроблюваних осіб, визначити, де та які сліди злочинної діяльності можуть бути або вже залишені, що суттєво полегшує діяльність з виявлення джерел

інформації, їх фіксації та забезпечення їх наступного використання як доказів у кримінальному судочинстві [8, с. 9].

Як показали результати дослідження, кожен конкретний спосіб вчинення злочину в бюджетній сфері, в тому числі розкрадання бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг, складається з низки взаємопов'язаних, взаємообумовлених та послідовних дій, в яких присутня внутрішня логіка. Виконання одного злочинного діяння невід'ємно тягне за собою необхідність вчинення наступного, інакше ризик викриття для злочинця значно зростає [9, с. 7].

При вивченні матеріалів кримінальних проваджень нами були виявлені найбільш типові й поширені способи вчинення злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг. Розглянемо основні з них.

З боку працівників Державного агентства автомобільних доріг України, відповідної Служби автомобільних доріг в областях або посадових осіб відповідних органів місцевого самоврядування (щодо доріг місцевого обслуговування):

- розкрадання бюджетних коштів шляхом завищення вартості робіт з будівництва (ремонт, обслуговування) доріг [10, с. 337];

- здійснення державної закупівлі без проведення процедур, передбачених законодавством, якщо сума договору перевищує встановлену законодавством межу;

- незаконний поділ замовником предмета закупівлі на частини з метою уникнення процедур, передбачених законодавством;

- здійснення закупівлі непридатних до використання або експлуатації устаткування, товарно-матеріальних цінностей;

- оплата зобов'язань за укладеним за результатами конкурсних торгів договором, що перевищує граничні суми витрат;

- невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків щодо прийняття робіт та послуг за кількістю та якістю [11, с. 50];

- підписання службовою особою замовника завідомо неправдивого акта виконаних робіт;

- підписання фіктивних угод на виконання робіт щодо будівництва, ремонту або експлуатації автомобільних доріг;

- підписання фіктивних актів виконаних робіт щодо будівництва, ремонту або експлуатації автомобільних доріг.

З боку учасників торгів та постачальників:

- службове підроблення службовими особами підприємств-підрядників, подання ними

неправдивих даних щодо термінів і обсягів виконання робіт з метою одержання передоплати;

- службова недбалість службових осіб установ та підприємств-замовників при прийнятті та підписанні актів виконаних робіт із завищенням їх вартості [10, с. 337];

- підроблення документів пропозиції конкурсних торгів (надання учасником торгів недостовірної інформації щодо його відповідності встановленим кваліфікаційним критеріям проведення конкурсних торгів);

- створення суб'єкта підприємницької діяльності з метою отримання коштів за договором, не виконуючи при цьому умов цього договору;

- реалізація замовнику недоброякісної, тобто такої, що не відповідає встановленим стандартам, нормам, правилам і технічним умовам, або некомплектної продукції чи товарів [11, с. 50];

- підробка документів, що підтверджують якість виконаних робіт та використаних матеріалів;

- пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі замовника за підписання фіктивного або такого, що не відповідає дійсності, акта виконаних робіт;

- підробка актів виконаних робіт.

*Типові способи маскування злочину.* Як вже зазначалося, злочини, пов'язані з розкраданням бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг, як правило, вчиняються у сукупності декількох складів. Як правило, це кілька злочинів, які, у свою чергу, поділяються на основні (спрямовані на заволодіння державними коштами) та підпорядковані – своєрідні етапи досягнення мети основного злочину (можуть використовуватися з метою приховування основного злочину). З метою приховування основного злочину підпорядковані можуть вчинятися як перед, так і після його вчинення. Як правило, ті злочини, які вчиняються після основного злочину, спрямовані саме на приховування [12, с. 50].

Зазвичай для приховування розкрадання бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг скоюються такі злочини:

- які передують основному злочину (підроблення учасником документів пропозиції конкурсних торгів; пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі замовника, представнику комітету з конкурсних торгів; створення фіктивного підприємства);

- які вчиняються після скоєння основного злочину (пропозиція або надання неправомірної

вигоди службовій особі замовника підрядчиком за невиконання або неякісне (неповне) виконання робіт; підrobка документів, що підтверджують якість виконаних робіт (використаних матеріалів); підrobка документів, що підтверджують факт виконання робіт).

*Сліди вчинення злочину.* Як правило, сліди злочинів економічної спрямованості мають своє відображення у різного роду документах, які створюються в процесі підприємницької діяльності. У злочинах, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг, вони можуть використовуватися як засіб вчинення злочину та зберігати на собі його сліди. Здебільшого це такі документи: договір на будівництво (ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги; акти виконаних робіт; акти приймання виконаних робіт; локальний кошторис; довідка про вартість виконаних підрядних робіт; договірна ціна ремонту (реконструкції) автомобільної дороги; зведений кошторисний

рахунок вартості робіт (реконструкції) автомобільної дороги; платіжні доручення; дефектний акт; розрахунок загальновиборничих витрат; договір підряду; акт обстеження ремонту автомобільної дороги; акт контрольного обміру об'єкта ремонту; додаткові угоди; підсумкова відомість ресурсів тощо.

Враховуючи викладене, можна дійти **висновку**, що злочини у сфері державних закупівель мають свої особливі риси, виражені у різного роду ознаках (кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних), які складають оперативно-розшукову характеристику зазначених злочинів. Знання цих ознак надає оперативному працівнику можливість успішно здійснювати пошукову діяльність з виявлення таких злочинів, планувати заходи щодо документування злочинних намірів фігурантів, розробляти оперативні комбінації щодо реалізації матеріалів оперативної розробки, а також ефективно здійснювати оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження.

### Список використаних джерел

1. Василичук В. І. Теоретичні засади оперативно-розшукової характеристики злочинів у бюджетній сфері / В. І. Василичук, В. В. Коряк, В. Р. Сливенко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 137–146.
2. Антонов К. В. Особливості оперативно-розшукової характеристики економічних злочинів / К. В. Антонов // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2003. – № 3т. – С. 3–14.
3. Волобуєв А. Ф. Економічні злочини: поняття та проблеми розробки методик розслідування / А. Ф. Волобуєв // Актуальні проблеми держави і права. – 2003. – Вип. 20. – С. 35–39.
4. Коряк В. В. Протидія хабарництву у сфері державних закупівель оперативними підрозділами МВС : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Коряк Валерій Володимирович. – Київ, 2012. – 283 с.
5. Высоцкий С. Дороги. Дорого. Откаты и хищения в дорожном строительстве растут [Електронний ресурс] / Сергей Высоцкий // Фокус. – 04.05.2011. – Режим доступу: <http://focus.ua/country/181966/>.
6. Теневая экономика и коррупция как формы проявления экономической преступности / В. Ю. Буров, Н. И. Атанов, В. Н. Андриянов, Т. М. Судакова // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2014. – № 4. – С. 65–74.
7. Титаренко О. О. Криминологічна характеристика та протидія економічним злочинам у вугільній промисловості : монографія / О. О. Титаренко. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. – 2008. – 196 с.
8. Ніщета І. М. Правові та організаційно-тактичні основи діяльності оперативних підрозділів ДСБЕЗ з протидії злочинам, пов'язаним з порушенням бюджетного законодавства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04 / Ніщета Ігор Миколайович. – Львів, 2008. – 20 с.
9. Коломієць О. О. Протидія підрозділами ДСБЕЗ МВС України розкраданню коштів, що вчинюється на об'єктах бюджетної сфери : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Коломієць Олександр Олександрович. – Київ, 2013. – 21 с.
10. Степанюк Р. Л. Формування криміналістичних методик розслідування злочинів, пов'язаних зі зловживаннями з бюджетними коштами, іншим державним і комунальним майном у галузі транспорту та зв'язку / Р. Л. Степанюк // Вісник Криминологічної асоціації України. – 2012. – № 2. – С. 334–342.
11. Дараган В. В. Протидія злочинам у сфері державних закупівель підрозділами Державної служби боротьби з економічною злочинністю : монографія / В. В. Дараган. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 152 с.
12. Протидія підрозділами ДСБЕЗ МВС України злочинам під час проведення державних закупівель на підприємствах залізничного транспорту : наук.-метод. рек. / [В. В. Коряк, В. Р. Сливенко, В. І. Василичук та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джузи. – Київ, 2011. – 94 с.

Надійшла до редколегії 23.11.2015

**БРИЛЁВ М. А. ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С ХИЩЕНИЕМ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ ПРИ СТРОИТЕЛЬСТВЕ, РЕМОНТЕ И ЭКСПЛУАТАЦИИ АВТОМОБИЛЬНЫХ ДОРОГ**

Исследованы основные элементы оперативно-розыскной характеристики преступлений, связанных с хищением бюджетных средств при строительстве, ремонте и эксплуатации автомобильных дорог. В результате анализа теории оперативно-розыскной деятельности выделены такие составляющие оперативно-розыскной характеристики указанных преступлений: уголовно-правовая (предмет преступного посягательства, объект, объективная сторона, субъект, субъективная сторона); криминологическая (состояние, динамика, формы проявления преступлений, личность преступника, причины и условия, способствующие совершению преступления); криминалистическая (типовые и оригинальные способы совершения и маскировки преступления, следы совершения преступления).

**Ключевые слова:** оперативно-розыскная характеристика, бюджетные средства, ремонт, строительство, эксплуатация, автомобильные дороги, преступление.

**BRILEV M. O. OPERATIVE AND SEARCH CHARACTERISTICS OF CRIMES RELATED TO EMBEZZLEMENT OF BUDGET FUNDS DURING CONSTRUCTION, REPAIR AND EXPLOITATION OF ROADS**

The basic elements of operative and search characteristics of crimes related to embezzlement of budget funds during construction, repair and exploitation of roads have been studied. As a result of the analysis of the theory of operative and search activities the author has distinguished the following components of operative and search characteristics of these crimes: criminal and legal (the object of a criminal assault, object, objective side, subject, subjective side); criminological (the status, dynamics, offender's personality, causes and conditions that facilitate the commission of a crime); forensic (typical and original ways of committing and masking crimes, traces of the crime).

It is concluded that knowing the elements of operative and search characteristics of the considered crimes provides an opportunity for an operative officer to successfully carry out search activities on detecting such crimes, to plan measures to document criminal intentions of defendants, to develop operative combinations to implement the materials of cultivation, as well as effectively realize operative support of criminal proceedings.

**Keywords:** operative and search characteristics, budget funds, repair, construction, exploitation, roads, a crime.

УДК [340.69:336.71](477)

**С. В. ЄВДОКІМЕНКО,**

кандидат юридичних наук,

судовий експерт з економічних досліджень,

директор ДП «Харківський науково-дослідний та проектний інститут землеустрою»

**СУДОВО-ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА У ПРОТИДІІ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ**

Розглянуто питання виявлення правопорушень із розкрадання грошових коштів шляхом їх повного або часткового неоприбуткування, що встановлюється за допомогою вивчення відповідних банківських документів, тобто з використанням документальних методів дослідження. Визначено способи розкрадання кредитів, які наносять найбільші збитки у банківській діяльності. Зазначено, що проведення судово-економічної експертизи правопорушень у банківській сфері в частині дослідження фактів розкрадання кредитів передбачає розгляд певних питань, що вивчаються у ході розслідування, та видів документів з інформацією про кредитні операції. Поруч із вивченням цих питань експерту необхідно також оцінити зміну фінансових результатів за період, що перевірявся.

**Ключові слова:** банківські операції, грошові кошти, вклади, кредити, позичальник, платежі, облікові документи.

Yevdokimenko, S.V. (2015), "Forensic and economic expertise in combating violations in the banking sector" ["Судово-економічна експертиза у протидії правопорушенням у банківській сфері"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 77–83.

**Постановка проблеми.** Важливими для досягнення ефективності та результативності у боротьбі зі злочинною діяльністю є облік і реалізація соціально-економічної зумовленості завдань, що поставлені, та можливості їх виявлення. Особливе місце у низці подібних завдань у сучасних умовах займає банківська сфера, оскільки все частіше мають місце правопорушення з розкрадання грошових коштів різними способами, що наносить значний збиток і державі, і окремій особі.

**Стан дослідження.** Питання виявлення правопорушень у банківській сфері розкривались у роботах О. М. Бандурки, Г. А. Матусовського, М. І. Камлика та інших. Вони дають визначення основним видам правопорушень та акцентують увагу на основних характеристиках подібних правопорушень, загальних підходах до їх виявлення, загальних засадах експертних досліджень, під час яких вивчаються різноманітні документи про банківські операції, особах, причетних до проведення банківських операцій.

**Метою** статті є визначення переліку дій під час дослідження банківських операцій, які формують умови скоєння правопорушень, у тому числі розкрадань коштів працівниками банків та імітації банкрутства.

**Виклад основного матеріалу.** Визначення можливих правопорушень у сфері банківської діяльності базується на правових засадах закону України «Про банки і банківську діяльність». Згідно з цим Законом банківська діяльність визначена як залучення вкладів грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб [1, ст. 2]. Напрями своєї діяльності та спеціалізацію за видами послуг банк визначає самостійно [1, ч. 2 ст. 4]. Перелік банківських операцій було чітко визначено у ст. 3 закону України «Про банки і банківську діяльність» від 20 березня 1991 року № 872-ХІІ, який втратив чинність. До них відносимо:

- 1) залучення і розміщення грошових вкладів та кредитів;
- 2) здійснення розрахунків за дорученням клієнтів, банків-кореспондентів та їх касове обслуговування;
- 3) ведення рахунків клієнтів і банків-кореспондентів;
- 4) фінансування капітальних вкладень за дорученням власників або розпорядників інвестованих коштів;
- 5) випуск платіжних документів і цінних паперів (чеків, акредитивів, акцій, облігацій, векселів тощо);

б) купівля, продаж і зберігання платіжних документів, цінних паперів, а також операції з ними;

7) видача поручительств, гарантій та інших зобов'язань за третіх осіб, що передбачають їх виконання у грошовій формі;

8) придбання права вимоги з поставки товарів і надання послуг, прийняття ризику виконання таких вимог та інкасація цих вимог (факторинг);

9) придбання за власні кошти засобів виробництва для передачі їх в оренду (лізинг);

10) купівля в організацій і громадян та продаж їм іноземної валюти готівкою і валюти, що знаходиться на рахунках і вкладах;

11) купівля і продаж в Україні та за кордоном банківських металів;

12) залучення і розміщення дорогоцінних металів (у тому числі банківських металів) на рахунки і вклади та інші операції з цими цінностями відповідно до міжнародної банківської практики;

13) довірчі операції (залучення та розміщення коштів, управління цінними паперами та інше) за дорученням клієнтів;

14) надання консультаційних послуг;

15) проведення операцій щодо касового виконання державного бюджету за дорученням Національного банку України;

16) здійснення інших операцій з дозволу Національного банку України [2, п. 1–16 ч. 1 ст. 3].

Серед вказаних видів найбільша небезпека загрожує банківським операціям, передбаченим п. 1–13. При цьому основними видами правопорушень, як зазначає О. М. Бандурка, є розкрадання грошових коштів вкладників шляхом їх повного або часткового неоприбуткування, розкрадання облігацій державного займу та інших цінних паперів при купівлі їх у населення, розкрадання грошових коштів шляхом присвоєння нарахованих відсотків закладами клієнтів, розкрадання кредитів [3].

Слід зауважити, що визначення правопорушення з розкрадання грошових коштів шляхом їх повного або часткового неоприбуткування встановлюється за допомогою вивчення відповідних банківських документів, тобто з використанням документальних методів дослідження. Залежно від ситуації та згідно з Положенням Про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку можуть бути використані для окремого дослідження такі банківські документи: чеки (чекові книжки), рахунки, акти платіжні доручення, платіжні вимоги-доручення, банківські виписки, прибуткові ордери, акредитиви з депонуванням коштів у банку

постачальника, векселі, особисті рахунки клієнтів, довідки про виведені залишки вкладів і суми нарахованих відсотків тощо [4]. За окремими документами проводиться арифметична перевірка даних та зустрічна перевірка. Наприклад, при перевірці нарахування відсотків закладами перевіряється також відповідність даних первинних банківських документів даним реєстрів бухгалтерського і синтетичного обліку (щоденні баланси, операційні щоденники, оборотні відомості, звіти про рух грошових коштів і цінних паперів, інвентаризаційні відомості на початок та кінець періоду, який встановлений для перевірки, реєстраційні журнали, бухгалтерські журнали за видами операцій банку, зведені картки бухгалтерського обліку з оборотами за добу).

У результаті вивчення первинних банківських документів і звірки даних встановлюють конкретні способи розкрадання. Слід погодитись із О. М. Бандуркою, який визначає як загальні:

- часткове неоприбуткування облігацій державного займу та інших цінних паперів при купівлі їх у населення з подальшим продажем населенню;

- неоприбуткування грошових коштів вкладників шляхом невнесення даних про їх надходження (повністю або частково) до операційного щоденника та особистого рахунку вкладника;

- умисно хибне нарахування відсотків закладами (від суми первинного вкладу замість фактичного залишку);

- переоформлення простого вкладу на строковий без повідомлення вкладника з метою присвоєння різниці в сумах нарахованих відсотків між простим і строковим вкладом;

- неправильний розрахунок відсотків за неповний календарний рік;

- розкрадання грошових коштів шляхом оформлення підроблених платіжних документів і цінних паперів (від імені фіктивних або неплатоспроможних підприємств та організацій);

- розкрадання грошових коштів шляхом використання фіктивних договорів та контрактів, підроблених товарно-транспортних документів на відвантаження продукції з депонуванням фіктивно нарахованих грошей;

- використання фіктивних векселів, векселів, не забезпечених реальною заставою (при авальному кредиті), а також векселів, за якими векседавець є неплатоспроможною особою [3, підрозд. 4.3.3].

Як свідчить банківська практика, найбільші збитки у банківській діяльності наносять роз-

крадання кредитів. Згідно із законом України «Про банки і банківську діяльність» банківський кредит – це будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів із такої суми [1, ст. 2]. Вказане визначення передбачає розгляд кредитної операції у два етапи: надання банківського кредиту та погашення кредиту і процентів за ним. Для здійснення правопорушення вирішальним моментом є перший етап, який передбачає звернення позичальника про надання кредиту. Саме в момент ухвалення рішення про кредитування в основному і виникають правопорушення. О. М. Бандурка характеризує розкрадання кредитів як таке, що може здійснюватися різними способами: у випадках, коли кредити надаються невеликим комерційним структурам, найчастіше нещодавно створеним (фіктивним) або приватним особам; у випадках, коли організаторами розкрадання є працівники банків, які самі знаходять співучасників [3, підрозд. 4.3.3].

На нашу думку, у першому випадку після отримання займаних коштів (у касі банку, за рахунок придбання товарно-матеріальних цінностей; конвертації у ВКВ) боржник зникає. У другому – можливим розвитком правопорушення є збільшення строку погашення кредиту за рахунок підробки документів про дебіторську заборгованість позичальнику (наприклад, облікових карток) робітником банку з подальшою спробою імітації реорганізації, самоліквідації або банкрутства юридичних осіб та списанням основної суми кредиту і відсотків за ним на збитки банку.

Проведення судово-економічної експертизи правопорушень у банківській діяльності в частині вивчення фактів розкрадання кредитів, з точки зору Г. А. Матусовського, передбачає розгляд питань, що вивчаються у ході розслідування, та видів документів з інформацією про кредитні операції [5, с. 301–304]. До питань, що вивчаються у ході розслідування, належать:

- коло працівників кредитно-фінансових служб банку та перелік працівників банку, які брали участь у наданні розглянутого кредиту, перелік працівників, які здійснюють контроль за використанням кредиту;

- інформація про представників позичальника;

- перелік документів, наданих позичальником для отримання кредиту, забезпечення кредиту,

та повнота отриманих документів, передбачена законодавством України;

- інформація банку про склад рішення про надання кредиту позичальнику;

- місцезнаходження документів наданих позичальником (служба, відділ банку);

- перелік документів на видачу кредитних коштів та їх місцезнаходження;

- дії банку для повернення кредитних коштів (номери наказів, розпоряджень, листів, звернень до суду) із зазначенням конкретних результатів.

Слід погодитись із Г. А. Матусовським, який розглядає дві основні групи документації з інформацією про кредитні операції: документи для рішення питання про порушення кримінального провадження та документи з інформацією про кредитно-фінансові операції [5, с. 301–304]. До першої групи слід віднести: документи фіктивні, зі слідами виправлень; документи, які встановлюють визначені обставини, що пов'язані з діями, про які надійшло повідомлення (статистична, аналітична та інша документація); акти ревізій, інвентаризації за матеріалами перевірок контролюючих органів.

До другої групи, у свою чергу, належать:

- установчі документи позичальника (засвідчені нотаріусом копії), картка зі зразками підписів і відбитка печатки (засвідчена нотаріусом), довідка з податкової адміністрації про постановку на облік, довідка статистичного управління про присвоєння кодів;

- заявка про надання кредиту (із вказівкою призначення, суми, строку повернення і його забезпечення), розрахунок економічної ефективності, копія договору або контракту, для виконання якого береться кредит, бухгалтерські статистичні звіти;

- копії контрактів та угод, баланс на останню звітну дату, засвідчений податковою адміністрацією, гарантії повернення кредиту (можуть бути підтверджені гарантійним листом банку із доданням установчих документів банку-гаранта; документи, що підтверджують право власності на майно позичальника; договір застави та інші документи, що підтверджують забезпечення повернення кредиту і платоспроможність позичальника);

- документи з використання кредиту;

- документи з повернення кредиту (платіжні доручення позичальника про повернення боргу в розмірі кредиту та відсотків за ним або розпорядження банку про списання боргу з рахунку позичальника, листи зі змінами умов договорів, заяви до суду, інші документи).

Слід погодитись із позицією М. І. Камлика, що основними принципами кредитування є те-

рміновість, цільовий характер позики, її забезпеченість товарно-матеріальними цінностями та платність [6, с. 164]. Поряд із цим, для перевірки обґрунтованості використання кредиту у межах судово-економічної експертизи необхідно дослідити правильність відображення фінансових результатів кредитного проекту і фінансового стану позичальника. При цьому оцінюється можливість достовірної оцінки доходу, ступеня завершеності операцій з виготовлення продукції, надання послуг, виконання робіт. Зокрема, при встановленні ступеня завершеності надання послуг визначаються: питома вага обсягу послуг, наданих на певну дату (наприклад, на дату балансу), у загальному обсязі послуг, які мають бути надані (щодо кожної з перевірених робіт); питома вага витрат, понесених підприємством при наданні послуг, у загальній очікуваній сумі таких витрат. При цьому беруться до уваги лише ті зі здійснених витрат, що відображають обсяг наданих послуг на цю ж дату. Згідно з п. 13 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 15 «Дохід» (далі – П(С)БО 15), якщо дохід (виручка) від надання послуг не може бути достовірно визначений, то він відображається в бухгалтерському обліку в розмірі визначених витрат, що підлягають відшкодуванню [7]. Відповідно до п. 14, якщо дохід (виручка) від надання послуг не може бути достовірно оцінений і не існує ймовірності відшкодування понесених витрат, то дохід не визнається, а зазані витрати визнаються витратами звітного періоду. Якщо надалі сума доходу буде достовірно оцінена, дохід визнається за такою оцінкою [7].

Для визначення правильності та обґрунтованості витрат за діяльністю вивчається склад витрат, умови їх застосування згідно з наказом № 1 по підприємству (про облікову політику) та Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» (далі – П(С)БО 16). До складу витрат необхідно включати всі фактичні витрати щодо виконання робіт [8]:

- прямі матеріальні витрати, які можуть бути безпосередньо віднесені до конкретного об'єкта витрат;

- прямі витрати на оплату праці (заробітна плата та інші виплати працівникам, зайнятим у виконанні робіт або наданні послуг, які можуть бути безпосередньо віднесені до конкретного об'єкта витрат);

- інші прямі витрати (всі виробничі витрати, які можуть належати до конкретного об'єкта витрат), наприклад, послуги сторонніх організацій та осіб, необхідні для виконання конкретних договорів із замовниками;

- відрахування на соціальні заходи;



– витрати на придбання спеціального обладнання і спеціального оснащення для проведення досліджень при виконанні робіт із землеустрою;

– амортизація основних засобів і нематеріальних активів загальнопромислового призначення;

– витрати на утримання, експлуатацію та ремонт, страхування, операційну оренду основних засобів, інших необоротних активів загальнопромислового призначення;

– витрати на опалення, освітлення, водопостачання, водовідведення та інше утримання виробничих приміщень;

– інші витрати загальнопромислового призначення, безпосередньо пов'язані з виконанням науково-дослідних і проектних робіт (послуг) із землеустрою; витрати, пов'язані з операційною діяльністю, які не включаються до собівартості реалізованої продукції (робіт, послуг): адміністративні витрати, витрати на збут та інші операційні витрати. Згаданий раніше об'єкт витрат, згідно з п. 4 П(С)БО 16, – це продукція, роботи, послуги або вид діяльності підприємства, які потребують визначення пов'язаних з їх виробництвом (виконанням) витрат [8].

Витрати відображаються в бухгалтерському обліці лише за умови, що вони можуть бути достовірно оцінені, тобто мається документальне підтвердження суми витрат. Основою для визнання як витрат певного періоду є встановлення прямого зв'язку витрат із доходом певного періоду. Згідно з п. 8 П(С)БО 16, якщо актив забезпечує одержання економічних вигод протягом кількох звітних періодів, то витрати визнаються шляхом систематичного розподілу його вартості (наприклад, у вигляді амортизації) між відповідними звітними періодами. Особливу увагу при перевірці відображення витрат у бухгалтерському обліці слід звернути на виключення, перераховані в п. 9 П(С)БО 16, коли не визнається витратами й не включається до звіту про фінансові результати низка платежів [8]. Потрібна також перевірка наявності правильно оформлених первинних документів, за якими сума витрат може бути визначена і підтверджена (накладних, рахунків, актів приймання виконаних робіт тощо). Виявляються витрати з науково-дослідних і проектних робіт (послуг) із землеустрою, виконання яких було припинено з тих чи інших причин (наприклад, через розірвання договору), в результаті чого (за відсутності можливостей до отримання майбутніх економічних вигод – доходу) зменшуються власні кошти підприємства.

Списання витрат за замовлення (договори) на виконання науково-дослідних і проектних

робіт (послуг) із землеустрою може здійснюватися рівномірно протягом строку дії договору (лінійним способом) або пропорційно обсягу робіт (послуг) звітного періоду (за етапами робіт). Перевіряється дотримання способу списання витрат, зазначеного у наказі № 1 по підприємству (про облікову політику) протягом звітного року. Для перевірки формування фінансового результату від виконання науково-дослідних і проектних робіт (послуг) із землеустрою вивчаються кореспонденції рахунків за оборотно-шаховою відомістю за звітний період. Проводиться порівняння сум оборотно-шахової відомості з даними оборотних відомостей за окремими рахунками, а також із головною книгою, балансом і звітом про фінансові результати. Відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 17 «Податок на прибуток» (далі – П(С)БО 17) обліковий прибуток (збиток) – це сума прибутку (збитку) до оподаткування, визначена в бухгалтерському обліку і відображена у Звіті про фінансові результати за звітний період [9].

Згідно з п. 3.22 затверджених Міністерством фінансів України Методичних рекомендацій щодо заповнення форм фінансової звітності прибуток (збиток) від звичайної діяльності до оподаткування визначається як алгебраїчна сума прибутку (збитку) від операційної діяльності, фінансових та інших доходів (прибутків), фінансових та інших витрат (збитків) з урахуванням сум, які наведені у додаткових статтях [10]. Поточний податок на прибуток, згідно з П(С)БО 17, – це сума податку на прибуток, визначена у звітному періоді відповідно до податкового законодавства [9]. Поточний податок на прибуток у п. 5 П(С)БУ 17 визнається як зобов'язання у сумі, що підлягає сплаті. Перевищення сплаченої суми податку на прибуток над сумою, яка підлягає сплаті, визнається дебіторською заборгованістю. При проведенні перевірки встановлюється повнота та своєчасність виконання зобов'язань підприємства (організації) перед бюджетом щодо податків, а при виявленні порушень розраховується сума пені щодо несвоєчасно внесених платежів до бюджету.

Для перевірки порівнянності показників фінансової звітності застосовуються затверджені Мінфіном України Методичні рекомендації з перевірки порівнянності показників фінансової звітності. У цих рекомендаціях наводиться підрахунок сум за окремими рядками конкретної форми фінансової звітності, виходячи з алгебраїчної суми інших рядків аналізованої форми, а при зіставленні показників з різних форм фінансової звітності порівнюються значення

співставленням рядків за формами фінансової звітності, наприклад, рядок 4110 (графа 4 або 5) з форми № 4 «Звіт про власний капітал» співставляється з рядком 2460 (графа 3) з форми № 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)» [11].

Додатково, крім вивчених питань, експерту необхідно оцінити зміну фінансових результатів за період, що перевірявся. Для проведення такого аналізу може бути використана затверджена Мінфіном України Методика аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств державного сектору економіки [12]. При проведенні фінансового аналізу за рахунок вивчення таких показників, як: обсяг реалізації науково-дослідних робіт (послуг), собівартість цих робіт (послуг), валовий дохід (збиток) від реалізації робіт (послуг), інші доходи і витрати операційної діяльності, фінансовий результат від операційної діяльності, доходи і витрати фінансової діяльності, фінансовий результат від фінансової діяльності, інші доходи і витрати, фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, чистий прибуток (збиток), – шляхом визначення абсолютного і відносного збільшення (зниження), коефіцієнта зростання кожного показника оцінюються зміни у структурі та динаміці показників за попередній і звітний періоди. За необхідності проводиться факторний фінансовий аналіз, який оцінює вплив окремих показників на рівень відповідних результативних показників. Наприклад, факторний аналіз валового прибутку (збитку) свід-

чить про вплив зростання (зменшення) чистого доходу (виручки) від реалізації науково-дослідних і проектних робіт із землеустрою та собівартості цих робіт (послуг) на валовий прибуток (збиток). При цьому зіставлення суми чистого доходу за звітний період з сумою за попередній період (форма 2 стр. 035, гр. 3 – форма 2 стр. 035, гр. 4) вказує на вплив чистого доходу на зміну суми валового прибутку (збитку), а зіставлення суми собівартості реалізованих науково-дослідних і проектних робіт (послуг) за попередній період з сумою за звітний період (форма 2 стр. 040, гр. 4 – форма 2 стр. 040, гр. 3) – на вплив за рахунок зміни собівартості реалізації зазначених робіт (послуг) згідно з таблицею 7 цієї Методики [12]. Для більш повного виявлення факторів впливу на загальні підсумки фінансової діяльності підприємства (організації) може бути проведений аналіз зміни доходів і витрат щодо виконання окремих видів продукції (робіт, послуг) за питомою вагою кожного виду продукції (робіт, послуг) у загальному обсязі реалізації.

**Висновки.** Наведені дії з вивчення банківських операцій створюють умови для своєчасного розкриття скоєних правопорушень із розкрадання кредитних коштів працівниками банків (особливо при використанні кредиту частинами) на умовах звернення керівництва банків при наявності такої підозри. Цим самим запобігається також приховування інших правопорушень шляхом імітації банкрутства.

### Список використаних джерел

1. Про банки і банківську діяльність : закон України від 7 груд. 2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30.
2. Про банки і банківську діяльність : закон України від 20 берез. 1991 р. № 872-XII // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – № 25. – Ст. 281. – Втратив чинність.
3. Бандурка А. М. Финансово-экономический анализ : учебник / А. М. Бандурка, И. М. Червяков, О. В. Посылкина. – Харьков : Ун-т внутр. дел, 1999. – 394 с.
4. Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку : затв. наказом М-ва фінансів України від 24 трав. 1995 р. № 88 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0168-95>.
5. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. – Харьков : Консум, 1999. – 480 с.
6. Камлик М. І. Особливості обліку і використання обліково-бухгалтерських документів при виявленні та розслідуванні корисливих злочинів у галузях економіки. Судова бухгалтерія / М. І. Камлик – Київ : Синтез, 1995. – 256 с.
7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід» : затв. наказом М-ва фінансів України від 29 листоп. 1999 р. № 290 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99>.
8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» : затв. наказом М-ва фінансів України від 31 груд. 1999 р. № 318 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>.
9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 17 «Податок на прибуток» : затв. наказом М-ва фінансів України від 28 груд. 2000 р. № 353 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0047-01>.
10. Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності : затв. наказом М-ва фінансів України від 28 берез. 2013 р. № 433 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://golovbukh.ua/regulations/1521/8199/8200/461791>.

11. Методичні рекомендації з перевірки порівнянності показників фінансової звітності : затв. наказом М-ва фінансів України від 11 квіт. 2013 р. № 476 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://golovbukh.ua/regulations/1521/8199/8200/461795>.

12. Методика аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств державного сектору економіки : затв. наказом М-ва фінансів України від 14 лют. 2006 № 170 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0332-06>.

Надійшла до редколегії 26.11.2015

### ЕВДОКИМЕНКО С. В. СУДЕБНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА В ПРОТИВОДЕЙСТВИИ ПРАВОНАРУШЕНИЯМ В БАНКОВСКОЙ СФЕРЕ

Рассмотрены вопросы выявления правонарушений по разворовыванию денежных средств путём их полного или частичного неоприходования, что устанавливается в процессе изучения банковских документов, иначе говоря, с использованием документальных методов исследования. Определены способы разворовывания кредитов, которые наносят наибольшие потери в банковской деятельности. Указано, что проведение судебно-экономической экспертизы правонарушений в банковской сфере в части исследования фактов разворовывания кредитов предусматривает рассмотрение определённых вопросов, которые изучаются в процессе расследования, видов документов с информацией о кредитных операциях. Одновременно с изучением этих вопросов эксперту необходимо оценить смену финансовых результатов за период, который проверялся.

**Ключевые слова:** банковские операции, денежные средства, вклады, кредиты, платежи, учётные документы.

### YEVDOKIMENKO S. V. FORENSIC AND ECONOMIC EXPERTISE IN COMBATING VIOLATIONS IN THE BANKING SECTOR

The article is focused on revealing crimes of embezzlement of funds by the way of their full or partial non-capitalization that is established by studying the relevant banking documents, i.e. by using documentary research methods. By the way of studying the original banking documents and verification of data it is possible to set the ways of stealing loans that are of the biggest losses for banking activities. Conduction of forensic and economic expertise of the offences in the banking activities in the part of examining evidence of theft of credits include consideration of the issues examined in the course of investigation, types of documents with the information on credit operations, and while studying these issues, the expert should evaluate the change in financial results for the period that is being investigated.

**Keywords:** banking transactions, cash, deposits, loans, mutuary, payments accounts and records.

УДК 343.123.1

**О. В. ІВАНЦОВА,**

здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін  
факультету № 6 (права та масових комунікацій)  
Харківського національного університету внутрішніх справ,  
спеціаліст-юристоконсульт 1 категорії відділу правової роботи  
Державної фінансової інспекції в Харківській області

### ОРГАНІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ З ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ПРИ ВИЯВЛЕННІ ЗЛОЧИНІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ГАЛУЗІ ЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА

Розглянуто питання взаємодії правоохоронних органів України з органами державного фінансового контролю у протидії злочинності в галузі цукрового виробництва. Висвітлено роль Державної фінансової інспекції України у протидії злочинності у сфері економічної безпеки держави.

**Ключові слова:** взаємодія, правоохоронні органи, органи державного фінансового контролю, ревізія.

Ivantsova, O.V. (2015), "Organization of interaction between investigators and the state financial control agencies in detecting crimes on the enterprises within the industry of sugar production" ["Orhanizatsiia vzaiemodii slidchikh z orhanamy derzhavnoho finansovoho kontroliu pry vyjavlenni zlochyniv na pidpriemstvakh haluzi tsukrovoho vyrobnytstva"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 83–88.

**Постановка проблеми.** Україна належить до традиційно цукрових держав світу, а цукрова промисловість є однією зі стратегічно важливих галузей харчової промисловості нашої держави. Вона поєднує в собі виробників елітного та фабричного насіння, цукрового буряку, насінневі заводи, цукрові заводи й сервісні підприємства галузі. Однак за останні роки в умовах кризи та економічних перетворень суттєво збільшилася кількість корисливих злочинів у галузі цукрової промисловості. В більшості ці злочини мають латентний характер, а отже, першочерговим завданням правоохоронних органів є виявлення наявних кримінальних процесів у галузі цукрового виробництва та розробка ефективних методів їх викриття і розслідування з використанням наукових досягнень технічних та природничих наук.

Задля більшої ефективності протидії вчиненню кримінальних правопорушень на допомогу правоохоронним органам приходять інші органи державної влади, що мають контролюючі функції, чії працівники мають глибокі знання специфіки тієї чи іншої галузі економіки та можуть надати допомогу у виявленні та розслідуванні економічних злочинів.

Основним завданням взаємодії правоохоронних органів з іншими контролюючими органами України є попередження, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, притягнення до встановленої законом відповідальності осіб, які їх учинили, відшкодування завданої шкоди, відновлення порушених прав та інтересів громадян і юридичних осіб. Тому взаємодія є об'єктивною необхідністю існування системи правоохоронних органів. Вона створює необхідну передумову для своєчасного виявлення і розслідування економічних злочинів, зокрема на підприємствах галузі цукрового виробництва України.

Необхідність взаємодії знайшла своє відображення в законодавчих актах України, серед яких: Кримінальний процесуальний кодекс України, закони України «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію», «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», постанови Кабінету Міністрів України, укази Президента України, а також нормативно-правові акти правоохоронних органів.

**Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми.** На монографічному рівні проблему взаємодії правоохоронних органів, що здійснюють боротьбу зі злочинністю, досліджували українські науковці О. М. Бандурка, В. А. Журавель, В. О. Коновалова, Г. А. Матусовський, А. Д. Марушев, В. Д. Пчолкін,

М. В. Салтевський, В. Ю. Шепітько та ін. Вони розглядають взаємодію як вищий ступінь консолідації сил і засобів правоохоронних органів, наділених законом відповідними повноваженнями. Науковці вважають, що взаємодія у процесі розкриття і розслідування злочинів являє собою узгоджену діяльність різноманітних ланок однієї або кількох організованих систем, спрямовану на досягнення спільної мети з найменшими витратами сил, засобів і часу [1, с. 517; 2, с. 279; 3, с. 226; 4, с. 662; 5, с. 187; 6, с. 442].

Зокрема, Р. Л. Степанюк і Д. Д. Заяць пропонують розглядати її в широкому, вузькому та комбінованому сенсах [7, с. 460]. У широкому сенсі взаємодія розглядається стосовно сумісної діяльності всіх органів і посадових осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. У вузькому розумінні взаємодії одним із її суб'єктів завжди виступає слідчий, а сама вона розглядається як форма організації розслідування. Комбінований підхід полягає в намаганні різнобічного розуміння взаємодії.

На думку М. В. Салтевського, у криміналістичному аспекті взаємодію можна інтерпретувати як: а) погоджену діяльність двох і більше суб'єктів, що вирішують ту саму проблему різними методами та засобами правоохоронних органів, суб'єкти яких здійснюють розкриття та розслідування злочинів; б) організаційно-тактичний прийом одержання нового знання, одержати яке окремо кожному суб'єкту взаємодії не завжди вдається; в) організаційно-розпорядчу діяльність, основу на взаємній довірі сторін, об'єднаних єдиним завданням розкриття та розслідування злочинів і боротьби зі злочинністю [6, с. 441–442].

Слід погодитися з точкою зору В. О. Коновалової та В. Ю. Шепітька, що взаємодія в діяльності з розкриття і розслідування злочинів повинна носити конкретний характер, ґрунтуватися на законі і правильному сполученні форм і методів роботи та здійснюватися на засадах: процесуальної самостійності слідчих і органів дізнання, невторчання в їх процесуальну діяльність; дотримання вимог законності; самостійності працівників оперативно-розшукових підрозділів, слідчих і спеціалістів у виборі засобів для здійснення узгоджених заходів; поділу компетенції між учасниками взаємодії; нерозголошення учасниками взаємодії даних процесуальної, оперативно-розшукової та іншої діяльності; узгодженості планування і виконання дій учасниками взаємодії, наявності обміну інформацією та ін. [8, с. 186].

**Мета** цієї публікації полягає у проведенні аналізу законодавчих актів, що регулюють

діяльність органів державного фінансового контролю та встановлюють порядок їх взаємодії з правоохоронними органами, а також у наданні пропозицій і рекомендацій щодо їх удосконалення.

**Виклад основного матеріалу.** За чинним Кримінальним процесуальним кодексом України центральне місце в організації розслідування злочинів посідає слідчий, який здійснює процесуальні й координуючі функції взаємодії. Слідчому надано право у справах, що знаходяться в його провадженні, витребувати й отримувати від органів державного фінансового контролю висновки ревізій [9]. Взаємодія між слідчим та спеціалістами виникає задовго до відкриття кримінального провадження, під час проведення перевірочних та оперативно-розшукових заходів, здійснюється із залученням працівників різноманітних контролюючих органів [4, с. 662–665].

Однією з форм виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів на підприємствах з виробництва цукру, є взаємодія працівників правоохоронних органів з органами Державної фінансової інспекції України (далі – ДФІ), яка є одним із найважливіших контролюючих органів у державі. Стаття 2 закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» (далі – Закон № 2939) розкриває головні завдання органу державного фінансового контролю [10].

Основним завданням органу державного фінансового контролю є проведення планових та позапланових ревізій на об'єктах, що підконтрольні ДФІ. До таких об'єктів належать: підприємства, установи, організації – центральні та місцеві органи виконавчої влади (крім Адміністрації Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Служби безпеки України), інші бюджетні установи й організації, казенні підприємства незалежно від джерел фінансування, а також підприємства та організації, їх об'єднання незалежно від форми власності, організаційно-правових форм, відомчої належності та підпорядкованості, що отримують кошти з бюджетів усіх рівнів чи державних цільових фондів, інші державні кошти (в тому числі з державних валютних фондів) та/або кошти, що залишаються у розпорядженні суб'єктів господарювання у зв'язку з наданими пільгами за платежами до бюджетів.

Більша частина державних цукрових заводів останнім часом була приватизована та перетворена з державних підприємств у товариства з обмеженою відповідальністю, приватні та публічні акціонерні товариства. Отже, ДФІ

може самостійно планувати ревізії та перевіряти лише ті цукрові заводи, що й досі отримують кошти з державного бюджету. Однак з кожним днем таких підприємств залишається все менше.

В контексті особливостей виявлення злочинів у галузі цукрового виробництва необхідно зробити акцент на таких етапах контрольно-ревізійного процесу, як підготовка, проведення і документування результатів ревізії.

На етапі підготовки державними фінансовими інспекторами аналізується нормативна база з питань діяльності підприємств цукрового виробництва. Вивчаються та аналізуються матеріали контрольних заходів, проведених у попередніх періодах. Отримується та аналізується інформація щодо ймовірних правопорушень на цукровому виробництві від правоохоронних органів, громадян, юридичних осіб чи засобів масової інформації. Складається програма та робочий план ревізії, визначається склад ревізійної групи, направляється об'єктові контролю повідомлення про проведення планової ревізії, а також інформується правоохоронний орган про початок проведення ревізії.

На етапі проведення ревізії безпосередньо здійснюється перевірка діяльності підприємства. Вивчається документація первинного бухгалтерського обліку, за необхідності може вимагатись проведення інвентаризації на підприємстві. За наявності обставин та на підставі рішення суду можуть вилучатись оригінали документів, що свідчать про порушення. Відбираються письмові пояснення від працівників цукрового заводу, причетних до виявлених порушень. У рамках планових та позапланових ревізій для підтвердження повноти та правильності розрахунків за договорами цукрового заводу можуть проводитись зустрічні звірки з підприємствами, установами, організаціями. Також проводяться контрольні обміри, залучаються спеціалісти та визначається наявність та сума збитків [11].

На етапі документування результатів ревізії складаються три примірники акта ревізії, один з яких передається до правоохоронних органів.

Відповідно до законодавства усі ревізії, що проводяться ДФІ, поділяють на планові та позапланові. Згідно з п. 5 ч. 5, ч. 6, 7, 8 ст. 11 Закону № 2939 позаплановою виїзною ревізією є ревізія, яка не передбачена у планах роботи органу державного фінансового контролю і проводиться у разі надходження доручення щодо проведення ревізій у підконтрольних установах від Кабінету Міністрів України, органів прокуратури, органів Державної фіскальної служби

України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, в якому містяться факти, що свідчать про порушення підконтрольними установами законів України, перевірку додержання яких віднесено законом до компетенції органів державного фінансового контролю.

Позапланова виїзна ревізія підконтрольного об'єкта може здійснюватися лише за рішенням суду і не частіше одного разу на квартал. Позапланові виїзні ревізії суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності, які не віднесені Законом № 2939 до підконтрольних установ, проводяться органами державного фінансового контролю за судовим рішенням, ухваленим у кримінальному провадженні.

Орган або особа, що ініціює проведення позапланової виїзної ревізії, подає до суду письмове обґрунтування підстав такої ревізії та дати її початку і закінчення, документи, які відповідно до ч. 5 та 7 ст. 11 Закону № 2939 свідчать про виникнення підстав для проведення такої ревізії, а також на вимогу суду – інші відомості [10].

Взаємодія правоохоронних органів та органів державного фінансового контролю здійснюється тільки на підставі Порядку взаємодії між органами державної контрольно-ревізійної служби та органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України. Відповідно до п. 2.4 Порядку позапланова виїзна ревізія на об'єкті контролю за зверненням правоохоронного органу проводиться у разі надання ним:

– постанови про призначення ревізії та відповідного рішення суду, що є дозволом для органу ДФІ на проведення ревізії об'єкта контролю – непідконтрольної установи;

– постанови про призначення ревізії, винесеної після відкриття кримінального провадження проти посадових (службових) осіб об'єкта контролю – підконтрольної установи. Якщо провадження відкрито не проти цих осіб, а за певним фактом, що стосується діяльності підконтрольної установи, до постанови додається дозвіл суду на проведення ревізії;

– інформації про факти, що свідчать про порушення об'єктом контролю – підконтрольною установою законів, та рішення суду про дозвіл на проведення ревізії, який надає органам державного фінансового контролю право на проведення ревізії, в якому зазначаються підстави проведення ревізії, дата її початку та дата закінчення [12].

Позапланова виїзна ревізія об'єкта контролю за зверненням правоохоронного органу проводиться у разі надання ним клопотання слідчого

або прокурора про призначення позапланової виїзної ревізії та ухвали суду про дозвіл на її проведення (для ревізії суб'єкта господарської діяльності, не віднесеного Законом № 2939 до підконтрольних установ); постанови слідчого або прокурора про призначення позапланової виїзної ревізії, винесеної після повідомлення посадовій особі підконтрольної установи, що ревізується, про підозру у вчиненні нею кримінального правопорушення [11, п. 29].

Проте для повідомлення особи про підозру у вчиненні нею кримінального правопорушення слідчому необхідно зібрати належну доказову базу, а це досить проблематично без проведення позапланової ревізії, результати якої можуть слугувати доказами вини особи.

Законодавством передбачено, що слідчий повинен звернутися з клопотанням до слідчого судді про надання дозволу на проведення позапланової ревізії. Винятковим є тільки випадок, коли позапланова ревізія проводиться органами ДФІ на підставі постанови слідчого або прокурора про призначення позапланової виїзної ревізії, винесеної після повідомлення посадовій особі підконтрольної установи, що ревізується, про підозру у вчиненні нею кримінального правопорушення.

Законом України «Про прокуратуру» 2014 року внесено зміни до Кримінального процесуального кодексу України. Пункт 4 ст. 40, що встановлював право слідчого призначати перевірки (ревізії), було виключено з Кодексу. В даному випадку виникла колізія в законодавстві. Адже законодавство, що регулює діяльність органів державного фінансового контролю, і досі вимагає від слідчого постанов про призначення ревізій для проведення позапланових перевірок підприємств, установ, організацій. Враховуючи зміни у кримінально-процесуальному законодавстві, такі постанови є по суті незаконними. Таким чином, існує велика прогалина, яка призводить до проблем застосування галузевого законодавства на практиці, що потребує негайного вирішення [9; 13].

Окрім цього, Порядок взаємодії передбачає взаємне інформування органів ДФІ та правоохоронних органів. Якщо ревізія проводилась за зверненням правоохоронного органу, її матеріали не пізніше 10 робочих днів після реєстрації акта ревізії, а у випадках надходження заперечень до нього – не пізніше 3 робочих днів після направлення висновків на такі заперечення передаються до правоохоронного органу. В разі виявлення порушень законодавства ревізією, проведеною не за зверненням правоохоронного органу, ревізійні матеріали, в яких

зафіксовано порушення, що передбачають кримінальну відповідальність, передаються до правоохоронного органу в повному обсязі у строки, зазначені вище.

Матеріали ревізій, які передаються до правоохоронного органу в повному обсязі, мають містити: оригінал акта ревізії з додатками, на які є посилання в ньому; заперечення об'єкта контролю до акта ревізії та висновки органу державного фінансового контролю до них; копію повідомлення правоохоронному органу про доцільність вилучення документів (якщо в ході ревізії ревізорами тимчасово вилучалися документи у зв'язку з їх підробленням або виявленими порушеннями з ознаками зловживань); опис документів, що додаються до супровідного листа.

Якщо ревізія проводилась для забезпечення кримінального провадження або за результатами розгляду матеріалів ревізії правоохоронним органом були внесені дані до Єдиного реєстру досудових розслідувань та відкрито кримінальне провадження, надання матеріалів такої ревізії будь-якому іншому правоохоронному органу здійснюється за умови надання органу ДФІ письмового дозволу прокурора або слідчого, який веде це кримінальне провадження.

Правоохоронний орган, отримавши матеріали ревізії, організовує розгляд матеріалів ревізії з наступним прийняттям відповідного рі-

шення. Якщо на підставі переданої інформації неможливо прийняти рішення, правоохоронний орган здійснює запит до органу державного фінансового контролю про надання інформації з переліком необхідних документів. У разі наявності зазначених у запиті правоохоронного органу документів Державна фінансова інспекція протягом 7 робочих днів направляє їх до правоохоронного органу, в іншому випадку повідомляє про їх відсутність. Одночасно з прийняттям рішень щодо кожного матеріалу ревізії правоохоронний орган у межах компетенції вирішує питання усунення порушень законодавства та відшкодування матеріальної шкоди (збитків) і вживає заходів щодо усунення причин і умов, які сприяли їх учиненню [12].

**Висновок.** Враховуючи вищевикладене та у зв'язку із проведенням реформ в Україні, доцільно привести у відповідність сучасну нормативно-правову базу, що регулює взаємодію органів державного фінансового контролю з правоохоронними органами, для більш ефективного контролю за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, ефективним використанням коштів та майна тощо, що, у свою чергу, знизить рівень злочинності у сфері економічної безпеки держави, зокрема в галузі цукрового виробництва.

### Список використаних джерел

1. Бандурка О. М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності : монографія / О. М. Бандурка. – Харків : Золота миля, 2012. – 620 с.
2. Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. – 4-ге вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2008. – 462 с.
3. Криміналістика. Криміналістическая тактика и методика расследования преступлений : учеб. для студентов юрид. вузов и фак. / под ред. В. Ю. Шепітько. – Харьков : Одиссей, 2001. – 528 с.
4. Марушев А. Д. Принципи взаємодії слідчого з спеціалістами-економістами [Електронний ресурс] / А. Д. Марушев // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 662–665. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP\\_index.htm\\_2013\\_1\\_112.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_1_112.pdf).
5. Пчолкін В. Д. Взаємодія підрозділів ДСБЕЗ з правоохоронними органами України у боротьбі зі злочинністю економічної спрямованості / В. Д. Пчолкін // Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Львів, 10 черв. 2011 р. – С. 187–191.
6. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М. В. Салтевський. – Київ : Кондор, 2008. – 588 с.
7. Степанюк Р. Л. Взаємодія під час досудового розслідування економічних злочинів [Електронний ресурс] / Р. Л. Степанюк, Д. Д. Заяць // Форум права. – 2014. – № 1. – С. 460–465. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP\\_index.htm\\_2014\\_1\\_81.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_81.pdf).
8. Настільна книга слідчого : [наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів] / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.] ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ : Ін Юре, 2007. – 278 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
10. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : закон України від 26.01.1993 № 2939-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.
11. Порядок проведення інспектування Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 20.04.2006 № 550 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-п>.

12. Порядок взаємодії між органами державної контрольно-ревізійної служби та органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України : затв. наказом Голов. контрол.-ревіз. упр. України, МВС України, Служби безпеки України, Ген. прокуратури України від 19.10.2006 № 346/1025/685/53 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1166-06>.

13. Про прокуратуру : закон України від 14.10.2014 № 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

14. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

15. Положення Про Державну фінансову інспекцію України : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 310 // Урядовий кур'єр. – 2014. – № 144.

16. Положення про Державну фінансову інспекцію України : указ Президента України від 23.04.2011 № 499/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 31. – Ст. 1325.

17. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : наказ МВС України від 14.08.2012 № 700 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-organizaciyu-vzaemodiyi-organiv-dosudovogo-rozsliduvannj-doc119907.html>.

*Надійшла до редколегії 17.12.2015*

### **ИВАНЦОВА О. В. ОРГАНИЗАЦИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СЛЕДОВАТЕЛЕЙ С ОРГАНАМИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ ПРИ ВЫЯВЛЕНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ОТРАСЛИ САХАРНОГО ПРОИЗВОДСТВА**

Рассмотрен вопрос взаимодействия правоохранительных органов Украины с органами государственного финансового контроля в противодействии преступности в отрасли сахарного производства. Показана роль Государственной финансовой инспекции Украины в противодействии преступности в сфере экономической безопасности государства.

**Ключевые слова:** взаимодействие, правоохранительные органы, органы государственного финансового контроля, ревизия.

### **IVANTSOVA O. V. ORGANIZATION OF INTERACTION BETWEEN INVESTIGATORS AND THE STATE FINANCIAL CONTROL AGENCIES IN DETECTING CRIMES ON THE ENTERPRISES WITHIN THE INDUSTRY OF SUGAR PRODUCTION**

The concept, nature and tasks of the interaction of law enforcement agencies in combating crime have been determined. Research of Ukrainian scholars on problems of interaction of law enforcement agencies engaged in the fight against crime has been analyzed. The principles which are the basis of such an interaction have been defined.

The role of the State financial inspection of Ukraine in combating crime in the field of sugar production has been presented. The current legislation regulating the activities of the state financial control agencies has been analyzed. The nature and tasks of the state financial control agency have been revealed.

The stages of control and audit process have been analyzed. The peculiarities of conducting scheduled and unscheduled audits have been highlighted. The mechanism of conducting audits at the request of a law enforcement agency by the State financial inspection of Ukraine has been revealed. The problems of using sectoral legislation in the light of amending the criminal procedural law have been defined. The features of mutual information of the state financial control agencies and law enforcement agencies by the results of audits have been revealed.

It is emphasized on the feasibility of bringing the current law that regulates the activities of the state financial control agencies in line with other legal acts. Special emphasis has been made on the importance of the State financial inspection in combating crime in the sphere of economic security of Ukraine.

**Keywords:** interaction, law enforcement agencies, state financial control agencies, audit.



УДК 343.123.12(477)

**Б. М. КАЧМАР,**

здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

## ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЧИННИКІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Розглянуто актуальні питання протидії сучасній організованій злочинності, досліджено і проаналізовано нормативно-правові акти, окремі чинники, що стосуються її виникнення і діяльності підрозділів поліції щодо протидії організованій злочинності в сучасних умовах.

**Ключові слова:** боротьба, протидія, суспільство, чинники, організована злочинність, підрозділи УБОЗ, кримінальна поліція, молодіжна злочинність, рецидив, оперативні підрозділи, негласні слідчі (розшукові) дії, взаємодія, ефективність.

Kachmar, B.M. (2015), "Some aspects of the factors influencing the effectiveness of combating organized crime in modern conditions" ["Okremi aspekty chynnykiv, shcho vplyvaiut na efektyvnist protydiv orhanizovaniy zlochynnosti v suchasnykh umovakh"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 89–93.

**Постановка проблеми.** Проблеми протидії злочинності, зокрема організованій, продовжують бути актуальними, найбільше розглядаються в суспільстві та науці, серед практичних працівників правоохоронних органів, суддів, громадськості, оскільки така злочинна діяльність стосується не тільки прав, свобод та інтересів окремих громадян, а й національної безпеки країни в цілому. Найбільш важливою сферою соціального регулювання, управління та контролю є протидія шляхом забезпечення недопущення злочинних посягань на суспільні відносини. З появою перших кримінально-правових заборон і злочинів як дій, що здійснюються всупереч існуючим заборонам, стали функціонувати заходи не тільки карального, але й превентивного характеру. Загальновідомо, що будь-яка система законодавства про кримінальну відповідальність відіграє також і превентивну роль. Суспільство почало усвідомлювати, що попередження злочинності несе в собі великий соціально позитивний потенціал.

**Стан дослідження.** Питання протидії організованій злочинності вивчали такі вчені, як: Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, О. М. Бандурка, О. Ф. Долженков, М. П. Водько, В. Г. Глушков, Е. О. Дідоренко, В. П. Захаров, Д. Й. Никифорчук, В. Л. Ортинський, М. Б. Саакян, Д. Б. Санакоев, І. С. Стіхарна, Д. В. Стрельченко, М. В. Корнієнко, М. А. Погорецький, О. О. Подобний, В. Є. Тарасенко, О. О. Толкаченко, О. О. Юхно та інші. Водночас питанням установа чинників, що сприяють її вчиненню, їхня увага була приділена лише фрагментарно, ними також не було приділено уваги питанням втягнення осіб молодого віку в такий вид злочинної діяльності, питанням удосконалення ефективності протидії в сучасному стані розвитку України, а також реалізації кримінально-правових норм у право-

застосовній діяльності з цього напрямку оперативно-розшукової діяльності після прийняття чинного КПК України у 2012 році.

**Завданнями** цієї статті є розгляд актуальних питань протидії сучасній організованій злочинності, дослідження й аналіз нормативно-правових актів та окремих чинників, що стосуються її виникнення і діяльності підрозділів поліції щодо протидії організованій злочинності в сучасних умовах.

**Виклад основного матеріалу.** Оцінюючи чинну законодавчу і, зокрема, кримінально-правову регламентацію норм Закону України про кримінальну відповідальність щодо організованої злочинності, М. П. Водько та О. О. Подобний зазначили, що вона дає можливість зробити загальний обґрунтований висновок, що в цілому введення нових кримінально-правових норм про організовану злочинність відповідає інтересам протидії негативним явищам у країні в умовах становлення ринкової економіки і демократизації суспільства, а також тенденціям розвитку кримінальної ситуації [1, с. 143–144], що ми підтримуємо. Однак вона, на нашу думку, потребує свого вдосконалення після 2001 року, з урахуванням чотирнадцятирічного досвіду її застосування у право-застосовній діяльності оперативних підрозділів і органів досудового розслідування, прокуратури та суду і розвитку науки. Сучасний стан розвитку України вимагає переосмислення усталених теоретичних і прикладних аспектів щодо такого негативного явища, як організована злочинність та стан «боротьби» з нею, що за останній час у науці прийнято визначати як «протидію», що ми підтримуємо.

Щодо застосування цих понять має місце дискусія як у кримінології, так і в оперативно-розшуковій діяльності та інших галузях права.

Так, О. М. Бандурка і О. М. Литвинов зазначають про те, що на сьогодні доцільно використовувати термін «протидія» стосовно злочинності, оскільки «боротьба» не відображає суті розглянутої діяльності. При цьому в дискусії щодо визначення цього поняття вони пропонують доречним навести як приклад і аргумент третій закон Ньютона щодо «дії та протидії», як один із основних законів механіки, згідно з яким дії двох матеріальних тіл «одне на одне» рівні за величиною і протилежні за напрямом. У контексті подальшого розвитку теорії і визначення поняття «протидія» вони пропонують назвати діяльність (за своєю суттю та змістом) державних органів, суспільства та окремих громадян, що дорівнюватиме і буде протилежною за спрямуванням діяльності осіб, які вчиняють злочини. Разом із тим очевидно, що використання терміна «протидія злочинності», а не «боротьба зі злочинністю» дозволяє більш повно відобразити всю сукупність діяльності держави, суспільства та громадян щодо недопущення злочинних посягань. Вони підкреслили, що останнім часом цей термін активно використовується не лише в науці, а й у законотворчій діяльності [2, с. 173–174]. Одним із останніх прикладів цього є прийняття закону України «Про Національну поліцію», в статтях першої «Національна поліція України» та другій «Завдання поліції» якого одне із завдань нової поліції визначено як протидію злочинності. Крім цього, в останніх наказах Національної поліції України – від 17.11.2015 № 95 «Про затвердження положення про Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції» [3], від 10.11.2015 № 85 «Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України» [4] та від 07.11.2015 № 81 «Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України» [5] – в завданнях указаних департаментів уже використовується визначення «протидія», хоча в попередніх відомчих наказах такі дії називались боротьбою з указаними видами злочинів.

В умовах економічної, соціальної та політичної кризи, яка охопила все українське суспільство, відбулося різке пониження рівня і якості життя основної маси населення. Значна частина населення опинилася за межею бідності, скоротились сімейні доходи, виросли ціни майже на всі товари і продукти, зменшилась можливість держави впливати на забезпечення правопорядку в суспільстві. Останні події, викликані сепаратистським рухом в Донецькій і Луганській областях, підтриманим Російською

Федерацією, анексія Автономної Республіки Крим, внутрішня політична боротьба відволікають значні сили правоохоронних органів на протидію тероризму, сепаратизму, організованій озброєній злочинній діяльності, нелегальній міграції і контрабанді [6, с. 248–249].

Прорахунки в економічній політиці країни є посилкою зростання організованої злочинності, призводить до зростання й отримання надприбутків, що залучають в її ряди велику кількість людей, які бажають їх отримувати. Перед правоохоронними органами, перш за все перед органами внутрішніх справ, у яких підрозділи УБОЗ зазнали реорганізації, постали нові завдання, але вони не усувають актуальності проблеми протидії злочинності, зокрема організованих, усіма службами і підрозділами системи МВС та Національної поліції України. Водночас слід наголосити, що законодавець і керівництво країни у процесі реформування підрозділів УБОЗ МВС України, на нашу думку, допускають ту ж помилку, що й у Російській Федерації, коли 06.09.2008 указом Президента Російської Федерації аналогічні підрозділи були розформовані, але до цього проіснували без 2-х місяців майже 20 років. Таке реформування, за визначенням Х. П. Пашаєва, призвело до нового кримінального перерозподілу і, як наслідок, до різкого зростання злочинності в Росії, зокрема до вбивств кримінальних авторитетів, бізнесменів, банкірів, політиків, що в цілому суттєво загострило криміногенну обстановку в країні. Таку помилку визнали і тайну з цього не роблять. При цьому він наголосив, що протидія організованих злочинності повинна бути комплексною, тому що є соціальним явищем, а це визначає, що заходи проти неї мають включати в себе не тільки розкриття і розслідування конкретних кримінальних правопорушень, але й виявлення, а потім викоренення факторів, що впливають на її укріплення та зростання [7, с. 103–106], що ми підтримуємо.

Другим суттєвим аспектом у вирішенні питань протидії організованих злочинності стало прийняття у 2012 році чинного КПК України, який докорінно змінив сутність, правову основу, (засади) принципи процесуальної та службової організації і проведення оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів, зокрема у напрямі протидії організованих злочинності. У зв'язку з цим буде доречним навести визначення В. Є. Корноухова, який зазначив, що оперативно-розшукове забезпечення досудового розслідування – це обумовлена діяльністю слідчого та частина оперативно-розшукової роботи, яка пов'язана як з

координацією, так і з взаємодією методів і засобів обох органів, діяльність яких спрямована на встановлення істини у кримінальному провадженні та вжиття до винних осіб заходів, передбачених законом [8, с. 31–32].

Продовжуючи надання оцінки сучасному стану розвитку України, слід наголосити, що реформування органів внутрішніх справ, крім вищезазначеного, призвело й до структурної зміни підрозділів УБОЗ, які до цього відносно самостійно виконували функції і повноваження щодо протидії організованій злочинності. У зв'язку з цим серед завдань усіх правоохоронних органів щодо порушених питань не знято й указане завдання як одне із головних, більша частина відповідальності за що покладена саме на органи внутрішніх справ, які в сучасному стані розвитку України реорганізовано в поліцію. На користь важливості вказаного за результатами свого дослідження В. К. Знікін зазначив, що безспірним твердженням у контексті викладеної проблеми є те, що оперативно-розшукова діяльність все ж таки повинна і фактично відіграє важливу роль серед найбільш ефективних засобів протидії злочинності, зокрема організованій. При цьому використання специфічних сил, засобів та методів її суб'єктами є одним із важливих, невід'ємних компонентів успішної роботи щодо вирішення завдань, покладених на них законодавством у цій сфері з виявлення і розкриття кримінальних правопорушень [9, с. 6–7], що ми підтримуємо. Але до цього пропонуємо додати ще й завдання оперативних підрозділів з виконання доручень слідчого під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Цікавими є дослідження вчених країн СНД з порушених питань, зокрема щодо зародження і становлення криміногенної поведінки неповнолітніх і молоді, частина яких є найбільш кримінально активними у напрямі подальшої участі в організованій злочинності. Молодь у віці від 14 до 35 років вчиняє понад 67,3 % зареєстрованих загальнокримінальних злочинів. Так, російський вчений М. О. Подольний, досліджуючи теоретичні та практичні засади розкриття і розслідування злочинів, що вчиняються молодіжними організованими угрупованнями (2007 р.), дійшов висновку, що така злочинність визначається як самостійний, специфічний вид злочинну і є не лише небезпечною сама по собі, але й впливає на характер і динаміку організованої злочинності в цілому. На користь цього свідчить практика про те, що значна частина молодіжних угруповань з часом трансформуються в стійкі формування до-

рослих злочинців. Таким чином, знаючи рівень молодіжної злочинності на сьогодні, можна визначити приблизний рівень організованої злочинності в конкретному майбутньому в регіоні [10, с. 10], що ми підтримуємо. Однак вважаємо доцільним додати до напряму визначення приблизного рівня організованої злочинності ще й її рівень у країні, на території, на напрямі та лінії оперативного обслуговування певних оперативних підрозділів тощо.

Так, формування злочинної поведінки неповнолітніх і молоді, яка призводить до переростання їх у професійних злочинців і учасників групових та організованих угруповань, досліджували й інші вчені. Зокрема, В. Ф. Пирожков зазначав, що потреба у спілкуванні особливо загострена у самоствердженні, в реалізації своїх можливостей і здібностей, у визнанні оточеними рис, не схвалених у сім'ї та навчально-виховній установі; пошук психологічного й фізичного захисту від необґрунтованих посягань інших осіб примушує неповнолітніх створювати або об'єднуватись у групи [11, с. 12], що ми підтримуємо. Крім цього, така категорія осіб вчиняє кримінальні правопорушення у складі груп, що пов'язано з віковими, психофізіологічними та соціально-груповими особливостями. Гуртування у групи є більше нормою, ніж відхиленням від неї. За визначенням А. Бандури і Р. Уолтерса, підвищена імпульсивність, жорстокість, інтенсивність і ситуативність групових злочинів, які вчиняють особи у віці від 14 до 35 років, обтяжують фактичні й правові наслідки. При цьому легкість швидкого неформального об'єднання, звичка до групового спілкування, схильність до конфліктних ситуацій, потреба самореалізації, прагнення оригінальності й унікальності, нестійкість ідейних, моральних і правових переконань здатні збільшити небезпечність уміло спровокованих більш дорослими антигромадських дій неповнолітніх [12, с. 103–104] і, на нашу думку, ще й молоді. Досліджуючи кримінологічний аспект молодіжної злочинності в Україні, С. Ф. Денисов зазначив, що особи молодіжного віку безпосередньо пов'язані з групою та організованою злочинністю. Для молодої людини кримінально орієнтовані особистості є своєрідними еталонами для наслідування у вимірі засвоєння норм кримінальної субкультури та кримінальної соціалізації; віддання переваги девіації над адаптацією, тобто переважання кримінально-девіантофільних поведінкових виявів над нормативно-лояльними. Поділяємо думку вченого, що, оскільки молодь у будь-якому суспільстві має певні вікові переваги, пов'язані з надлишком психічної

енергії та здоров'я, то вона знаходить для себе нові моделі адаптації до кримінально-правової аномії й загальної нормативно-правової розбалансованості, що сприяє втягненню частини молоді до кримінальних структур [13, с. 26].

Як зазначає Н. В. Яницька на підставі дослідження, молодіжна злочинність організується у злочинні угруповання молоді, які відзначаються високою кримінальною мобільністю, що виявляється в можливості протягом короткого терміну змінити спрямованість і характер злочинної діяльності. Формуванню злочинних груп молоді передують стихійне утворення дозвільних груп, які внаслідок низки криміногенних факторів (бездоглядності, бродяжництва, негативного впливу дорослих, запущеності виховної роботи, відсутності суспільно корисних занять тощо) переростають у кримінальні. Дослідженням установлено, що групова корисливо-насильницька злочинність молоді характеризується: 1) високим рівнем корпоративності, при якому кримінальні групи організуються у злочинні угруповання, де міжособові стосунки підкоряються цілям злочинної діяльності; 2) наявністю лідерів, які планують діяльність груп: ватажками корисливо-насильницьких угруповань у більшості випадків є особи, які мають кримінальний досвід; 3) жорсткою внутрішньогруповою ієрархією, чітким розподілом ролей та функцій між учасниками групи; 4) суворими санкціями за недотримання «законів», прийнятих у групі; 5) конспірацією злочинної діяльності [14, с. 6].

Крім цього, підтримуємо думку Д. М. Цехана, який вважає, що сучасний розвиток технічних та інших досягнень сприяє, значно спрощуючи, спілкуванню і згуртуванню, зокрема молоді, з метою планування і вчинення злочинних намірів за допомогою мережі Інтернет та інших телекомунікаційних мереж [15, с. 30–34]. Вважаємо за доцільне додати, що з використанням, зокрема, сучасної мережі Інтернет удосконалюється конспіративність і оперативність організації в ієрархічній системі конкретних злочинних груп і угруповань.

**Висновки.** Незважаючи на структурні зміни та реформування міліції в поліцію, перепідпорядкування функцій протидії організованій злочинності кримінальному блоку поліції, порушені проблеми не знижують своєї актуальності та необхідності продовження наукових досліджень у цьому напрямі, напрацювання відповідних пропозицій для удосконалення чинного законодавства і нормативно-правової бази, а також методичних рекомендацій для працівників відповідних практичних підрозділів правоохоронних органів. Під час дослідження встановлено чинники, що сприяють рецидиву вчинення злочинності та переростанню її серед неповнолітніх і осіб молодого віку в організовані групи й організації, у зв'язку з чим пропонується оперативним підрозділам поліції здійснювати моніторинг такої категорії осіб, зокрема в мережі Інтернет, планувати і реалізовувати заходи запобігання і припинення таких видів злочинів.

#### Список використаних джерел

1. Водько М. П. Кримінально-правова регламентація протидії організованій злочинності : монографія / М. П. Водько, О. О. Подобний ; Одес. держ. ун-т внутр. справ. – Одеса : Юрид. літ., 2010. – 192 с.
2. Бандурка О. М. Система протидії злочинності: поняття та сутність / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2015. – № 2 (10). – С. 173–174.
3. Про затвердження положення про Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції : наказ Нац. поліції України від 17 листоп. 2015 р. № 95. – Київ : МВС України, 2015. – 10 с.
4. Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України : наказ Нац. поліції України від 10 листоп. 2015 р. № 85. – Київ : МВС України, 2015. – 10 с.
5. Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України : наказ Нац. поліції України від 7 листоп. 2015 р. № 81. – Київ : МВС України, 2015. – 8 с.
6. Бандурка І. О. Діти, сім'я, злочинність неповнолітніх: взаємозалежність : монографія / І. О. Бандурка. – Харків : Золота миля, 2014. – 280 с.
7. Пашаев Х. П. Организованная преступность как социальное явление: о понятии и некоторых проблемах противодействия / Х. П. Пашаев // Социальные процессы в современной Западной Сибири. Вып. 15. – Горно-Алтайск : РИО ГАГУ, 2014. – С. 103–106.
8. Курс криминалистики. Общая часть / отв. ред. В. Е. Корноухов. – М. : Юрист, 2000. – 676 с.
9. Зникин В. К. Оперативно-розыскное обеспечение раскрытия и расследования преступлений : монография / В. К. Зникин ; ГУ Кемеровский университет. – Кемерово, 2003. – 170 с.
10. Подольный Н. А. Теоретические и практические основы раскрытия и расследования преступлений, совершенных молодежными организованными группировками : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Подольный Николай Александрович. – М., 2007. – 48 с.
11. Пирожков В. Ф. Криминальная психология. Кн. 1. Психология подростковой преступности / В. Ф. Пирожков. – М. : Ось, 1998. – 304 с.

12. Бандура А. Подростковая агрессия: изучение влияния воспитания и семейных отношений / Альберт Бандура, Ричард Уолтерс. – М. : Эксмо-Пресс, 2000. – 512 с. – (Сер.: Психология. XX век).
13. Денисов С. Ф. Злочинність кримінально активної частини молоді та її запобігання в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Денисов Сергій Федорович. – Запоріжжя, 2011. – 36 с.
14. Яницька Н. В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Яницька Наталія Володимирівна. – Київ, 2000. – 19 с.
15. Цехан Д. М. Використання високих інформаційних технологій в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ : монографія / Д. М. Цехан ; за наук. ред. О. О. Подобного. – Одеса : Юрид. літ., 2011. – 216 с.

Надійшла до редколегії 15.12.2015

#### **КАЧМАР Б. Н. ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ**

Рассмотрены актуальные вопросы противодействия современной организованной преступности, исследованы и проанализированы нормативно-правовые акты, факторы её возникновения и деятельности подразделений полиции по противодействию организованной преступности в современных условиях.

**Ключевые слова:** борьба, противодействие, общество, факторы, организованная преступность, подразделения УБОП, криминальная милиция, молодёжная преступность, рецидив, оперативные подразделения, негласные следственные (розыскные) действия, взаимодействие, эффективность.

#### **KACHMAR B. M. SOME ASPECTS OF THE FACTORS INFLUENCING THE EFFECTIVENESS OF COMBATING ORGANIZED CRIME IN MODERN CONDITIONS**

The actual issues of legislative, regulatory and legal enforcement guaranteeing of combating modern organized crime in Ukraine have been studied. It has been established that these issues are still relevant; however, legislative and regulatory guaranteeing remains imperfect. According to the conducted reform of the agencies and units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine organization, cooperation, coordination and management of operative and search activities of the divisions of the Department on combating organized crime were referred to the jurisdictional subordination of the criminal police divisions, which did not significantly affected the consistency and aggressiveness in combating this type of crime, but revealed some problems in cooperation and coordination with other central and regional structural police divisions.

The author of the article has analyzed the factors influencing the existence and spread of organized crime in the state. Factors of the gradual involvement and commission of second offences and the origin of recidivism among minors and young people, as well as the reasons and conditions of their involvement into organized groups and organizations have been separately researched. Scientific works of Ukrainian and foreign scientists have been studied in this field; corresponding propositions and recommendations for improving the current legislation, the forms and methods of counteracting studied type of crime within the activities of the divisions of the National Police of Ukraine have been put forward.

**Keywords:** fight, counteraction, society, factors, organized crime, divisions of the Department on combating organized crime, criminal police, youth crime, recidivism, operative units, secret investigating (search) actions, interaction, efficiency.

УДК 343.98

**С. А. КУПЕНКО,**

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

#### **ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «РОЗВІДУВАЛЬНЕ ОПИТУВАННЯ»**

Розглянуто погляди радянських, вітчизняних та зарубіжних учених на зміст поняття «розвідувальне опитування». Виокремлено дискусійні аспекти, які впливають на існування полеміки навколо дефініції «розвідувальне опитування» та на неоднозначне розуміння її змісту серед науковців і практичних працівників.

**Ключові слова:** зміст, розвідувальне опитування, оперативний підрозділ, оперативно-розшукова діяльність.

Kupenko, S.A. (2015), "The content of the concept of «reconnaissance survey»" ["Zmist poniattia «rozviduvalne opytuvannia»"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 93–97.

**Постановка проблеми.** Ухвалений Верховною Радою України ще 18 лютого 1992 року закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» [1] і Кримінальний процесуальний кодекс України, уведений у дію 19 листопада 2012 року [2], поставили перед практичними працівниками і вченими ряд нових завдань. Основними з них можна вважати дослідження й використання сучасних засобів, прийомів і методів збирання, перевірки та оцінки відомостей, на основі яких суд, прокурор, слідчий у порядку, визначеному законом, встановлює наявність або відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а також інших обставин, що мають значення для судочинства. Важливим при цьому стає вивчення проблем теорії та практики проведення розвідувального опитування в оперативно-розшуковій діяльності (далі – ОРД) [3, с. 81].

Слід зазначити, що проведення розвідувального опитування в цілому регламентовано законом України «Про оперативно-розшукову діяльність». Однак закон не пояснює значення багатьох використовуваних у теорії та практиці понять і не розкриває природу розвідувального опитування. У зв'язку з цим у наукових працях уже здійснювалися спроби дати зрозумілі тлумачення змісту розвідувального опитування, але вони не завжди є безперечними і закінченими.

**Стан дослідження.** Дослідженню теоретико-прикладних проблем використання розвідувального опитування приділяли увагу О. С. Герашенко, М. Ю. Лір, В. В. Матвійчук, М. М. Руденко, В. О. Сілюков, В. Г. Телійчук, В. А. Черепанов, М. О. Шилін, М. О. Янковий та ін. Однак на сьогодні залишається недостатньо визначеним зміст розвідувального опитування, що негативно впливає на теорію та практику оперативно-розшукової діяльності.

**Метою** цієї статті є формулювання авторського визначення поняття «розвідувальне опитування».

**Виклад основного матеріалу.** Енциклопедичне пояснення терміна «опитування» тлумачиться як звернення до однієї або кількох осіб із запитаннями для збирання певних відомостей, з'ясування чого-небудь [4]. Аналогічне визначення знаходимо і в інших джерелах, наприклад у Великій радянській енциклопедії [5]. У словнику С. І. Ожегова вказано, що опитати означає отримати відповіді на які-небудь питання. Питання – це словесне звернення, яке потребує відповіді [6, с. 359]. Таким чином, опитування – це постановка питань за обставинами, якими цікавиться одна сторона, й отримання на них відповідей.

Правова природа розвідувального опитування, на думку М. О. Янкового, накладає свій відбиток на його результати. Результатом розвідувального опитування є відомості, що становлять оперативний інтерес. Ці відомості доказами не є, хоча й мають не пересічне значення для розкриття та розслідування злочину, забезпечують ефективність, повноту та об'єктивність розслідування [7, с. 68].

З точки зору В. М. Євдокимова, розвідувальне опитування – це самостійний оперативно-розшуковий захід (далі – ОРЗ), тому його не слід розуміти як отримання оперативним працівником відомостей від особи, яка виконувала завдання оперативного працівника [8, с. 18].

К. В. Антонов та С. А. Панкін вважають, що психологічний бік розвідувального опитування – це тактична боротьба двох сторін, які мають свої інтереси. Прийоми і методи опитування з боку психології – це основні способи ведення тактичної боротьби з опитуваним для вирішення оперативних завдань [9, с. 75].

Водночас важливе значення для уявлення природи розвідувального опитування має первинна оперативно-розшукова інформація, отримана внаслідок проведення цього ОРЗ. Оперативно-розшукова інформація характеризується низкою особливостей, умовно може класифікуватися за природою виникнення, структурою, спрямованістю, джерелами, процесуальним значенням. В теорії оперативно-розшукової діяльності існує також думка, що отримана в результаті вказаної діяльності інформація може бути неповною, імовірною, недостатньо конкретною або такою, що орієнтує, а також може містити суб'єктивну думку особи, яка надала цю інформацію оперативному працівнику. Як зауважує І. В. Сервецький, слід також враховувати той факт, що особа, яка надала якусь цікаву для оперативного працівника інформацію, свідомо може вводити останнього в оману або саме її може бути спеціально дезінформовано зацікавленими особами [10, с. 253].

Значення розвідувального опитування в ОРД полягає, насамперед, у тому, що за його допомогою отримана первинна оперативно-розшукова інформація може використовуватися не тільки як орієнтуюча й виключно для виконання завдань оперативних підрозділів, а й в організаційно-тактичних і процесуальних цілях під час кримінального провадження. Незважаючи на можливість отримання оперативно-розшукової інформації, що надає техніка, опитування в ОРД залишається головним «інструментом», за допомогою якого отримується інформація від основних її носіїв – людей.

Проаналізувавши різні наукові підходи до розуміння значення та змісту розвідувального опитування, ми встановили, що поняття «опитування» в ОРД має містити в собі ряд обов'язкових елементів, які найповніше відобразать його сутність, зокрема правову основу, завдання, суб'єкт, об'єкт, характер одержуваної інформації. Однак до цього часу не вирішено низку дискусійних питань, що стосуються змісту поняття «розвідувальне опитування» в ОРД. Річ у тім, що дотепер серед вітчизняних фахівців у сфері ОРД немає єдиної думки стосовно доцільності віднесення розвідувального опитування до методу оперативно-розшукової діяльності чи оперативно-розшукового заходу, а також щодо використання його єдиної назви «розвідувальне опитування» чи «оперативне опитування».

Так, у своєму науковому дослідженні М. М. Руденко розмежовує опитування в ОРД на два елементи: метод і захід. На його думку, опитування як метод ОРД – «це спосіб (систематизована, вироблена теорією та практикою ОРД сукупність дій) отримання оперативно-розшукової інформації, заснований на безпосередньому чи опосередкованому спілкуванні (через інших уповноважених ним осіб: працівників інших підрозділів ОВС або осіб, які знаходяться у конфіденційних стосунках з оперативним працівником) для пізнання фактів, подій, осіб, які мають значення для вирішення завдань ОРД» [11, с. 12]. На наш погляд, конкретизація цього методу відбувається у самій методиці опитування в комплексі з іншими методами пізнання в ОРД.

Слід також звернути увагу, що, за визначенням М. М. Руденка, розвідувальне опитування в ОРД може також розглядатися як засіб отримання первинної оперативної інформації, тобто те, за допомогою чого отримується оперативна інформація для вирішення завдань ОРД [11, с. 12]. Однак, на наш погляд, розвідувальне опитування не доцільно розглядати як засіб отримання первинної оперативно-розшукової інформації внаслідок наявності сталого і зрозумілого для уявлення визначення засобів ОРД, під якими розуміють сукупність об'єктів, що використовуються в оперативно-розшуковій практиці, тобто оперативні обліки, оперативна техніка та службово-розшукові собаки.

Ми цілком згодні з думкою І. П. Козаченка, який ще у 1984 році говорив про «єдину мову юриспруденції та понятійного апарату» та звертав увагу вчених як на негативний фактор, що впливає на весь процес законотворчої та правозастосовної діяльності, використання двох чи більше визначень або взаємозаміну одного терміна іншим [12, с. 9]. При всій їхній можли-

вій зовнішній схожості наявні й принципові розбіжності.

Використовуючи семантичний аналіз, звернемося до співвідношення термінів «метод» та «захід».

В основному законі, що регламентує проведення оперативно-розшукової діяльності, ми не знаходимо терміна «метод», який відноситься би до права оперативних підрозділів здійснювати опитування осіб з будь-якою метою. Водночас у ст. 2 закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» зазначено, що ОРД являє собою систему гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [1]. Можна резюмувати, що законодавець під правом оперативного підрозділу проводити опитування осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу тощо припускає, що ця дія має сприйматися саме як захід. До аналогічного висновку дійшли і М. А. Погорецький з М. М. Руденком, стверджуючи, що в основі розвідувального опитування як оперативного заходу лежить такий метод пізнання, як опитування [13, с. 64]. При цьому слід зазначити, що цей метод пізнання лежить також в основі пояснення (наприклад, п. 4 ст. 208 КПК України) та таких процесуальних дій, як допит свідка, потерпілого, малолітньої або неповнолітньої особи, обвинуваченого, експерта (статті 224–226, 351–353, 356, 490, 491 КПК України).

Проте такі процесуальні дії, зауважують М. А. Погорецький та М. М. Руденко, від того, що для їх здійснення використовується опитування, називаються не методом, а відповідними слідчими діями, що цілком логічно й обгрунтовано як з методологічної точки зору, так і з правової [13, с. 64], з чим ми також погоджуємося.

Тлумачний словник української мови пояснює термін «метод» як спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя. Іншим поясненням є також «прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо)». У цьому ж словнику наявний і термін «захід», який трактується як «сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь» [4]. Більш фундаментальним можна вважати підхід до трактування терміна «метод», викладений у філософських словниках. Наприклад, у філософському енциклопедичному словнику зазначено, що філософська категорія «метод» (від грец. *methodos* – шлях, спосіб дослідження, навчання, викладення) визначається як сукупність прийомів і операцій пізнання та практичної діяльності; як спосіб досягнення певних

результатів у пізнанні і практиці. Застосування того чи іншого методу визначається метою пізнавальної або практичної діяльності, предметом вивчення або дії та умовами, в яких здійснюється діяльність [14, с. 478].

На наш погляд, у теорії і практиці ОРД опитування якраз і належить до методів пізнання, що використовуються для отримання необхідної інформації. Філософські методи «працюють» в ОРД зазвичай не безпосередньо, а доповнюються іншими загальнонауковими методами. Опитування в цьому випадку слід розглядати більш як тактико-психологічний метод вивідання інформації.

Вважаємо, що в ОРД під методами слід розуміти способи отримання нових знань, що становлять інтерес для оперативних підрозділів, досудового слідства і суду під час здійснення ОРЗ, а саме опитування, огляд, спостереження. Жоден метод в ОРД не є самодостатнім, тому що завжди реалізується у сукупності інших загальнонаукових методів або дій. У цьому розумінні методи є інструментом пізнання тієї дійсності, в якій виконавець вирішує конкретні завдання.

Використання сукупності методів в ОРД становить зміст окремого ОРЗ. Шляхи вирішення конкретного завдання ОРД визначають

домінування окремого методу в ОРЗ, його умовну назву та впливають на організацію підготовки і тактику його проведення.

На нашу думку, співвідношення категорій «метод» і «захід» в ОРД можна розглядати таким чином: якщо метод – це сукупність прийомів і способів найбільш раціонального досягнення мети, то захід – це діяльність із застосуванням методу, тобто практична діяльність із реалізації методу. Таким чином, пізнання і пізнавальна сторона присутні як у предметному полі методу «опитування» в теорії ОРД, так і у предметному полі діяльності з реалізації методу – оперативно-розшукового заходу «розвідувальне опитування».

Підсумовуючи викладене, доходимо **висновку**, що *розвідувальне опитування* – це оперативно-розшуковий захід, що здійснюється у вигляді гласного або негласного безпосереднього або опосередкованого спілкування суб'єктів оперативно-розшукової діяльності або інших осіб (за завданням або дорученням уповноважених осіб) з об'єктами оперативно-розшукової діяльності з метою отримання чи перевірки інформації, необхідної для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності.

#### Список використаних джерел

1. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Лаврик Ю. В. Науковий генезис використання підрозділами карного розшуку розвідувального опитування / Ю. В. Лаврик // Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 25–26 верес. 2014 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – С. 80–82.
4. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника: <http://sum.in.ua>.
5. Опрос // Большая советская энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.bse.info-spravka.ru/bse/id\\_56607](http://www.bse.info-spravka.ru/bse/id_56607).
6. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Рус. яз., 1989. – 878 с.
7. Янковий М. О. Розвідувальне опитування як засіб удосконалення досудового слідства / М. О. Янковий // Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності : Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. Спец. вип. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2003. – № 3. – С. 66–73.
8. Євдокимов В. М. Особливості тактики оперативного опитування осіб, підозрюваних у вчиненні вбивства з використанням кримінального вибуху / В. М. Євдокимов // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2005. – № 2, ч. 2. – С. 12–20.
9. Антонов К. В. Особливості застосування психологічних прийомів у розвідувальному опитуванні осіб для здобуття інформації, яка становить оперативний інтерес / К. В. Антонов, С. А. Панкін // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 1998. – Вип. 8 (1). – С. 75–85.
10. Сервецький І. В. Науково-практичний коментар Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (станом на 1 лютого 2002 року) / І. В. Сервецький ; ред. Я. Ю. Кондратьєв. – Київ : Нац. акад. внутр. справ. – 2002. – 312 с.
11. Руденко М. М. Опитування в оперативно-розшуковій діяльності ОВС : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Руденко Михайло Михайлович. – Київ, 2011. – 19 с.
12. Козаченко И. П. Оперативно-розыскная профилактика преступлений. Становление и развитие / И. П. Козаченко // Проблемы совершенствования оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. – Киев : НИ и РИО КВШ МВД Украины, 1984. – 97 с.



13. Руденко М. М. Опитування в оперативно-розшуковій діяльності / М. А. Погорецький, М. М. Руденко // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2008. – № 19. – С. 58–65.

14. Философский энциклопедический словарь / гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М. : Сов. энцикл., 1983. – 840 с.

Надійшла до редколегії 23.10.2015

#### **КУПЕНКО С. А. СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ «РАЗВЕДЫВАТЕЛЬНЫЙ ОПРОС»**

Рассмотрены мнения советских, отечественных и зарубежных учёных относительно содержания понятия «разведывательный опрос». Выделены дискуссионные аспекты, влияющие на существование полемики вокруг дефиниции «разведывательный опрос» и на неоднозначное понимание её содержания среди учёных и практических работников.

**Ключевые слова:** содержание, разведывательный опрос, оперативное подразделение, оперативно-розыскная деятельность.

#### **KUPENKO S. A. THE CONTENT OF THE CONCEPT OF «RECONNAISSANCE SURVEY»**

The points of view of Soviet, domestic and foreign scholars on the content of the concept of «reconnaissance survey» have been considered. Debatable aspects that affect the existence of the controversy around the definition of «reconnaissance survey» and on the ambiguous understanding of its content among scholars and practitioners have been outlined.

Having analyzed various scientific approaches it is found out that the term «survey» in operative and search activities should include a number of mandatory elements that fully reflect its essence, in particular, the legal nature, tasks, subject, object, the character of the received information. However, so far a number of debate issues relating to the content of the concept of «reconnaissance survey» within operative and search activities has not been resolved yet. The fact is that so far there is no consensus among domestic specialists in the field of operative and search activities regarding the expediency of referring reconnaissance survey to the method of operative and search activities or operative and search measure, as well as the use of its single name – «reconnaissance survey» or «operative interviewing».

It has been grounded that the reconnaissance survey should not be considered as the primary mean of receiving initial operative and search information due to the presence of stable and clear definition of operative and search means.

As a result of the conducted research the author has suggested the definition of the content of the concept of «reconnaissance survey», which should be understood as operative and search measure carried out in the form of open or secret direct or indirect communication of the subjects of operative and search activities or other persons (according to the tasks or instructions of authorized persons) with objects of operative and search activities in order to obtain or verify the information necessary to meet the challenges of operative and search activities.

**Keywords:** content, investigative survey, operative unit, operative and search activity.

УДК 343.988(477)

**Т. О. МІРОШНІЧЕНКО,**

*ад'юнкт Харківського національного університету внутрішніх справ*

### **АКТУАЛЬНІСТЬ РОЛІ ВІКТИМОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ У ПРОФІЛАКТИЦІ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ**

Проаналізовано роль жертви злочину за умови її взаємозв'язку зі злочинцем та обставинами (ситуацією), які призвели до скоєння корисливо-насильницького злочину. Приділено увагу зв'язку «жертва – ситуація» як обов'язковому елементу обставин скоєння злочину. Проаналізовано наукові підходи до визначення причин віктимної поведінки жертв у момент скоєння злочину та після нього.

**Ключові слова:** кримінальна віктимологія, кримінологічна віктимологія, корисливо-насильницькі злочини, жертва, потерпілий, жертва – ситуація, віктимна поведінка, віктимність соціальних груп.

Miroshnichenko, T.O. (2015), "The relevance of the role of knowledge in the field of victimology in prevention of lucrative and violent crimes" ["Aktualnist roli viktymolohichnykh znan u profilaktytsi koryslyvo-nasylnytskykh zlochyniv"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 97–102.

**Постановка проблеми.** Загальновідомо, що профілактичний напрямок протидії злочинності має важливе значення та є основним у діяльності органів внутрішніх справ України. Боротьба зі злочинністю насамперед має на меті усунення тих негативних соціальних явищ, які породжують правопорушення, а також умов, що сприяють протиправним діям. Вирішуючи це складне завдання за допомогою системи різноманітних за змістом і формами заходів економічного, соціально-культурного, виховного та правового характеру, необхідно ці заходи поєднувати і доповнювати важелями державних органів та впливом громадськості у роботі щодо профілактики конкретних правопорушень. Крім того, і правоохоронні органи України, в тому числі й органи внутрішніх справ України, у своїй роботі орієнтовані в основному на злочинця та все, що з ним пов'язано. Як наслідок, до цього часу не існує повного обліку потерпілих, зокрема, від корисливо-насильницьких злочинів, що призводить до ситуації, коли їх особистісні якості не вивчаються, а заходи віктимологічної профілактики проводяться тільки в окремих випадках. У цьому контексті В. Д. Малков доречно зауважує, що взагалі фігура жертви нерідко розглядається тільки як джерело інформації про злочинця і злочин, як сторона кримінально-процесуальних відносин [1, с. 180].

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Проблема жертв корисливо-насильницьких злочинів досліджувалась багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями, серед яких: Ю. М. Антонян, В. В. Василевич, К. В. Вишневецький, Б. М. Головкін, О. М. Джужа, А. Ф. Зелінський, В. Є. Квашиє, О. М. Литвинов, В. Д. Малков, В. С. Мінська, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Рибальська, Д. В. Ривман, Г. Л. Труханов, В. А. Туляков, Л. В. Франк, В. Є. Христенко, Г. Й. Шнайдер, О. Ю. Юрченко та ін.

Кримінальна віктимологія змінила напрям, в якому традиційно розглядається особа, котра стала жертвою будь-яких злочинів. Вона підійшла до жертви як до об'єктивно значущого елемента конкретної небезпечної ситуації. Такий підхід, безумовно, виправданий: значна кількість злочинів демонструє нам досить вагомий «внесок» жертви в події, які з нею трапилися; злочин нерідко виглядає як результат дії пари – злочинця і жертви. Спроба розглядати злочинця з позиції жертви як потерпілого в межах віктимології видається досить доречною, оскільки навіть винна особа має можливість стати такою через обставини, що мало залежать від самого злочинця.

Основним завданням кримінальної віктимології є вивчення особи і поведінки жертви, дослідження віктимності, віктимізації та віктимогенних факторів, що дозволяють по-іншому сприймати злочинність, її причини, профілактику злочинів. У результаті віктимологічних досліджень з'являється можливість якісніше та ефективніше проводити слідчі дії, а також установлювати повну картину злочину, об'єктивно оцінювати вину злочинця з урахуванням ролі особистості та поведінки жертви злочину.

Як окремий напрям кримінальної віктимології О. М. Джужа виділяє кримінологічну віктимологію – «вчення про жертву злочину, її кримінологічно-віктимологічні характеристики, ознаки, якості і властивості та систему віктимологічних детермінант і механізмів віктимної поведінки жертви на підставі кримінологічного аналізу особистісних якостей потерпілого, причин та умов їх формування, процесу віктимізації і накопичення віктимогенного потенціалу, а також розроблення заходів віктимологічної профілактики» [2, с. 134]. Такий підхід нам здається досить вдалим, тому що концентрується насамперед на статусі потерпілого (від корисливо-насильницького злочину) не з кримінально-правової та кримінально-процесуальної позиції, а орієнтований на кримінологічний аспект, який пов'язаний з місцем, обставинами та рольовим внеском жертви у складний механізм формування віктимної поведінки, а також віктимологічної профілактики.

Хоча науковцями проведені та проводяться дослідження як у межах кримінальної віктимології, так і на стику наук кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, психології, кримінології, кримінально-виконавчого права, однак результати цих досліджень стають відомі лише вузькій аудиторії. Як самостійному об'єкту вивченню потерпілого від злочинів, у тому числі від корисливо-насильницьких злочинів, у теоретичних розробках правознавців, на наш погляд, приділяється недостатньо належної уваги.

**Метою** цієї статті є проаналізувати роль жертви злочину за умови її взаємозв'язку зі злочинцем та обставинами (ситуацією), які призвели до скоєння корисливо-насильницького злочину, приділивши увагу зв'язку «жертва – ситуація» як обов'язковому елементу обставин скоєння злочину, а також проаналізувати наукові підходи до визначення причин віктимної поведінки жертв у момент скоєння злочину та після нього.

**Виклад основного матеріалу.** Дослідження, які активно проводились як зарубіжними, так і вітчизняними фахівцями в межах віктимологічного напрямку кримінології, не дозволяють без урахування ролі жертви злочину в повному обсязі зрозуміти причини й умови, які сприяли його вчиненню. Злочинець, жертва і ситуація мають настільки тісний зв'язок, що становлять єдину систему, яка, в свою чергу, має існувати тільки за наявності всіх її компонентів [1, с. 179]. Вивчаючи жертву з огляду на аналіз причин злочину, слід зосередити увагу на тому моменті, що вчинення злочину – це динамічний процес, в якому інтенсивною є взаємодія жертви зі злочинцем, причому рольовий внесок жертви в цьому тандемі може бути досить значним.

Досліджуючи зв'язок «жертва – ситуація», доречно акцентувати увагу на особі жертви корисливо-насильницького злочину як на обов'язковому елементі обставин скоєння злочину. Зокрема, Ю. М. Антонян вважає, що дії потерпілого, які можуть бути як протиправними, так і необережними, неодмінно відносять до числа обставин, що сприяють досягненню злочинного результату. Напередодні та під час вчинення злочину відбувається зіткнення двох або більше особистостей, кожна з яких має свої, притаманні тільки їй, психо-соціальні особливості [3, с. 126]. Якщо психологічні особливості злочинця, його погляди, прагнення та інші негативні риси, які мають шкідливий соціальний вплив, є суспільно небезпечними, то й поведінка жертви корисливо-насильницьких злочинів має ознаки віктимності з огляду на соціально-психологічну складову. Поведінка потерпілого неодмінно впливає на процес скоєння злочину, на результат злочину і наслідки, а також і на злочинця, і на саму жертву. Ситуація, обставини, які сприяли або якимось чином вплинули на мотивацію злочинної поведінки злочинця, викликають неабиякий інтерес та, на нашу думку, неодмінно повинні досліджуватись. На жаль, аналізу обставин, в які потрапляє потенційна жертва корисливо-насильницьких злочинів, приділяється недостатньо уваги, через що при розслідуванні даного виду злочинів можуть бути не враховані досить важливі моменти, які б пояснювали мотиви віктимної поведінки жертви. Адже і потенційна жертва, і майбутній злочинець надають оцінку злочинній ситуації, аналізують її кожен залежно від своїх можливостей, як психологічних, так і біофізичних, та, як наслідок, діють з урахуванням результатів оцінювання. Найчастіше необережним, необачним вчинкам жертв

корисливо-насильницьких злочинів передують їх взаємодія з різними елементами обставин, що призводять до криміногенної ситуації, яка, в свою чергу, неодмінно впливає на вектор поведінки майбутнього злочинця, що зумовлює вчинення ним злочину. В момент зіткнення злочинця із потенційною жертвою, як вважає Ю. М. Антонян, вона є елементом ситуації. У багатьох випадках жертва – активний елемент дозлочинної ситуації і в динаміці злочинного діяння [3, с. 127]. Але іноді результат і наслідки корисливо-насильницького злочину вирішує випадок, а інколи й ролі злочинця та жертви можуть змінитися на протилежні.

Доречними нам здаються погляди науковців, які вважають, що потерпілі можуть бути абсолютно не винні у виникненні криміногенної ситуації. Зрозуміло, що поняття «вина» застосовується в цьому випадку в кримінологічному значенні і суттєво відрізняється від аналогічного поняття в кримінальному праві. Про вину жертви корисливо-насильницького злочину (грабежу, розбою, вимагання) можна говорити лише тоді, коли її поведінка сприяє виникненню злочинного наміру і його реалізації. В цьому ж значенні необхідно розуміти і «провокаційну поведінку» з боку жертви, що може мати своє вираження у створенні окремих ситуацій, які потенційно спонукають до конкретних протиправних дій. Своєю необережною поведінкою жертва також може створювати криміногенні ситуації.

Виходячи із проаналізованих матеріалів слідчої та судової практики, під час скоєння грабежів і розбоїв віктимна поведінка потерпілих інколи виражена у формі здійснення необачних вчинків, недбалого ставлення до життя необхідних заходів обережності. Таку поведінку Ю. М. Антонян називає необережною «провокацією» жертви [3, с. 133]. Водночас віктимна поведінка жертви, яка сприяє скоєнню корисливо-насильницьких злочинів, не свідчить про низьку суспільну безпеку та не може виступати обставиною, що пом'якшує її відповідальність, а швидше, навпаки.

Так, важливим вважаємо вивчення жертви з позиції кримінології і в тому випадку, коли особа, яка завдала шкоди, не встановлена, або особа, котра вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності. Жертви корисливо-насильницьких злочинів мають свої особливості серед жертв загальнокримінальних злочинів. Це можна пояснити тим, що із класифікації жертв корисливо-насильницьких злочинів за характером їх поведінки виключена група агресивної жертви [4, с. 54].

Входження нашої країни у світове співтовариство не тільки відкриває додаткові можливості у сфері економічного і соціального розвитку, але й несе в собі нові загрози, в тому числі і кримінальної спрямованості [5, с. 58]. Необхідність вивчення особливостей індивідуальної віктимності і віктимізації жертв корисливо-насильницьких злочинів викликана і завданнями прикладного характеру. Так, для правильного вирішення питання про кваліфікацію злочину, призначення кримінального покарання винній особі мають значення й особливості особистості потерпілого, притаманні йому віктимні властивості, а також важливим чинником є роль жертви в механізмі скоєння злочину. Рівень ефективності наукового прогнозування у сфері профілактики злочинності значно збільшиться, якщо взяти до уваги широкий спектр соціально детермінуючих факторів віктимологічного характеру. Актуальність їх обліку ще більше зросте в умовах масштабного трансформування суспільних процесів глобального характеру з огляду на останні два десятиліття.

Проведення віктимологічних досліджень сприяє виявленню жертв корисливо-насильницьких злочинів, чим розширює можливості фахівців в отриманні об'єктивної картини не тільки віктимізації населення, а й стану латентної злочинності. Віктимологічні дослідження корисливо-насильницьких злочинів дозволяють більш детально і точно описати механізм злочинного діяння, виявити фактори та умови, що сприяють даному процесу, а також характерні особливості особистості жертви і заходи, які їй необхідно вжити для профілактики скоєння злочину в майбутньому. Разом з тим, на наш погляд, необхідною для застосування результатів віктимологічних досліджень вбачається впевненість практичних працівників правоохоронних органів України у потребах та можливості реалізації віктимологічних знань у конкретних умовах сьогодення. Реалізація результатів віктимологічних досліджень та віктимологічних ідей має на меті надання важливої інформації для удосконалення профілактичних заходів щодо корисливо-насильницьких злочинів (грабежу, розбою, вимагання). Також ці заходи важливі в соціальному контролі та методах правового виховання суспільства на всіх рівнях – загальному, груповому та індивідуальному [2, с. 135].

Актуальною нам видається тенденція до активізації досліджень соціологічної складової віктимологічних знань, комплексного вивчення факторів віктимності і віктимізації не тільки особистості, а й соціальних груп [5, с. 59].

У сучасних умовах для кримінологічних досліджень досить важливими ми вважаємо соціальні характеристики особи, детермінуючі особливості її поведінки, а також взаємодію зі злочинцем. Бачення злочину як складного процесу взаємодії різних суб'єктів потребує неодмінного аналізу жертви як фактора злочинності. Сфокусована увага сучасних кримінологів на питаннях профілактики злочинності безпосередньо змушує їх досліджувати жертви корисливо-насильницьких злочинів у тому числі. При цьому за необхідне вважається дослідження жертви не тільки на рівні індивідуальної профілактики, але й постає питання проблематики віктимності та віктимізації соціальних груп [5, с. 59]. Для кримінологічного дослідження нами жертв корисливо-насильницьких злочинів суттєве значення мають такі основні соціально-демографічні характеристики, як стать, вік, соціальний стан, освіта тощо. З цього приводу О. М. Литвинов доречно акцентує, що «увага надається позиції особистості, її відносинам і поведінці в умовах соціального середовища» [6, с. 7]. Отже, для визначення ролі та місця віктимологічних знань у структурі кримінології має значення кожен фактор соціально-демографічної характеристики жертви корисливо-насильницьких злочинів (грабежу, розбою, вимагання): стать, вік, соціальний стан, сімейний стан, освіта тощо.

До речі, наслідки від злочину, які заподіяні не тільки жертві, а також її близьким, родичам, дуже часто залишаються поза увагою. Жертва корисливо-насильницьких злочинів нерідко опиняється в соціальній ізоляції, що призводить до негативних наслідків у психологічному стані потерпілої особи. Одразу після скоєння грабежу, розбою, вимагання у разі звернення до правоохоронних органів жертва стає практично єдиним джерелом отримання інформації про злочинця, якщо його особа не встановлена, про злочин, скоєний щодо неї. Працівники правоохоронних органів у більшості випадків не приділяють уваги стану гострих психічних і соціальних переживань потерпілого, що утворився та потребує розуміння й турботи [7, с. 361].

Внаслідок байдужості суспільства до спричиненої злочином шкоди і до страждань жертви вона може опинитися в ситуації, коли повторна віктимізація неминуча. На нашу думку, незалежно від відіграної нею ролі в механізмі скоєння злочину існує нагальна потреба в наданні допомоги жертві від протиправних дій щодо неї.

На сьогодні в українському законодавстві, попри десятилітні обговорення, залишаються цілком не вирішеними питання нормативного

закріплення захищеності потерпілих. У сучасних кримінологічних дослідженнях акцентується увага на профілактичній і соціальній значущості забезпечення права жертв злочинів на особисту безпеку і захист з боку закону, а також, у деяких випадках, на відшкодування збитків, заподіяних злочинцем [8, с. 107].

**Висновки.** На нашу думку, проведення віктимологічних досліджень сприяє, по-перше, виявленню потенційних жертв корисливо-насильницьких злочинів, чим розширює можливості фахівців в отриманні об'єктивної картини не тільки віктимізації населення, а й стану ла-

тентної злочинності. По-друге, віктимологічні дослідження корисливо-насильницьких злочинів дозволяють більш детально і точно описати механізм злочинного діяння, виявити фактори й умови, що сприяють цьому процесу, а також характерні особливості особистості жертви і заходи, які їй необхідно вжити для профілактики скоєння злочину в майбутньому. По-третє, на наш погляд, реалізація результатів віктимологічних досліджень та віктимологічних ідей має на меті надання важливої інформації для вдосконалення профілактичних заходів корисливо-насильницьких злочинів.

#### Список використаних джерел

1. Криминология : учебник / под ред. проф. В. Д. Малкова. – М. : Юстицинформ, 2004. – 528 с.
2. Джужа О. М. Віктимологія на захисті прав і законних інтересів жертви злочину / О. М. Джужа // Право України. – 2002. – № 2. – С. 133–138.
3. Антонян Ю. М. Криминология : избр. лекции / Ю. М. Антонян. – М. : Логос, 2004. – 448 с.
4. Ривман Д. В. Криминальная виктимология / Д. В. Ривман – СПб. : Питер, 2002. – 304 с.
5. Вишневецкий К. В. Криминальная виктимология: социальный аспект / К. В. Вишневецкий // Юрист. – 2006. – № 5. – С. 58–61.
6. Литвинов О. М. Віктимізація: фактори, аналіз, заходи протидії : навч. посіб. / О. М. Литвинов. – Харків : Вид-во Харків. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. – 72 с.
7. Шнайдер Г. Й. Криминология : / Г. Й. Шнайдер ; пер. с нем. ; под общ. ред. и с предисл. Л. О. Иванова. – М. : Прогресс-Универс, 1994. – 504 с.
8. Юрченко О. Ю. Аналіз державної політики щодо захисту прав жертв від насильницьких злочинів / О. Ю. Юрченко // Науковий вісник гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2014. – № 12, т. 2. – С. 107–109.

Надійшла до редколегії 17.11.2015

#### МИРОШНИЧЕНКО Т. А. АКТУАЛЬНОСТЬ РОЛИ ВИКТИМОЛОГИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ В ПРОФИЛАКТИКЕ КОРЫСТНО-НАСИЛЬСТВЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Проанализирована роль жертвы преступления при условии её взаимосвязи с преступником и обстоятельствами (ситуацией), которые привели к совершению корыстно-насильственного преступления. Уделено внимание связи «жертва – ситуация» как обязательному элементу обстоятельств совершения преступления. Проанализированы научные подходы к определению причин виктимного поведения жертв в момент совершения преступления и после него.

**Ключевые слова:** криминальная виктимология, криминологическая виктимология, корыстно-насильственные преступления, жертва, потерпевший, жертва – ситуация, виктимное поведение, виктимность социальных групп.

#### MIROSHNICHENKO T. O. THE RELEVANCE OF THE ROLE OF KNOWLEDGE IN THE FIELD OF VICTIMOLOGY IN PREVENTION OF LUCRATIVE AND VIOLENT CRIMES

The criminal victimology has changed the direction, where traditionally the person is considered, who was the victim of any crimes. It is considered as objectively significant element of specific hazardous situation. This approach is certainly justified: a large number of crimes demonstrates quite superior «contribution» of a victim to the events that have occurred, where a crime is often a result of a pair action – an offender and a victim. Lucrative and violent crimes, in most cases, are the result of the unity of three interrelated elements: a criminal, circumstances (situation) of the crime commission and a victim (complainant) of a crime. For a complete, comprehensive and impartial investigation of a crime there is a need not only to study the offender's personality, but it is very important, and often the backbone a thorough study of a victim of a crime and the circumstances, the situation, in terms of which the crime was committed.

As a result of victimological research, there is a possibility to conduct investigation better and more efficiently, as well as to establish a full picture of a crime, objectively assess the guilt of a perpetrator considering the role of personality and behavior of a victim of a crime.

The need to study features of individual victimity and victimization of victims of lucrative and violent crimes is caused by the tasks of applied nature. The level of efficiency of scientific forecasting in

the area of crime prevention will increase significantly, if we take into consideration the wide range of socially determining factors of victimological nature. The relevance of recording victims of lucrative and violent crimes will grow even more in terms of large-scale transformation of social processes of global nature in view of the past two decades.

Further conduction of victimological studies will assist to define victims of lucrative and violent crimes that enhance the possibilities for experts in getting an objective picture of not only victimization of people, but also the state of latent crime.

**Keywords:** *criminal victimology, criminological victimology, lucrative and violent crimes, victim, complainant, victim – situation, victim behavior, victimity of social groups.*

УДК [351.74:343.326](474.5)

**В. В. ЧУМАК,**

*кандидат юридичних наук,*

*провідний науковий співробітник відділу організації наукової роботи*

*Харківського національного університету внутрішніх справ*

## **ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛУ ЛИТОВСЬКОЇ ПОЛІЦІЇ З АНТИТЕРОРИСТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ «ARAS»: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ**

Досліджено правове регулювання діяльності підрозділу Литовської поліції з антитерористичних операцій «ARAS». Встановлено, що цей підрозділ є ключовим суб'єктом литовської національної поліцейської системи у боротьбі з тероризмом, проаналізовано його функції та завдання. Обґрунтовано доцільність використання досвіду діяльності підрозділу Литовської поліції з антитерористичних операцій «ARAS» в Україні.

*Ключові слова:* *підрозділ, поліція, діяльність, тероризм, досвід, Литва, Україна.*

Chumak, V.V. (2015), "Organizational and legal issues of the activities of Lithuanian Police Anti-Terrorist Operations Unit «ARAS»: experience and perspectives of using in Ukraine" ["Orhanizatsiino-pravovi pytannia diialnosti pidrozdilu Lytovskoi politsii z antyterorystychnykh operatsii «ARAS»: dosvid ta perspektyvy vykorystannia v Ukraini"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 102–106.

**Постановка проблеми.** Одним із чинників забезпечення існування будь-якої розвиненої держави сучасного світу є національна безпека [1, с. 214]. Не дивлячись на те, що тероризм – явище не нове і де-факто існує десятки століть, сучасна масштабність і руйнівна сила, яку несе саме міжнародний тероризм, виводять його на якісно новий рівень існування і дають підстави оцінювати як глобальну загрозу [2]. За останні роки тероризм і акти терористичного характеру не лише перетворилися на глобальну проблему, а й набули значення тотальної загрози для існування сучасної європейської та світової цивілізації. Прикладом цьому слугують трагічні події, які відбулися 13 листопада 2015 року в Парижі.

Сьогодні на європейському просторі не залишилося держав і народів, які б не відчули на собі, що означає терористична загроза і які її наслідки для кожного громадянина. Не є виключенням у цьому сенсі і Україна як держава та її громадяни як окрема етнічна група світового суспільства [3, с. 170].

Зрозуміло, що боротьба з тероризмом нерозривно пов'язана з діяльністю правоохорон-

них органів, важливе місце серед яких займає поліція. У свою чергу, поліція в Україні як абсолютна нова форма, формація служіння суспільству перебуває лише на початковому етапі свого формування. Так, 2 липня 2015 року Верховною Радою України було ухвалено закон України «Про Національну поліцію» [4], який набув чинності лише 7 листопада того ж року.

Зазначене свідчить про необхідність перманентного звернення до досвіду організаційно-правових аспектів діяльності поліції країн Європи з метою його використання в Україні, у тому числі у сфері протидії тероризму. Стосовно вибору країн Європейського Союзу, які можуть слугувати прикладом для становлення поліцейської діяльності в Україні, маємо зазначити, що це країни Балтії (Естонія, Латвія, Литва), які, як і Україна, мають спільне радянське та пострадянське минуле. При цьому країни Балтії знаходяться далеко попереду України у реформуванні всіх сфер суспільного життя, зокрема поліцейських органів. Вони побудували громадянське суспільство і державне управління за зразком найрозвиненіших країн Європи.

Ще одним аргументом на користь запозичення й використання позитивного досвіду європейських країн є прагнення нашої держави стати повноправним членом європейського співтовариства. Чималу користь цей досвід може принести Україні при розбудові власних правоохоронних органів, насамперед поліції [5, с. 334].

Отже, для України, в контексті європейської інтеграції, дослідження питань співпраці держав – членів Європейського Союзу в галузі правоохоронної діяльності та ситуації щодо попередження тероризму є необхідним і актуальним.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Загальні питання діяльності правоохоронних органів зарубіжних країн розглядали у своїх працях такі вчені, як В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, В. М. Бевзенко, Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, І. С. Гриценко, С. М. Гусаров, Є. В. Додін, Р. А. Калужний, Т. О. Коломощ, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, Р. С. Мельник, О. М. Музичук, В. Я. Настюк, О. С. Проневич, М. Г. Шульга та ін. Однак дослідження саме особливостей діяльності антитерористичних поліцейських підрозділів у зарубіжних країнах, попри наукову актуальність питання, комплексно не проводилось, а відсутність відповідної монографічної літератури на цю тематику свідчить про недостатню увагу до неї вчених-правознавців. Немає також спеціальних досліджень, присвячених досвіду діяльності підрозділу Литовської поліції з антитерористичних операцій «ARAS», крім епізодичних, чим і зумовлена актуальність теми дослідження.

**Метою** статті є з'ясування організаційно-правових аспектів діяльності підрозділу Литовської поліції з антитерористичних операцій «ARAS» як ключового суб'єкта литовської національної поліцейської системи у боротьбі з тероризмом.

**Виклад основного матеріалу.** Після терористичних актів, що відбулись 11 вересня 2001 року у США, Радою Європейського Союзу було скликано всіх держав – членів Європейського Союзу на зустріч, щоб поліпшити співпрацю у боротьбі з тероризмом між країнами і здійсненні узгоджених заходів з метою забезпечення високого рівня безпеки.

Після саміту Європейського Союзу спеціалізованих підрозділів поліції, який відбувся 15 жовтня 2001 року, було вирішено створити захищений зв'язок та інформаційну мережу, що дозволить антитерористичним підрозділам держав – членів Європейського Союзу ефективно спілкуватися і забезпечувати взаємну допомогу. 31 жовтня 2001 року голови поліцейських антитерористичних підрозділів держав – членів

Європейського Союзу ратифікували рішення директорів. Проект отримав назву ATLAS [6].

ATLAS – це міжнародна організація, яка складається зі спеціалізованих поліцейських одиниць держав – членів Європейського Союзу, її метою є співпраця і надання взаємної підтримки та допомоги у боротьбі з тероризмом, підвищення навичок, знань і досвіду з протидії тероризму серед правоохоронних органів держав – членів Європейського Союзу.

У зв'язку з цим було створено п'ять проектних груп, які склалися зі спеціалізованих поліцейських одиниць чотирьох держав – членів Європейського Союзу та спеціалізувались у певних областях:

- Австрійська ЕКО COBRA щодо набігів у будівлях;
- Британський CO19 щодо набігів у метро;
- Французька GIGN щодо набігів на літаки;
- Французька RAID щодо рейдів поїздів та автобусів;

- Німецький GSG 9 щодо морських дій [7].

Учасниками мережі ATLAS є: ARAS (Литва); ACVILA (Румунія); AKS (Данія); BOA (Польща); DELTA (Норвегія); DSI (Нідерланди); DSU (Бельгія); ЕАО (Кіпр); ЕКАМ (Греція); ЕКО COBRA (Австрія); ERU (Ірландія); GIGN (Франція); GIS (Італія); GEO (Іспанія); GOE (Португалія); GSG 9 (Німеччина); KARHU (Фінляндія); KOMMANDO K (Естонія); LYNX (Словаччина); NI (Швеція); NOCS (Італія); OMEGA (Латвія); RAID (Франція); RED PANTHER (Словенія); CO19 (Велика Британія); SEK BWL (Німеччина); SAG (Мальта); SIAS (Румунія); SUCT (Болгарія); TESZ (Угорщина); UEI (Іспанія); URNA (Чеська Республіка); USP (Люксембург) [6; 7] (рис. 1).

У грудні 2004 року підрозділ Литовської поліції з антитерористичних операцій «ARAS» був прийнятий до міжнародної організації ATLAS, де став представляти Литву як члена Європейського Союзу.

Після вступу до складу Європейського Союзу в силу свого геополітичного розташування Литва автоматично стала його східною межею. Більшість маршрутів зі сходу на захід і з півночі на південь на шляху до Європи проходять саме через територію Литви. Країна має 4 аеропорти і 1 морський порт, який створює фактор ризику, враховуючи загрозу міжнародного тероризму. Збільшення потоку нелегальних емігрантів з країн Азії, контрабанда наркотичних речовин та інших товарів були відчутними для Литви. Натомість після вступу до Європейського Союзу цей потік лише виріс. Увага різних кримінальних структур або навіть терористичних організацій

до країн Балтії постійно зростає. Як наслідок, 4 квітня 1991 року був створений підрозділ Литовської поліції з антитерористичних операцій

«ARAS» для вирішення специфічних завдань у боротьбі з організованими кримінальними і терористичними структурами.



Рис. 1. Учасники мережі ATLAS

Підрозділ Литовської поліції з антитерористичних операцій «ARAS» – це незалежний спеціалізований підрозділ поліції, який включає в себе командування, відділ інформації, аналізу і переговорів, відділ пошуку та ліквідації вибухових речовин, спеціальний загін, три роти, одна з яких розташована у портовому місті Клайпеда. У підрозділах також є спеціалізовані групи розвідки, снайперів, альпіністів, бойових плавців, професійних переговорників [6]. Діяльність «ARAS» регулюється Конституцією Литовської Республіки, міжнародними договорами, законодавством Європейського союзу, Статутом внутрішньої служби, законом про поліцію та іншими нормативно-правовими актами Литовської Республіки.

Основними завданнями підрозділу Литовської поліції з антитерористичних операцій «ARAS» є:

– організація, управління та здійснення спеціальних антитерористичних операцій всередині країни;

– звільнення заручників та затримання небезпечних озброєних злочинців в екстремальних умовах;

– знешкодження вибухових пристроїв і вибухових речовин, які використовуються у терористичних або злочинних цілях;

– за необхідності – допомога правоохоронним структурам Литви у затриманні особливо небезпечних озброєних злочинців;

– виконання контрснайперського прикриття особливо важливих персон під час офіційних візитів.

При цьому підрозділ «ARAS» не тільки несе відповідальність за ліквідацію терористичних актів, а й бере активну участь у їх запобіганні.



Підрозділ Литовської поліції з антитерористичних операцій «ARAS» у межах покладених на нього завдань виконує такі функції:

- у межах своєї компетенції організовує та реалізує цільові спеціальні плани операцій;

- веде переговори щодо звільнення заручників, затримання озброєних та небезпечних злочинців;

- у межах своєї компетенції бере участь в оперативних діях із затримання осіб, підозрюваних у вчиненні або підготовці злочину, у здійсненні правопорушення;

- нейтралізує знайдені саморобні вибухові пристрої та вибухові речовини, які використовуються військовими у терористичних або злочинних цілях;

- у межах своєї компетенції збирає та аналізує інформацію про терористичні загрози, співпрацює з іншими компетентними органами у цій галузі;

- у межах своєї компетенції готує плани та програми реалізації антитерористичних заходів, інформує громадськість про профілактику тероризму;

- бере участь у робочих групах та комітетах з боротьби з тероризмом;

- співпрацює з литовськими і зарубіжними правоохоронними органами та установами, надає методичну допомогу правоохоронним органам й установам у попередженні тероризму.

Під час виконання своїх завдань та в межах своєї компетенції «ARAS» має право:

- брати участь у секретних операціях, що проводяться спільно з іншими органами поліції та правоохоронних органів;

- збирати дані та інформацію;

- вимагати від фізичних та юридичних осіб, осіб без громадянства та іноземних громадян виконання законів Литовської Республіки, постанов Уряду та інших нормативно-правових актів [6].

Підрозділ «ARAS» фінансується з державного бюджету, забезпечується сучасним озброєнням та обладнанням для успішного виконання завдань.

На сьогодні до особового складу підрозділу входять висококваліфіковані співробітники, які пройшли фізичну і психологічну підготовку та мають навички для роботи в екстремальних умовах. Професіоналізм співробітників підрозділу перевіряється декілька разів на рік у реальних операціях, у зв'язку з чим якість діяльності підрозділу з антитерористичних операцій оцінена не лише у Литві. Великий досвід співробітники підрозділу отримують, коли беруть участь у різних курсах спеціального реагування підрозділу на критичні ситу-

ації, які організовують США та інші провідні країни світу [6].

**Висновки.** Зарубіжний досвід показує, що основною формою боротьби з тероризмом у сучасних умовах є проведення спецоперацій, тому більшість країн Європи пішли шляхом формування особливих підрозділів і спецслужб, оснащених сучасною технікою, зброєю і транспортом. Діяльність таких підрозділів є складовою чіткої державної системи, за якої вони отримують всебічну підтримку (правову, інформаційну, морально-психологічну тощо) від інших інститутів структури.

Згідно зі ст. 13 закону України «Про Національну поліцію» до складу поліції входить, зокрема, поліція особливого призначення. За заявами керівництва МВС України уособленням поліції особливого призначення має стати «Корпус оперативно-раптової дії» (КОРД), який залишить численні спеціальні підрозділи міліції (Сокіл, Грифон, Титан, ексБеркут). КОРД буде являти собою єдину систему спецназу з філософією нового поліцейського підрозділу та новим високим рівнем професіонального стандарту [8]. Однак наразі нормативно не визначено ані статусу, ані сфери повноважень КОРДу, у зв'язку з чим не можна зробити однозначних висновків стосовно його діяльності у боротьбі з тероризмом.

У свою чергу, з урахуванням зарубіжного досвіду слід переглянути повноваження зазначених підрозділів і створити на їх базі єдиний структурний підрозділ, який буде займатися антитерористичними операціями в Україні та входити до складу Національної поліції України.

На нашу думку, у зв'язку з офіційною заявою керівництва МВС України про те, що КОРД буде якісно новим поліцейським підрозділом, увібравши у себе досвід кращих вітчизняних і світових спецназів із найсучаснішим тактичним і технічним оснащенням [8], боротьбою з тероризмом на території України повинен займатися саме цей підрозділ, що необхідно передбачити у його завданнях, або ще інший підрозділ.

На підставі викладеного можна сказати, що в умовах складної обстановки та проведення в Україні антитерористичної операції позитивний досвід діяльності підрозділу Литовської поліції з антитерористичних операцій «ARAS» заслуговує на подальше вивчення та впровадження в діяльність МВС України й Національної поліції України з метою вдосконалення діяльності та подальшого розвитку системи органів внутрішніх справ України.

Перспективними напрямками подальших досліджень вважаємо дослідження досвіду діяльності антитерористичних поліцейських підрозділів у інших країнах Європи.

### Список використаних джерел

1. Примак А. Ф. Міжнародне співробітництво як досвід забезпечення національної безпеки держави / Примак Алла Федорівна // Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали пост. діюч. наук.-практ. семінару, 17 жовт. 2014 р. / СБУ ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Ін-т підготовки юрид. кадрів для СБУ. – Харків : Право, 2014. – Вип. 6. – С. 213–217.
2. Целуйко М. Є. Суспільно-політичні передумови існування тероризму в Європі [Електронний ресурс] / Целуйко М. Є. – [Б.м. : б.в., 2010. – 6 с.]. – Режим доступу: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/2401/2/Целуйко%20М.Є.pdf>.
3. Новікова Л. В. Антитерористична компетенція інституціонального механізму Європейського Союзу / Новікова Л. В. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». – 2015. – № 1151, вип. 19. – С. 170–173.
4. Про Національну поліцію : закон України від 2 лип. 2015 р. № 58-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.
5. Юнін О. С. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання діяльності правоохоронних (поліцейських) підрозділів і можливості його застосування в Україні : монографія / О. С. Юнін. – Харків : НікаНова, 2015. – 456 с.
6. Lietuvos policijos antiteroristinių operacijų rinktinė «Aras» : сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.policija.lt/tvs/v/?sky=31&acc\\_id=126&lan\\_id=lt](http://www.policija.lt/tvs/v/?sky=31&acc_id=126&lan_id=lt).
7. Сеть АТЛАСА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.knowledgr.com/18221589/СетьАТЛАСА>.
8. Аваков А. Б. Новый полицейский спецназ КОРД. Старт! [Електронний ресурс] / А. Б. Аваков. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/arsen.avakov.1/posts/918767858213321>.

*Надійшла до редколегії 10.12.2015*

#### **ЧУМАК В. В. ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯ ЛИТОВСКОЙ ПОЛИЦИИ ПО АНТИТЕРОРИСТИЧЕСКИМ ОПЕРАЦИЯМ «ARAS»: ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ**

Исследовано правовое регулирование деятельности подразделения Литовской полиции по антитеррористическим операциям «ARAS». Установлено, что это подразделение является ключевым субъектом литовской национальной полицейской системы по борьбе с терроризмом, проанализированы его функции и задачи. Обоснована целесообразность использования опыта деятельности подразделения Литовской полиции по антитеррористическим операциям «ARAS» в Украине.

*Ключевые слова:* подразделение, полиция, деятельность, терроризм, опыт, Литва, Украина.

#### **CHUMAK V. V. ORGANIZATIONAL AND LEGAL ISSUES OF THE ACTIVITIES OF LITHUANIAN POLICE ANTI-TERRORIST OPERATIONS UNIT «ARAS»: EXPERIENCE AND PERSPECTIVES OF USING IN UKRAINE**

Legal regulation of the activities of Lithuanian Police Anti-Terrorist Operations Unit «ARAS» has been studied. It has been found out that this unit is a key subject of Lithuanian national police system in the fight against terrorism.

It has been outlined that ATLAS is international organization that consists of specialized police units of the member-states of the European Union, its objective is cooperation and mutual support and assistance in combating terrorism and improving skills, knowledge and experience of combating terrorism among law enforcement agencies – member-states of the European Union.

It has been established that Lithuanian Police Anti-Terrorist Operations Unit «ARAS» is an independent specialized police unit, which includes command staff, department of information, analysis and negotiations, department of search and elimination of explosives, special unit, three squadrons, one of which is located in the port city of Klaipeda. Functions and tasks of Lithuanian Police Anti-Terrorist Operations Unit «ARAS» have been analyzed.

It has been emphasized that in conditions of a complex situation and holding anti-terrorist operation in Ukraine positive experience of Lithuanian Police Anti-Terrorist Operations Unit «ARAS» should be the object of further study and implementation in the activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police of Ukraine to improve the activities and further development of the system of Internal Affairs Agencies of Ukraine. The expediency of using the experience of Lithuanian Police Anti-Terrorist Operations Unit «ARAS» in Ukraine has been grounded.

*Keywords:* division, police, activity, terrorism, experience, Lithuania, Ukraine.

## КАДРОВА РОБОТА В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ, ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

**О. В. ХУДЯКОВА,***аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ*

### ВИМОГИ ДО КАНДИДАТІВ НА СЛУЖБУ В ПОЛІЦІЇ

Проаналізовано норми закону України «Про Національну поліцію» щодо встановлення вимог до кандидатів на службу в Національній поліції України. На підставі наукового дослідження запропоновано внести відповідні зміни до національного законодавства. Наприклад, обгрунтовано доцільність прийняття комплексного наказу щодо Національної поліції України, в якому на підставі науково виваженого підходу необхідно передбачити нормативи з фізичної підготовки для кандидатів на посади в різні підрозділи поліції.

**Ключові слова:** кандидат на службу, поліція, правоохоронні органи, фізична підготовка, поліграф, граничний вік.

Khudiakova, O.V. (2015), "Requirements for the applicants for police service" ["Vymohy do kandydativ na sluzhbu v politsii"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 107–111.

Становленню Національної поліції України сьогодні приділяється значна увага керівництва держави. Так, Президент України П. О. Порошенко заявив, що особливих успіхів влада домоглася у сфері реформи правоохоронних органів. За його словами, півроку тому поліцейським довіряли лише 7 відсотків українців, тоді як зараз таких уже 70 відсотків. «Це тому, що поліцейські більше не корумповані», – підкреслив Президент України» [1]. Нова поліція – це лише перший крок у реформуванні правоохоронних органів України, як заявив Прем'єр-міністр України. «Той досвід, який уже зараз є в роботі нової української поліції, вказує на те, що реально працює. Громадяни зрозуміли – так, як було, вже не буде. Треба виконувати закон, треба не порушувати правила дорожнього руху, треба поважати поліцейського, і поліцейський поважає, захищає і служить такому громадянину України», – заявив А. П. Яценюк [2].

**Постановка проблеми.** Особливе місце у процесі реформування поліції посідає її кадрове забезпечення. Зазначене питання на порядок денний виносить необхідність наукових підходів до розробки та застосування відповідних заходів.

**Стан дослідження.** Слід відмітити, що проблемами кадрового забезпечення правоохоронних органів у різні часи опікувалися такі фахівці: В. Б. Авер'янов, С. С. Алексєєв, Г. В. Атаманчук, Д. М. Бахрах, Ю. П. Битяк, В. С. Венедіктов, В. Я. Гоц, М. І. Іншин, Ю. М. Козлов, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. П. Коренєв, К. Ю. Мельник, С. С. Студенікін, Ю. С. Шем-

шученко та ін. Незважаючи на великий обсяг проведеної в цьому напрямі роботи, сьогодні ще залишаються проблеми у правовому регулюванні прийняття на службу в поліції, зокрема у сфері закріплення вимог до кандидатів на відповідну службу. Тому метою статті є визначення шляхів удосконалення національного законодавства, яке регламентує вимоги до кандидатів на службу в поліції.

**Виклад основного матеріалу.** Національне законодавство сьогодні чітко встановлює вимоги до кандидатів на службу в поліції. Так, ст. 49 закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. [3 навіть має назву «Вимоги до кандидатів на службу в поліції». Відповідно до цієї статті на службу в поліції можуть бути прийняті громадяни України віком від 18 років, які мають повну загальну середню освіту, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, які володіють українською мовою (ч. 1). Вимоги щодо рівня фізичної підготовки для поліцейських та кандидатів, які вступають на службу в поліції, затверджує Міністерство внутрішніх справ України (ч. 2). Незалежно від професійних та особистих якостей, рівня фізичної підготовки та стану здоров'я на службу в поліції не можуть бути прийняті особи у випадках, визначених ч. 2 ст. 61 цього Закону, а також особи, які: 1) відмовляються від взяття на себе зобов'язань дотримуватися обмежень та/або від складання Присяги поліцейського, визначених законом; 2) особи, які звільнені або

мали бути звільнені з посад на підставі закону України «Про очищення влади» (ч. 3).

Проведемо більш детальний аналіз зазначених норм. Так, національний законодавець передусім установлює вимогу щодо належності до громадянства України. Це означає, що іноземці або особи без громадянства не можуть стати поліцейськими, поки їх не приймуть у громадянство України. Прикладом цього є прийняття в громадянство України Г. Грігалашвілі, який раніше очолював патрульну поліцію Грузії, указом Президента України, підписаним 15 листопада 2015 р. [4]. Сьогодні Г. Грігалашвілі очолює Департамент внутрішньої безпеки Національної поліції України.

Практика зарубіжних країн також свідчить переважно про аналогічний підхід. Так, у США до більшості поліцейських департаментів приймаються на службу тільки громадяни США; до кандидата в спеціальні агенти Федерального бюро розслідувань (ФБР) ставиться вимога володіння громадянством США або Північних Маріанських островів [5, с. 109, 111]. Вимогу щодо наявності громадянства у кандидатів на посади в поліції ставить законодавство Італії, Іспанії та Португалії [6, с. 151].

Наступною вимогою до кандидатів на службу в Національній поліції України є досягнення ними 18-річного віку. Таким чином, установлюється лише нижня вікова межа прийняття на службу. Слід одразу вказати на те, що ця межа є вищою, ніж передбачена ст. 188 Кодексу законів про працю України для прийняття на роботу найманих працівників. Крім того, слід зазначити, що ст. 76 закону України «Про Національну поліцію» встановлює граничний вік перебування на службі в поліції. Так, поліцейські, які мають спеціальні звання молодшого складу поліції, перебувають на службі до досягнення ними 55-річного віку. Особи, які мають спеціальні звання середнього і вищого складу поліції, залежно від присвоєних їм спеціальних звань перебувають на службі до досягнення ними такого віку: до підполковників поліції включно – 55 років; полковники, генерали поліції – 60 років. Поліцейські, які досягли граничного віку перебування на службі в поліції, мають бути звільнені зі служби. З огляду на вищезазначене можна стверджувати, що граничний вік перебування на службі в поліції слід вважати верхньою межею вікового критерію для прийняття на службу.

Ще однією умовою для кандидатів на службу в Національній поліції України є наявність повної загальної середньої освіти. Закон України «Про загальну середню освіту» від 13 травня 1999 р. № 651-XIV визначає загальну середню

освіту як цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності. Громадянам України незалежно від раси, кольору шкіри, особливостей інтелектуального, соціального і фізичного розвитку особистості, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак забезпечується доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти у державних і комунальних навчальних закладах. Також громадяни України мають право на здобуття повної загальної середньої освіти у приватних навчальних закладах.

Національний законодавець установив певні терміни навчання для здобуття повної загальної середньої освіти: 1) у загальноосвітніх навчальних закладах (ЗНЗ) I–III ступенів – 11 років; у ЗНЗ I ступеня – 4 роки; у ЗНЗ II ступеня – 5 років; у ЗНЗ III ступеня – 2 роки (термін навчання у ЗНЗ для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, встановлюється Кабінетом Міністрів України); 2) у професійно-технічних та вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації термін здобуття повної загальної середньої освіти встановлюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти.

Національний законодавець установив, що для прийняття на службу в Національній поліції України не важливими є раса, колір шкіри, політичні, релігійні та інші переконання, стать, етнічне та соціальне походження, майновий стан, місце проживання кандидата на службу. Більш того, забороняється встановлювати переваги чи обмеження під час прийняття на службу з огляду на зазначені ознаки. Таким чином, до спеціального законодавства вводиться загальна антидискримінаційна вимога, яка, до речі, передбачена Конституцією України.

Вимога про необхідність володіння українською мовою кандидатами на службу в Національній поліції України обумовлюється тим, що відповідно до ст. 10 Конституції України державною мовою в Україні є українська мова, а поліцейський як представник держави (перебуває на службі в органі державної влади) повинен володіти державною мовою.

Слід звернути увагу на те, що сьогодні склалася дивна ситуація у сфері нормативного

закріплення вимог до фізичної підготовки кандидатів на службу в Національній поліції України. Так, у 2015 р. в патрульну поліцію приймали на підставі Методичних рекомендацій щодо умов та порядку виконання вправ і нормативів з фізичної підготовки кандидатами на службу до підрозділів патрульної поліції, затверджених Першим заступником Міністра внутрішніх справ України 30 січня 2015 р. Сьогодні зазначені Методичні рекомендації застосовують і при прийнятті на службу в інші підрозділи Національної поліції України. Однак, виходячи з того, що завдання та функції різних підрозділів поліції відповідним чином відрізняються, вважаємо, що це, у свою чергу, накладає відповідну специфіку і на фізичну підготовку поліцейських. Отже, існує необхідність прийняття комплексного наказу щодо Національної поліції України, в якому на підставі науково виваженого підходу передбачити нормативи з фізичної підготовки для кандидатів на посади в різні підрозділи поліції.

Частина 3 ст. 49 закону України «Про Національну поліцію», закріплюючи, що в поліцію не може бути прийнято осіб, які відмовляються від взяття на себе зобов'язань дотримуватися обмежень та/або від складання Присяги поліцейського, визначених законом, та осіб, які звільнені або мали бути звільнені з посад на підставі закону України «Про очищення влади», передбачає і відсылку до ч. 2 ст. 61 цього Закону. Відповідно до ч. 2 ст. 61 закону України «Про Національну поліцію» не може бути поліцейським: 1) особа, визнана недієздатною або обмежено дієздатною особою; 2) особа, засуджена за умисне вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину, в тому числі судимість якої погашена чи знята у визначеному законом порядку; 3) особа, яка має непогашену або незняту судимість за вчинення злочину, крім реабілітованої; 4) особа, щодо якої було припинено кримінальне провадження з нереабілітуючих підстав; 5) особа, до якої були застосовані заходи адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією; 6) особа, яка відмовляється від процедури спеціальної перевірки під час прийняття на службу в поліцію або від процедури оформлення допуску до державної таємниці, якщо для виконання нею службових обов'язків потрібен такий допуск; 7) особа, яка має захворювання, що перешкоджає проходженню служби в поліції; 8) особа, яка втратила громадянство України та/або має громадянство (підданство) іноземної держави, або особа без громадянства; 9) особа, яка надала завідомо неправдиву інформацію під час прийняття на службу в поліцію.

З огляду на те, що ч. 4 ст. 61 закону України «Про Національну поліцію» передбачає, що поліцейський не може бути членом політичної партії, а також виходячи з викладених вище міркувань щодо граничного віку перебування на службі у поліції, пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 61 закону України «Про Національну поліцію» п. 10 «особа, яка є членом політичної партії» та п. 11 «особа, чий вік перевищує максимальний граничний вік для служби в поліції».

Також у рамках зазначеної статті доцільно звернути увагу на ст. 50 закону України «Про Національну поліцію», яка передбачає проведення різноманітних перевірок під час прийняття на службу в поліцію. Так, відповідно до ч. 1 ст. 50 Закону громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліцію, з метою визначення стану їхнього здоров'я зобов'язані пройти медичні обстеження, а також перевірку рівня фізичної підготовки, психофізіологічне обстеження, обстеження на предмет виявлення алкогольної, наркотичної та токсичної залежності в порядку, визначеному Міністерством внутрішніх справ України. Відповідно до ч. 2 ст. 50 Закону громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліцію, за їхньою згодою проходять тестування на поліграфі. Частина 3 ст. 50 закону України «Про Національну поліцію» передбачає, що відповідно до порядку, встановленого законом, щодо осіб, які претендують на службу в поліцію, проводиться спеціальна перевірка, порядок проведення якої визначається законом та іншими нормативно-правовими актами.

Більш детально зупинимось на правовому забезпеченні проведення тестування на поліграфі, оскільки ця процедура є новою для практики прийняття до правоохоронних органів. Сьогодні відповідному тестуванню значна увага приділяється і керівництвом держави. Так, під час свого виступу у Верховній Раді України 2 грудня 2014 р. Президент України П. О. Порошенко зробив заяву, що люди, які матимуть доступ до державної таємниці, а так само до матеріальних коштів, будуть проходити поліграф (детектор брехні). «Через детектор брехні пройшли й усі волонтери, які приймалися на роботу в департаментах Міністерства оборони. Можу відзначити, що 25 % волонтерів не пройшли детектор брехні», – сказав П. О. Порошенко. «Це має бути абсолютною нормою й при інших призначеннях», – підкреслив Президент України [7].

Поліграф (polygraph, від грец. πολυ – багато і γράφω – писати, синонім: детектор брехні, лай-детектор) є різновидом психофізіологічної апаратури і являє собою комплексну багатоканальну апаратну методику реєстрації змін

психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною схемою певних психологічних стимулів. Аналіз інформації, отриманої від людини у процесі опитування за допомогою поліграфа, як стверджується, дає змогу одержувати необхідну орієнтувальну інформацію та виявляти ту, яку людина приховує [8].

Слід звернути увагу на те, що у США та окремих країнах Європейського Союзу під час прийняття на службу в поліції використовують дослідження на поліграфі. У цих країнах перевірка на поліграфі являє собою відповідну стадію вивчення минулого. Поліграф націлений тут на з'ясування інформації, яку не можна одержати іншими способами вивчення минулого кандидата. Наприклад, з'ясування недавніх подій або інформації, якою володіє тільки заявник. Поліграф дозволяє роботодавцю одержати інформацію про поведінку і характер заявника. Він використовується для перевірки відповідей та інформації в заяві, перевірки кримінального минулого, визначення проблем, що виникали на попередньому місці роботи, перевірки моральних якостей [9, с. 63–64].

В юридичній літературі неодноразово висловлювалася позиція про необхідність застосування поліграфа під час прийняття на службу до правоохоронних органів, відповідні дослідження з цього питання сьогодні продовжуються. Так, наприклад, К. Ю. Мельник вказує на необхідність під час конкурсу до органів внутрішніх справ застосовувати поліграф, який дозволить одержати правдиву інформацію про поведінку й характер претендента, виявити проблеми, що виникали у нього на попередньому місці роботи, перевірити інформацію, яка міститься в наданих претендентом документах [10, с. 212].

З огляду на рівень корупції у правоохоронних органах та необхідність комплектування Національної поліції України сумлінними та моральними фахівцями пропонуємо зробити процедуру тестування на поліграфі обов'язковою під час прийняття на службу в поліції.

Слід також відмітити, що у країнах, де застосовується поліграф при прийнятті на службу в поліції, він застосовується як елемент спеціальної перевірки. З огляду на це доцільним є поширення норм національного законодавства стосовно спеціальної перевірки і на тестування на поліграфі. Так, ч. 3 ст. 50 закону України

«Про Національну поліцію» передбачає, що відповідно до порядку, встановленого законом, щодо осіб, які претендують на службу в поліції, проводиться спеціальна перевірка, порядок проведення якої визначається законом та іншими нормативно-правовими актами. Стаття 54 закону України «Про Національну поліцію» серед документів, які особа, котра бажає взяти участь у конкурсі на посаду поліцейського, подає до поліцейської комісії, передбачає письмову заяву про участь у конкурсі, в якій також зазначається про надання особою згоди на проведення спеціальної перевірки відповідно до закону України «Про запобігання корупції» і на обробку персональних даних відповідно до закону України «Про захист персональних даних». Стаття 61 закону України «Про Національну поліцію» встановлює, що не може бути поліцейським особа, яка відмовляється від процедури спеціальної перевірки під час прийняття на службу в поліції.

Отже, існує доцільність викласти ч. 2 ст. 50 закону України «Про Національну поліцію» таким чином: «Громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліції, проходять тестування на поліграфі, порядок проведення якого визначається законом». Пункт 1 ч. 1 ст. 54 закону України «Про Національну поліцію» необхідно викласти у такій редакції: «письмову заяву про участь у конкурсі, в якій також зазначається про надання особою згоди на тестування на поліграфі та згоди на проведення спеціальної перевірки відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» і на обробку персональних даних відповідно до Закону України «Про захист персональних даних». Пункт 6 ч. 2 ст. 61 закону України «Про Національну поліцію» доцільно викласти таким чином: «особа, яка відмовляється від процедури спеціальної перевірки чи тестування на поліграфі під час прийняття на службу в поліції або не пройшла перевірку чи тестування, а також особа, яка відмовляється від процедури оформлення допуску до державної таємниці, якщо для виконання нею службових обов'язків потрібен такий допуск».

**Висновок.** Подальше удосконалення національного законодавства, яке регламентує вимоги до кандидатів на службу в поліції, сприятиме вирішенню питань належного кадрового забезпечення поліції, яка сьогодні перебуває в стадії реформування.

#### Список використаних джерел

1. Воськало М. Порошенко заявил, что в новой полиции с коррупцией покончено [Електронний ресурс] / Микола Воськало // Публичные люди : [сайт]. – 04.12.2015. – Режим доступу: <http://pl.com.ua/poroshenko-zayavil-chto-v-novoj-politsii-s-korruptsiej-pokoncheno/>. – Назва з екрана.

2. Яценюк: Нова поліція – це лише початок реформування правоохоронних органів [Електронний ресурс] // zik : [сайт] / Захід. інформац. корпорація. – 23.08.2015. – Режим доступу: [http://zik.ua/news/2015/08/23/yatsenyuk\\_nova\\_politsiya\\_tse\\_lyshe\\_pochatok\\_reformuvannya\\_pravoohoronnyh\\_organiv\\_618566](http://zik.ua/news/2015/08/23/yatsenyuk_nova_politsiya_tse_lyshe_pochatok_reformuvannya_pravoohoronnyh_organiv_618566). – Назва з екрана.
3. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.
4. Президент підписав Указ про прийняття до громадянства України Георгіє Грігалашвілі [Електронний ресурс] // Президент України Петро Порошенко : офіц. інтернет-представництво. – 15.11.2015. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-ukaz-pro-prijnyattya-do-gromadyanstva-ukr-36292>. – Назва з екрана.
5. Свон Р. Д. Эффективность правоохранительной деятельности и ее кадровое обеспечение в США и России : науч. изд. / Р. Д. Свон. ; под общ. ред. В. П. Сальникова. – СПб. : Алетейя, 2000. – 288 с.
6. Быков А. В. Основы кадровой политики в полиции и жандармерии отдельных западноевропейских стран / А. В. Быков // Вестник Московского университета МВД России. – 2008. – № 1. – С. 150–152.
7. Президент Украины П. Порошенко: «Люди, имеющие доступ к материальным ценностям и гостайне, пройдут проверку на детекторе лжи» [Електронний ресурс] // Теория и практика судебно-психологической экспертизы в современном судопроизводстве : [сайт] / Назаров О. А. – Режим доступу: <http://expert-nazarov.com/all-news/576-poroshenko-lyudi-imeyushchie-dostup-k-materialnym-tsennoyamy-i-gostajne-projdu-t-proverku-na-detektore-lzhi>. – Назва з екрана.
8. Поліграф [Електронний ресурс] // Вікіпедія : вільна енцикл. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Поліграф>.
9. Чарльз М. Т. Профессиональная подготовка сотрудников полиции (милиции) США и России : науч. изд. / М. Т. Чарльз ; под общ. ред. В. П. Сальникова. – СПб. : Алетейя, 2000. – 224 с.
10. Мельник К. Ю. Реформування національного законодавства у сфері проходження служби в органах внутрішніх справ – нагальна вимога сьогодення / К. Ю. Мельник // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2015. – Вип. 3 (70). – С. 206–213.

*Надійшла до редколегії 18.12.2015*

#### **ХУДЯКОВА Е. В. ТРЕБОВАНИЯ К КАНДИДАТАМ НА СЛУЖБУ В ПОЛИЦИИ**

Проанализированы нормы закона Украины «О Национальной полиции», устанавливающие требования к кандидатам на службу в Национальной полиции Украины. На основании научного исследования предложено внести соответствующие изменения в национальное законодательство. Так, обоснована целесообразность принятия комплексного приказа по Национальной полиции Украины, в котором на основании научно взвешенного подхода необходимо предусмотреть нормативы по физической подготовке для кандидатов на должности в разные подразделения полиции.

**Ключевые слова:** кандидат на службу, полиция, правоохранительные органы, физическая подготовка, полиграф, предельный возраст.

#### **KHUDIAKOVA O. V. REQUIREMENTS FOR THE APPLICANTS FOR POLICE SERVICE**

The norms of the Law of Ukraine «On the National Police» for establishing requirements for the applicants for service in the National Police of Ukraine have been analyzed. Based on the scientific research the appropriate amendments to the national legislation have been offered. Thus, the author has grounded the expediency of adopting a comprehensive regulation within the National Police of Ukraine, which on the basis of scientific balanced approach will contain the standards in physical training for the applicants for various units of the National Police of Ukraine. The author has grounded that considering the level of corruption in law enforcement agencies and the need to select conscientious and moral specialists for the National Police it is advisable to make the testing polygraph procedure mandatory while recruiting applicants for the police service

The author has also suggested to supplement the list of persons, who can not be police officers enshrined in p. 2 of the Art. 61 of the Law of Ukraine «On the National Police» with the following categories: a person, who is a member of a political party; a person, whose age exceeds the maximum age limit for the police service. The following wording has been offered for the c. 6 of the p. 2 of the Art. 61 of the Law of Ukraine «On the National Police»: «a person refusing the procedure of special checking or polygraph testing while applying for the police service or did not pass inspection or testing, as well as a person refusing the procedure for issuing admission to state secrets, if such an admission is required for performing official duties».

**Keywords:** applicant for the service, police, law enforcement agencies, physical training, polygraph, limit age.

## ЕКОНОМІКА, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК [347.122.001.11:347.23](477)

**С. С. БАНДУРКА,***слухач магістратури юридичного факультету**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

### ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Визначено поняття права власності підприємства. Проаналізовано підходи до розуміння захисту права власності, проведено його розмежування з правом на захист. Розмежовано також поняття захисту та охорони. Досліджено специфіку поняття цивільно-правового захисту права власності підприємства.

**Ключові слова:** право власності, підприємство, захист права власності, цивільно-правовий захист, майно підприємства.

Bandurka, S.S. (2015), "The concept of civil and legal protection of ownership" ["Poniattia tsyvilno-pravovoho zakhystu prava vlasnosti pidpriemstva"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 112–114.

**Постановка проблеми.** Однією з гарантій прав і свобод учасників цивільних відносин є правовий захист, що є основою побудови правової держави. Правового захисту потребують ті учасники цивільних відносин, чії права та інтереси порушені. Більш за все потребують захисту саме права щодо власності, якими наділені ті чи інші особи. Цивільним законодавством передбачено, що суб'єктом права власності поряд з іншими визнається і підприємство як юридична особа. Враховуючи, що підприємницька діяльність є важливою складовою розвитку економіки нашої країни, питання захисту власності підприємства, яке її здійснює, набуває актуальності та потребує змістовного вивчення.

**Стан дослідження.** Дослідженню теми статті присвячені праці таких науковців, як С. М. Братусь, В. В. Бутнев, В. В. Вітрянський, В. П. Грібанов, І. О. Дзера, Є. А. Крашенінников, Г. П. Тимченко, Ж. Л. Чорна, А. С. Шевченко та інших.

**Завданнями** цієї статті є: визначити поняття права власності підприємства; проаналізувати підходи до розуміння захисту права власності; дослідити специфіку поняття цивільно-правового захисту права власності підприємства.

**Виклад основного матеріалу.** Конституція України проголошує, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом [1, ч. 4 ст. 13]. Таким чином, ви-

ступаючи гарантом реалізації законних прав, держава тим самим забезпечує одночасно і виконання громадянами обов'язків, покладених на них державою, а також власними договірними та іншими зобов'язаннями. Оскільки економічною основою кожного суспільства є власність у різних її формах, то одним із найголовніших об'єктів державного захисту виступає саме право власності. А враховуючи те, що неабияке сприяння розвитку економіки здійснюється саме підприємницькою діяльністю, особливої уваги потребує питання захисту саме права власності підприємства.

Під правом власності підприємства слід розуміти право підприємства (як суб'єкта права власності) на майно, яке підприємство здійснює відповідно до закону через уповноважених осіб шляхом володіння, користування, розпорядження та управління.

Для розкриття змісту захисту права власності підприємства важливим є розкриття змісту поняття «цивільно-правовий захист». Однак необхідно сказати, що поряд із цим поняттям розглядають також «право на захист». У теорії права існують різні підходи до з'ясування змісту цього поняття. Так, одні вчені вважають, що право на захист є самостійним суб'єктивним цивільним правом, інші – що право на захист є складовою цивільного права [2, с. 9]. Традиційно конструкція суб'єктивного права розглядається як єдність трьох можливостей: певної поведінки володаря права, вимоги здійснення певних дій з боку інших осіб, звернення



в разі необхідності до примусової сили держави. Саме третю можливість суб'єктивного права і називають правом на захист. Право на захист є елементом правового статусу, який становлять права, свободи та обов'язки, що фіксують стандарти поведінки особи, розкривають основні принципи її взаємодії з державою. Право на захист має конституційну природу та існує в рамках відносин держави й особи [3, с. 7].

Необхідно погодитися з останньою точкою зору, оскільки за своїм змістом право на захист, як і суб'єктивне право в цілому, включає в себе низку можливостей правоохоронного характеру, здатних гарантувати суб'єктивне право на всіх етапах його реалізації.

Що ж до поняття цивільно-правового захисту, то це питання є досить дискусійним у науці цивільного права. Так, деякі науковці вважають, що правовий захист – це система юридичних норм, які спрямовані на запобігання правопорушенню та ліквідацію його наслідків. Інші додержуються думки, що правовий захист – це державно-примусова діяльність, спрямована на поновлення порушеного права, забезпечення виконання юридичного обов'язку. Крім того, з цього питання вказується також, що правовий захист – це завжди акт, що вже відбувся. У деяких випадках для реалізації заходу державного примусу достатньо винесення судового рішення. Оскільки в рішеннях про визнання права чи розірвання договору відповідача не примушують до певної активної поведінки, акт правосуддя і правовий захист збігаються у часі.

З огляду на ці доводи необхідно виділити основні ознаки цивільно-правового захисту, а саме: система правових засобів, спрямованих на забезпечення та здійснення відповідних цивільних прав; система юридичних норм, спрямованих на попередження правопорушень та усунення їх наслідків; діяльність суду чи інших юрисдикційних органів із попередження та відновлення порушеного права.

Таким чином, у загальному значенні під поняттям «цивільно-правовий захист» слід розуміти застосування таких юридичних засобів (способів), які забезпечують, як правило, усунення перешкод у здійсненні будь-якого права, що належить фізичній чи юридичній особі.

В науковій літературі часто порівнюють поняття «правовий захист» і «правова охорона». В літературі поки що не здійснено чіткого їх розмежування, відсутні єдині принципи їх використання і в правових нормах. Водночас спостерігається тенденція до визнання правової охорони ширшим поняттям порівняно з

правовим захистом. Правова охорона цивільних прав у широкому значенні означає як весь комплекс засобів (правових, економічних, організаційно-управлінських тощо), спрямованих на забезпечення реалізації проголошених чи закріплених правовими нормами (правовстановлювального, регулятивного чи заборонного характеру) суб'єктивних прав, у тому числі права власності, в їх нормальному (позитивному) розвитку, так і засобів реагування на випадок порушення цих прав, передбачених правовими нормами (захисного характеру) і спрямованих на відновлення порушених прав та інтересів суб'єктів цивільних правовідносин. Саме засоби реагування на випадок порушення права і є засобами його захисту [4, с. 7].

Враховуючи те, що у рамках цієї статті розглядається цивільно-правовий захист саме права власності підприємства, необхідно звернути увагу на розмежування захисту права власності, захисту права на власність і захисту прав та інтересів власника, яким у даному випадку виступає підприємство. В першому випадку захисту підлягає реально існуюче у власника суб'єктивне право власності на конкретне майно, у другому – право на одержання майна у власність (наприклад, об'єктів приватизації, частки у спільному майні, відчуженої з порушенням права привілеєвої купівлі, тощо), у третьому – права та інтереси власника у разі знищення, втрати, пошкодження його майна.

Зрозуміло, що під майном підприємства слід розуміти виробничі і невиробничі фонди, а також інші цінності, вартість яких відображається в самостійному балансі підприємства, що встановлено статтею 66 Господарського кодексу України [5].

Проте статтею 191 Цивільного кодексу України встановлено, що підприємство виступає також єдиним майновим комплексом, що використовується для здійснення підприємницької діяльності та до складу якого входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги боргу, а також право на торговельну марку та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом [6].

У такому разі цивільно-правовий захист права власності здійснюється як щодо самого підприємства як об'єкта власності, так і щодо майна, яким «володіє» підприємство. У даній статті автор розглядає останній варіант, а саме цивільно-правовий захист права власності підприємства, що є похідним від цивільно-правового захисту в загальному розумінні.

Враховуючи специфіку об'єкта захисту, специфічним є і визначення цивільно-правового захисту права власності підприємства, яке полягає насамперед у застосуванні таких юридичних засобів (способів), які забезпечують усунення перешкод у здійсненні права власності та відновлення майнового становища підприємства за рахунок майнових благ порушника чи іншої зобов'язаної особи, в тому числі шляхом витребування власником (повернення)

належного йому майна з чужого незаконного володіння.

**Висновок.** Питання цивільно-правового захисту підприємства охоплює чимало окремих положень, що потребують подальшого розгляду та вивчення, проте в рамках цієї статті автор ставив собі за мету дослідити саме поняття цивільно-правового захисту права власності підприємства, що є основою подальших досліджень, які стосуються даної тематики.

#### Список використаних джерел

1. Конституція України : прийн. на 5-й сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – Київ : Преса України, 1997. – 80 с.
2. Чорна Ж. Л. Цивільно-правовий захист майнових прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Чорна Жанна Леонтіївна. – Львів, 2005. – 20 с.
3. Тимченко Г. П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Тимченко Геннадій Петрович. – Харків, 2002. – 17 с.
4. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Дзера Ірина Олександрівна. – Київ, 2001. – 18 с.
5. Господарський кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
6. Цивільний кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

Надійшла до редколегії 18.12.2015

#### БАНДУРКА С. С. ПОНЯТИЕ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Определено понятие права собственности предприятия. Проанализированы подходы к пониманию защиты права собственности, проведено разграничение с правом на защиту. Разграничены также понятия защиты и охраны. Исследована специфика понятия гражданско-правовой защиты права собственности предприятия.

**Ключевые слова:** право собственности, предприятие, защита права собственности, гражданско-правовая защита, имущество предприятия.

#### BANDURKA S. S. THE CONCEPT OF CIVIL AND LEGAL PROTECTION OF OWNERSHIP

Ownership of the enterprise is defined as the right of the company (as a subject of property right) on the property, which the enterprise realizes under the law through authorized persons by possession, use, disposal and management.

The approaches to the understanding of ownership protection have been analyzed; the differentiation from the right on protection has been realized. The concepts of security and protection have also been differentiated.

The specific of the concept of civil and legal protection of enterprise's ownership has been studied. The author has outlined the main features of civil and legal protection, namely: the system of legal means aimed at ensuring and realizing appropriate civil rights; the system of legal norms aimed at preventing violations and elimination of their consequences; work of the court or other jurisdiction agencies preventing and restoring violated right.

Under the civil and legal protection of the enterprise's ownership the author understands, first of all, the use of such legal means (ways) that ensure the elimination of obstacles in realizing the ownership and restoration of property status of the enterprise because of property benefits of the offender or other obligated person, including by the way of demanding (return) property belonging to the owner from illegal possession.

**Keywords:** ownership, enterprise, ownership protection, civil and legal protection, enterprise's property.

УДК 347.132.6

**А. С. БАХАЄВА,**

здобувач кафедри охорони інтелектуальної власності, цивільно-правових дисциплін  
факультету № 4 (підготовки фахівців для підрозділів боротьби  
з кіберзлочинністю та торгівлею людьми)  
Харківського національного університету внутрішніх справ

## ЮРИДИЧНА ПРИРОДА НЕДІЙСНОГО ПРАВОЧИНУ

Відображено дискусійність дослідження питання щодо визначення юридичної природи недійсних правочинів та їх місця в системі юридичних фактів. Проаналізовано кілька основних підходів до визначення правової природи недійсних правочинів. Зроблено висновок, що правочин, вчинений із порушенням загальних вимог його чинності, як юридичний факт належить до неправомірних дій, а отже, – до правопорушень. Проте, незважаючи на недійсність правочину з точки зору об'єктивного права, за певних умов такі правочини можуть визнаватися судом дійсними, оскільки не порушують конкретних суб'єктивних прав інших осіб, не завдають шкоди, не містять ознаки протиправності тощо. Тобто визнається дійсним не правочин – юридичний факт (що виник спочатку), а правочин-правовідношення, який згодом призвів до певних юридичних наслідків.

**Ключові слова:** правочин, недійсний правочин, правова природа, юридичний факт.

Bakhaieva, A.S. (2015), "The legal nature of the invalid transaction" ["Юридична природа недійсного правочину"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 115–120.

**Постановка проблеми.** Оновлення цивільного законодавства з прийняттям 16 січня 2003 р. Цивільного кодексу (далі – ЦК) України суттєво усунуло низку прогалин, що стосувалися проблем визнання правочинів недійсними, та поставило нові питання щодо теоретичного осмислення концептуальних положень недійсності правочинів, подальшого удосконалення нормативно-правового регулювання у цій сфері відносин. На перший погляд, лаконічна нормативно-правова урегульованість цього інституту приховує безліч проблем як теоретичного, так і практичного спрямування. Одним із дискусійних у науці цивільного права було і залишається питання визначення юридичної природи недійсних правочинів та їх місця в системі юридичних фактів. Слід відмітити, що недосконалість низки положень цивільного законодавства, розпорошеність нормативно-правових актів, що регулюють суміжні цивільні правовідносини, лише сприяють збільшенню кількості цивільних справ про визнання правочинів недійсними. Разом із тим існує тенденція до недобросовісного використання таких способів захисту цивільних прав, як визнання правочину недійсним та відновлення становища, яке існувало до порушення (двостороння реституція). Як справедливо відмітив В. В. Вітрянський, здебільшого такі способи захисту використовуються недобросовісними боржниками для ухилення від відповідальності у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням договору [1, с. 803]. З огляду на окреслений стан речей існує пласт

теоретико-практичних аспектів, що залишилися недостатньо дослідженим і дискусійним.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Науковий інтерес до вивчення недійсних правочинів простежувався ще з часів дореволюційного періоду. Перші наукові розробки з цього питання були викладені у монографії Н. Растверяєва «Недействительность юридических сделок по русскому праву», яка вийшла у світ у 1901 році [2]. Значний внесок у дослідження недійсних правочинів внесла Н. В. Рабінович («Недействительность сделок и её последствия» [3]). У подальшому проблемами недійсних правочинів переймалися В. П. Шахматов («Составы противоправных сделок и обусловленные ими последствия» [4]), Ф. С. Хейфец («Недействительность сделок по советскому гражданскому праву» [5]) та К. Л. Разумов («Пороки воли как основание недействительности сделок: сравнительно-правовой анализ и международная унификация») [6], наукові положення яких уже ґрунтувалися на Цивільному кодексі Української РСР 1963 р.

Науковий потенціал до дослідження проблем недійсних правочинів не зменшується й до сьогодні. В Україні серед останніх дисертаційних досліджень із цієї тематики можна виділити кандидатські дисертації Н. С. Хатнюк «Заперечні угоди та їх правові наслідки» (2003 р.), В. О. Кучера «Нікчемні правочини» (2004 р.), В. І. Жекова «Правочини, які порушують публічний порядок за цивільним законодавством України» (2006 р.), О. В. Перової «Недійсність

правочину, який порушує публічний порядок» (2010 р.). Чималою є й кількість наукових публікацій із відповідної проблематики у збірках статей та в юридичних наукових періодичних виданнях.

Проте, незважаючи на широкий інтерес науковців до проблем недійсних правочинів, сьогодні ще виникає немало теоретичних та практичних питань навколо блоку правочинів, укладених із порушенням вимог законодавства, зокрема й тих, що стосуються вимог єдності волі та волевиявлення учасників правочину, і досі не існує єдиної позиції щодо юридичної природи недійсних правочинів та їх місця в системі юридичних фактів.

На підставі результатів наукових здобутків та доктринальних положень, здійснених у сфері недійсних правочинів, **метою** цієї статті є визначення юридичної природи недійсних правочинів та їх місця в системі юридичних фактів.

**Виклад основного матеріалу.** Незважаючи на значний обсяг досліджень, що нагромадився навколо блоку недійсних правочинів, у цивільно-стичній доктрині немає єдиної думки щодо правової природи недійсних правочинів. Факт настання після вчинення правочину наслідків його недійсності поставив перед ученими запитання: чим саме є недійсний правочин? Чи є він взагалі правочином, чи це особливий вид правопорушення, чи, можливо, окремий юридичний факт?

Аналіз досліджуваної літератури з цього питання дозволив виділити кілька основних підходів до визначення правової природи недійсних правочинів.

У науці радянського цивільного права жваві суперечки викликало питання про те, чи є недійсний правочин юридичним фактом взагалі і правочином зокрема. При цьому основним аргументом противників визнання недійсних правочинів юридичним фактом, а отже, і правочином, було те, що юридичний факт – це факт реальної дійсності, з яким закон пов'язує настання певних юридичних наслідків. Оскільки недійсний правочин юридичних наслідків не викликає, то і вважати його юридичним фактом немає ніяких підстав. Один із прихильників такого підходу С. Ф. Кечек'ян зазначав, що термін «недійсний правочин», який активно вживається і в законі, і на практиці, не спричиняє правових наслідків, а отже, не може бути віднесений до числа юридичних дій [7, с. 177].

Із більш сучасних авторів заперечує значення юридичного факту відносно недійсного правочину Д. О. Тузов. Він зазначає, що недійсність – це заперечення юридичної значущості,

правового смислу, а недійсний правочин – це відсутність юридичного факту, дія, байдужа для права [8, с. 6].

Однак такий погляд на природу недійсних правочинів не знайшов підтримки серед представників цивілістичної думки. Як зауважив О. В. Гутніков, позиція тих, хто не вважає недійсний правочин юридичним фактом взагалі або правочином зокрема, основана на двох принципово помилкових тезах: 1) недійсність стосується тільки правочину-факту, а не правочину-правовідношення; 2) правочин як юридичний факт завжди тягне за собою саме ті юридичні наслідки, на які була спрямована воля його сторін [9, с. 33].

До числа активних прихильників підходу «недійсний правочин – це правопорушення» можна зарахувати Ф. С. Хейфеца, який до правопорушень відніс не тільки вчинені недійсні правочини, а й ті правочини, що об'єктивно не відповідають вимогам закону. На думку вченого, особливість цивільного права і цивільно-правової відповідальності, що припускає відповідальність без вини, дозволяє всі недійсні правочини вважати правопорушеннями, незалежно від того, чи вчинені вони з вини або без вини їх учасників. Для визначення природи недійсних правочинів автор запроваджує термін «неделіктне правопорушення», яке характеризується об'єктивною протиправністю, при цьому він не наводить його поняття та не розкриває його змісту [10, с. 45–46].

Досить близькими до розуміння недійсного правочину як правопорушення є міркування В. Б. Ісакова, який відносив недійсні правочини до так званих дефектних юридичних фактів. Він уважав, що дефектність юридичного факту має в своїй основі дефектність соціально-юридичної ситуації. Дефектною слід вважати таку ситуацію, в якій відсутні деякі необхідні ознаки [11, с. 118].

Більш переконливий при віднесенні недійсних правочинів до цивільних правопорушень М. І. Брагінський. На його думку, якщо недійсний правочин вважати правочином, то з родового поняття «правочин» необхідно буде виключити один із його головних елементів – правомірність [1, с. 190].

У свою чергу, І. В. Матвеев, безпосередньо досліджуючи правову природу недійсних правочинів, пропонує розглядати їх як специфічний різновид порушень, що вчиняються у сфері цивільних правовідносин. На його думку, правочин і недійсний правочин мають різну правову природу, оскільки перший досягає або може досягти необхідного юридичного результату,

а другий цей результат не створює (нікчемний недійсний правочин), або він анулюється судом (оспорюваний недійсний правочин). Таким чином, недійсний правочин – це дія, вчинена у вигляді правочину, щодо якої законом і (або) судом встановлено порушення хоча б однієї з умов дійсності правочину, не здатна породити ті цивільно-правові наслідки, настання яких бажали його суб'єкти [12, с. 18–19]. Досліджуючи юридичні наслідки недійсних правочинів, науковець пов'язує їх виникнення у сторони-порушника саме з покладенням на неї цивільно-правової відповідальності. При цьому не випадково робиться застереження, що недійсні правочини є цивільними правопорушеннями тільки **у більшості випадків** (виділено автором) [12, с. 45]. Тим він визнає, що в деяких випадках недійсні правочини ззагалі не є цивільними правопорушеннями.

Подібні міркування були висловлені В. І. Жековим. Досліджуючи правочини, які порушують публічний порядок, він погоджується з тим, що дійсний і недійсний правочини є різними групами юридичних фактів, які мають різну правову природу і не створюють єдиного родового поняття. На його думку, недійсні правочини – це узагальнююча категорія для групи різних за своєю природою неправомірних дій [13, с. 79, 81]. При цьому автор серед недійсних правочинів виділяє такі, для застосування наслідків яких важливий не тільки об'єктивний критерій (протиправність дій), а й суб'єктивний критерій (вина). Не випадково, зазначає він, як наслідки недійсності названих правочинів саме для винної сторони в законодавстві можуть бути передбачені несприятливі наслідки: стягнення всього отриманого за недійсним правочином у дохід держави, а в окремих випадках – відшкодування завданих потерпілій стороні збитків. Зазначені наслідки недійсного правочину є санкцією за вчинене правопорушення і мірою відповідальності. Правочини, визнані недійсними за одним лише об'єктивним критерієм, спричиняють для сторін наслідок у формі двосторонньої реституції – відновлення стану, що існував до порушення права. Однак названі наслідки настають не як результат правочину, на який сторони розраховували при його вчиненні, а є примусовим заходом. Підсумовуючи, В. І. Жеков робить висновок, що за своєю юридичною природою недійсний правочин – це цивільне правопорушення або проступок. Характер застосовуваних наслідків недійсності правочину визначається ступенем вини особи, яка вчинила правочин [13, с. 92–93].

Дещо подібні погляди поділяють й інші науковці, наприклад, Т. Ш. Кулматов [14, с. 69] та О. В. Гутніков. При цьому О. В. Гутніков справедливо зауважує, що при визначенні поняття недійсності правочину важливо розмежувати поняття правочину як юридичного факту та правочину як правовідношення. Він зазначає, що недійсністю є заперечення правом юридичних наслідків правочину (волевиявлення), які за нормальних умов мали б настати. Звідси випливає, що коли говорять про «недійсність правочину», має йтися про недійсність (заперечення) правочину-правовідношення, тобто недійсність (заперечення) тих прав і обов'язків, які мали настати внаслідок вчинення правочину, але через певні підстави не настали. Таким чином, за висловлюванням автора, йдеться не про заперечення правочину – юридичного факту (як вважають деякі), а про заперечення правочину-правовідношення [9, с. 28].

Отже, підходячи до питання про визначення місця недійсних правочинів серед неправомірних дій, багато хто з прихильників зазначеного підходу нашоухується на очевидні труднощі класифікації: встановивши, що неправомірну дію можна віднести до правопорушень (деліктів), вони намагаються відшукати серед неправомірних дій «підходящу» категорію, до якої можна було б віднести недійсні правочини. Після того, як такої категорії знайти не вдається, розпочинаються спроби виділити недійсні правочини в самостійну категорію неправомірних дій.

Третій підхід характеризується тим, що недійсні правочини є самостійними видами правочинів і відрізняються між собою такими ознаками, як правомірність або неправомірність (Д. М. Генкін, І. Б. Новицький, В. П. Шахматов, Н. В. Рабинович, К. Л. Разумов та ін.). Автори цього підходу виходять із того, що правомірність або неправомірність дії не є необхідною ознакою правочину, а має значення тільки для її наслідків [15, с. 50; 4, с. 164; 6, с. 29].

Так, на думку Д. М. Генкіна, недійсний правочин за багатьма ознаками дійсно наближається до деліктів (правопорушень), проте має суттєві відмінності від останніх. Зокрема, основною ознакою, що відрізняє правочин від делікту, за його міркуванням, є спрямованість дії на встановлення, зміну і припинення цивільного правовідношення, у той час як при правопорушенні порушник не бажає настання тих чи інших наслідків [15, с. 50].

Критикуючи прихильників діаметрально протилежного підходу, І. С. Самощенко висловився категорично проти необхідності створення

окремої категорії «неделіктних правопорушень», зазначаючи, що вона не відповідає основам теорії про правопорушення, оскільки недійсні правочини, розглянуті через призму теорії правопорушення, виявляються розділеними на дві групи: частина з них дійсно відповідає ознакам правопорушення, але решта правопорушеннями вважатися не може. На його думку, правочини, заборонені цивільним правом, – це дії неправомірні, а за визначених умов – правопорушення. Отже, заборонений, тобто недійсний правочин, є правочином, що тягне за собою особливі наслідки для його учасників [16, с. 180–181].

Відстоюючи цю позицію, Н. В. Рабинович уважала, що саме неправомірність недійсного правочину зумовлює анулювання правочину і визначає ті наслідки, які зумовлюють визнання його недійсним. Однак, на її думку, із цього не випливає, що він перестає бути правочином, а стає деліктом, як і не перестає бути актом незаконний адміністративний акт чи не перестає бути договором договір, що не виконується. Намагаючись відстояти свою позицію, авторка спробувала основні ознаки правочину застосувати до недійсного правочину [3, с. 11–12]. Проте уже згодом М. І. Брагінський досить переконливо продемонстрував недосконалість такої спроби, навівши за приклад фіктивний правочин, для якого жодна із названих вченою ознак не властива [1, с. 189–190].

При визначенні правової природи недійсного правочину міркування авторів четвертого правового підходу характеризуються певною компромісністю, вони заперечують і ідею «недійсний правочин – у будь-якому разі правочин», і думку, що «недійсний правочин – це завжди правопорушення». Дослідники цього напряму доходять висновку, що недійсний правочин – це насамперед юридичний факт, але він не належить ні до правочинів, ні до правопорушень, тобто це є особливий «неправомірний юридичний факт».

Досить своєрідні міркування із цього приводу містяться у роботі Н. С. Хатнюк. Авторка висуває тезу щодо належності недійсного правочину за своєю природою до певної (виділено автором) категорії юридичних фактів, але не до правопорушень. При цьому вона намагається виокремити досить своєрідні, як уявляється, ознаки недійсного правочину: правочин недійсний від моменту його укладення; він стає недійсним із часом, тоді як спочатку був дійсним; фактично правочин сам по собі дійсний, але може бути визнаний недійсним у суді [17, с. 4–5]. Проте зі змісту роботи все ж таки не

зрозуміло, до яких саме юридичних фактів, з точки зору їх традиційної класифікації, відносить дисертантка недійсні правочини.

Досліджуючи категорію «протиправність» у контексті нікчемних правочинів, В. О. Кучер у своїй роботі робить висновок про неможливість віднесення усіх без винятку нікчемних правочинів до протиправних дій. Визначаючи поняття протиправності через порушення чужого суб'єктивного права, автор вважає, що до протиправних, зокрема, не можна віднести правочини, що можуть бути визнані судом дійсними, іншими словами, суд визнає їх дійсними саме тому, що в них відсутня така ознака, як протиправність. Як приклад ним наводиться правочин, що виходить за межі побутового і вчинений опікуном на користь підопічного без дозволу органу опіки та піклування та який відповідно до ч. 1 ст. 224 ЦК України є нікчемним до моменту визнання його судом дійсним. Проте, як зауважує автор, він не є протиправним, оскільки вчинений на користь підопічного [18, с. 30–32]. У роботі наводяться й інші приклади, якими підтверджується теза дисертанта, що недійсність правочину, яка встановлена законом, ще не є підставою для віднесення такого правочину до категорії протиправних. Підсумовуючи, В. О. Кучер робить висновок, що нікчемний правочин є протиправним лише у випадку недодержання особою у момент його вчинення норм об'єктивного права, що зумовлює порушення таким правочином суб'єктивних прав, інтересів іншої сторони чи третьої особи або публічного порядку. У визначених законом випадках суд визнає нікчемні правочини дійсними через відсутність у них протиправності [18, с. 39].

**Висновки.** Аналіз правочину та недійсного правочину через призму традиційної для вітчизняної теорії права класифікації юридичних фактів допускає віднесення їх до групи правомірних дій або неправомірних дій. У даному випадку дійсні правочини як правомірні дії і недійсні правочини як неправомірні виявляються спочатку віднесеними в різні категорії юридичних фактів, незважаючи на використання у словосполученні слова правочин відносно цих обох категорій. Однак при віднесенні недійсних правочинів до правопорушень, необхідно враховувати діалектичну єдність обов'язкових елементів правопорушення: заподіяння шкоди, неправомірної дії, правового зв'язку між неправомірною дією та завданою шкодою і вини порушника. Визначення цивільного правопорушення саме через сукупність об'єктивних та суб'єктивних елементів міцно

закріпилося в науці цивільного права. Тобто якщо недійсний правочин містить у собі всі елементи цивільного правопорушення, він належить за правовою природою до цивільного правопорушення. Відсутність якогось із елементів складу правопорушення при вчиненні недійсного правочину (наприклад протиправності, вини чи шкоди) свідчить про неможливість кваліфікації його як правопорушення, проте для визнання його недійсним достатньо лише однієї об'єктивної ознаки – його невідповідності нормам цивільного законодавства.

Таким чином, правочин, учинений із порушенням загальних вимог, які є необхідними для чинності правочину (ст. 203 ЦК України), як юридичний факт належить до неправомір-

них дій, а отже, – до правопорушень. Проте, незважаючи на недійсність правочину з точки зору об'єктивного права, за певних умов такі правочини можуть визнаватися судом дійсними, оскільки не порушують конкретних суб'єктивних прав інших осіб, не завдають шкоди, не містять ознаки протиправності тощо. За даних умов недійсний лише за об'єктивною ознакою правочин стає дійсним (чинним) за рішенням суду, який встановив відсутність унаслідок вчинення такого правочину будь-яких порушень суб'єктивних прав іншої сторони, третьої особи чи публічних інтересів. Тобто визнається дійсним не правочин – юридичний факт (що виник спочатку), а правочин-правовідношення, який згодом призвів до певних юридичних наслідків.

### Список використаних джерел

1. Брагинский М. И. Договорное право. Кн. 1. Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – Изд. доп., стер. – М. : Статут, 2002. – 848 с.
2. Растеряев Н. Недействительность юридических сделок по русскому праву. Часть общая и часть особенная / Н. Растеряев. – СПб. : Тип. т-ва «Обществ. польза», 1900. – 386 с.
3. Рабинович Н. В. Недействительность сделок и ее последствия / Н. В. Рабинович. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1960. – 171 с.
4. Шахматов В. П. Составы противоправных сделок и обусловленные ими последствия / В. П. Шахматов. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1967. – 311 с.
5. Хейфец Ф. С. Недействительность сделок по советскому гражданскому праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Хейфец Феликс Соломонович. – М., 1972. – 16 с.
6. Разумов К. Л. Пороки воли как основание недействительности сделок: сравнительно-правовой анализ и международная унификация : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Разумов Константин Леонидович. – М., 1978. – 191 с.
7. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С. Ф. Кечекьян. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 187 с.
8. Тузов Д. О. Реституция в гражданском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Тузов Даниил Олегович. – Томск, 1999. – 25 с.
9. Гутников О. В. Недействительные сделки в гражданском праве. Теория и практика оспаривания / О. В. Гутников. – М. : Бератор-Пресс, 2003. – 576 с.
10. Хейфец Ф. С. Недействительность сделок по российскому гражданскому праву / Ф. С. Хейфец. – 2-е изд., доп. – М. : Юрайт, 2001. – 164 с.
11. Исаков В. Б. Юридические факты в советском праве / В. Б. Исаков. – М. : Юрид. лит., 1984. – 144 с.
12. Матвеев И. В. Правовая природа недействительных сделок / И. В. Матвеев. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 176 с.
13. Жеков В. І. Правочини, які порушують публічний порядок за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Жеков Володимир Іванович. – Одеса, 2006. – 208 с.
14. Кулматов Т. Ш. Недействительные сделки по гражданскому праву и правовые средства органов внутренних дел по их предотвращению : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Кулматов Тымарбек Шаарпекевич. – М., 1996. – 187 с.
15. Генкин Д. М. Недействительность сделок, совершенных с целью, противной закону / Д. М. Генкин // Ученые записки ВШЮН. – 1947. – Вып. 5. – С. 42–50.
16. Самощенко И. С. Понятие правонарушения по советскому законодательству / И. С. Самощенко. – М. : Юрид. лит., 1963. – 286 с.
17. Хатнюк Н. С. Заперечні угоди та їх правові наслідки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Хатнюк Наталія Сергіївна. – Київ, 2003. – 20 с.
18. Кучер В. О. Нікчемні правочини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Кучер Віталій Орестович. – Київ, 2004. – 208 с.

*Надійшла до редколегії 03.12.2015*

### **БАХАЕВА А. С. ЮРИДИЧЕСКАЯ ПРИРОДА НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНОЙ СДЕЛКИ**

Отражена дискуссионность исследования вопроса относительно определения юридической природы недействительных сделок и их места в системе юридических фактов. Проанализированы

несколько основных подходов к определению правовой природы недействительных сделок. Сделан вывод, что сделка, совершённая с нарушением общих требований её действительности, как юридический факт относится к неправомерным действиям, а следовательно, – к правонарушениям. Однако, несмотря на недействительность сделки с точки зрения объективного права, при определённых условиях такие сделки могут признаваться судом действительными, поскольку не нарушают конкретных субъективных прав других лиц, не наносят вреда, не содержат признаки противоправности и т. п. То есть признается действительным не сделка – юридический факт (изначально возникшая), а сделка-правоотношение, которая впоследствии повлекла определённые юридические последствия.

**Ключевые слова:** сделка, недействительная сделка, правовая природа, юридический факт.

#### BAKHAIEVA A. S. THE LEGAL NATURE OF THE INVALID TRANSACTION

It is noted that the scholars and practitioners' papers paid a lot of attention to the problems of determining invalid transactions. These issues were relevant in the works of scholars both in the pre-revolution and during the Soviet periods. They are no less actively discussed nowadays.

The author has analyzed several basic approaches to the determination of the legal nature of invalid transactions. Based on the results of scientific achievements and doctrinal provisions made in the sphere of invalid transactions the author has made an attempt to find out the place of invalid transactions among legal facts and their legal nature.

It is concluded that the transaction committed with the violation of general requirements of its force as a legal fact belongs to unlawful acts, and thus – it belongs to offences. However, despite the invalidity of the transaction in terms of objective law, under certain conditions, such transactions may be recognized as valid by the court because they do not violate specific subjective rights of others, do not harm, do not contain elements of illegality, etc. Under these conditions it is invalid transaction only by the objective features becomes valid by the court decision, which found out the lack of any violations of subjective rights of another party, third party or the public interest as a result of such transaction's commission.

It is not the transaction that is recognized valid-legal fact (which came first), but the transaction-legal relations, which subsequently led to certain legal consequences.

**Keywords:** transaction, invalid transaction, legal nature, legal fact.

УДК 347.19(477)

**А. В. КИРИЧОК,**

здобувач кафедри цивільного права та процесу  
факультету № 6 (права та масових комунікацій)  
Харківського національного університету внутрішніх справ

### ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ. ПРАВОМОЧНІСТЬ НА ЗАХИСТ

Виходячи з аналізу норм чинного законодавства та правових позицій наукової спільноти, встановлено поняття права учасників господарських товариств і його зміст. Особливу увагу приділено аналізу змісту права учасників господарських товариств і дослідженню підходів, які розглядають право як просту і як складну правову категорію. Досліджено місце захисту прав учасників господарських товариств у структурі корпоративного права – як правомочності, так і як окремого права.

**Ключові слова:** суб'єктивне корпоративне право, зміст корпоративного права, універсальність, складна категорія, множинність прав, правомочність на захист.

Kyrychok, A.V. (2015), "The concept and content of subjective rights of business entities' members. Authority for the protection" ["Poniattia ta zmist subiektyvnykh prav uchasnykiv hospodarskykh tovarystv. Pravomochnist ta zakhyst"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 120–125.

**Постановка проблеми.** Для кожних окремих правовідносин існують свої норми права, які їх регулюють. Так, цивільні правовідносини регулюються цивільними нормами, відносини між державою та громадянином – адміні-

стративними, а відносини, що виникають з участі у господарському товаристві, – корпоративними.

Коли особа набуває у власність частку в уставному капіталі господарського товариства



або акцію в акціонерному товаристві (далі – АТ), то разом з нею вона отримує певні права, які мають назву корпоративних прав. Таким чином, права учасників господарських товариств є корпоративними правами.

В об'єктивному розумінні корпоративне право – це юридичні норми, які регулюють групу корпоративних правовідносин. Право об'єктивне – це сукупність санкціонованих державою правил поведінки. Поряд з нормативно встановленими правилами існує право, що повністю пов'язане із суб'єктом, який має повноваження на реалізацію свого права в межах, установлених державою, тобто суб'єктивне право.

Під змістом суб'єктивного корпоративного права розуміють комплекс правомочностей, які мають учасники господарських товариств. На сьогоднішній день залежно від змісту існує декілька тлумачень корпоративного права. Існують тлумачення як в нормативно-правових актах, так і в науковій літературі. Науковці не завжди погоджуються з тими положеннями, які закріплені в законодавстві, тим більше, що нормативно-правові акти вносять певну неузгодженість щодо змісту корпоративного права, і пропонують власні визначення. Передусім наукова дискусія виникає на фоні неузгодженості законодавчих норм стосовно структури суб'єктивного корпоративного права, а саме на фоні проблеми єдності чи множинності прав.

**Стан дослідження.** Дослідженням правової природи корпоративного права та його змісту займалися В. В. Луць, О. Р. Кібенко, В. А. Васильєва, І. В. Спасибо-Фатєєва, В. М. Кравчук, Ю. М. Жорнокуй, С. С. Кравченко та інші. Однак і досі залишається відкритим питання встановлення змісту прав учасників господарських товариств (корпоративного права) та місця захисту в структурі цього права.

**Метою** цієї статті є встановлення поняття права учасників господарських товариств та з'ясування його змісту як простої чи складної категорії та місця правомочності на захист у структурі корпоративного права.

**Виклад основного матеріалу.** Відповідно до ст. 167 Господарського кодексу України корпоративне право – це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами [1]. Однак це визначення є не єдиним, оскільки

поняття корпоративного права також закріплено у п. 8 ч. 1 ст. 2 закону України «Про акціонерні товариства», де зазначено, що корпоративні права – сукупність майнових і немайнових прав акціонера – власника акцій товариства, які випливають з права власності на акції, що включають право на участь в управлінні акціонерним товариством (далі – АТ), отримання дивідендів та активів АТ у разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами [2]. Також у п. 14.1.90 Податкового кодексу України існує таке визначення: корпоративні права – права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами [3].

Нормативна неузгодженість стосовно суті поняття корпоративного права та його структури викликала наукову дискусію. Так, Ю. М. Жорнокуй [4, с. 9–10] вказує на очевидні відмінності у вираженні за визначенням суб'єктивного корпоративного права, внаслідок чого в законі України «Про акціонерні товариства» міститься норма про наявність в акціонера множинності прав, а в кодексах – про наявність правомочностей. До того ж у вказаному Законі спостерігається непослідовність, оскільки в тому самому визначенні корпоративних прав вживається як категорія «інші права» (маються на увазі складові частини корпоративних прав), так і категорія «п правомочності». В кодексах же справедливо використовується термін «п правомочності» у складі корпоративного права.

Подібною думки дійшов В. В. Луць, зазначивши, що в сучасній юридичній літературі дискусійним залишається питання щодо правової природи корпоративних прав. У пошуках відповіді на нього науковці досліджують особливості здійснення окремих повноважень учасників господарських товариств, систематизують їх за різними критеріями поділу та аналізують взаємозв'язок між окремими групами. Здебільшого за основу поділу береться юридична природа правомочностей учасника і моделюється корпоративне право як симбіоз прав майнового і немайнового характеру [5, с. 91].

На фоні проблеми єдності (універсальності) чи множинності корпоративного права виникла наукова дискусія. Так, прихильники

теорії універсальності [6; 7, с. 192; 8, с. 412] стверджують, що суб'єктивне право учасників господарських товариств є одним єдиним, при цьому виділяють правомочності, з яких це право складається. Найбільш типовим прикладом захисту теорії універсальності корпоративного права є думка В. А. Белова, який стверджував, що будь-яке цивільне правовідношення може складатися лише з одного суб'єктивного права і одного юридичного обов'язку; втім, суб'єктивне право не є неподільним поняттям, оскільки саме розкладається на правомочності [9, с. 197]. Зі слів науковця можна зробити висновок про єдність корпоративного права, яке складається з певних правомочностей. Наведену позицію підтримує В. А. Васильєва, яка зазначає, що корпоративне право за своєю суттю є складною категорією, що утворена з низки майново-організаційних суб'єктивних прав (повноважень) учасників (засновників) юридичних осіб [6, с. 160].

У свою чергу, В. В. Луць зазначав, що наповнення змісту корпоративного права безпосередньо залежить від організаційно-правової форми юридичної особи. Вибір того чи іншого виду юридичної особи є визначальним для пріоритетності у змісті корпоративного права майнових чи організаційних компонентів. Реалізуючи свої корпоративні права, учасники юридичних осіб впливають на формування їх волі, при цьому новостворений суб'єкт залишається самостійним суб'єктом цивільного права. Така ситуація є нетиповою для цивільно-правового регулювання, оскільки за загальним правилом суб'єкти цивільного обороту самостійні та незалежні один від одного [6, с. 160].

Проводячи аналіз точок зору стосовно використання теорії єдності корпоративного права, можна зробити висновок, що в її основу покладена позиція стосовно того, що правовідношення може складатися лише з одного суб'єктивного права та з одного юридичного обов'язку. Дане право виникає в особи внаслідок володіння частиною статутного капіталу. Вчені зазначають, що право може бути поділене на окремі можливості (правомочності), які реалізуються за окремим механізмом, однак оскільки всі вони залежать від володіння частиною статутного капіталу, то не можуть бути окремими правами, а тільки правомочностями, котрі становлять зміст корпоративного права.

Слід підкреслити, що з теорії єдності (універсальності) корпоративного права виникає декілька питань. Так, не зрозуміло, яке місце в даній теорії має право на захист корпоративного права, чи воно є правомочністю чи правом, оскільки якщо право єдине, то правомочністю

на захист учасник господарського товариства наділений тільки у випадку порушення його права. Крім того, науковці, відстоюючи позицію поділу корпоративного права на правомочності, самі дуже часто зазначають про право на участь у господарському товаристві [7, с. 192] або право на вихід з господарського товариства [10, с. 91], а не про правомочність. Можна припустити, що це зазначено для зручності викладення матеріалу.

Прихильники теорії комплексності (множинності) корпоративних прав [7, с. 192; 11, с. 398; 12, с. 39] відстоюють позицію, що кожна окрема можливість учасника господарського товариства, надана часткою статутного капіталу, є окремим корпоративним правом. Таким чином, будь то право на управління господарським товариством чи право на участь у розподілі прибутку – все це – окремі корпоративні права.

Захисником даного підходу є В. М. Кравчук, який зазначає, що корпоративні права є комплексними (множинними) за змістом і включають такі групи прав:

1) організаційні – право брати участь в управлінні, право голосу, право на отримання інформації про діяльність юридичної особи;

2) майнові – право на отримання частини прибутку від діяльності юридичної особи, право на отримання частини активів у разі її ліквідації.

Названі елементи майнового та організаційного характеру лише в сукупності становлять корпоративне право. Інакше кажучи, корпоративне право – це сукупність усіх прав та обов'язків, які має особа щодо конкретної юридичної особи. Конкретний зміст корпоративного права, співвідношення в ньому майнових і організаційних елементів визначаються організаційно-правовою формою юридичної особи [12, с. 259–260].

Відстоюючи наведену позицію, С. С. Кравченко підкреслив, що кожне елементарне корпоративне право, хоч і обумовлене зв'язком і залежністю з корпоративними правами, реалізується за своїм механізмом [13, с. 39]. Таким чином, учений за основу поділу на елементарні корпоративні права бере механізм їх реалізації, тобто можливість реалізувати це право у законодавчо визначений спосіб.

Однак залишається відкритим питання стосовно того, до яких правовідносин належить кожне окреме (елементарне) корпоративне право, оскільки відомо, що правовідношення складається з одного права та юридичного обов'язку. В такому випадку, поряд із множинністю корпоративних прав можна говорити про виникнення множинності корпоративних правовідносин, які

поєднує між собою тільки суб'єктний склад сторін правовідносин, а саме учасники господарських товариств.

Дана позиція є досить дискусійною, оскільки вчені намагаються виділити кожну окрему юридичну можливість сторін правовідносин в окреме корпоративне право, при цьому вказуючи, що все це належить до одних корпоративних правовідносин.

Якщо виходити з теорії суб'єктивного цивільного права, то слід враховувати позицію Є. О. Харитонова, який зазначав, що цивільне суб'єктивне право є досить складним явищем, котре має свою структуру, може поділятися на частини, складатися з повноважень (правомочностей), тобто окремих юридичних можливостей, що становлять разом міру дозволеної поведінки особи.

До суб'єктивного права, як правило, входять три правомочності:

1) право вимагати від іншої особи виконання обов'язку, тобто право на «чужі» дії;

2) право на «свої» позитивні дії, тобто можливість власної юридично значущої активної поведінки, в тому числі користування певними соціальними благами;

3) право вимагати захисту – можливість привести в дію апарат примусу щодо зобов'язаної особи [14, с. 75].

З наведеної позиції можна встановити, що кожне цивільне право за своєю суттю є складним утворенням, яке складається з правомочностей (повноважень). Таким чином, корпоративне право може складатися з окремих правомочностей, які виникають у зв'язку з володінням частиною статутного капіталу і можуть бути різними за своїм механізмом реалізації, однак об'єднують їх одні корпоративні правовідносини, у зв'язку з чим більш обґрунтованою виглядає позиція щодо єдності (універсальності) корпоративного права.

Третій підхід тлумачення корпоративного права, який полягає в його спрощеній характеристиці без аналізу його складових частин, не набув широкого розповсюдження. Здебільшого цього підходу дотримуються вчені з Російської Федерації, зокрема І. С. Шиткіна, О. Є. Молотніков, С. О. Кареліна, Д. І. Дедов та інші. Так, І. С. Шиткіна зазначає, що корпоративне право, як галузь наукових знань, є сукупністю доктринальних досліджень корпоративних норм, а також корпоративних правовідносин, включаючи визначення основних понять, розробку принципів, концепцій, теорії і прикладних аспектів правового регулювання суспільних відносин, що є предметом корпоративного права

[15, с. 14]. Оскільки цей підхід тлумачення не приділяє уваги складовим частинам корпоративного права, їх універсальності чи множинності, а зупиняється лише на констатації факту того, що корпоративні права – це нормативно врегульована міра можливої поведінки суб'єкта корпоративних правовідносин, то не доцільно приділяти час для його аналізу, виходячи з мети нашої статті.

Особливу увагу слід приділити правомочності на захист прав учасників господарських товариств. Оскільки, на нашу думку, корпоративне право є єдиним (універсальним) та складається з правомочностей, то однією з них є можливість захисту корпоративного права.

Правомочність на захист – це юридично закріплена можливість управомоченої особи використовувати заходи правоохоронного характеру для припинення дій, які порушують права. Зміст цієї правомочності визначається комплексом норм матеріального і процесуального характеру, які встановлюють: власне зміст правоохоронюваного заходу; підстави його застосування; коло суб'єктів, управомочених на його застосування; процесуальний і процедурний порядок його застосування; матеріально-правові і процесуальні права суб'єктів, щодо яких застосовується даний захід.

У зв'язку зі специфікою захисту, а саме з тим, що він не існує постійно, а тільки з'являється у випадку порушення корпоративного права, виникає сумнів стосовно того, чи можна взагалі захист назвати правомочністю, або він є окремим правом, яке притаманне будь-якому цивільному праву. Більш того, прихильники концепції, що захист є окремим правом, наголошують на тому, що ст. 15 Цивільного кодексу України передбачає можливість захисту порушеного права, а не правомочності.

Так, О. В. Бігняк зазначає, що право на захист є самостійним суб'єктивним правом, що має матеріально-правову природу та є передумовою виникнення процесуальних відносин. Суб'єктивне право на захист складається з можливості здійснення правомочною особою власних позитивних дій; можливості вимоги відповідної поведінки від зобов'язаної особи; використання державно-примусових заходів стосовно осіб, які порушили юридичний обов'язок. Корпоративні права, як й інші права учасників цивільного обороту, є суб'єктивними правами, та право на захист є невід'ємною гарантією здійснення корпоративних прав та інтересів, що впливає з приписів ст. 15 Цивільного кодексу України. Потреба у захисті корпоративних прав виникає в разі порушення або

зловживання такими правами, в разі виникнення спору щодо таких прав. Захист є складовою прав його носія, що вживаються для відновлення або припинення порушуваних прав, який опосередковується певними формами [16, с. 43]. Ю. М. Жорнокуй стверджує, що поза змістом суб'єктивного корпоративного права залишається «право на захист», яке є самостійним правом. Захисту підлягає єдине суб'єктивне корпоративне право, а не кожний його складовий елемент (правомочність), що з урахуванням ст. 16 ЦК України спростить процедуру визнання і відновлення порушеного права [17, с. 116]. Таким чином, учені наполягають на єдності корпоративного права, яке складається з правомочностей, однак право на захист вони не відносять до змісту корпоративного права, а вважають його окремим правом, яке притаманне усім цивільним правовідносинам.

З одного боку, ця позиція заслуговує на увагу, однак стає не зрозумілим, чому прихильники єдності (універсальності) суб'єктивного корпоративного права виносять за зміст такого права захист, причому продовжуючи стверджувати, що корпоративне право єдине. Така позиція була б більш обґрунтованою для прихильників теорії множинності.

Крім того, якщо виходити з установленної вище позиції стосовно того, що суб'єктивне цивільне право складається, як правило, з трьох правомочностей, одна з яких – правомочність на захист, то стає зрозумілим, що правомочність на захист становить зміст будь-якого цивільного права, в тому числі й корпоративного. Якщо в кожному окремому цивільному праві існує свій механізм реалізації захисту, то доцільно припустити, що захист є частиною цього права, тобто є правомочністю.

### Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
2. Про акціонерні товариства : закон України від 17 верес. 2008 р. № 514-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17>.
3. Податковий кодекс України : закон України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
4. Жорнокуй Ю. М. Цивилистическая основа реализации субъективного корпоративного права : монографія / Ю. М. Жорнокуй. – Харьков : Золота миля, 2012. – 186 с.
5. Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти) : монографія / за заг. ред. В. В. Луця. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – 319 с.
6. Корпоративне право України : підручник / [В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко та ін.]; за заг. ред. В. В. Луця. – Київ : Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.
7. Спасибо-Фатєєва І. Корпоративне управління : монографія / І. Спасибо-Фатєєва, О. Кібенко, В. Борисова; за ред. проф. І. Спасибо-Фатєєвої. – Харків : Право, 2007. – 500 с.
8. Тарасов И. Т. Учение об акционерных компаниях / И. Т. Тарасов. – М. : Статут, 2000. – 666 с.
9. Корпоративное право: Актуальные проблемы теории и практики / под общ. ред. В. А. Белова. – М. : Юрайт, 2009. – 678 с.

Оскільки правомочність на захист є частиною цивільного права, то у разі порушення будь-якої правомочності захисту підлягає право, в яку входить вказана правомочність. Тобто у разі порушення окремої корпоративної правомочності відновленню підлягає корпоративне право шляхом захисту за механізмом, який є ефективним для відновлення визначеної корпоративної правомочності. З огляду на цю обставину посилення на ст. 15 ЦК України, якою передбачена можливість захисту тільки права або інтересу, є не зовсім обґрунтованим.

У результаті дослідження поняття і змісту прав учасників господарських товариств та правомочності на захист можна зробити певні **ВИСНОВКИ**:

1) суб'єктивне корпоративне право (право учасників господарських товариств) є єдиним складним утворенням, яке поділяється на окремі правомочності, що становлять його зміст;

2) у зв'язку із законодавчою неузгодженістю слід внести зміни до п. 8 ч. 1 ст. 2 закону України «Про акціонерні товариства», де зазначити: «корпоративне право – сукупність майнових і немайнових правомочностей акціонера»;

3) учасники господарських товариств можуть володіти різною кількістю правомочностей залежно як від розміру частки у статутному капіталі товариства, так і від норм локальних корпоративних актів товариства;

4) правомочність на захист є частиною корпоративного права, яка виникає у випадку порушення або невизнання права учасника господарського товариства;

5) у разі порушення корпоративної правомочності захисту підлягає корпоративне право за механізмом, передбаченим для відновлення порушеної правомочності.

10. Кибенко Е. Р. Научно-практический комментарий Закона Украины «О хозяйственных обществах» / Е. Р. Кибенко. – Харьков : Эспада, 2000. – 440 с.
11. Каминка А. И. Очерки торгового права / А. И. Каминка. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2002. – 547 с.
12. Кравчук В. М. Корпоративне право : наук.-практ. комент. законодавства та суд. практики / В. М. Кравчук. – Київ : Істина, 2005. – 720 с.
13. Кравченко С. С. Юридична природа прав учасників господарських товариств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Кравченко Сергій Сергійович. – Київ, 2007. – 214 с.
14. Харитонов Є. О. Цивільне право України : підручник / Є. О. Харитонов, О. В. Старцев. – Вид. 2-ге, перероб. і допов. – Київ : Істина, 2007. – 816 с.
15. Корпоративное право : учеб. для студентов вузов, обучающихся по направлению «Юриспруденция» / [Е. Г. Афанасьева, В. Ю. Бакшинская, Е. П. Губин и др.] ; отв. ред. И. С. Шиткина. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 648 с.
16. Бігняк О. В. Захист корпоративних прав: співвідношення категорій «форми захисту», «способи захисту» та «засоби захисту» (сучасні погляди та концепції) / О. В. Бігняк // Юридичний вісник. – 2013. – № 2. – С. 43–48.
17. Жорнокуй Ю. М. Суб'єктивне корпоративне право: універсальна єдність чи множинність прав / Ю. М. Жорнокуй // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 3. – С. 106–116.

*Надійшла до редколегії 09.12.2015*

### **КИРИЧЁК А. В. ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ СУБЪЕКТИВНЫХ КОРПОРАТИВНЫХ ПРАВ УЧАСТНИКОВ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОБЩЕСТВ. ПРАВОМОЧИЕ НА ЗАЩИТУ**

Исходя из анализа норм действующего законодательства и правовых позиций научного сообщества, установлено понятие права участников хозяйственных обществ и его содержание. Особое внимание уделено анализу содержания права участников хозяйственных обществ и исследованию подходов, которые рассматривают право как простую и как сложную правовую категорию. Исследовано место защиты прав участников хозяйственных обществ в структуре корпоративного права – как правомочия, так и как отдельного права.

*Ключевые слова:* субъективное корпоративное право, содержание корпоративного права, универсальность, сложная категория, множественность прав, правомочность на защиту.

### **KYRYCHOK A. V. THE CONCEPT AND CONTENT OF SUBJECTIVE RIGHTS OF BUSINESS ENTITIES' MEMBERS. AUTHORITY FOR THE PROTECTION**

Based on the analysis of the current legislation and legal position of the scientific community, the concept of the rights of business entities' members and its content have been established.

It is noted that when a person acquires the ownership share in the authorized capital of a business entity or a share in a joint stock company, he/she gets certain rights along with it, which are called corporate.

The complex of the authorities that have members of business entities is understood under the content of subjective corporate right. Nowadays there are several interpretations of the corporate right depending on the content in both the regulations and scientific literature. Scholars do not always agree with those provisions, which are enshrined in the legislation, especially when regulations make a certain disagreement on the content of the corporate right and offer their own definitions. First of all scientific discussion occurs because of disagreements of certain legislative provisions stated in the article concerning the structure of subjective corporate right, namely the problem of unity or multiplicity of the rights.

Particular attention is paid to the analysis of the content of the rights of business entities' members and to the research of approaches that consider the right as a simple and a complex legal category.

The author also considers the problem concerning the establishment of the place of protection of the rights of business entities' members within the content of corporate right: if it is the right or authority, as even some supporters of the position of the unity of corporate right render the protection out of its content – as a separate right arising only in case of violation of corporate right.

In order to harmonize the legislation regulating legal relations of business entities' members it is offered to amend c. 8 of the p. 1 of the Art. 2 of the Law of Ukraine «On Joint Stock Companies», stating: «corporate right – a set of property and non-property authorities of the shareholder».

*Keywords:* subjective corporate law, corporate law content, versatility, sophisticated category, multiplicity of the rights, authority for protection.

УДК 347.91

С. І. ПУЛЬ,

аспірантка кафедри цивільного права та процесу  
факультету № 6 (права та масових комунікацій)  
Харківського національного університету внутрішніх справ

## ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ ПОЗОВІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

З'ясовано особливості класифікації позовів у цивільному судочинстві. Проаналізовано різні ознаки такої класифікації. Визначено, що класифікація позовів можлива за матеріально-правовою і процесуально-правовою ознаками. Стверджується, що за матеріально-правовою ознакою класифікація позовів відповідає галузі права. Досліджено, що залежно від мети захисту суб'єктивного права або законного інтересу розрізняють позови: про присудження, про визнання, перетворювальні. Виділено також такі ознаки для класифікації: характер посягання на суб'єктивні права і законні інтереси суб'єктів матеріальних правовідносин; орган, правомочний розглядати і вирішувати цивільні та адміністративні позови; суб'єктний склад.

**Ключові слова:** позов, класифікація позовів, пред'явлення позову, характер посягання, суб'єктний склад, непрямий (похідний) позов; груповий позов.

Pul, S.I. (2015), "Features of the complains' classification in civil proceedings" ["Osoblyvosti klasyfikatsii pozoviv u tsyvilnomu sudochynstvi"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 126–132.

**Постановка проблеми.** Сучасне українське суспільство переживає період реформування системи законодавства, у зв'язку з чим особливої актуальності набуває проблема захисту порушеного або оспорюваного права і охоронюваного законом інтересу в цивільному судочинстві за допомогою позовної форми захисту цивільного права. Позов як засіб судового захисту суб'єктивних прав і законних інтересів належить до фундаментальних категорій української правової системи. Незважаючи на те, що практично жоден з учених-процесуалістів не оминув своєю увагою цей інститут, багато проблем позовної форми захисту права, зокрема проблема класифікації позовів, є недостатньо розробленими, а деякі положення у зв'язку з розвитком сучасного законодавства і зовсім втратили свій первісний зміст. Зауважимо, що класифікація являє собою спосіб виявлення і фіксації суттєвих якостей і властивостей об'єктів, що ідентифікуються. У другій половині двадцятого сторіччя про класифікацію заговорили як про спеціальний метод і особливу методологічну науку поряд з розпочатими дослідженнями в галузі системного аналізу, структурного аналізу та моделювання суспільних процесів. Класифікація як спеціальний метод наукового дослідження широко використовується в юридичних науках, у тому числі в науці цивільного процесуального права.

**Стан дослідження.** У цивільній процесуальній науці поняття позовів та їх класифікації розглядалися М. Гуревичем [1, с. 64–83], О. Добровольським [2, с. 16–31], О. Клейнманом [3, с. 147–168], В. Комаровим [4, с. 34–38], В. Крой-

тором [5, с. 140–151], Г. Осокіною [6, с. 63–109], В. Тертишниковим [7, с. 210–216], М. Треушниковим [8, с. 220–241], іншими вченими. Водночас відсутність єдиного законодавчого поняття позову є основою для виникнення помилок у класифікації позовів. Зараз в літературі загальноновизнано, що класифікація позовів може проводитися за матеріально-правовою ознакою і виходячи з процесуальної мети позову. Інші підстави класифікації переважно більшістю авторів не розглядаються.

**Метою** статті є з'ясування особливостей класифікації позовів у цивільному судочинстві.

**Виклад основного матеріалу.** Під класифікацією слід розуміти розподіл речей, предметів, явищ, фактів по групах (класах) згідно із загальними (типовими) ознаками об'єктів, що класифікуються, в результаті чого кожен клас має своє постійне, визначене місце. Щоб класифікація виконала поставлені перед нею завдання, необхідно як підставу для виділення фактів і явищ правової дійсності брати найбільш суттєві і важливі в практичному відношенні ознаки. При цьому під істотними ознаками слід розуміти ознаки, які обов'язково належать предмету, виражають його внутрішню природу і сутність.

Визначення позову як вимоги про захист порушеного або оспореного права чи законного інтересу дає можливість виділити ті його суттєві і важливі у практичному плані ознаки, які мають бути покладені в основу класифікацій позовів. Так, класифікація позовів можлива за двома раніше зазначеними ознаками (критеріями): матеріально-правовою і процесуально-

правовою [8, с. 220–241; 9, с. 137–142; 10, с. 90–96; 11, с. 120–123].

За матеріально-правовою ознакою класифікація позовів відповідає галузі права. Позови, що випливають із трудових відносин, будуть трудові; з житлових правовідносин – житлові; із цивільних правовідносин – цивільні; із сімейних правовідносин – сімейні і т. д. Усередині кожної групи може бути більш конкретна класифікація. Наприклад, позови з цивільних правовідносин, у свою чергу, поділяються на: позови з окремих договорів – договору оренди, договору лізингу тощо; позови про захист права власності; позови про право спадкування; позови з авторських прав.

Як зазначає Г. Осокіна, класифікація за матеріально-правовою ознакою має наукове і практичне значення. Загалом класифікація за матеріально-правовою ознакою не обмежується її корисністю для потреб правової статистики та узагальнення судової практики. Головне значення розглянутої класифікації позовів полягає в тому, що вона допомагає виявити і врахувати процесуальні особливості, пов'язані з розглядом того чи іншого різновиду позову. У свою чергу, знання процесуальних особливостей сприяє найбільш правильному й ефективному використанню позову як засобу судового захисту прав і законних інтересів, більш правильному і доцільному розгляду і вирішенню цивільних справ, а тим – успішному вирішенню завдань, що стоять перед відповідним юрисдикційним органом. Далі Г. Осокіна зауважує, що не всі автори одностайні в настільки високій оцінці наукової та практичної значущості матеріально-правової класифікації позовів [6, с. 77]. Так, П. Логінов, посиляючись на авторитетну думку М. Гурвича, не тільки заперечував будь-яку цінність матеріально-правової класифікації позовів, але й навіть ставив під сумнів саме її існування, вважаючи, що мова йде не про класифікацію позовів, а про їх простий перелік [1, с. 71].

Для науки цивільного процесуального права також має значення класифікація позовів на види за процесуальною ознакою. Подаючи позов, позивач може переслідувати різні цілі. Від мети позову (його змісту) або способу захисту права залежить сам характер судового рішення, тобто яке рішення хоче отримати позивач від суду. Отже, залежно від мети захисту права або законного інтересу розрізняють позови: про присудження, про визнання; перетворювальні.

Зазначимо, що Г. Осокіна заперечує ту ознаку, яку взято за основу процесуальної класифікації. В даному випадку як класифікаційну

ознаку було взято процесуальну мету. В цьому зв'язку виникає питання про існування непроцесуальної (мабуть, матеріально-правової) мети позову як рівноправної класифікаційної ознаки. Однак автори, які висувають підставою класифікації процесуальну мету, в тому числі й ті, які розглядають позов як єдність процесуальної і матеріально-правової вимог, нічого не говорять про матеріально-правову мету як класифікаційну ознаку [6, с. 79]. Мабуть, це не випадково, тому що будь-який позов має одну і єдину мету, яка полягає у захисті порушеного чи оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу.

Така мета є одночасно і процесуальною (оскільки позивач не відмовився від позову), і матеріально-правовою (оскільки захист можливий лише за наявності матеріально-правової підстави, що лежить за межами процесу та існує незалежно від нього). Крім того, мета позову сама по собі не може виступати класифікаційною ознакою.

Оскільки всяка класифікація являє собою розподіл об'єктів за їх типовими ознаками на взаємопов'язані класи, класифікаційна ознака повинна відображати не тільки спільність класифікованої сукупності об'єктів, але й відмінність її від іншої сукупності.

Зокрема, Г. Осокіна вважає, що такою ознакою при поділі позовів на позови про присудження, позови про визнання і перетворювальні позови виступає спосіб захисту порушеного або оспорюваного права чи законного інтересу. Спосіб захисту права або інтересу, будучи предметом позову, являє собою його істотну і невід'ємну ознаку. Саме спосіб захисту права (інтересу) дозволяє поділити позови на окремі групи (класи). Кожна така група (клас) буде об'єднувати позови, подібні між собою за способом захисту (наприклад, позови про присудження), і відрізнятися від іншої групи (класу) також за способом захисту права або інтересу (наприклад, позови про присудження відрізняються від позовів про визнання і навпаки) [6, с. 81].

Отже, позови про присудження являють собою вимоги, предмет яких характеризується такими способами захисту, як добровільне чи примусове виконання підтвердженого судом обов'язку відповідача. Вони спрямовані на спонукання відповідача вчинити певні дії або утриматися від них. Таким чином, позови про присудження мають мету отримати таке рішення, яким суд підтверджує вимогу позивача і одночасно зобов'язує відповідача вчинити дії або забороняє їх здійснювати. Наприклад, позивач просить стягнути з відповідача вартість

купленої речі. Або: позивач просить суд зобов'язати співвласника будинку припинити його злам. Якщо за позовом про присудження винесено рішення, то судом видається виконавчий лист. Тому такі позови ще називають виконавчими.

Позови про визнання являють собою вимоги, предмет яких характеризується такими способами захисту, як констатація наявності або відсутності спірних прав чи законних інтересів, тобто спірного правовідношення. Нерідко їх називають установчими, оскільки вони спрямовані на встановлення наявності або відсутності спірного правовідношення. В таких випадках від суду не вимагають що-небудь змінити в правовідносинах; суд повинен лише констатувати їх існування. Отже, змістом такого позову є вимога підтвердити правовідносини. Відомо, що в ряді випадків до суду звертаються з проханням підтвердити тільки ті чи інші юридичні факти, а не правовідносини, що з них випливають. Але для цього існує окреме провадження – зі встановлення юридичних фактів. А позов про визнання спрямований не на підтвердження фактів, здатних викликати ті або інші правовідносини, що випливають із зазначених фактів, а на встановлення самих правовідносин. На відміну від позовів про присудження, які подають з приводу порушення, що відбулося, позови про визнання подають з метою попередити правопорушення. Отже, позови про визнання усувають невизначеність у праві.

Позови про визнання, у свою чергу, поділяються на позитивні і негативні. Якщо позивач просить суд підтвердити наявність правовідносин, то це – позитивний позов про визнання. Наприклад, позивач просить визнати за ним право власності на житлову будівлю, визнати його автором твору. Якщо ж позивач звертається до суду з проханням підтвердити відсутність певних правовідносин, то це – негативний позов про визнання. Наприклад, позов про визнання шлюбу недійсним.

Позови про визнання, як правило, мають преюдиціальне значення. Наприклад, позивач домогся рішення про визнання його власником житлового приміщення. Потім він подав позов про виселення відповідача з квартири, власником якої він уже визнаний. Суд, розглядаючи заявлений позов, не повинен обговорювати питання про те, хто є власником квартири, оскільки воно вже вирішено судом раніше. Суд зобов'язаний розглянути питання про виселення. Крім того, необхідно враховувати, що під час розгляду позову про присудження суд повинен спочатку з'ясувати питання про наяв-

ність або відсутність права, про його порушення і тільки після цього вирішувати питання про примус відповідача до вчинення або невчинення певних дій. Таким чином, за своєю природою позови про присудження ширші від позовів про визнання, оскільки під час їх розгляду одночасно вирішуються питання про визнання правовідношення і про примус відповідача до відновлення порушеного права.

Перетворювальні позови являють собою вимоги, предмет яких характеризується такими способами захисту, як зміна або припинення спірного правовідношення, тобто його перетворення. Мета таких позовів – змінити чи припинити існуюче між сторонами правовідношення або створити між ними нове правовідношення.

Розглядаючи класифікацію позовів за способом захисту прав і законних інтересів, важко обійти увагою дискусійне в науці цивільного процесу питання про перетворювальні позови. Так, теорія перетворювальних позовів була піддана критиці з боку О. Клейнмана, О. Добровольського та інших вчених. Проте, незважаючи на критику, теорія перетворювальних позовів має право на існування.

До типово перетворювальних позовів належать: позови про зміну розміру аліментів; позови про примусовий обмін жилого приміщення; позови про розірвання шлюбу (але не про визнання шлюбу недійсним); позови про поділ спільного майна; позови про обмін і розподіл житлових приміщень і т. п.

Таким чином, існування перетворювальних позовів і, відповідно, перетворювальних рішень – об'єктивна правова реальність, обумовлена наявністю у позивача права вимагати в односторонньому порядку зміни або припинення існуючого правовідношення, яке (право) може бути реалізовано тільки у формі судового рішення.

На думку Г. Осокіної, заслуговує уваги і підтримки пропозиція Д. Тузова про доповнення зазначених способів захисту, які виступають предметом перетворювального позову, ще одним. Мова йде про відновлення (виникнення), «зцілення» спірного матеріального правовідношення. До числа перетворювальних позовів з таким предметом належить, наприклад, позов про визнання нікчемного правочину дійсним [6, с. 86].

У сучасній теорії цивільного процесу пропонується класифікація позовів і за іншими процесуальними ознаками [11, с. 121].

Так, характер посягання на суб'єктивні права і законні інтереси суб'єктів матеріальних правовідносин обумовлює поділ позовів на такі:



а) цивільні позови як вимога про захист суб'єктивних прав і законних інтересів суб'єктів цивільних, сімейних, трудових та інших горизонтальних (приватно-правових) відносин; б) адміністративні позови як вимога про захист суб'єктивних прав і законних інтересів суб'єктів державних, адміністративних, фіскальних та інших вертикальних (публічно-правових) відносин; в) кримінальні позови як вимога про захист суб'єктивних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави від злочинних посягань.

Така класифікація позовів є загальною, тому що виходить за рамки однієї галузі права. В її основі лежить універсальне, родове поняття позову як вимоги про захист будь-якого суб'єктивного права чи законного інтересу незалежно від його галузевої приналежності і характеру посягання. Таким чином, цивільний, адміністративний і кримінальний позови – різновиди єдиного родового поняття позову.

Залежно від органу, правомочного розглядати і вирішувати цивільні та адміністративні позови, останні можуть бути класифіковані на: а) судові позови; б) третейські позови (крім адміністративних).

Судові позови, в свою чергу, поділяються на: а) цивільні позови, що розглядаються в порядку цивільного судочинства; б) адміністративні позови, що розглядаються в порядку адміністративного судочинства; в) цивільні позови, що розглядаються у порядку кримінального судочинства.

Вимога про захист суб'єктивних прав або законних інтересів суб'єктів цивільних правовідносин зазвичай розглядається в порядку цивільного судочинства. Але якщо позивач вимагає відшкодування за шкоду, завдану його майну або здоров'ю злочинним діянням, то за чинним законодавством він має право подати позов і в разі провадження у кримінальній справі з метою спільного розгляду з кримінальною справою.

Спільний розгляд цивільного позову і кримінального обвинувачення (кримінального позову) забезпечує найбільш швидке відновлення майнових прав особи, потерпілої від злочину, виключає паралелізм у роботі судів і можливість винесення суперечливих рішень за одними й тими ж питаннями.

Порядок пред'явлення, доказування, розгляду та вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні має ряд особливостей, які, однак, не змінюють юридичної природи цієї вимоги як цивільного позову про присудження.

Практичне значення класифікації позовів залежно від органу, правомочного їх розглядати і вирішувати, полягає в тому, що дана класифікація дозволяє акцентувати увагу як на загальних рисах і властивостях позовної форми захисту прав та інтересів, так і на особливостях процедури розгляду та вирішення позовів судами загальної юрисдикції, господарськими і третейськими судами.

Ще однією підставою класифікації позовів виступає суб'єктний склад. Так, при порівнянні позовів за суб'єктним складом необхідно розрізняти: еквівалентні (рівнозначні) позови, для яких характерний повний збіг всіх його елементів: сторін, предмета і підстави; тотожні (подібні) позови, в яких при збігу предмета і підстави склад сторін той же, що і в еквівалентних позовах. Однак на відміну від останніх тотожні позови характеризуються зміною процесуального становища сторін, коли колишній позивач стає відповідачем, а колишній відповідач – позивачем; нетотожні позови, які на відміну від еквівалентних і тотожних характеризуються іншим складом сторін, коли замість первісного позивача або відповідача діє нова особа, яка раніше не брала участі у справі ні як позивач, ні як відповідач. Прикладом нетотожних позовів можуть служити прямий і регресний позови.

Велике практичне значення має такий різновид позовів, як взаємопов'язані позови. Взаємопов'язані позови являють собою вимоги про захист різних за своїм характером суб'єктивних прав та законних інтересів, які виникають з одних і тих же або різних матеріальних правовідносин, і задоволення одного з них може вплинути на юридичну долю іншого.

Залежно від суб'єктного складу взаємопов'язаних позовів і характеру впливу одного позову на інший необхідно розрізняти три різновиди взаємопов'язаних позовів. Один з них охоплюється випадками об'єктивного поєднання позовів. Другий має місце в разі пред'явлення зустрічного позову. Третій різновид взаємопов'язаних позовів представлений прямими і регресними позовами.

Оскільки позов – це вимога про захист порушеного або оспореного права чи законного інтересу, то залежно від того, чи є об'єктом цього права (інтересу) благо, що піддається грошовій оцінці, позови поділяються на майнові і немайнові. Ця класифікація позовів має практичне значення для визначення розміру судового збору.

Позови, спрямовані на захист суб'єктивних прав і законних інтересів, об'єктами яких виступають блага, що піддаються грошовій

оцінці, називаються майновими позовами. Таким чином, всякий майновий позов має свою ціну (наприклад, ціна позову про витребування майна з чужого незаконного володіння визначається вартістю відповідного майна). Розмір судового збору, що справляється за пред'явлення майнового позову, є величиною змінною, тому що визначається у відсотковому відношенні до ціни позову.

Позови, спрямовані на захист прав та інтересів, об'єктами яких є блага, що не піддаються грошовій оцінці, називаються немайновими позовами. У цьому зв'язку немайновий позов не має ціни. Тому розмір судового збору, що стягується за подання позову немайнового, є відносно постійною величиною, оскільки визначається у відсотковому або кратному відношенні до встановленого законом мінімального розміру оплати праці.

Зауважимо, що суттєвих уточнень вимагає теорія непрямих (похідних) позовів. При цьому одні й ті ж терміни, а саме «непрямий», «похідний», «груповий» використовуються для позначення різних за своєю юридичною сутністю позовів: а) позовів про захист прав та інтересів учасників корпоративних відносин, тобто свідомо визначеного складу осіб; б) позовів про захист прав та інтересів невизначеного складу осіб (наприклад, громадян-споживачів, населення) [12, с. 144–147; 13, с. 43].

У цьому зв'язку В. Ярков вважає позови на захист невизначеного кола осіб різновидом групових позовів [10, с. 91]. Н. Батаєва розмежовує групові позови та позови про захист невизначеного кола осіб за критерієм визначеності складу групи. Так, непрямі позови спрямовані на захист інтересів групи осіб, персональний склад якої заздалегідь визначений. Вони покликані, в першу чергу, захищати інтереси суб'єктів корпоративних відносин (в основі яких лежить об'єднання осіб та (або) їх капіталів з метою досягнення загальної економічної мети, отримання прибутку) [13, с. 43].

Своєрідність непрямого позову полягає в тому, що позивачі захищають свої інтереси опосередковано, шляхом пред'явлення позову на захист іншої особи. Найчастіше пред'являють позови проти корпорації або її керівних органів. За приклад можна навести пред'явлення акціонерами позову про неправомірність продажу будівлі, що належить ПАТ, до одноосібного виконавчого органу (генерального директора) акціонерного товариства на захист інтересів цього товариства. У даному випадку акціонери повинні будуть довести, що будівлю продано, наприклад, за заниженою вартістю,

чим завдано збитків компанії і, побічно, всім її акціонерам.

Загалом такі терміни, як «непрямий (похідний)», «груповий» позов не в змозі адекватно відобразити сутність і призначення вимог про захист прав і законних інтересів завідомо визначеного кола осіб, тобто суб'єктів так званих корпоративних відносин. Як вважає Г. Осокіна, конструкція непрямого (похідного) позову є абстрактною, суто умоглядною конструкцією, що не має міцного теоретичного фундаменту і виходу у сферу практичного правозастосування. У цьому зв'язку вона являє собою тупиковий шлях розвитку теорії позовної форми захисту прав і законних інтересів [6, с. 91].

**Висновки.** Таким чином, ми з'ясували, що найбільш поширеною є класифікація позовів за такими ознаками (критеріями): матеріально-правовою і процесуально-правовою. З викладеного в роботі випливає висновок про правомірність поділу позовів залежно від способу захисту права або законного інтересу на позови про присудження, про визнання і перетворювальні позови. Позови про присудження являють собою позови, предмет яких характеризується такими способами захисту, які завжди пов'язані з добровільним або примусовим виконанням підтвердженого судом обов'язку відповідача. Позови про визнання являють собою позови, предмет яких характеризується такими способами захисту, які пов'язані з констатацією наявності або відсутності спірних прав чи законних інтересів, тобто спірного матеріального правовідношення. Перетворювальні позови являють собою позови, предмет яких характеризується такими способами, як захист, зміна або припинення спірного правовідношення, тобто його перетворення. В роботі нами також розглянута і класифікація позовів за іншими процесуальними ознаками. Слід зауважити, що жодна класифікація не може бути всеохопною, повною, завершеною, тому що абсолютно різкі розмежувальні лінії не сумісні з теорією розвитку і пізнання. Оскільки матеріальний світ розвивається і змінюється, а разом з ним змінюються і доповнюються наші знання про нього, класифікації також не можуть бути незмінними. З розвитком і поглибленням знань класифікації змінюються, доповнюються, а іноді замінюються новими, більш точними класифікаціями. Таким чином, жодна класифікація не може розглядатися як всеохоплююча і завершена, оскільки необхідно враховувати діалектичну природу як самої дійсності, так і відбиваючих її знань, що знаходяться в безперервному процесі зміни і розвитку. Перспективою подальших

досліджень є розвиток класифікації позовів за практичне застосування проаналізованих критеріями, а також подальше теріїв класифікації.

### Список використаних джерел

1. Гурвич М. А. Лекции по советскому гражданскому процессу / М. А. Гурвич. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1950. – 431 с.
2. Добровольский А. А. Исковая форма защиты права / А. А. Добровольский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1965. – 230 с.
3. Клейнман А. Ф. Советский гражданский процесс / А. Ф. Клейнман. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 510 с.
4. Комаров В. В. Цивільне процесуальне право України. Практика застосування : навч. посіб. / В. В. Комаров. – Харків : Основа, 2003. – 288 с.
5. Кройтор В. А. Защита прав и интересов в суде : науч.-практ. пособие / В. А. Кройтор. – 3-е изд., изм. и доп. – Харьков : Эспада, 2002. – 528 с.
6. Осокина Г. Л. Иск (теория и практика) / Г. Л. Осокина. – М. : Городец, 2000. – 192 с.
7. Тертишников В. І. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / В. І. Тертишников. – Вид. 6-те, допов. та перероб. – Харків : Консум, 2002. – 408 с.
8. Гражданский процесс : учебник / под ред. М. К. Треушников. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Городец, 2007. – 784 с.
9. Гражданский процесс : учебник / под ред. А. Г. Коваленко, А. А. Мохова, П. М. Филиппова. – М. : Контракт ; Инфра-М, 2008. – 448 с.
10. Гражданский процесс : учебник / под ред. В. В. Яркова. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 703 с.
11. Тихоня В. Г. Гражданский процесс : учебник / В. Г. Тихоня. – 2-е изд., перераб. – Минск : ТетраСистемс, 2013. – 496 с.
12. Аболонин Г. О. Групповые иски в законодательстве и судебной практике США / Г. О. Аболонин // Российский юридический журнал. – 1997. – № 1. – С. 144–147.
13. Батаева Н. Необходимо ввести институт группового иска / Н. Батаева // Российская юстиция. – 1998. – № 10. – С. 43–45.

Надійшла до редколегії 11.12.2015

### ПУЛЬ С. І. ОСОБЕННОСТИ КЛАССИФИКАЦИИ ИСКОВ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Выявлены особенности классификации исков в гражданском судопроизводстве. Проанализированы различные признаки такой классификации. Определено, что классификация исков возможна по материально-правовому и процессуально-правовому признакам. Утверждается, что по материально-правовому признаку классификация исков соответствует отрасли права. Исследовано, что в зависимости от цели защиты субъективного права или законного интереса различают иски: о присуждении, о признании, преобразовательные. Выделены также следующие признаки для классификации: характер посягательства на субъективные права и законные интересы субъектов материальных правоотношений; орган, правомочный рассматривать и разрешать гражданские и административные иски; субъектный состав.

**Ключевые слова:** иск, классификация исков, предъявление иска, характер посягательства, субъектный состав, косвенный (производный) иск, групповой иск.

### PUL S. I. FEATURES OF THE COMPLAINS' CLASSIFICATION IN CIVIL PROCEEDINGS

The features of the classification of complains in civil proceedings have been clarified in the article. Various features of this classification have been analyzed. It is determined that the classification of complains is possible according to material and legal, procedural and legal features. It is alleged that classification of complains according to material and legal feature corresponds to the branch of law. It is studied that depending on the purpose of the protection of the subjective right or legitimate interest we distinguish complains: about adjudgement, recognition, transforming ones. The following features for the classification have been also outlined: the nature of infringement on substantive rights and legitimate interests of the subjects of material relations; the authority competent to hear and determine civil and administrative complains; subject composition.

It is concluded that the complains about adjudgement are the lawsuits, where the object is characterized by such means of protection that are always associated with the voluntary or forced execution of the defendant's obligation confirmed by the court. Complains about recognition are lawsuits, where the object is characterized by means of protection associated with the statement of the presence or absence of disputed rights or legitimate interests, i.e., the disputed material legal relation. Transforming complains are lawsuits, where the object is characterized by such means as defense, modification or termination of the disputed legal relation, that is, its transformation.

It is noted that none of the classifications can not be comprehensive, complete, completed, because absolutely sharp dividing lines are not compatible with the theory of development and cognition. With the development and deepening of the knowledge classifications are changed, supplemented and sometimes replaced by new, more accurate ones.

**Keywords:** *complain, classification of complains, filing a complain, the nature of abuse, subject composition, indirect (derived) complain, class-action lawsuit.*

УДК 347.121.2

**О. О. СЕРЕБРЯНИК,**

*здобувач відділу проблем цивільного, трудового і підприємницького права  
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*

## ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ОСОБУ В СИСТЕМІ ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Досліджено місце інформації про особу в системі об'єктів цивільних прав. Зроблено висновок про самостійне місце інформації в системі об'єктів цивільних прав. Обґрунтовано позицію щодо віднесення інформації про особу до особистих нематеріальних благ.

**Ключові слова:** *інформація, об'єкти цивільних прав, система, оборотоздатність.*

Serebrianiuk, O.O. (2015), "Determining the place of information about a person in the system of the objects of civil rights" ["Vyznachennia mistisia informatsii pro osobu v systemi ob'ektiv tsyvilnykh prav"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 132–136.

**Постановка проблеми.** Визначення місця інформації про особу в системі об'єктів цивільних прав є актуальним напрямом наукових досліджень, адже місце цієї інформації як об'єкта цивільного права визначається у двох напрямках – як самостійного об'єкта та як одного з видів нематеріальних благ. Інформація про особу має властивий для неї окремий зв'язок з особою. Цей зв'язок можна охарактеризувати як ідентифікаційний, тобто такий, що індивідуалізує особу через інформацію про неї. Тому можна гіпотетично припустити, що її місце серед об'єктів цивільних прав має певні властивості. Саме це питання потребує свого наукового розв'язання з метою розробки законодавчих новацій щодо цього об'єкта.

**Стан дослідження.** Проблема визначення місця інформації в системі об'єктів цивільних прав досліджувалась у наукових працях І. Л. Бачило, В. М. Брижко, А. Б. Венгерова, В. А. Копилова, Т. А. Костецької, О. В. Кохановської, Є. В. Петрова, Т. М. Слінько, С. О. Сліпченка, В. С. Цимбалюка, С. В. Шевчука, Р. Б. Шишки. Ці науковці розглядали місце інформації в системі об'єктів цивільних прав, однак в їх дослідженнях не виділявся термін «інформація про особу», що позначилось на його невизначеності в системі об'єктів цивільних прав. Крім того, в науковій літературі обґрунтовується позиція, що у зв'язку з постійним збільшенням спектра вищ, які визначаються як об'єкти цивільних

прав, питання їх системності набуває особливої актуальності [1, с. 152]. Вказане підкреслює актуальність дослідження проблематики щодо визначення місця інформації про особу в системі об'єктів цивільних прав.

**Мета статті** – виявити місце інформації про особу в системі об'єктів цивільних прав. Для досягнення окресленої мети необхідно встановити логічний зв'язок та співвідношення будь-якої системи як філософської категорії з поняттям «система об'єктів цивільних прав» та через семантику цих категорій охарактеризувати місце інформації про особу в системі об'єктів цивільних прав.

**Виклад основного матеріалу.** Термін «система» має грецьке походження і означає ціле, складене з частин. Іншими словами, система – це сукупність взаємозв'язаних елементів, які утворюють певну цілісність [2, с. 112]. Системою можна назвати тільки такий комплекс вибірково залучених компонентів, у яких взаємодія та відносини набувають характеру взаємодії компонентів на отримання сфокусованого корисного результату. Конкретним механізмом взаємодії компонентів є звільнення їх від надлишкових ступенів свободи, не потрібних для отримання конкретного результату, і, навпаки, збереження всіх тих ступенів свободи, які сприяють отриманню результату [3, с. 35]. Стосовно системи об'єктів цивільних прав В. О. Лапач підкреслював, що об'єкти цивільних прав – це

структурно-упорядковане системне ціле, яке має власну якість та умовну самостійність (стійкість) відносно складових його частин. Ця система представлена видами об'єктів цивільних прав. До об'єктів цивільних прав належать речі, включаючи гроші та цінні папери; інше майно, в тому числі майнові права; роботи і послуги; інформація; результати інтелектуальної діяльності, у тому числі виключні права на них (інтелектуальна власність); нематеріальні блага. Системний характер цієї правової об'єктної моделі дійсності виявляється насамперед у тому, що вона охоплює собою весь можливий спектр реалій, з приводу яких складаються відносини предмета цивільно-правового регулювання на певному етапі соціально-економічного розвитку [4, с. 112]. Виходячи з наведеного, можна стверджувати, що система об'єктів цивільних прав – це сукупність взаємно розташованих об'єктів цивільних прав, що знаходяться в єдності та спрямовані на формування ієрархії об'єктів за їх властивостями щодо задоволення цивільних прав та інтересів учасників цивільних правовідносин.

Об'єктами цивільних прав визнаються матеріальні та нематеріальні блага, стосовно яких між суб'єктами цивільного права виникають відносини, що становлять предмет цивільно-правового регулювання [5, с. 166]. Щодо характеристики об'єкта цивільних прав слушною є думка С. С. Вабіщевича. Вчений вважає, що функціональне розуміння об'єкта дозволяє уникнути внутрішніх протиріч, обумовлених змішанням матеріальної та ідеальної сфер, за якого за явищами правової дійсності (юридичними поняттями), наприклад суб'єктивним правом і юридичним обов'язком, визнається здатність впливати на предмети та явища реальної дійсності. З огляду на односторонній взаємозв'язок суб'єктивного права і юридичного обов'язку, з одного боку, та на можливість їх реалізації в складі правовідносин, з іншого, науковець доходить висновку про збіг об'єкта суб'єктивного права, юридичного обов'язку та правовідношення [6, с. 67].

У ч. 1 ст. 177 ЦК України визначено, що об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага [7]. Водночас ст. 200 ЦК України, яка містить тлумачення інформації, введена у главу 15 «Нематеріальні блага» ЦК України. Вказане дає можливість припустити, що інформація входить до системи нематеріальних благ. До

речі, стосовно місця інформації серед об'єктів цивільних прав існує наукова дискусія.

Так, А. І. Марущак стверджує, що об'єктами цивільних прав не можуть бути такі види інформації: обмежена в обороті (наприклад, оперативно-розшукова інформація); невід'ємна від фізичної чи юридичної особи (прізвище, ім'я, по батькові, назва юридичної особи); загальнодоступна; інформація про діяльність державних органів влади та органів місцевого і регіонального самоврядування; правова. Обов'язковою ознакою інформації як об'єкта цивільних прав є здатність бути захищеною в судовому порядку. Інформація може бути об'єктом як майнових, так і особистих немайнових цивільних прав [8, с. 36]. Убачається, що інформація невід'ємна від фізичної чи юридичної особи не може бути об'єктом цивільних прав, тоді як інша інформація є об'єктом як майнових, так і немайнових прав. З приводу цього висловлюються й інші думки.

Наприклад, В. О. Витушко вказує на традиційний поділ об'єктів на: 1) об'єкти речових правовідносин: майно, речі, гроші, цінні папери; 2) об'єкти зобов'язальних правовідносин: роботи та послуги, що мають родові позначення дії; 3) об'єкти права інтелектуальної власності: результати інтелектуальної діяльності та засоби індивідуалізації; 4) нематеріальні блага, які визнаються об'єктами особистих немайнових прав; 5) інформацію [9, с. 306–307]. Звернімо увагу, що науковець розглядає інформацію як самостійний об'єкт цивільних прав та не співвідносить її з нематеріальними благами.

На думку В. А. Дозорцева, інформаційні відносини є новим самостійним видом виключних прав, тому вони потребують детальної регламентації. Така регламентація у відповідній частині підлягає включенню в загальну систему виключних прав. Тим самим у цю систему ввійшли б усі існуючі види виключних прав, і вона б набула завершеного характеру [10, с. 236]. Учений розглядав інформацію як різновид нематеріальних прав та відносив її до об'єктів абсолютних виключних прав.

У свою чергу, В. О. Лапач, навпаки, стверджував, що при перерахуванні об'єктів цивільних прав російський законодавець розташував «інформацію» між «роботами та послугами» і «результатами інтелектуальної діяльності». На думку вченого, у цьому є глибокий зміст. Розпорядження інформацією, надання інформації – це фактична діяльність (послуга), але не акт розпорядження суб'єктивним правом [4, с. 154]. Вказане можна застосовувати до інформації як

до об'єкта діяльності, але інформація може виступати і певним благом.

Так, О. І. Яременко стверджує, що в українському законодавстві закладено основи права власності на інформацію. Найчіткіше це право врегульовано в законі України «Про науково-технічну інформацію», ст. 6 якого визначає науково-технічну інформацію об'єктом права власності і дає перелік підстав її виникнення: створення науково-технічної інформації своїми силами і за свій рахунок; виконання договору про створення науково-технічної інформації; виконання будь-якого договору, що містить умови переходу права власності на інформацію до іншої особи. Науковець підкреслює, що у процесі дослідження інституту права власності на інформацію слід виходити з того, що, по-перше, право власності на інформацію не є ключовим у характеристиці інформації як об'єкта правовідносин. Домінуючими категоріями, які визначають юридичну природу інформації, є право на інформацію та правовий режим інформації; по-друге, право власності можна застосовувати тільки до певних видів інформації. Інформація постійно супроводжує процес життєдіяльності соціуму і природи, при цьому багато її видів, що знаходяться в обігу, не містять якостей, які б давали підстави для поширення на неї права власності. Існують також види інформації, які є суспільним надбанням або відображенням природних явищ, і привласнити їх неможливо ні технічно, ні юридично. В той же час значна кількість інформації потребує високого рівня правового захисту, який можливо забезпечити, застосувавши до неї режим права власності; по-третє, право власності на інформацію виникає на підставі специфічних юридичних фактів; по-четверте, правомочність власника інформації досить часто носить номінальний характер. Так, фактичне володіння особою тією чи іншою інформацією не заважає іншим особам користуватися нею чи розпоряджатися поза волею власника [11, с. 17, 21]. Наведене ще раз підкреслює, що інформація може відрізнитися за своїм змістом, що може впливати на її правовий режим. Стосовно інформації про особу зазначимо, що вона іноді має нематеріальний характер, а тому не може бути віднесена до матеріальних благ, на які поширюється право власності.

На відміну від вказаної позиції найбільш повне визначення місця інформації в системі об'єктів цивільних прав надано О. В. Кохановською. Науковець запропонувала доктринальне визначення інформації як нематеріального немайнового блага особливого роду, котре

нерозривно пов'язане з життям, з його виникненням і закінченням, що виявляється як особисте немайнове благо, результат впливу на людину та інших суб'єктів та об'єктів права, результат інтелектуальної творчої діяльності і відомості про осіб, події та явища, предмети, об'єкти і процеси незалежно від форми їх подання. О. В. Кохановською обґрунтовано висновок, що інформацію як об'єкт цивільного права можна розглядати у таких її проявах: 1) як особисте немайнове благо у комплексі благ, перерахованих у ст. 201 і Книзі 2 ЦК України; 2) як результат творчої інтелектуальної діяльності, тобто як об'єкт виключних прав, урегульованих у ст. 199 і Книзі 4 ЦК України; 3) як інформаційний продукт, ресурс, документ, тобто об'єкт, який може бути інформаційним товаром і предметом будь-яких правочинів, з урахуванням особливостей і специфіки його як об'єкта особливого роду. Крім того, обґрунтовано положення про те, що інформація як специфічний особливий об'єкт не може ототожнюватися з речами. Вчена сформулювала класифікацію інформації за видами цивільно-правових відносин на: 1) інформацію, яка є самостійним особливим об'єктом цивільних прав (відомості та інші види інформації, які не належать до двох інших видів); 2) інформацію як об'єкт виключних прав інтелектуальної власності (твори); 3) інформацію як об'єкт особистих немайнових прав (особисте немайнове благо) [12, с. 8]. Слід підтримати цю позицію, адже інформація про особу може бути віднесена до особистих немайнових прав особи.

Можливість віднесення інформації про особу до особистих немайнових прав пов'язана з тим, що права, які виникають із приводу особистих нематеріальних благ, мають свої специфічні, характерні для них властивості, риси. По-перше, немайнові права невіддільні від особистості їх носія, належать конкретній людині та іменуються особистими. Нерозривний зв'язок немайнових прав з особистістю їх носія дозволяє відрізнити одного суб'єкта права від іншого, індивідуалізувати людину, зберегти і захистити її неповторність і своєрідність. По-друге, особисті немайнові права мають абсолютний характер. Так, людині, їх носію, протистоїть необмежене коло зобов'язаних осіб, кожен з яких повинен утримуватися від порушення цих прав. По-третє, особисті немайнові права позбавлені матеріального (майнового) змісту. Навіть якщо вторгнення у сферу особистих прав призвело до негативних наслідків економічного характеру для їх носія, особисті права не

наповнюються матеріальним змістом. Наприклад, порушення ділової репутації фізичної особи може призвести до розриву ділових відносин із нею, що, безумовно, призведе до погіршення її матеріального стану як нині, так і в подальшому. Однак саме особисте право не стає майновим [5, с. 200]. Виходячи з цього, можна співвіднести інформацію про особу та особисті немайнові права. Зокрема, інформація про особу невіддільна від носія, інформація має абсолютний характер, також інформація про особу не може бути матеріально визначеною. Така класифікація можлива, оскільки виділення у класифікації об'єктів цивільних прав тих чи інших її складових (речі, гроші, цінні папери, роботи, послуги, інформація, результати

інтелектуальної діяльності, у тому числі виключні права на них (інтелектуальна власність), нематеріальні блага) має сенс лише в тому випадку, якщо є реально встановлені і значущі з точки зору цивільного права відмінності в правовому режимі таких явищ [13, с. 157].

**Висновки.** Інформація про особу є немайновим благом, на яке поширюються виключні права особи. Інформація про особу є благом, яке не має матеріального змісту. Перспективним у подальшому є наукове дослідження питань, пов'язаних із визначенням місця інформації про особу в системі об'єктів цивільного права, оскільки це надасть можливість сформулювати подальший розвиток законодавства щодо інформації про особу.

#### Список використаних джерел

1. Степанова В. Е. Система объектов гражданского права – фикция или реальность? / В. Е. Степанова // Власть. – 2013. – № 10. – С. 151–152.
2. Барановская Т. П. Информационные системы и технологии в экономике : учебник / Т. П. Барановская, В. И. Лойко, М. И. Семенов, А. И. Трубилин ; под ред. Лойко В. И. – 2-е изд. доп. и перераб. – М. : Финансы и статистика, 2005. – 416 с.
3. Анохин П. К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем / П. К. Анохин. – М. : Наука, 1973. – 61 с.
4. Лапач В. А. Система объектов гражданских прав: Теория и судебная практика / В. А. Лапач. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 544 с.
5. Цивільне право України : підручник : у 2 т. Т. 1 / [В. І. Борисова, Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.] ; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – 480 с.
6. Вабищевич С. С. К вопросу о современной теории объекта гражданского правоотношения / С. С. Вабищевич // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». – 2012. – Вип. 4. – С. 64–68.
7. Цивільний кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
8. Марущак А. І. Цивільні права на інформацію / А. І. Марущак // Юридичний вісник. – 2009. – № 3. – С. 33–36.
9. Витушко В. А. Курс гражданского права. Общая часть. Т. 1 : науч.-практ. пособие / В. А. Витушко. – Минск : БГЭУ, 2001. – 414 с.
10. Дозорцев В. А. Информация как объект исключительного права // Интеллектуальные права. Понятие. Система. Задачи кодификации : сб. ст. / В. А. Дозорцев ; Исследоват. центр част. права. – М. : Статут, 2003. – С. 224–237.
11. Яременко О. І. Інформація як об'єкт права власності в Україні / О. І. Яременко // Правова інформатика. – 2008. – № 4 (20). – С. 15–22.
12. Кохановська О. В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Кохановська Олена Велеоньвна. – Київ, 2006. – 34 с.
13. Сенчищев В. И. Объект гражданского правоотношения. Общее понятие / В. И. Сенчищев // Актуальные проблемы гражданского права. Вып. 1 : сб. ст. – М. : Статут, 1999. – С. 109–160.

*Надійшла до редколегії 26.11.2015*

#### **СЕРЕБРЯНИК А. А. ОПРЕДЕЛЕНИЕ МЕСТА ИНФОРМАЦИИ О ЛИЦЕ В СИСТЕМЕ ОБЪЕКТОВ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ**

Исследовано место информации о лице в системе объектов гражданских прав. Сделан вывод о самостоятельном месте информации в системе объектов гражданских прав. Обоснована позиция по отнесению информации о лице к личным неимущественным благам.

**Ключевые слова:** информация, объекты гражданских прав, система, оборотоспособность.

## SEREBRIANIK O. O. DETERMINING THE PLACE OF INFORMATION ABOUT A PERSON IN THE SYSTEM OF THE OBJECTS OF CIVIL RIGHTS

The relevance of the article is due to the fact that the place of information as the object of civil law in the scientific literature is determined in two directions: as an independent object and as one of the types of intangible benefits. This is the issue is the object of scientific research of this article to elaborate legislative innovations concerning this object of civil rights.

The objective of the article is to find the place of information about a person in the system of the objects of civil rights. While writing the article the author has used many research methods, among which the main ones are general philosophical dialectic method, as well as legal methods: comparative and legal, formal and legal.

It is established that information is integral with individual or legal entity, it can not be the object of civil rights, while other information is the object of both property and non-property rights.

It is emphasized that the information may be different in its content that can affect its legal regime. Talking about the information about a person it is found out that it sometimes is intangible in nature, and therefore can not be attributed to material benefits covered by ownership.

The classification of information according to the types of civil and legal relations is considered. Correlation between the information about a person and personal non-property rights is realized.

It is concluded that the information about a person is a non-property benefit, which is subject of the exclusive rights of a person. Information about a person is a benefit that has no material content.

**Keywords:** *information, objects of civil rights, system, tradability.*

УДК 342.951

Є. С. ХОДАК,

*аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ*

## ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІДШКОДУВАННЯ БАНКІВСЬКИХ ВКЛАДІВ ФОНДОМ ГАРАНТУВАННЯ ВКЛАДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Проаналізовано нормативно-правові аспекти діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб щодо відшкодування банківських вкладів у разі неможливості банків виконати свої зобов'язання. На підставі порівняльно-правового аналізу виділено основні особливості та проблемні аспекти захисту прав і законних інтересів вкладників банків, а також запропоновано зміни до чинного законодавства, яке регулює функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб.

**Ключові слова:** *система гарантування вкладів фізичних осіб, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, банківський вклад, відшкодування банківських вкладів.*

Khodak, Y.S. (2015), "Legal basis of bank deposits reimbursement by the Deposit Guarantee Fund" ["Pravovi zasady vidshkoduvannia bankivskykh vkladiv Fondom harantuvannia vkladiv fizychnykh osib"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 136–141.

**Постановка проблеми.** Значна кількість випадків неплатоспроможності банків протягом 2014–2015 років та недоліки правового захисту прав і законних інтересів вкладників призвели до відтоку коштів з банківських вкладних рахунків та втрати довіри населення до банківського сектора. Спеціальні функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб, виведення неплатоспроможних банків з ринку та ліквідації банків у встановлених законодавством випадках покладено на Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (далі – Фонд), який було створено у 1998 р. відповідно до указу Президента України «Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб – вкладників комерційних банків України» від 10 вересня 1998 р. № 996/98 [1],

але, як показала практика 2014–2015 років, здійснення покладених на Фонд функцій з гарантування виплат за вкладками фізичних осіб має суттєві проблеми [2].

Головною проблемою виявилась недостатня кількість ресурсів Фонду для відшкодування коштів за вкладками збанкрутілих банків. Ураховуючи те, що загальний розмір ресурсів Фонду на початок 2015 р. становив 382,1 млрд грн, а середній розмір банківського вкладу – 8 213 грн (процент покриття кількості вкладників – 98,7%) [3], фактично існує чимало проблем, безпосередньо пов'язаних із: невнесенням значної кількості вкладників, які мають право на відшкодування згідно з чинним законодавством, до зазначених переліків; затримками у



виплатах вкладникам, які є у переліку тих, що мають право на відшкодування вкладів; професійною компетентністю посадових осіб тощо.

Іншою проблемою є тривалість періоду між настанням моменту недоступності вкладу фізичної особи та моментом відшкодування вкладу Фондом, яке можливе лише після визнання банку неплатоспроможним та позбавлення його ліцензії згідно із законами України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2121-III [4] та «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI [5]. Такий період може становити півроку та більше без нарахування відсотків або компенсацій.

Також суттєвою проблемою захисту прав і законних інтересів вкладників залишаються обмеження у відшкодуванні окремих категорій вкладів, визначених у ч. 4 ст. 26 закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», що потребує перегляду та подальшого вдосконалення.

Зважаючи на окреслені вище проблеми, вдосконалення законодавства у сфері функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, а саме в питаннях відшкодування банківських вкладів у встановлений термін, є актуальною проблемою сьогодення.

**Стан дослідження.** Загальним проблемам становлення, розвитку та функціонування інститутів державного регулювання присвячено роботи таких вітчизняних учених, як: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, О. К. Безсмертний, Ю. П. Битяк, О. П. Гетманець, Ж. В. Завальна, С. В. Ківалов, А. Т. Комзюк, Т. М. Кравцова, О. Д. Крупчан, В. І. Теремецький, І. А. Тимченко, Ю. С. Шемшученко та ін. Окремі питання правового забезпечення функціонування Фонду гарантування вкладів фізичних осіб досліджувались у роботах С. В. Безвуха [6], К. В. Гончарука [7], В. В. Коваленко [8], О. А. Охріменка [9], Ю. С. Серпенінової [10] та інших науковців. Утім, спеціальних комплексних досліджень, спрямованих на вирішення проблем, пов'язаних із удосконаленням системи гарантування вкладів фізичних осіб, наразі не існує.

**Метою** статті є дослідження нормативно-правових засад діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб та вдосконалення правових аспектів відшкодування банківських вкладів у разі неможливості банків виконати свої зобов'язання.

**Виклад основного матеріалу.** Маючи на меті своєї діяльності захист прав і законних інтересів вкладників, згідно з ч. 1 ст. 26 закону України «Про систему гарантування вкладів

фізичних осіб» Фонд гарантує кожному вкладнику банку відшкодування коштів за його вкладом, а тому приймає на себе частину зобов'язань банку-учасника.

Виходячи з Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами, затвердженого постановою Правління Національного банку України (далі – НБУ) від 3 грудня 2003 р. № 516, зобов'язаннями банків перед вкладниками є: укладання в письмовій формі договору банківського вкладу (депозиту) або договору банківського рахунку та інших документів відповідно до законодавства України; виплата вкладнику грошової суми (вкладу) та процентів на неї або доходу, отриманого в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором; прийняття і зарахування на рахунок грошових коштів або банківських металів, що надходять; виконання розпоряджень власника рахунку про перерахування й видачу відповідних сум з рахунку та проведення інших операцій з рахунком; сплата процентів за грошовими коштами, що обліковуються на рахунку клієнта, шляхом їх зарахування на рахунок клієнта, якщо інше не передбачено умовами договору банківського рахунку або законодавством; видача вкладу або його частини та нарахованих процентів на першу вимогу вкладника (для строкового вкладу дострокова видача можлива виключно у випадках, коли це передбачено умовами договору строкового вкладу); у разі невиконання (неналежного виконання) вимоги вкладника про повернення вкладу або його частини прийняття цієї вимоги та взяття її на облік за відповідним позабалансовим рахунком, з її подальшим виконанням [11].

Отже, приймаючи на себе зобов'язання банків у разі визнання їх неплатоспроможності, після ухвалення рішення НБУ про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку, Фонд відшкодовує кошти в розмірі вкладу, включаючи відсотки, станом на день початку процедури виведення Фондом банку з ринку, але не більше суми граничного розміру відшкодування коштів закладами, встановленого на цей день, незалежно від кількості вкладів в одному банку. Сума граничного розміру відшкодування коштів закладами не може бути меншою 200 000 грн (ст. 26 закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»).

Згідно зі ст. 26, 27, 28 закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» Фонд має такі зобов'язання перед вкладниками неплатоспроможного банку: відшкодування кожному вкладнику коштів за його вкладом,

включаючи нараховані відсотки, але не більше суми граничного розміру відшкодування коштів за вкладом, встановленого на цей день, незалежно від кількості вкладів в одному банку після прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку; складання уповноваженою особою Фонду переліку вкладників, які мають право на відшкодування коштів за вкладом за рахунок Фонду, з визначенням сум, що підлягають відшкодуванню; затвердження виконавчою дирекцією Фонду реєстру вкладників для здійснення виплат гарантованої суми відшкодування відповідно до наданого уповноваженою особою Фонду переліку вкладників протягом 3 робочих днів (у разі прийняття НБУ рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку з підстав, визначених у ч. 2 ст. 77 закону України «Про банки і банківську діяльність», – протягом 20 робочих днів) з дня отримання Фондом рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку; виплата відшкодувань коштів вкладникам, їх уповноваженим представникам чи спадкоємцям у національній валюті України з наступного робочого дня після затвердження виконавчою дирекцією Фонду

реєстру вкладників для здійснення виплат гарантованої суми відшкодування.

Згідно з ч. 2 ст. 26 закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» вкладник набуває право на одержання гарантованої суми відшкодування коштів за вкладом за рахунок коштів Фонду в межах граничного розміру відшкодування коштів за вкладом після прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку.

Суттєвою проблемою для вкладників є неможливість отримання коштів за вкладом з моменту початку процедури виведення Фондом банку з ринку до моменту прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку; цей період може тривати більше ніж півроку, відсотки за ним не нараховуються, а вартість валютних вкладів перераховується в національній валюті України за курсом на дату початку процедури виведення Фондом банку з ринку

Крім того, у разі відшкодування вкладів Фондом, згідно з ч. 4 та 5 ст. 26 закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» встановлюються певні обмеження (рис. 1).

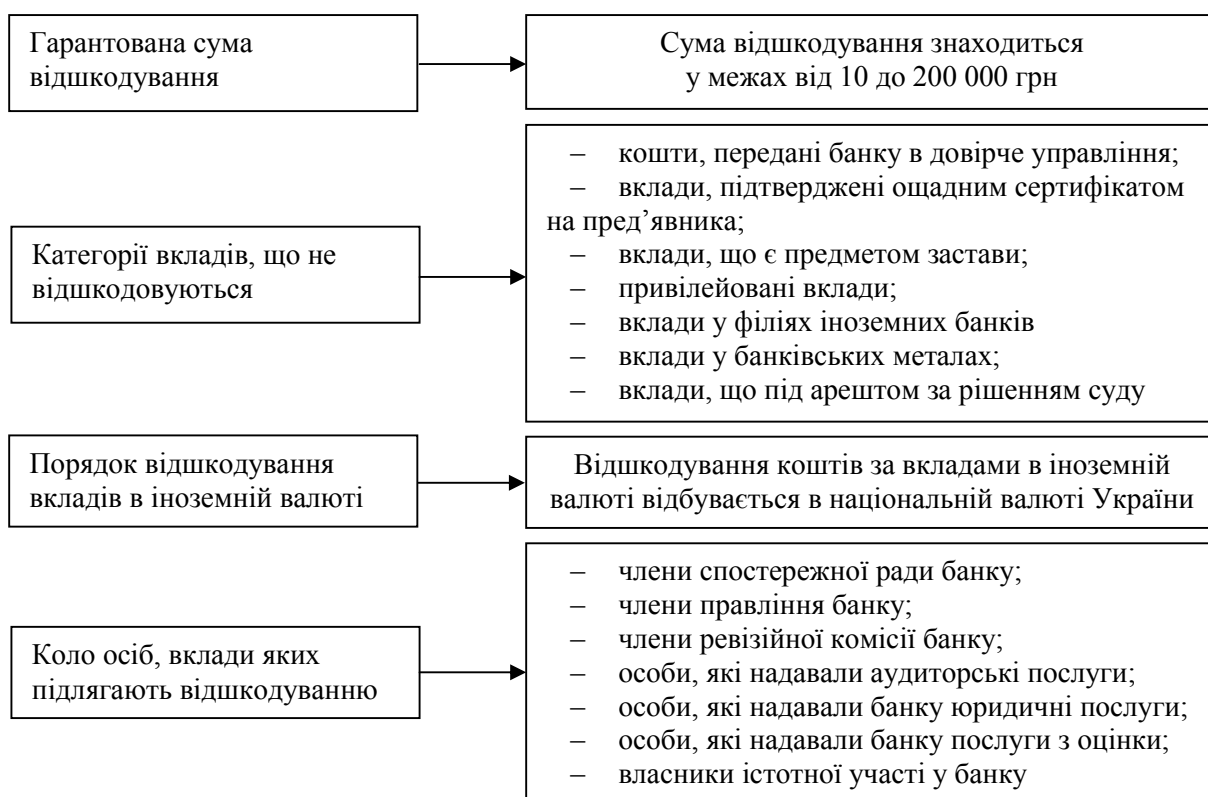


Рис. 1. Установлені обмеження системи гарантування вкладів фізичних осіб<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Складено автором з використанням джерел [5; 10].

Особливої уваги потребують категорії вкладів, що не відшкодовуються, та обмеження кола осіб, вклади за якими не підлягають відшкодуванню. Так, згідно із ч. 1 ст. 22 закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» базою нарахування регулярного збору до Фонду є середньоарифметична за розрахунковий період сума щоденних балансових залишків на рахунках з обліку вкладів та відсотків за ними. Згідно з Положенням про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами [11] до вкладних (депозитних) рахунків належать рахунки, що підтверджуються: договором банківського рахунку; договором банківського рахунку з видачею ощадної книжки; договором банківського рахунку з видачею ощадного (депозитного) сертифіката; договором банківського рахунку з видачею іншого документа, що підтверджує внесення грошової суми або банківських металів і відповідає вимогам, установленим законом, іншими нормативно-правовими актами у сфері банківської діяльності (банківськими правилами) та звичаями ділового обороту. Виходячи з цього, залишається незрозумілим, чи входять категорії вкладів, що не відшкодовуються згідно з ч. 4 ст. 26 закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», до бази нарахування регулярного збору до Фонду. Тому вбачається за необхідне викласти абз. 3 ч. 1 ст. 22 у такій редакції: «Базою нарахування є середньоарифметична за розрахунковий період сума щоденних балансових залишків на рахунках з обліку вкладів, за винятком вкладів, кошти за якими не відшкодовуються згідно з пунктами 1–3, 8, 10 частини 4 статті 26 цього Закону, та відсотків за ними».

Приділяючи більше уваги правовим аспектам захисту прав і законних інтересів вкладників, необхідно врегулювати питання щодо відшкодування вкладів за такими категоріями: кошти, передані банку в довірче управління; вклади, підтверджені ощадним сертифікатом на пред'явника; вклади у банківських металах, за якими згідно з ч. 4 ст. 26 закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» Фонд не здійснює відшкодувань у разі ліквідації банку.

Дискусійним залишається питання щодо встановлених обмежень на категорії вкладів, за якими не здійснюється відшкодування. Зокрема, згідно із законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» кошти закладами, що підтверджені ощадним сертифікатом на пред'явника, не відшкодовуються.

Така правова норма депопуляризує цей вид вкладу та сприяє прозорості руху грошових коштів, що вкрай важливо в сучасних умовах. Тому питання щодо зняття обмежень у разі відшкодування банківських вкладів є не на часі, хоча, можливо, набуде актуальності в майбутньому, за більш стабільних умов соціально-економічного та політичного стану в державі. При цьому доцільним убачається виключення з переліку категорій вкладів, за якими Фонд не здійснює відшкодування, коштів, переданих банку в довірче управління, та вкладів у банківських металах з ч. 4 ст. 26 зазначеного Закону. Натомість ст. 26 Закону слід доповнити частиною 5<sup>1</sup> такого змісту: «Відшкодування коштів за вкладом у банківських металах відбувається в національній валюті України після перерахування суми вкладу за офіційним курсом банківських металів, установленим Національним банком України на день початку виведення Фондом банку з ринку, але не більше суми граничного розміру відшкодування коштів закладами, встановленого на дату прийняття такого рішення, незалежно від кількості вкладів в одному банку». Відповідно ч. 6 ст. 26 пропонується доповнити абз. 3 такого змісту: «Відшкодування коштів за вкладом у банківських металах здійснюється в національній валюті України після перерахування суми вкладу за офіційним курсом банківських металів, установленим Національним банком України на день початку ліквідації банку з підстав, визначених частиною 2 статті 77 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Враховуючи положення, закріплене у ч. 4 ст. 26 закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», щодо обмеження кола осіб, закладами яких відшкодування не здійснюється, дискусійною є норма, закріплена в ч. 1 ст. 26 зазначеного Закону, щодо гарантування Фондом кожному вкладнику банку відшкодування коштів за його вкладом.

Згідно зі ст. 52 закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» суми вкладів, які перевищують граничний розмір відшкодування, а також кошти, розміщені на вклад пов'язаною з банком особою, виплачуються у процесі ліквідації банку з ліквідаційної маси банку за черговістю та в порядку задоволення вимог до банку, а саме: 1) зобов'язання, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян; 2) грошові вимоги щодо заробітної плати, що виникли із зобов'язань банку перед працівниками до прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку; 3) вимоги Фонду, що виникли у

випадках, визначених цим Законом, у тому числі покриття витрат Фонду, передбачених п. 7 ч. 2 ст. 20 зазначеного Закону; 4) вимоги вкладників – фізичних осіб (у тому числі фізичних осіб – підприємців), які не є пов'язаними з банком особами, у частині, що перевищує суму, виплачену Фондом; 5) вимоги НБУ, що виникли в результаті зниження вартості застави, наданої для забезпечення кредитів рефінансування; 6) вимоги фізичних осіб (у тому числі фізичних осіб – підприємців), які не є пов'язаними з банком особами, платежі яких або платежі на ім'я яких заблоковано; 7) вимоги інших вкладників, які не є пов'язаними з банком особами, юридичних осіб – клієнтів банку, які не є пов'язаними з банком особами; 8) інші вимоги, крім вимог за субординованим боргом; 9) вимоги кредиторів банку (фізичних осіб, у тому числі фізичних осіб – підприємців, а також юридичних осіб), які є пов'язаними з банком особами; 10) вимоги за субординованим боргом. Отже, чинне законодавство хоча й вирішує питання з відшкодування коштів вкладників – фізичних осіб (у тому числі фізичних осіб – підприємців), які не є пов'язаними з банком особами, у частині, що перевищує суму, виплачену Фондом, а також питання з відшкодування коштів фізичних осіб, які є пов'язаними з банком особами, але для підвищення захисту прав і законних інтересів вкладників процедура та порядок задоволення таких вимог потребують доопрацювання, зокрема у питаннях черговості та строків.

**Висновки.** Проведене дослідження існуючих нормативно-правових засад діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб дало можливість констатувати необхідність проведення низки удосконалень вітчизняного законодавства, спрямованих на підвищення захисту прав і законних інтересів вкладників у разі неможливості банків виконати свої зобов'язання. У рамках запропонованих рекомендацій було доведено доцільність внесення поправок в чинні нормативно-правові акти, зокрема в окремі статті закону України «Про гарантування вкладів фізичних осіб», які дозволять врегулювати питання щодо обчислення бази нарахування регулярного збору Фонду (а саме переліку категорій вкладів, які мають до неї входити), а також вкладів, що підлягають відшкодуванню Фондом. Врегулювання цих питань дозволить вирішити проблему невідповідностей між окремими положеннями чинних нормативно-правових актів та підвищить захист прав і законних інтересів вкладників. Водночас додаткового правового врегулювання потребують питання щодо скорочення тривалості періоду між настанням моменту виникнення проблем у фізичної особи з поверненням власного вкладу та моментом відшкодування вкладу Фондом, датою фіксації валютного курсу закладами в іноземній валюті, що потребує подальшого вдосконалення нормативно-правової бази, яка регулює функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб.

#### Список використаних джерел

1. Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб – вкладників комерційних банків України : указ Президента України від 10.09.1998 № 996/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996/98>.
2. Ходак Є. С. Особливості функціонування Фонду гарантування вкладів фізичних осіб / Ходак Є. С. // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., [м. Харків, 20.11.2015] / МВС України ; МОН України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2015. – С. 144–147.
3. Дані про вклади фізичних осіб у учасниках Фонду гарантування вкладів фізичних осіб протягом 2014–2015 року [Електронний ресурс] // Фонд гарантування вкладів фізичних осіб : [офіц. сайт]. – Режим доступу: <http://www.fg.gov.ua/statystyka>. – Назва табл. 2 з екрана.
4. Про банки і банківську діяльність : закон України від 07.12.2000 № 2121-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
5. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : закон України від 23.02.2012 № 4452-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>.
6. Безвух С. В. Функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб в Україні / С. В. Безвух // Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. – 2015. – № 3. – С. 675–680.
7. Гончарук К. В. Місце Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у системі державного регулювання депозитних послуг / К. В. Гончарук // Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка». – 2012. – № 4. – С. 98–101.
8. Коваленко В. В. Розвиток систем гарантування вкладів до і після кризи / В. В. Коваленко // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – № 1. – С. 363–370.
9. Охріменко О. Уся правда про Фонд гарантування вкладів фізосіб [Електронний ресурс] / Олександр Охріменко // УНІАН. Економіка : [сайт]. – Режим доступу: <http://economics.unian.ua/finance/696400-usya-pravda-pro-fond-garantuvannya-vkladiv-fizososib.html>.

10. Серпенінова Ю. С. Обмеження системи гарантування вкладів / Серпенінова Юлія Сергіївна // Фінансовий простір. – 2014. – № 3. – С. 211–214.

11. Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами : затв. постановою Правління Нац. банку України від 03.12.2003 № 516 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1256-03>.

*Надійшла до редколегії 02.11.2015*

### **ХОДАК Е. С. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ВОЗМЕЩЕНИЯ БАНКОВСКИХ ВКЛАДОВ ФОНДОМ ГАРАНТИРОВАНИЯ ВКЛАДОВ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ**

Проанализированы нормативно-правовые аспекты деятельности Фонда гарантирования вкладов физических лиц относительно возмещения банковских вкладов в случае невозможности банков выполнить свои обязательства. На основании сравнительно-правового анализа выделены основные особенности и проблемные аспекты защиты прав и законных интересов вкладчиков банков, а также предложены изменения в действующее законодательство, регулирующее функционирование системы гарантирования вкладов физических лиц.

*Ключевые слова:* система гарантирования вкладов физических лиц, Фонд гарантирования вкладов физических лиц, банковский вклад, возмещение банковских вкладов.

### **KHODAK Y. S. LEGAL BASIS OF BANK DEPOSITS REIMBURSEMENT BY THE DEPOSIT GUARANTEE FUND**

The author has analyzed the normative and legal aspects of the activities of the Deposit Guarantee Fund (hereinafter – Fund, DGF), which was established in 1998 in accordance with the Edict of the President of Ukraine «On measures to protect the rights of individuals – depositors of commercial banks in Ukraine» dated from September 10, 1998 No. 996/98 in order to reimburse bank deposits in case banks fail to fulfill their obligations.

The article's objective is to study the regulatory and legal principles of the activities of the DGF and to improve the legal aspects of the bank deposits reimbursement in case banks fail to fulfill their obligations.

Based on comparative and legal analysis of certain provisions of the current regulations the author has found out inconsistencies in the regulation of calculating the accrual basis of regular exclusive to the DGF and procedures for reimbursement of certain categories of retail deposits.

The author has put forward the issue about legal solution of the problem of the length of the period between the date when individuals face the problems of returning his own deposit and the moment of the deposit's reimbursement by the Fund, as well as the issue of reimbursement of rate differences that may arise during this period. Solution of these issues requires further improvement of the normative and legal base regulating the functioning of the system of deposit guarantee fund in Ukraine.

Special attention is paid to the issue of priority and terms of deposits reimbursement of individuals who are not related parties of the bank (in excess of 200 000 UAH), and the funds placed on a deposit by the related person with the bank. To protect the rights and legitimate interests of these categories of depositors it is suggested to improve provisions of the current legislation.

The practical significance of the suggested changes is the ability to solve problems of inconsistencies between certain existing provisions of the current regulations, to make transparent the modern mechanism of deposit guarantee funds and to increase significantly the protection of the rights and legitimate interests of investors, and thus to increase the trust for the banking sector in the whole.

*Keywords:* system of deposit guarantee funds, Deposit Guarantee Fund, bank deposit, bank deposits reimbursement.

## ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9.072.4

**А. М. БОЛЬШАКОВА,**

доктор психологічних наук, професор,  
завідувач кафедри соціальної психології  
Харківської державної академії культури

### УПРАВЛІНСЬКІ ЗДІБНОСТІ У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ КЕРІВНОГО СКЛАДУ ОВС УКРАЇНИ: ЖИТТЄТВОРЧИЙ ПІДХІД

Показано, що життєтворчі здібності керівника ОВС – це індивідуально-психологічні особливості, що забезпечують успішність оволодіння та подальшого використання засобів, механізмів та стратегій творчого планування, проектування та здійснення життя як індивідуального проекту. Виділено сім видів життєтворчих здібностей: усвідомлення смислу життя, життєстійкості, цілепокладання, гнучкості, особистісного зростання, креативності, рефлексії.

**Ключові слова:** управлінські здібності керівника ОВС, професійно важливі якості, життєтворчість, життєтворчі здібності.

Bolshakova, A.N. (2015), "Administrative capabilities in the structure of professionally important personality traits of administrative personal of internal affairs authorities: life-creative approach" ["Upravlinski zdibnosti u strukturі profesiino vazhlyvykh yakostei kerivnogo skladu OVS: zhyttietvorchiy pidkhid"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 142–147.

**Постановка проблеми.** Важливою та неминучою сферою існування суспільства є здійснення людиною професійної діяльності, що відбувається під впливом особливих (екстремальних) факторів, таких, як підвищені вимоги до психічних та фізичних можливостей фахівця, надмірні психічні та фізичні навантаження, обмеження часу на прийняття та виконання відповідальних рішень, ризик для життя і здоров'я, відповідальність за життя та дії інших людей, відсутність можливості діяти стереотипно відповідно до завчасно розробленого плану. Вплив екстремальних умов професійної діяльності часто призводить до виникнення негативних психічних станів із відповідними емоційними та поведінковими реакціями, позначається на структурі трудової діяльності та її кінцевому результаті. Актуальність, теоретична та практична значущість психологічних досліджень специфіки професійної діяльності в особливих умовах та внутрішньоособистісних факторів забезпечення її ефективності можна обґрунтувати якнайменше двома аспектами: принциповою неможливістю виключення такої діяльності та необхідністю створення оптимальних систем психологічної підготовки персоналу з метою попередження негативного впливу умов праці на психічне і фізичне благополуччя та успішність виконання робочих функцій.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Специфіка правоохоронної діяльності, яка по-

лягає в необхідності вступати у взаємодію зі злочинцями, діяти в умовах загрози власному життю та підвищеній відповідальності за життя оточуючих, користуватися певним обсягом влади стосовно долі інших людей, дозволяє безперечно віднести її до екстремально складних видів професійної діяльності. За сучасних умов докорінної перебудови правоохоронних структур виникає додаткове навантаження на психічні та фізичні можливості співробітників ОВС, зокрема, суттєво підвищуються вимоги до керівників правоохоронних органів, які мають забезпечувати як високі показники ефективності поточної правоохоронної діяльності, так і успішну реалізацію реформи правоохоронної системи, що відбувається в Україні. Психологічні дослідження у галузі юридичної психології дозволили визначити, що діяльність сучасного керівника органів внутрішніх справ України характеризується низкою несприятливих особливостей, таких як опосередкованість операцій управління реальними об'єктами, відсутність чітких алгоритмів виконання багатьох операцій професійної діяльності, дефіцит інформації, необхідної для прийняття важливих рішень, швидко змінювані умови виконання професійних функцій в оперативних ситуаціях, жорсткий ліміт часу на прийняття та здійснення професійних рішень, жорстка детермінація дій заданими організаційними умовами, значний обсяг і різноманітність оперативних завдань,

високий рівень психічної напруженості, пов'язаний із відповідальністю за власні дії та дії підлеглих, наявність ризику для власного життя та життя інших людей [1].

Різні групи екстремальних факторів професійної діяльності керівників правоохоронних органів здійснюють значний руйнівний вплив на їхнє психічне та фізичне благополуччя і можуть призводити до зниження ефективності професійно-управлінської діяльності, уповільнення темпів та дезінтеграції подальшого професійного та особистісного розвитку, розпадання професійної самосвідомості, зниження професійної адаптивності, послаблення набутих професійних даних, розвитку особистісних деформацій [2].

Обов'язковою умовою успішного подолання керівниками ОВС несприятливого впливу екстремальних чинників професійної діяльності є своєчасний розвиток їх психологічної готовності до несення служби в органах охорони правопорядку, зокрема виконання в них управлінських функцій.

Базовою складовою психологічної готовності до управлінської діяльності в ОВС є певна структура професійно важливих якостей керівника, високий рівень розвитку яких мінімізує вірогідність помилок і зривів у роботі, знижує можливість розвитку психічних та психосоматичних розладів, підвищує захищеність особистості від професійної небезпеки [3].

Під професійно важливими розуміють індивідуальні якості людини, високий рівень розвитку яких відповідає високому рівню професійної успішності, які є необхідною умовою ефективного та швидкого оволодіння професією та детермінантою процесу адаптації до професійної діяльності (І. Агапов, М. Дмитрієва, Л. Корнеєва, А. Крилов, В. Пономаренко, В. Шадріков та ін.).

Суттєві методологічні положення щодо професійно важливих якостей як детермінанти ефективності виконання окремих професійних дій та успішності діяльності в цілому сформульовано В. Шадріковим у процесі розробки проблематики системогенезу діяльності. Вчений установив, що:

- професійно важливі якості та їх системи виступають у ролі тих умов, через які переломлюються зовнішні впливи та вимоги діяльності;
- значущість окремих професійно важливих якостей визначається як ефективністю окремих дій, так і успішністю діяльності в цілому;
- успішність виконання окремих дій та діяльності у цілому зумовлена не однією, а комплексом взаємопов'язаних професійно важливих якостей;

– професійно важливими слід вважати якості фахівця, що є залученими у процес діяльності та впливають на ефективність її виконання [3].

Слід зазначити, що на сьогодні у психологічній науці існує досить значна кількість теоретичних підходів до визначення структури професійно важливих якостей керівників, у тому числі управлінського складу ОВС. Так, серед особистісних і професійних якостей керівника вчені називають компетентність, розвинений інтелект, креативність, ініціативність, інноваційний потенціал, самоконтроль, мотивованість на професію, захопленість справою, енергійність, емоційно-вольову стійкість, домінантність, рішучість, незалежність, самостійність, тверду волю, орієнтацію на особистісне зростання, відповідальність, обов'язковість, обізнаність щодо психології людей та володіння навичками впливу на їх поведінку, комунікативні якості, адаптивність, толерантність до невизначеності, стресостійкість (В. Барко, В. Дружинін, А. Журавльов, Є. Клімов, О. Карпов, Р. Кричевський, В. Мясіщев, Ю. Осипова, Т. Полковнікова, Б. Теплов, В. Толочек, О. Шмельов та ін.).

Незважаючи на суттєві розбіжності у поглядах вчених щодо конкретного переліку професійно важливих якостей керівника, більшість дослідників визнають, що головними чинниками ефективності управлінської діяльності виступають певні управлінські здібності, які є організаційними та комунікативними якостями особистості, що пов'язані з високим рівнем знань, умінь та навичок щодо процесу планування, організації та керівництва колективною діяльністю і забезпечують ефективний підбір, розстановку, виховання персоналу, його мотивацію на успішну діяльність з досягнення цілей. Загальні (інтелектуальні) та спеціальні здібності керівника ОВС, які дозволяють йому успішно здійснювати управлінські функції, змістовно поділяються на аналітичну (дослідження стану реалізації управлінської діяльності), прогнозу (передбачення напрямків розвитку діяльності), планувальну (розробка етапів діяльності, програми дій), організаційну (організація виконання управлінського рішення), регулювальну (регуляція, спрямування і корекція виконання) і контрольну (нагляд і облік за виконанням) [4].

Отже, можна стверджувати, що одним з першочергових завдань юридичної психології є визначення теоретичних основ та методологічних підходів до розвитку професійно важливих якостей керівних кадрів органів внутрішніх справ як найважливішого фактора успішного реформування та ефективної діяльності правоохоронних структур.

На сьогодні існує значна кількість підходів до розробки моделі управлінських здібностей керівника (конкурентний, ситуативний, рефлексійно-ціннісний, соціально-психологічний, комплексний та ін.). Втім, сучасні реалії висувають підвищені вимоги до здатності керівника ОВС не тільки успішно здійснювати управлінські функції, але й бути суб'єктом свого життєвого шляху, творчо та активно будувати ефективну та позитивну стратегію життєвого самоздійснення, в якій враховуються зовнішні соціальні вимоги та внутрішньоособистісна потреба в самореалізації й саморозвитку [5]. Серед характеристик успішної життєвої стратегії можна відзначити:

- активність – внутрішня готовність до цілеспрямованої взаємодії з середовищем, енергійність, мотивованість, рішучість та наполегливість;

- відповідальність – усвідомлення та бажання визнати себе причиною своїх вчинків та створюваних обставин, прагнення до самостійного встановлення рівня складності, термінів і засобів реалізації життєвих цілей;

- ініціативність – постійний пошук шляхів та напрямів реалізації своїх здібностей і талантів, прагнення до створення нових життєвих завдань;

- індивідуальність – прагнення до побудови моделі власного життя відповідно до неповторних особистісних рис;

- творчість – творче ставлення до свого життя за умов, коли перетворююча ініціатива спричиняє високу неповторність подій життя; особистість сама виступає джерелом і творцем своєї унікальності;

- самостійність – здатність керівника незалежно визначати напрямок та зміст власного життя;

- своєчасність – відповідність дій та вчинків об'єктивним вимогам вікового періоду розвитку та часовим характеристикам професійного життя;

- продуктивність – висока результативність життєвої стратегії, що виражається в успішності досягнення встановлених життєвих цілей.

Особливою, вищою формою цих здатностей та прояву творчої природи особистості керівника ОВС, яка забезпечує йому ефективність самостійного вибору стратегії життя, розробки життєвих планів, розв'язання життєвих проблем, є життєтворчість, що й зумовило актуальність теоретичного дослідження життєтворчого аспекту управлінських здібностей керівного складу правоохоронних органів.

**Метою** цього дослідження була реалізація життєтворчого підходу до визначення управ-

лінських здібностей у структурі професійно важливих якостей керівного складу ОВС України. У роботі були використані методи теоретичного психологічного дослідження: логіко-психологічний аналіз і синтез, узагальнення, систематизація, моделювання.

**Виклад основного матеріалу.** При визначенні системи життєтворчих здібностей у структурі професійно важливих якостей керівника ОВС ми виходили з того, що вони мають розглядатися як один з видів здібностей людини, які визначаються як «індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої, ... такі, які мають відношення до успішності виконання якої-небудь діяльності або багатьох діяльностей» [6, с. 262–263].

Виходячи із загального розуміння здібностей, життєтворчі здібності було визначено як індивідуально-психологічні особливості людини, що забезпечують успішність оволодіння та подальшого використання засобів, механізмів і стратегій творчого планування, проектування та здійснення життя як індивідуального проекту.

Методологічною основою систематизації життєтворчих здібностей керівника ОВС України було обрано теоретичне уявлення про те, що в життєтворчості як процесі побудови життя можна виділити дві складові. Перша складова (процеси проектування) передбачає побудову життєвих планів і програм, формування життєвих стратегій та концепцій. Друга (процеси здійснення) є реалізацією розроблених життєвих проектів [7].

Відповідно до виділення двох названих складових життєздійснення, у результаті теоретичного аналізу проблем життєтворчості було виділено комплекс найважливіших емпіричних індикаторів життєтворчих здібностей, що забезпечують ефективність життєвого планування та самоздійснення керівника правоохоронних органів:

- самопізнання та рефлексія як усвідомлення стереотипів та переконань, що є бар'єрами для вільної реалізації особистісного потенціалу;

- розуміння власних інтересів, цінностей, моральних якостей; виявлення сильних боків своєї особистості як ресурсів побудови життєвих стратегій;

- виявлення слабких боків особистості з метою розробки програми саморозвитку та самовдосконалення;

- позитивна орієнтація на майбутнє з урахуванням власних можливостей та обмежень;

- прогнозування напрямів особистісного та професійного розвитку;



– опанування технологіями здійснення важливих життєвих виборів – від глобальних до більш конкретних;

– цілеспрямованість у реалізації життєвих та ситуативних планів;

– подолання тимчасових перешкод на шляху до обраної мети;

– гнучкість у виборі засобів реалізації розроблених життєвих планів;

– уміння відмовитися від бажаної мети, якщо її реалізація є неможливою або потребує не виправданих жертв.

На основі визначених емпіричних індикаторів було виділено сім видів життєтворчих здібностей: усвідомлення смислу життя, життєстійкості (долання життєвих труднощів), цілепокладання, гнучкості (самозмінювання), особистісного зростання, креативності (створення нового), рефлексії (самоусвідомлення, самопізнання).

Здібності до усвідомлення смислу життя виявляються у здатності керівника ОВС знаходити смисл свого існування, відчувати безумовну цінність життя, формулювати власне життєве призначення; у спроможності узгодити усвідомлюваний смисл із реальною спрямованістю життєдіяльності та наявними внутрішніми ресурсами і схильностями особистості.

Здібності життєстійкості виявляються у здатності до життєвої витривалості, екзистенційної мужності, вміння долати життєві труднощі, не втрачаючи контролю над собою та перебігом життя, зберігаючи творчий характер керування професійною діяльністю та життєвим шляхом взагалі. Здібності життєстійкості конкретизуються у залученості до взаємодії з навколишнім світом, контролі над життєвими подіями та керуванні ними, позитивному оцінюванні себе і своєї роботи, самоконтролі і готовності піти на ризик, здатності протистояти чужому деструктивному впливу.

Здібності цілепокладання згідно з життєтворчим підходом до управлінських здібностей керівника ОВС виявляються в осмисленні людського життя як багатогранного, динамічного процесу, що містить безліч альтернатив і можливостей, потребує рішучості у здійсненні вибору життєвих цілей та засобів їх реалізації, наполегливості, цілеспрямованості, послідовності. Процес цілепокладання в управлінській діяльності життєтворчого керівника правоохоронних органів базується на принципах активності, ініціативності, відповідальності, розвинутої системі життєтворчих цінностей.

Життєтворчі здібності у сфері особистісної гнучкості керівника ОВС виявляються у від-

чутті відносного комфорту в невизначеній, неочікуваній ситуації; здатності працювати над вирішенням життєвого завдання навіть за умов нестачі інформації; здатності справлятися з суперечливою або швидко оновлюваною інформацією; здатності сприймати нові, неочікувані ситуації як стимул для творчого розвитку; готовності пристосовуватися або перетворювати умови, що не відповідають заздалегідь розробленим планам.

Здібності особистісного зростання пов'язані з упевненістю керівника правоохоронних органів у необхідності постійного особистісного та професійного зростання, прагненням до підвищення компетентності у різних сферах. Життєтворчі здібності до забезпечення особистісного прогресу та запобігання стагнації зумовлюють наявність життєдайних взаємин; існування та діяльність у злагоді з власною сутністю; глибинну інтеграцію з найважливішими реаліями власної сутності (ідентичністю, сутнісною діяльністю, смисложиттєвою мотивацією та ін.); долання психічних травм минулого. Виявляються ці здібності у: стійкому прагненні до самопізнання; відкритості власній внутрішній реальності; бажанні отримати повну інформацію не тільки про свої переваги, але й про недоліки; рішучості рухатися вперед.

Креативні здібності пов'язані зі здатністю керівника ОВС зробити життя привабливим та цікавим, умінням знайти щось захоплююче у будь-якій справі, прагненням до створення нового у всьому, чим він займається. До проявів креативних здібностей слід віднести здатність до генерації великої кількості ідей, гнучкість у породженні різноманітності ідей, оригінальність як можливість до генерації нестандартних вирішень проблемних ситуацій, подолання стереотипів та створення оригінальних алгоритмів вирішення життєвих завдань, бачення нового та цікавого у повсякденних ситуаціях і видах діяльності, вміння відчувати інтерес навіть до рутинних справ.

Рефлексивні здібності керівника ОВС виявляються у розумінні своїх особливостей, здатності знаходити психологічні причини вчинків, прагненні до самопізнання. Психологічне значення рефлексивних здібностей визначається їх участю в побудові адекватних очікувань щодо майбутнього – самоусвідомлення надає можливість правильно визначити найімовірніший варіант розвитку подій з урахуванням обставин, що склалися, та власних психічних, фізичних і матеріальних можливостей. У свою чергу, адекватний прогноз та оцінка ресурсів дозволяють сформулювати психологічну готовність до

майбутніх подій, організувати діяльність з попередження ймовірних негативних ситуацій.

**Висновки.** У проведеному теоретичному дослідженні було реалізовано життєтворчий підхід до визначення управлінських здібностей у структурі професійно важливих якостей керівного складу ОВС України.

Отримані результати дозволяють сформулювати такі окремі висновки:

– у життєтворчості як процесі побудови життя можна виділити дві складові: процеси проектування – побудова життєвих планів і програм, формування життєвих стратегій та концепцій; процеси здійснення – реалізація розроблених життєвих проектів;

– життєтворчі здібності керівника ОВС – це індивідуально-психологічні особливості люди-

ни, що забезпечують успішність оволодіння та подальшого використання засобів, механізмів і стратегій творчого планування, проектування та здійснення життя як індивідуального проекту;

– на основі емпіричних індикаторів життєтворчості можна виділити сім видів життєтворчих здібностей: усвідомлення смислу життя, життєстійкості (долання життєвих труднощів), цілепокладання, гнучкості (самозмінювання), особистісного зростання, креативності (створення нового), рефлексії (самоусвідомлення, самопізнання).

Перспективи подальших досліджень мають полягати в емпіричній верифікації створеної теоретичної моделі життєтворчих здібностей керівника ОВС України.

### Список використаних джерел

1. Осіпова Ю. В. Підвищення ефективності управління в органах внутрішніх справ на основі розробки і використання інформаційної моделі професії керівника / Ю. В. Осіпова // Проблеми сучасної психології. – 2010. – Вип. 9. – С. 203–213.
2. Медведев В. С. Психология профессиональной деформации сотрудников органов внутренних дел : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.06 / Медведев Владимир Степанович. – Киев, 1999. – 412 с.
3. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека / В. Д. Шадриков. – М. : Логос, 1996. – 319 с.
4. Барко В. І. Теоретико-психологічні засади управління персоналом органів внутрішніх справ : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.06 / Барко Вадим Іванович. – Київ, 2004. – 44 с.
5. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
6. Теплов Б. М. Способности и одарённость / Б. М. Теплов // Психология индивидуальных различий / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер. – М. : ЧеРо ; МПСИ, 2002. – С. 262–272.
7. Психологія і педагогіка життєтворчості : навч.-метод. посіб. / М-во освіти України, Ін-т змісту і методів навчання ; Ін-т педагогіки АПН України ; Ін-т соціології НАН України. – Київ : [б.в.], 1996. – 792 с.

*Надійшла до редколегії 14.12.2015*

### **БОЛЬШАКОВА А. Н. УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ СПОСОБНОСТИ В СТРУКТУРЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО ВАЖНЫХ КАЧЕСТВ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО СОСТАВА ОВД УКРАИНЫ: ЖИЗНЕТВОРЧЕСКИЙ ПОДХОД**

Показано, что жизнетворческие способности – это индивидуально-психологические особенности, обеспечивающие успешность овладения и дальнейшего использования средств, механизмов и стратегий творческого планирования, проектирования и осуществления жизни как индивидуального проекта. Выделено семь видов жизнетворческих способностей: осмысления жизни, жизнестойкости, целеполагания, гибкости, личностного роста, креативности, рефлексии.

**Ключевые слова:** управленческие способности руководителя ОВД, профессионально важные качества, жизнетворчество, жизнетворческие способности.

### **BOLSHAKOVA A. N. ADMINISTRATIVE CAPABILITIES IN THE STRUCTURE OF PROFESSIONALLY IMPORTANT PERSONALITY TRAITS OF ADMINISTRATIVE PERSONAL OF INTERNAL AFFAIRS AUTHORITIES: LIFE-CREATIVE APPROACH**

The aim of research is realization of the life-creative approach to the defining of capabilities in the structure of professionally important personality traits of administrative personal of internal affairs authorities. The methods of theoretical psychological research (logical-psychological analysis and synthesis, generalization, systematization, design) were used. As a result of research the definition of life-creative capabilities of leader of internal affairs authorities is set forth. The seven types of life-creative capabilities are certain. The results of research can be used for the psychological work with the personnel of internal affairs authorities.

Research conclusions:

the life-creative capabilities of leader of internal affairs authorities – individually-psychological features, that provide success of capture and use of facilities, mechanisms and strategies of the creative planning and realization of life;

the seven types of life-creative capabilities are certain: «Sense of life», «Hardiness», «Purposefulness», «Personal flexibility», «Aspiration to the personal development», «Creativity», «Reflective capabilities»;

the life-creative capabilities «Sense of life» include personal abilities to find the sense of life. The life-creative capabilities «Hardiness» characterize personal capabilities to resist to the life problems, to overcome the difficulties. The life-creative capabilities «Purposefulness» include capabilities to formulate the life goals, to be active, energetic, consecutive and assertive. The life-creative capabilities «Personal flexibility» include personal capabilities to be tolerant to the uncertainty, to be ready for life changes. The life-creative capabilities «Aspiration to the personal development» include the confidence in the necessity of personal and professional development. The life-creative capabilities «Creativity» include personal abilities to bring interest to the life, appraises the aspiration for making new things. The life-creative capabilities «Reflective capabilities» describe the personal attempt to understand own characteristics and inner reasons of behavior.

**Keywords:** *administrative capabilities of leader of internal affairs authorities, professionally important personality traits, life-creation, life-creative capabilities.*

УДК 159.923

**О. В. ГЕРАЩЕНКО,**

*аспірант кафедри психології та педагогіки факультету № 3  
Харківського національного університету внутрішніх справ*

## СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ БРОДЯЖНИЦТВА ПІДЛІТКІВ

Розглянуто теоретичні аспекти проблеми бездоглядності та бродяжництва підлітків. Показано, що бродяжництво – мультифакторний феномен, в основі якого лежать соціально-економічні, соціально-психологічні та психологічні чинники, які результуються у переживанні підлітком безпосередніх причин самовільного залишення домівки. Наведено результати емпіричного дослідження причин бродяжництва юнаків та дівчат.

**Ключові слова:** *бродяжництво, підлітки, втеча з дому, дромоманія, діти.*

Gerashchenko, O.V. (2015), "Social and psychological determinants of teenagers' vagrancy" ["Sotsialno-psykhologichni determinanty brodiashnytstva pidlitkiv"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 147–150.

**Постановка проблеми.** Проблема бездомності та безпритульності дітей не є новою для суспільства, але вона фактично не вирішена, тому досі не втрачає своєї актуальності. Загострення цієї проблеми відбувається за об'єктивних причин у переломні періоди (війни, голод, природні катаклізми тощо), тому природно очікувати стрімкого зростання кількості таких дітей у нашій країні.

Законодавство визначає бездомність як соціальне становище людини, зумовлене відсутністю житла, призначеного і придатного для проживання [1]. Бездомною є людина, яка має притулок, або безпритульна, якщо вона проживає у місцях, не призначених і не придатних для проживання (парки, підвали, горища тощо). Дитина вважається безпритульною, якщо вона не має певного місця проживання, була покинута батьками, сама залишила сім'ю або дитячий заклад, де вона виховувалась.

Кількість таких дітей у країні не відома, будь-яких офіційних статистичних даних

щодо кількості безпритульних дітей за останні п'ять років нам знайти не вдалось. Водночас за даними різноманітних благодійних організацій їх кількість коливалась від 70 тис. до 250 тис. протягом останніх десяти років [2]. У 2011 році ЮНІСЕФ нараховував в Україні 150–160 тис. безпритульних дітей, з яких біля третини проживали на вокзалах, 19 % – у помешканнях друзів чи знайомих, 18 % – у покинутих будинках, 10 % – у випадкових знайомих, 8 % – у каналізації і тільки 1 % – в інтернатах. Про високу латентність цього явища свідчить і те, що близько двох третин таких дітей не знаходяться на жодному офіційному обліку [3].

Наразі за офіційними даними в країні діє більше 950 закладів інтернатного типу, в яких виховується біля 80 тис. дітей. З них лише 10 % у подальшому успішно соціалізуються, а решта ведуть асоціальний спосіб життя.

Бродяжництво – це спосіб життя переважної частки безпритульних дітей та підлітків,

і викликає занепокоєння те, що зусилля держави, спрямовані на його подолання та профілактику, виявляються недостатньою мірою ефективними.

**Стан наукової розробленості проблеми.** Враховуючи комплексний характер проблеми, окремі аспекти підліткового бродяжництва активно вивчаються фахівцями різних наук: правових, медичних, психологічних, соціологічних.

Підліткове бродяжництво є одним із проявів соціального сирітства і зумовлене низкою причин. Визначено, що головними безпосередніми причинами бродяжництва є самовільне залишення підлітком домівки, навчального чи медичного закладу [4].

Щодо причин підліткового бродяжництва в науковій літературі спостерігається єдність думок. Найбільш повне їх узагальнення, на наш погляд, зроблено Т. Д. Калістратовою, Р. Х. Тугушевим, Т. Ф. Фарафутдиновою [5].

1. Соціально-економічні фактори, що порушують або значно змінюють уклад суспільного життя:

а) процес урбанізації (перенаселеність міст, підміна сімейних стосунків товариськими або діловими);

б) процес глобалізації (безробіття, міграція, платність освітніх послуг, орієнтація на самостійність як цінність та показник успішності життя);

в) економічна та соціальна нестабільність суспільства та фінансова неспроможність сімей.

2. Соціально-психологічні фактори:

а) негативна ситуація спілкування з дорослими (аморальна та асоціальна поведінка батьків; фізичне і психічне насильство; розлучення батьків; порушення сімейних ролей; відсутність одного з батьків);

б) негативна ситуація спілкування з однолітками (неспроможність реалізувати програму особистісного самовизначення внаслідок асоціальної референтної групи однолітків або якщо наявні перешкоди (стан здоров'я, погана успішність, фінансова неспроможність сім'ї тощо) не дозволяють підлітку бути прийнятним у просоціальну референтну групу).

3. Психологічні фактори:

а) психофізичні аномалії, як правило олігофренії;

б) акцентуації характеру, що зумовлюють нестійкі, істероїдні або імпульсивні риси;

в) особистісні особливості, що зумовлюють несформованість самоідентичності та «поведінку прихильності» (поверховість почуттів, переживання власної непотрібності, невпевненість у

власній необхідності для батьків та однолітків та, відповідно, певна байдужість до них).

З переліку факторів видно, що бродяжництво – мультифакторний феномен, який результиється у безпосередньому переживанні підлітком причин своєї втечі з дому.

В дослідженні І. І. Шереметьєвої та В. М. Ведяшкіна [6] показано, що початок втеч із дому в юнаків більш ранній (52 % – 12–13 років), ніж у дівчат (53 % – 14–15 років). Безпосередніми причинами втеч у юнаків є: прагнення до безкарного вільного проведення часу (56 %), конфлікт із батьками чи вихователями (34 %), знайомство з асоціальною компанією (29 %). Дівчата переважно втікали внаслідок сварок з батьками (50 %), прагнення знаходитися в колі нової компанії (45 %), прагнули вільно проводити час (25 %).

За типом втечі в юнаків переважають імпульсивні, пов'язані з прагненням уберегтись від покарання за скоєні вчинки чи жорстокого поводження (56 % випадків), та емансипаційні, зумовлені передчасним відчуттям дорослості (44 %). У дівчат переважають емансипаційні втечі (43 %), імпульсивні (36 %) і демонстративно-шантажні (21 %).

**Виклад основного матеріалу.** Вибірку дослідження склали 95 підлітків віком 12–17 років (44 дівчини та 51 юнак), які стояли на обліку в підрозділах кримінальної міліції у справах дітей ГУМВС України в Харківській області впродовж 2010–2015 років унаслідок самовільного залишення домівок.

Результати нашого дослідження показують, що бродяжництво дівчат і юнаків проходить по-різному. По-перше, у дівчат більша кількість епізодів втеч. Більша частина з них (70 %) характеризується систематичністю втеч (4 і більше епізодів) на відміну від юнаків, у яких ця кількість дещо нижча (60 %).

При цьому дівчата знаходяться поза межами домівок у цілому більш тривалий час (40 % – більше 10 діб; 35 % – більше 3 діб), юнаки характеризуються менш тривалими епізодами бродяжництва (30 % – більше 10 діб; 30 % – більше 3 діб).

По-друге, юнаки та дівчата по-різному проводили час бродяжництва. Близько третини юнаків характеризувались поодинокими проявами асоціальної поведінки. В даний проміжок часу вони гуляли, безцільно подорожували, відвідували знайомих, намагалися заробити гроші. При цьому вони переважно періодично відвідували заняття, хоча і мали конфлікти з учителями, намагалися зірвати уроки чи позакласні заходи. Втечі з дому в цій групі

переважно імунітивні, внаслідок конфліктів з батьками.

Також третина юнаків під час бродяжництва вела в цілому асоціальний спосіб життя. Вони самі чи з невеликою компанією жили у непристосованих приміщеннях (на горищах, у підвалах) або в чужих помешканнях (гаражах, дачах), скоювали дрібні правопорушення (крадіжки, вимагання кишенькових грошей в однокласників). Нерідко спостерігались нетривалі алкогольні ексцеси. Причини втеч – імунітивні, внаслідок тих чи інших провинностей перед родичами (переважно крадіжки) та емансипаційні (спроби доказати свою дорослість).

Близько 40 % юнаків-утікачів під час бродяжництва характеризувались кримінальним способом життя. Вони скоювали багатократні крадіжки, грабежі, угони транспортних засобів, хуліганські вчинки, займались вандалізмом. Спостерігались тривалі алкогольні ексцеси, випадки токсикоманії, наркоманії, як правило, в компанії таких самих підлітків чи серед дорослих. В основному втечі у цій групі емансипаційні, на тлі тривалих глибоких конфліктів з батьками та нівелювання їх авторитету.

Дівчата у переважній більшості (біля 60 %) час бродяжництва проводили асоціально, в основному не відвідували заняття, конфліктували з учителями, мали значні проблеми із навчанням. Вони прагнули вільного дозвілля, переховувались у знайомих, проживали в чоловіків. Причини втеч дівчат у цій групі переважно демонстративні та імунітивні (несхвалення батьками способу життя чи інтересів підлітка, ранній початок статевого життя).

У третині випадків дівчата під час втечі проживали з асоціальною компанією, спостерігались епізоди дрібних правопорушень (як

правило, крадіжки у знайомих, шахрайство, вимагання грошей у молодших) та алкоголізації. Крім того, нерідко відмічались проміскуїтет і проституція. Причини втеч переважно демонстративні та емансипаційні (несхвалення батьками компанії чи способу життя підлітка, фінансова неспроможність сім'ї, ранній початок статевого життя).

Лише у десятій частині випадків бродяжництво дівчат мало виражений асоціальний та кримінальний характер. В основному це були випадки алкоголізації та наркоманії на тлі сексуальних девіацій (проміскуїтет) і проституції. Спостерігались крадіжки у сексуальних партнерів та знайомих, епізоди шахрайства. Причини втеч у цій групі в основному емансипаційні, а самі втечі – систематичні, бродяжництво стало способом життя таких дівчат.

**Висновки.** Самовільні втечі створюють загрозу життю і здоров'ю підлітків, сприяють вчиненню протиправних дій ними самими та проти них.

Бродяжництво є асоціальною поведінкою, на тлі якої у підлітка розвиваються інші її форми (крадіжки, жебрацтво), зумовлені необхідністю задоволення життєвих потреб, насамперед у їжі, а також примітивних та дозвільних потреб.

З часом підліток залучається до груп подібних йому неповнолітніх чи дорослих, які спонукають на вчинення протиправних дій (хуліганських вчинків, сексуальних дій, вживання алкоголю та наркотиків тощо).

Повторення втеч чи тривале бродяжництво призводять до закріплення таких негативних рис особистості, як брехливість, прагнення до задоволення примітивних потреб, звуження кола інтересів, негативне ставлення до систематичного навчання та праці, правовий нігілізм тощо.

### Список використаних джерел

1. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей : закон України від 2 черв. 2005 р. № 2623-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 26. – Ст. 354.
2. Gubert J. Тенденції розвитку політики щодо соціального сирітства в контексті сучасної кризи в Україні : [блог] / Julia Gubert // Відкриваємо двері дітям : [сайт громадянської кампанії] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.openingdoors.org.ua/ua/blogi/tendencii\\_rozvitku\\_politiki\\_schodo\\_socialnogo\\_sirit.html](http://www.openingdoors.org.ua/ua/blogi/tendencii_rozvitku_politiki_schodo_socialnogo_sirit.html).
3. Звіт про здійснення Уповноваженим Президента України з прав дитини моніторингового дослідження стану функціонування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які не мають необхідних умов для виховання та навчання в сім'ї, дітей з особливими потребами, ефективність використання такими закладами бюджетних коштів, спрямованих на забезпечення їх діяльності [Електронний ресурс] / Адміністрація Президента України, Уповноважений Президента України з прав дитини ; підгот. за техн. підтримки Представництва ЮНІСЕФ в Україні. – Київ, 2013. – 33 с. – Режим доступу: [http://www.president.gov.ua/docs/zvit\\_int\\_2013.pdf](http://www.president.gov.ua/docs/zvit_int_2013.pdf).
7. Захист прав дитини в Україні : Підсумки діяльності у 2013 році Уповноваженого Президента України з прав дитини Ю. О. Павленка [Електронний ресурс] / Адміністрація Президента України, Уповноважений Президента України з прав дитини. – Київ, 2014. – [188] с. – Режим доступу: [http://www.unicef.org/ukraine/ukr/Report\\_2014\\_OBL.pdf](http://www.unicef.org/ukraine/ukr/Report_2014_OBL.pdf).
4. Ларіонов С. О. Втеча підлітків із дому як психологічна проблема / С. О. Ларіонов, О. В. Петленко, П. В. Макаренко // Право і Безпека. – 2014. – № 3 (54). – С. 226–230.

6. Шереметьева И. И. Бродяжничество у подростков, осложненное делинквентным поведением / И. И. Шереметьева, В. Н. Ведяшкин // Социальная и клиническая психиатрия. – 2012. – Т. 22, № 3. – С. 89–92.

5. Калистратова Т. Д. Факторы, способствующие возникновению детского бродяжничества / Т. Д. Калистратова, Р. Х. Тугушев, Т. Ф. Фарафутдинова // Известия Саратовского университета. – 2006. – Т. 6. – Серия «Философия. Психология. Педагогика». – Вып. 1/2. – С. 74–77.

Надійшла до редколегії 29.11.2015

### **ГЕРАЩЕНКО О. В. СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ БРОДЯЖНИЧЕСТВА ПОДРОСТКОВ**

Рассмотрены теоретические аспекты проблемы беспризорности и бродяжничества подростков. Показано, что бродяжничество – мультифакторный феномен, в основе которого лежат социально-экономические, социально-психологические и психологические условия, которые результируются в переживании подростком непосредственных причин его самовольного ухода из дома. Представлены результаты эмпирического исследования причин бродяжничества юношей и девушек.

**Ключевые слова:** бродяжничество, подростки, побег из дома, дромомания, дети.

### **GERASHCHENKO O. V. SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF TEENAGERS' VAGRANCY**

Theoretical aspects of the problem of teenagers' homelessness and vagrancy are considered. It is shown that the real number of street children in the country is unknown and it can exceed official statistical data in many times.

Vagrancy of teenagers is considered as a multifactorial phenomenon, the basis of which are different groups of reasons like: social and economic, which break or considerably change life-way of the society (processes of urbanization, globalization, economic and social instability of the society and financial instability of families), psycho-social (negative situations of communication with adults and contemporaries) and psychological (psychophysical anomalies, character accentuation, personal features). It is shown that escapes of teenagers from homes are the main immediate causes of their vagrancy.

Results of empirical research of the reasons of the vagrancy of young men and girls are provided. It is revealed that the reasons of the escape of young men are mainly impunitive and emancipational, and concerning the girls – emancipational and demonstrative.

**Keywords:** vagrancy, teenagers, escape from home, dromomania, children.

УДК [159.923:616](34.08)

### **І. В. ЖДАНОВА,**

кандидат психологічних наук, доцент,  
доцент кафедри соціології та психології  
факультету № 6 (права та масових комунікацій)  
Харківського національного університету внутрішніх справ

### **ПРОФЕСІЙНЕ ЗДОРОВ'Я ПРАВООХОРОНЦІВ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

Виконано теоретичний аналіз професійного здоров'я правоохоронців як предмета психологічного дослідження. Розкрито сутність психології професійного здоров'я, визначено її основні методологічні підходи, мету, завдання та перспективи розвитку. Показано, що професійне здоров'я правоохоронців вивчається фрагментарно та опосередковано, через його складові та окремі психологічні аспекти. Доведено, що існує нагальна потреба у розробці цілісної психологічної концепції збереження та зміцнення професійного здоров'я правоохоронців.

**Ключові слова:** здоров'я, психологія здоров'я, професійне здоров'я, професійна діяльність, правоохоронці.

Zhdanova, I.V. (2015), "Professional health of law enforcement officers as the object of psychological research" ["Profesiine zdorovia pravookhorontsiv yak predmet psykholohichnoho doslidzhennia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 150–155.

**Постановка проблеми.** Однією з найважливіших умов успішного професійного функціонування та розвитку людини є її професійне здоров'я і благополуччя. Цей факт обумовлює

підвищення наукового інтересу до проблеми професійного здоров'я спеціаліста, який з кожним роком стає все помітнішим.

Особливо актуальною є проблема збереження професійного здоров'я правоохоронців. Підвищені фізичні та психологічні навантаження, пов'язані з ризиком для здоров'я і життя, висувають вимоги до наявності у правоохоронців певних фізичних даних, моральних та особистісних якостей, стану соматичного і психічного здоров'я. З іншого боку, поряд з позитивним впливом на особистість, правоохоронна діяльність негативно відбивається на здоров'ї суб'єктів праці внаслідок її стресогенності, емоційної напруженості, нестандартності службових завдань, частих змін ритму життя, підвищеної відповідальності, жорсткої правової регламентації. Це знаходить вираз не просто у зниженні рівня здоров'я та професійного довголіття цього контингенту, а й в омолодженні певних хвороб, рості психосоматичних розладів, несприятливих психічних станів.

Незважаючи на розмаїття теоретичних підходів та емпіричних досліджень психологічних аспектів професійного здоров'я працюючої людини, професійне здоров'я правоохоронців на сьогодні ще не стало предметом цілісного системного наукового психологічного аналізу. Потребує уточнення і конкретизації категорія «професійне здоров'я правоохоронця», є необхідність у визначенні його складових, критеріїв та показників, розробці алгоритму оцінки і прогнозування здоров'я, створенні комплексної програми його збереження і зміцнення. Розробка психологічної концепції збереження і розвитку професійного здоров'я правоохоронців та її впровадження у життя сприятиме підвищенню безпеки, надійності та ефективності професійної діяльності, забезпеченню професійного довголіття правоохоронців, профілактиці професійної деформації, негативних психічних станів, професійних захворювань, девіантних, адитивних форм поведінки. В цілому збереження та підтримку професійного здоров'я правоохоронців можна розглядати як один із пріоритетних напрямків підвищення якості правоохоронної діяльності.

**Мета** статті – розкрити стан розробки проблеми професійного здоров'я правоохоронців у психологічній науці.

**Виклад основного матеріалу.** Перш ніж вести мову про професійне здоров'я правоохоронців, проаналізуємо сучасні зарубіжні та вітчизняні наукові джерела щодо психологічних аспектів проблеми професійного здоров'я працюючої людини взагалі. В результаті такого

аналізу встановлено, що поняття «професійне здоров'я» як предмет наукового дослідження вперше з'явилося у психологічній літературі у 80-х роках ХХ ст. завдяки Дж. Еверлі. Найбільш вагомий внесок у розробку зазначеної проблеми зробила психологія професійного здоров'я – новий науково-практичний напрям, що виник і розвивається на стику таких дисциплін, як психологія здоров'я, організаційна психологія та психологія праці.

На підставі ретельного аналізу зарубіжних наукових джерел Р. А. Березовська визначила два основні напрямки досліджень здоров'я працюючої людини: європейський та американський. Як зазначає науковець, ці підходи є скоріше схожими, ніж різними, оскільки в обох відзначається міждисциплінарний характер проблеми збереження і зміцнення професійного здоров'я людини, підкреслюється важлива роль психології у вирішенні цього питання [1]. З точки зору європейського підходу психологія професійного здоров'я розглядається як «внесок прикладної психології у вирішення питань професійного здоров'я ..., вивчення психологічних, соціальних та організаційних аспектів динамічного взаємозв'язку професійної діяльності та здоров'я» [2, р. 101]. Згідно з американським підходом психологія професійного здоров'я – це науково-практичний напрям, що включає в себе міждисциплінарне співробітництво різних фахівців, у тому числі психологів, метою якого є поліпшення якості професійного життя, підвищення безпеки праці, здоров'я та психологічного благополуччя фахівців у всіх видах професійної діяльності [1].

За допомогою аналізу навчальних планів зарубіжних освітніх програм у галузі психології здоров'я, тематики наукових публікацій та методу експертної оцінки Р. А. Березовська визначає ключові напрямки досліджень у психології професійного здоров'я. Такими, за даними навчальних планів, стали: теорія професійного стресу; організаційні стрес-фактори та фактори ризику виникнення і розвитку професійних захворювань; вплив професійного стресу на фізичне і психічне здоров'я працюючої людини; програми організаційного втручання щодо зниження рівня професійного стресу; вивчення проблем безпеки професійної діяльності і здоров'я; методи дослідження у психології професійного здоров'я та епідеміології [1; 3]. Що стосується наукових публікацій, то найчастіше у зарубіжних статтях розглядаються такі проблеми: стрес у професійній діяльності; професійне вигорання; взаємозв'язок роботи, сім'ї та особистого життя; булінг, агресія і насильство

на роботі; надійність і безпека професійної діяльності; питання зайнятості; збереження і підтримання фізичного та психічного здоров'я працюючої людини [1; 4].

Отже, узагальнюючи дані про основні предметні галузі психології професійного здоров'я, Р. А. Березовська констатує, що наприкінці 1990-х – початку 2000-х років, коли психологія професійного здоров'я розпочала свій розвиток, у центрі уваги дисципліни перебували насамперед питання психології професійного стресу, професійного вигорання, управління соціально-психологічними факторами ризику на робочому місці [1], тобто проблемно-орієнтовані питання.

Щодо перспектив розвитку предметної галузі психології професійного здоров'я за кордоном, то, наприклад, М. Мейсик-Фрей з колегами виділяють певні тенденції: акцент на позитивних аспектах професійного здоров'я; вивчення впливу нових форм лідерства на здоров'я працівників; дослідження ролі емоцій у збереженні професійного здоров'я; питання розробки, реалізації та оцінки ефективності програм втручання в організаціях [4].

Узагальнюючи світовий досвід розвитку психології професійного здоров'я, Р. А. Березовська наголошує, що метою цього нового наукового напрямку є використання психологічних знань для поліпшення якості професійного життя, забезпечення безпеки професійної діяльності, підвищення її ефективності, а також збереження і зміцнення здоров'я та психологічного благополуччя працюючих людей. Учена робить висновок, що в останні роки з точки зору теорії у центрі уваги дисципліни знаходяться позитивні аспекти психологічного забезпечення професійного здоров'я, а на практиці спостерігається протилежна картина (істотне місце займають проблемно-орієнтовані питання) [1]. Водночас усе помітнішою стає тенденція до зміни оздоровчої парадигми: акцент переноситься на пропаганду саме способів збереження і зміцнення здоров'я. Як наслідок, у межах психології професійного здоров'я активно розвивається позитивна психологія професійного здоров'я, об'єктом досліджень і практик якої є сильні сторони людини, її здоров'я, можливості досягнення добробуту на рівні конкретної особистості, групи або організації в цілому. В коло інтересів позитивної психології професійного здоров'я входять дослідження: захопленості роботою; психологічного благополуччя; психологічного капіталу; щастя в діяльності і стану «поток»; внутрішньої мотивації та самодетермінації тощо. Основною ідеєю позитивної

психології професійного здоров'я, на погляд Р. А. Березовської, є не стільки формування нового теоретичного підходу, скільки зміна «порядку денного» та перенесення акцентів з негативних і проблемних аспектів професійної діяльності на вивчення джерел суб'єктивного благополуччя людини на робочому місці [1].

Ретельний теоретичний аналіз розвитку уявлень психології професійного здоров'я у російській науці проведено С. М. Шингаєвим [5]. Учений наголошує, що проблему професійного здоров'я було заявлено як предмет наукових досліджень наприкінці 80-х рр. ХХ ст., коли вийшла у світ колективна монографія петербурзьких авторів «Психологічне забезпечення професійної діяльності» (за заг. ред. проф. Г. С. Нікіфорова). В ній науковці розкривають психологічні аспекти формування здорового способу життя, психогієни та психологічного забезпечення безпеки професійної діяльності, професійного довголіття тощо. Цілком справедливо можна констатувати, що психологія професійного здоров'я як науковий напрям сформувалася і розвивалася насамперед у межах петербурзької «психологічної школи». У працях таких учених, як Г. С. Нікіфоров, А. Г. Маклаков, Л. І. Августовський, Р. А. Березовська, Н. Є. Водопьянова, М. А. Дмитрієва, З. Ф. Дудчено, С. М. Шингаєв, В. І. Шостак та інших розкривається поняття «професійне здоров'я», визначаються його критерії та показники, досліджуються психологічні фактори професійного довголіття, надійності та безпеки професійної діяльності, розробляються концепції професійного стресу, професійного вигорання та інших професійних деструкцій особистості, психологічного забезпечення професійного здоров'я. У 2006 р. за редакцією Г. С. Нікіфорова було видано перший навчальний посібник «Психологія професійного здоров'я», де розглянуто теоретичні, методологічні і практичні питання з галузі психології професійного здоров'я [6].

Вагомий внесок у дослідження проблеми професійного здоров'я зробили й такі російські вчені, як В. О. Бодров, С. Ф. Гончаров, С. О. Дружилов, О. І. Жданов, Л. М. Мітіна, В. А. Піскунов, В. О. Пономаренко, О. М. Разумов, К. В. Судаков, В. Ю. Щебланов та інші. Проблема професійного здоров'я у працях цих учених розкривається разом з категоріями «професійна придатність» (В. О. Бодров), «індивідуальний ресурс професійного розвитку» (С. О. Дружилов), «професійне довголіття» (Л. М. Мітіна), «антистресова технологія» (О. І. Жданов).

Російськими вченими виконано ряд дисертаційних досліджень у межах зазначеної проблеми.



Зокрема, докторська дисертація А. Г. Маклакова (1996 р.) присвячена психологічному забезпеченню професійного здоров'я військовослужбовців. Науковцем доведено взаємозв'язок психологічних особливостей особистості та стану здоров'я, виявлено особистісні якості військовослужбовців, що впливають на ефективність військово-професійної адаптації та збереження професійного здоров'я (рівень нервово-психічної стійкості, самооцінки, конфліктності, досвіду спілкування, соціальної підтримки, ступеня орієнтації на норми поведінки і вимоги колективу), сформульовано концепцію особистісного адаптаційного потенціалу, принципи психологічного забезпечення професійного здоров'я військовослужбовців [7]. Дослідження Р. А. Березовської (2001 р.) розкриває проблему ставлення менеджерів до свого здоров'я як до фактора професійної діяльності. У дисертаційній роботі авторкою визначено не тільки загальні закономірності ставлення менеджерів до здоров'я, а й специфічні особливості ставлення залежно від віку, статі, посадового статусу менеджерів. А в докторській дисертації С. М. Шингаєва (2014 р.) обґрунтовано та розроблено концепцію психологічного забезпечення професійного здоров'я менеджерів. Вивченню особливостей професійного здоров'я менеджерів залежно від використовуваних ними стилів гумору та емоційних патернів реагування на нього присвячене дисертаційне дослідження А. Г. Буєнок (2014 р.). Дисертаційне дослідження Н. О. Герьянської (2010 р.) присвячене професійно-особистісному здоров'ю вчителів у процесі підвищення кваліфікації у закладах додаткової професійної освіти. У роботі науково обґрунтовано, розроблено і впроваджено педагогічну модель вдосконалення професійно-особистісного здоров'я вчителя. Ця модель включає в себе здоров'язберігаючі принципи та умови організації освітнього процесу, систему здоров'язберігаючих педагогічних технологій і програм, моніторинг професійно-особистісного здоров'я і здоров'язбережувальної компетентності. Метою дисертаційного дослідження Г. Г. Вербини (2011 р.) стала розробка і теоретико-емпіричне обґрунтування психолого-акмеологічної концепції розвитку професійного здоров'я спеціаліста. Вчена визначила психолого-акмеологічні закономірності, механізми, технології, умови і чинники, а також шляхи оптимізації процесу розвитку професійного здоров'я спеціаліста [8].

Узагальнюючи наукові дослідження із зазначеної проблематики, С. М. Шингаєв дає перелік основних дослідницьких проблем і за-

вдань, які входять у сферу наукових інтересів психології професійного здоров'я: визначення базисних понять психології професійного здоров'я, насамперед поняття «професійне здоров'я», систематизація його критеріїв і показників; методи діагностики, оцінки і самооцінки професійного здоров'я; вивчення психологічних чинників професійного здоров'я; психологічне забезпечення професійного здоров'я (професійне самовизначення, підготовка, адаптація, надійність і безпека, довголіття); стрес у професійній діяльності; професійне/емоційне вигорання та його профілактика; професійні шкідливості/захворювання/ризиків і професійне здоров'я; корекція професійної психоемоційної напруженості, профілактика професійних постстресових розладів; методологічні основи психологічного прогнозування професійного здоров'я; формування, збереження і зміцнення професійного здоров'я; моральність фахівця у контексті професійного здоров'я [5].

Розробка психологічних аспектів професійного здоров'я в українській психологічній науці пов'язана з іменами таких учених, як Л. М. Балабанова, В. В. Грандт, Т. М. Дзюба, А. Б. Земба, Т. М. Майтак, Г. М. Мешко, О. І. Мешко, І. В. Чеботарьова та ін. Зокрема, у роботах В. В. Грандт запропоновано теоретичну модель копінг-ресурсів професійного здоров'я фахівців екстрених служб. Ученою виділено структурні компоненти професійного здоров'я особистості (соматопсихічне, соціально-психологічне та морально-етичне), конкретизовано чотири групи факторів (фізичні, психологічні, соціальні та духовні). Базовими умовами збереження і відновлення професійного здоров'я фахівців екстрених служб, за В. В. Грандт, є інтернальні (фізичні, соціально-психологічні і духовні) та екстернальні (соціальні і матеріальні) копінг-ресурси [9].

Дослідження А. Б. Земби присвячене визначенню особливостей професійного здоров'я управлінців з різними стилями керівництва. Отримані результати дали змогу авторові констатувати наявність підвищеної емоційності управлінців із директивним і ліберальним стилем управління, що дає змогу прогнозувати їхню поведінку в разі дії стрес-факторів [10].

Через призму професійних криз розглядає проблему професійного здоров'я Т. М. Дзюба. В її роботах показано, що внутрішня картина професійного здоров'я суттєво змінюється під впливом криз професійного розвитку особистості, які виявляються емоційною спустошеністю, цинічною оцінкою праці та її результатів, нестачею відчуття особистих досягнень у професійній сфері [11].

Що стосується професійного здоров'я правоохоронців, то частіше за все цей феномен розглядається науковцями або з точки зору його складових [12], або опосередковано, через дослідження таких явищ, як професійний стрес та інші емоційні стани у діяльності правоохоронців, їх вплив на здоров'я (С. П. Бочарова, С. О. Ларіонов, І. Ю. Кобозев, Д. Ю. Кузнецов, О. Ю. Сальникова, О. В. Тімченко, С. І. Яковенко та ін.), професійна деформація та вигорання особистості правоохоронців (О. М. Бандурка, Ю. В. Александров, С. П. Безсонов, С. Є. Борисова, О. В. Землянська, І. В. Клименко, Л. М. Леженіна, З. Р. Кісіль, С. В. Ковальчишина, В. С. Медведєв та ін.), професійна адаптація працівників (О. О. Добровольська, О. О. Вертягіна, О. В. Петленко, О. В. Старікова, І. М. Хмиров), психологія професійної безпеки (І. В. Воробйова, І. С. Лежух, В. О. Лефтеров, І. І. Пацакула, Н. Д. Потапчук, І. І. Приходько та ін.), професійна надійність, життєстійкість, працездатність (Л. М. Балабанова, О. О. Євдокімова, С. Ю. Лебедева, П. В. Макаренко, Н. Е. Мілоравова, Н. Ю. Юр'єва та ін.). Проблема оцінки та збереження професійного здоров'я правоохоронця «звучить» і в межах вирішення питань професійного психологічного відбору, встановлення професійної придатності (В. І. Барко, Ю. Б. Ірхін, С. М. Ірхіна, С. І. Корсун, М. І. Мягких, Ю. Є. Скалінта, А. І. Черкашин та ін.), психопрофілактичної та психокорекційної роботи в ОВС (І. О. Віденєєв, А. О. Мініна, Г. В. Попова, І. М. Слюсар та ін.), професійно-психологічної підготовки правоохоронців (С. П. Гіренко, Н. Г. Іванова, Д. О. Олександров, В. І. Осьодло, О. Д. Сафін, О. І. Федоренко та ін.).

Низка досліджень присвячена проблемам збереження окремих складових професійного здоров'я правоохоронців, насамперед психічного та психосоматичного (Л. М. Балабанова (спільно з автором цієї статті) [12], Л. А. Перелігіна, Є. М. Потапчук, Г. В. Чухраєва,

О. С. Яцків та ін.). Велике значення мають роботи з формування мотивації до збереження здоров'я працівниками ОВС (В. І. Барко; Д. М. Супрун [13]), дослідження ставлення до здоров'я (Д. С. Корнілова, Ю. І. Петрова; дослідження автора [14]), психологічного забезпечення психічного та фізичного здоров'я (М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк та ін.).

Підсумовуючи наукові доробки в галузі психології професійного здоров'я, можна зазначити, що професійне здоров'я правоохоронців як цілісне, системне явище ще не стало предметом комплексного фундаментального/прикладного психологічного дослідження. Потребує свого вирішення питання категоризації поняття «професійне здоров'я правоохоронця», визначення його структурних компонентів, показників та критеріїв, психологічних механізмів та умов розвитку, розробки алгоритму оцінки та прогнозу. Пріоритетними напрямками наукових досліджень та їх практичного застосування у галузі професійного здоров'я правоохоронців повинні стати: підвищення компетентності в галузі здоров'я, вироблення навичок здорової поведінки, формування мотивації та звички до здорового способу життя, укріплення потенціалу професійного здоров'я правоохоронця, його резервних можливостей, формування індивідуальної відповідальності людини за власне здоров'я. Вирішення цих питань є можливим за умови створення цілісної концепції психологічного забезпечення професійного здоров'я правоохоронців.

**Висновки.** Результати проведеного дослідження показали, що професійне здоров'я правоохоронців ще не стало предметом комплексного психологічного наукового дослідження, незважаючи на велику актуальність зазначеної проблеми. Отже, перспективою подальшої розвідки в цьому напрямі є обґрунтування і розробка цілісної психологічної концепції збереження, розвитку та зміцнення професійного здоров'я правоохоронців.

### Список використаних джерел

1. Березовская Р. А. Психология профессионального здоровья за рубежом: современное состояние и перспективы развития [Электронный ресурс] / Березовская Р. А. // Психологические исследования. – 2012. – Т. 5, № 26. – Режим доступа URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2012v5n26/761-berezovskaya26>.
2. Cox T. Occupational health psychology / Tom Cox, Einar Baldursson, Eusebio Rial-Gonzalez // Work & Stress. – 2000 – Vol. 14, No. 2. – Pp. 101–104.
3. Barnes-Farrell J. History of OHP and education of OHP professionals in the United States / J. Barnes-Farrell // Occupational health psychology : Key papers of the European Academy of Occupational Health Psychology / eds.: S. McIntyre, J. Houdmont. – Maia, Portugal : ISMAI Publishers, 2006. – Vol. 7. – Pp. 425–426.
4. Occupational health psychology: from preventive medicine to psychologically healthy workplaces / M. Macik-Frey, James Quick, J. D. Quick, D. L. Nelson // Handbook of managerial behavior and occupational health / eds.: A.-S. G. Antoniou, C. L. Cooper, G. P. Chrousos and others. – Cheltenham : Edward Elgar, 2009. – Pp. 3–20.
5. Шингаев С. М. Развитие представлений о психологии профессионального здоровья в России [Электронный ресурс] / Шингаев С. М. // [Современные научные достижения : конференция. – 2013]. – Режим доступа: [http://www.rusnauka.com/4\\_SND\\_2013/Psihologia/10\\_125989.doc.htm](http://www.rusnauka.com/4_SND_2013/Psihologia/10_125989.doc.htm).

6. Психология профессионального здоровья : учеб. пособие / [Г. С. Никифоров, А. Г. Маклаков, В. И. Шостак и др.] ; под ред. Г. С. Никифорова. – СПб. : Речь, 2006. – 480 с. – (Соврем. учеб.).
7. Маклаков А. Г. Основы психологического обеспечения профессионального здоровья военнослужащих : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.03 / Маклаков Анатолий Геннадьевич. – СПб., 1996. – 37 с.
8. Вербина Г. Г. Психолого-акмеологическая концепция развития профессионального здоровья специалиста : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.13 / Вербина Галина Георгиевна. – Тамбов, 2011. – 53 с.
9. Грандт В. В. Копінг-ресурси як чинник збереження професійного здоров'я особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Грандт Вікторія Вікторівна. – Київ, 2012. – 20 с.
10. Земба А. Б. Стиль керівництва та професійне здоров'я управлінців / Алла Богданівна Земба // Психологічні перспективи. – 2012. – Вип. 13. – С. 145–151.
11. Дзюба Т. М. Вплив кризових станів на суб'єктивну оцінку внутрішньої картини професійного здоров'я особистості / Т. М. Дзюба // Актуальні питання сучасної психіатрії, наркології та неврології : зб. тез доп. наук.-практ. конф. за участю міжнар. спеціалістів / за заг. ред. В. І. Пономарьова. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. – С. 8–10.
12. Балабанова Л. М. Психічне здоров'я як складова професійного здоров'я майбутніх правоохоронців / Л. М. Балабанова, І. В. Жданова // Актуальні питання сучасної психіатрії, наркології та неврології : зб. тез доп. наук.-практ. конф. за участю міжнар. спеціалістів / за заг. ред. В. І. Пономарьова. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. – С. 8–10.
13. Супрун Д. М. Розвиток мотивації збереження здоров'я у працівників органів внутрішніх справ / Д. М. Супрун // Юридична психологія та педагогіка. – 2011. – № 1. – С. 220–229.
14. Жданова І. В. Соціально-психологічні установки працівників ОВС щодо здоров'я / І. В. Жданова // Вісник Національного університету оборони України. – 2011. – Вип. 4 (23). – С. 123–126.
15. Bakker A. B. Positive Occupational Health Psychology / Arnold B. Bakker and Daantje Derks // Occupational health psychology / eds.: S. Leka, J. Houdmont. – Oxford : Wiley-Blackwell, 2010. – Pp. 194–224.

*Надійшла до редколегії 10.11.2015*

#### **ЖДАНОВА И.В. ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ЗДОРОВЬЕ ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ КАК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ**

Сделан теоретический анализ профессионального здоровья правоохранителей как предмета психологического исследования. Раскрыта сущность психологии профессионального здоровья, определены её основные методологические подходы, цели, задачи и перспективы развития. Показано, что профессиональное здоровье правоохранителей изучается фрагментарно, косвенно, через его составляющие и отдельные психологические аспекты. Доказано, что существует насущная потребность в разработке психологической концепции сохранения и укрепления профессионального здоровья правоохранителей.

**Ключевые слова:** *здоровье, психология здоровья, профессиональное здоровье, профессиональная деятельность, правоохранители.*

#### **ZHDANOVA I. V. PROFESSIONAL HEALTH OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS AS THE OBJECT OF PSYCHOLOGICAL RESEARCH**

Based on the analysis of foreign and domestic literature the author has revealed the essence of psychology of professional health as an interdisciplinary scientific and practical discipline, singled out basic methodological approaches to the study of professional health (European, American, Russian); defined the objective and characterized the main tasks and research problems and perspectives of development of the stated scientific direction. The author has presented a tendency to transfer of emphasis from problem-oriented matters of professional activity on studying the sources of subjective well-being of a man in the workplace (positive psychology of professional health). The results of developing the issue of professional health in Ukrainian psychological school have been provided.

Actuality of scientific development of the problem of professional health of law enforcement officers has been grounded. It is presented that this problem has not yet become the object of complex psychological scientific research and is studied fragmentary, indirectly through components (mental, psychosomatic, social, physical health) and some psychological aspects (professional stress, professional reliability, resilience, professional burnout, deformation of personality). It is proved that there is an urgent need to develop a coherent psychological concept of preserving, strengthening and development of professional health of law enforcement officers. The main scientific and practical tasks within the elaboration of the stated concept have been determined.

**Keywords:** *health, health psychology, occupational health, professional activity, law enforcement officers.*

УДК 159.92

**П. В. МАКАРЕНКО,**кандидат психологічних наук, доцент,  
заступник декана з навчально-методичної роботи факультету № 4  
Харківського національного університету внутрішніх справ;**С. О. ЛАРІОНОВ,**кандидат психологічних наук, доцент,  
доцент кафедри психології та педагогіки факультету № 3  
Харківського національного університету внутрішніх справ

## ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАДІЙНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Розглянуто теоретичні аспекти проблеми психологічної надійності професійної діяльності людини, окреслено основні напрямки у дослідженнях надійності. Проаналізовано поняття психологічної та професійної надійності, визначено чинники її актуальності як предмета дослідження в юридичній психології. Охарактеризовано складові психологічної надійності персоналу ОВС (мотиваційна, когнітивна, емоційно-вольова). Встановлено, що професійно-психологічна надійність – це процесуальна (поміхостійкість, стабільність, опірність) та результативна (те ж саме протягом тривалого часу) характеристики професійної діяльності, в основі якої лежать певні психічні процеси та особистісні якості. Запропоновано шляхи підвищення професійно-психологічної надійності персоналу органів внутрішніх справ.

**Ключові слова:** професійна психологічна надійність, працівники органів внутрішніх справ, психологічна готовність, психологічна адаптація.

Makarenko, P.V. and Larionov, S.O. (2015), "Theoretical aspects of the problem of professional and psychological reliability of internal affairs agencies personnel" ["Teoretychni aspekty problemy profesiino-psycholohichnoi nadiinosti personalu orhaniv vnutrishnikh sprav"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 156–160.

**Постановка проблеми.** Реформування системи органів внутрішніх справ України у сучасних умовах нерозривно пов'язане з пошуком шляхів удосконалення діяльності служби психологічного забезпечення, зокрема у напрямку діагностики, прогнозування та формування психологічної надійності працівників. Це зумовлено особливостями професійної поліцейської діяльності, її значними психологічними та фізичними навантаженнями, дією численних стрес-факторів, загальною складністю та часто небезпечністю вирішуваних завдань.

**Стан дослідження.** У сучасній юридичній психології активно досліджуються різні аспекти професійної та психологічної надійності працівників органів внутрішніх справ. Детально вивчені проблеми професійного добору та психологічного супроводу працівників у процесі їх професійного становлення і розвитку (М. І. Ануфрієв, О. М. Бандурка, В. І. Барко, В. В. Васильєв, О. В. Землянська, Г. В. Попова, О. М. Цільмак, С. І. Яковенко та ін.), проаналізовані психологічні особливості поведінки, зокрема прояв особистісних характеристик працівників органів внутрішніх справ у різних ситуаціях службової діяльності (С. І. Гарькавець, І. В. Воробйова, Я. М. Мацегора, Н. Е. Мілорадова, Г. В. Попова, А. В. Сафронов, О. М. Тімченко та ін.).

Однак проблема забезпечення психологічної надійності персоналу органів внутрішніх справ концептуально не вирішена. Недостатньо дослідженими залишаються питання діагностики та формування психологічної надійності працівників органів внутрішніх справ, визначення її особистісних детермінант, організаційно-управлінські аспекти її забезпечення.

**Метою** цієї статті є проаналізувати психологічну надійність професійної діяльності людини, виокремити її основні характеристики, охарактеризувати таку надійність у працівників органів внутрішніх справ та запропонувати шляхи її підвищення.

**Виклад основного матеріалу.** Проблема психологічної надійності фахівця як здатності до збереження певних особистісних якостей та показників праці у мінливих і складних умовах є міждисциплінарною. Вона активно досліджується у межах психології праці, ергономіки, інженерної, екстремальної та юридичної психології. Визначено різні напрямки досліджень надійності людини як суб'єкта професійної діяльності:

1) філософський – моральна надійність, соціальна надійність, надійність живих систем (В. Г. Пушкін, І. В. Бормотов, С. М. Сухов, В. М. Собінов та ін.);

2) технічний – оцінка професійної надійності операторів, системи оцінки професійної надійності та її прогнозу, оцінка надійності персоналу та устаткування, підвищення технологічної надійності (Т. П. Яковенко, З. І. Губоніна, Г. А. Квашніна, Д. С. Самохін, О. М. Ананьєв та ін.). Саме цей напрям є історично першим. Ще В. Д. Небиліцин почав використовувати поняття оперативної надійності на позначення здатності до збереження оптимальних робочих параметрів протягом заданого часу за умов зміни та ускладнення обставин діяльності, які викликають особистісні реакції на межі патологічних розладів [1]. В інженерній психології, яка межує з технічними науками, надійність почала розглядатися в контексті здатності людини помилятися чи не помилятися при виконанні певних робіт у певних умовах, можливості появи «відмови» від діяльності, втрати збереження здатності відповідати вимогами до неї та її діяльності [2, с. 76];

3) медико-біологічний – екологічні фактори надійності праці, проблема забезпечення надійності та професійного здоров'я фахівців, питання психофізіологічного прогнозу надійності діяльності (Л. Г. Гладкова, Т. А. Талалаєва, А. А. Маркосян, С. М. Фомін та ін.);

4) економічний – управління персоналом на основі факторів надійності, забезпечення надійної праці персоналу (І. В. Предков, Г. І. Двас, Ю. М. Селєзньов та ін.);

5) педагогічний – формування професійної надійності діяльності, питання змагальної надійності спортсменів (С. Ю. Поярков, О. М. Блєєр, А. М. Буланцов, А. М. Грошев та ін.).

Психологічний напрям дослідження проблеми надійності фахівця представлений низкою наукових робіт, де підкреслюється роль і місце його «особистісного фактора» (Ю. М. Рибніков, К. К. Платонов, Л. С. Нерсєсян, Ф. Д. Горбов, Г. В. Суходольський, В. Д. Небиліцин, К. М. Гуревич, Г. С. Нікіфоров та ін.). Особистісна складова надійності найчастіше описується в термінах моральної, соціальної, соціально-психологічної та психологічної надійності. Загалом вона розуміється як інтегральне когнітивно-емоційно-вольове утворення динаміки прояву професійно-критичних показників нормативності поведінки, що базується на симптомокомплексі психофізичного благополуччя.

Дещо менш розробленим є регуляторний напрямок розуміння психологічної надійності як суб'єктної (регуляторно-особистісної) якості людини, що характеризує її здатність зберігати якість та ефективність індивідуальної саморегуляції у психологічно напружених умовах життя (В. І. Моросанова, А. Б. Леонова,

М. Г. Кондратюк та ін.). На думку В. І. Моросанової, психологічна надійність виступає підґрунтям професійної і проявляється при ускладненні умов життєдіяльності у стійкості системи регуляторних процесів (планування цілей, моделювання значущих умов їх досягнення, програмування, оцінювання і коректування дій та їх результатів [3, с. 42].

Ключовим фактором у розумінні психологічної надійності фахівця є його поведінка, яка має певним чином співвідноситись із професійною діяльністю і яка виражає ставлення до суспільства, інших людей, предметного світу, регулюючись нормами етики і права. Будь-який фахівець одночасно належить до різних легітимізованих груп (гендерних, суспільних, етнічних, релігійних тощо), в яких поведінка регулюється нормами і вимогами, відмінними від професійних. Це викликає у працівників певні суперечності у мотивації, цілепокладанні, способах діяльності та ставленні до них. Тому в понятті психологічної надійності фахівця підкреслюється необхідність перебудови саморегуляції поведінки на основі пріоритету професійно-конвенціональних норм, конкретизованих відповідно до значущих вимог професійної діяльності (законів, наказів, етичних кодексів та інших явних вимог і суспільних очікувань).

Професійна надійність працівників органів внутрішніх справ, зокрема її психологічні аспекти, є предметом дослідження юридичної психології (О. М. Бандурка, В. І. Барко, В. О. Лефтеров, О. М. Столяренко, О. В. Землянська, С. П. Бочарова, О. В. Тімченко, О. М. Цільмак, С. І. Яковенко, В. О. Криволапчук та ін.) в аспектах надійності управлінської діяльності керівників, формування надійності в процесі професійної підготовки особового складу, відбору кадрів, виконання завдань у складних і екстремальних умовах діяльності.

Визначено, що специфіка поліцейської діяльності зумовлює різноманітні психологічні феномени «неадекватного захисту» від її здійснення: професійні деформації, деструкції, вигорання, зриви надійності тощо; часто у працівників спостерігаються професіогенні розлади особистості та відхилення поведінки (невротичні, соціально-стресові, постстресові, соматоформні, психосоматичні, девіантна та делінквентна поведінка у різних її формах і проявах). Ці феномени розглядаються як прояви професійної ненадійності, тому що тягнуть за собою різноманітні негативні наслідки від звільнення працівників до їх травмування та незворотних втрат. Дослідники, наприклад М. О. Берєбін та І. Ю. Григор'єва, відзначають, що зриви

професійної діяльності та вказані розлади психологічної адаптації виявляються причинно-наслідково «закільцьованими» – порушення професійного функціонування призводять до появи розладів психологічної адаптації, які поглиблюють наявні проблеми у професійній діяльності [4, с. 58].

Складові професійної психологічної надійності, запропоновані, наприклад, у докторському дисертаційному дослідженні В. О. Криволапчука, такі [5, с. 65–66]:

– мотиваційна (налаштованість працівника на виконання професійних дій, мотивація дотримання та захисту закону і службової дисципліни, відповідальність за правомірність та обґрунтованість професійної діяльності);

– когнітивна (відображення професійної реальності, усвідомлення себе у професії; її основу складають спеціальні знання);

– емоційно-вольова (ставлення до професійної діяльності, до окремих значущих якостей своєї особистості з урахуванням актуальних потреб та мотивів; представлена у вигляді професійних інтересів, самооцінки та самовідношення, емоційної стійкості та емпатії).

Надійність саме особового складу ОВС О. М. Цільмак та С. І. Яковенко визначили як здатність і готовність працівників якісно та безпомилково виконувати службові обов'язки відповідно до вимог діючого законодавства, присяги, норм службової дисципліни і корпоративної культури, дотримуватись стандартів професійної діяльності та етики, плідно працювати у злагоді з колегами, не дивлячись на труднощі та провокаційні дії з боку зловмисників [6, с. 60–61].

Вважаємо можливим розглядати надійність одночасно і як процесуальну (стабільність як поміхостійкість, саморегуляція), і як результативну (стабільність показників діяльності протягом тривалого часу) характеристику професійної діяльності. Питання збереження надійності тісно пов'язане з функціональним станом організму та готовністю до виконання діяльності. Людина, діючи у складних умовах, повинна зберігати стан працездатності, протистояти перенапруженням, тобто частково відновлювати функції різних систем організму за рахунок їх компенсації іншими системами, залучаючи функціональні резерви.

Те ж саме відбувається і якщо поглянути на професійну діяльність у континуумі місяців – років і в межах годин – діб. При цьому, як вказує А. Б. Леонова, діяльність в оптимальних умовах майже завжди виявляється надійною, тобто точною і безпомилковою [7, с. 13]. Розглядаючи професійну діяльність у часовому

континуумі годин – діб помітно, що зона прояву психологічної надійності звільняється при виникненні у діяльності поміх (перешкод) чи при зміні умов у бік екстремальності. Важливо розуміти, що екстремальні умови у цьому контексті – не лише крайнощі (збройне протистояння, стихійне лихо тощо). Вся сукупність умов діяльності у своєму середньому значенні складають оптимум, а їх навіть незначні зміни чи поява неочікуваної змінної, що починають усвідомлюватись як дискомфорт, зумовлюють зсув сприйняття ситуації у бік екстремальності.

Можна окреслити два способи адаптації до ситуацій різної складності, які виникають у професійній діяльності: зміна самої ситуації (активний шлях) і зміна ставлення працівника до неї (пасивний шлях). За звичайних умов адаптація спрямована на мінімізацію витрат ресурсів організму (матеріальних, енергетичних та інформаційних), однак існують і виключення, за яких людина діє з великими втратами. За це «відповідають» надмірна мотивація (бажання досягти цілі будь-якими способами), вольові якості та цінності. Надійність тут може виражатись в тому числі у правильному обранні способу адаптації, тобто у безпомилковій когнітивній оцінці працівником змінених умов діяльності та обранні адекватного способу адаптації (бездіяльність чи дії, і якщо дії, то які саме призведуть до бажаного результату – адаптованості). На це впливають у тому числі і досвід попередньої діяльності (знання, вміння, навички, звички тощо), поточний стан працівника та його мотивація (цілі).

У процесі ході адаптації відбувається співставлення зовнішніх умов діяльності з внутрішніми характеристиками, що переживається як певний психічний стан або його зміна (найпростіший варіант: задоволення чи ні), а на когнітивному рівні – як оцінка перешкод чи труднощів, та міри зусиль, необхідних для їх подолання, мобілізації (напруження). Тут може відбуватись як оптимальна оцінка власних можливостей, так і їх недооцінка/переоцінка, що призведе до помилкової мобілізації (надмірної чи недостатньої), яка не відповідає вимогам ситуації і буде виражатися у помилках чи зривах діяльності.

Якщо знов змінити ракурс у часовому континуумі до місяців – років, то вказані міркування не втрачають сенсу. Перешкодами тут будуть тривалі несприятливі умови праці (наприклад, тривала відсутність вихідних); поява та тривале існування «нових» умов, до яких працівник не зміг адаптуватися (наприклад, додаткові вимоги до професіоналізму чи зміна нормативних регулюючих актів); зміна ставлення до професійної діяльності чи самого себе

(професійна деформація); більш глобальні суспільні трансформації (наприклад, зміна ставлення населення до поліції) тощо.

З цього випливають два шляхи формування надійності.

1. Тренування готовності до дій в ускладнених умовах, тобто зниження їх екстремальності. Готовність у такому контексті – це фактично здатність швидко мобілізувати додаткові резерви психіки для адекватних дій у змінених умовах чи для протистояння перешкодам. Вона базується на вольових якостях (упевненість у спроможності досягти цілі) та швидкій когнітивній обробці ситуацій діяльності, перетворення їх зі «складних» (екстремальних) на «прості», в яких працівник знає, як себе поводити. Цей шлях – відпрацювання та тренування окремих дій у конкретних умовах, які будуть частково повторюватися у різноманітних ситуаціях. Наприклад, затримання особи із застосуванням зброї чи спеціальних засобів, зупинка транспортного засобу тощо. Крім того, це тренування самоконтролю як здатності до самоуправління психічним станом.

2. Управління умовами діяльності, тобто збереження оптимального фону для неї. Цей шлях полягає у підтримці стабільного рівня працездатності, який не потребує від працівника додаткових зусиль для адаптації до змін. Мова може йти, навпаки, про адаптацію до монотонії, пересичення, втоми, тобто «прогнозованих» психічних станів, які виникають в оптимальних, звичних умовах. Тут велику роль відіграє підтримання не лише стану працівника, а і його мотивації до виконання стабільної одноманітної діяльності.

**Висновок.** Очевидно, що професійну поліцейську діяльність за її характеристиками майже неможливо алгоритмізувати, тобто передбачити можливий діапазон коливання умов для різних ситуацій і взагалі скласти вичерпний список таких ситуацій. Тому формування надійності персоналу можливе, переважно, за першим напрямком. Але і другий шлях здається нам важливим з огляду на чисельні «штабні» професії в органах внутрішніх справ.

#### Список використаних джерел

1. Небылицын В. Д. Надежность работы оператора в сложной системе управления [Электронный ресурс] / В. Д. Небылицын // Инженерная психология / под ред. А. Н. Леонтьева, В. П. Зинченко, Д. Ю. Панова. – М., 1964. – С. 358–367. – Режим доступа: <http://psychologylib.ru/books/item/f00/s00/z0000038/st018.shtml>.
2. Вассерман Л. И. Медицинская психодиагностика: теория, практика и обучение / Л. И. Вассерман, О. Ю. Щелкова. – М. : Академия ; СПб. : Филол. фак. С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. – 736 с.
3. Личностные и когнитивные аспекты саморегуляции деятельности человека / под. ред. В. И. Моросановой. – М. : Психол. ин-т РАО, 2006. – 320 с.
4. Березин М. А. Клинико-психодиагностические основания оценки и прогноза риска нарушений психической адаптации и профессиональной надежности сотрудников правоохранительных органов / М. А. Березин, И. Ю. Григорьева // Вестник Южно-Уральского государственного университета. – 2011. – № 29. – Серия «Психология», вып. 14. – С. 58–69.
5. Криволапчук В. А. Концептуальные подходы к разработке программы формирования профессиональной психологической надежности сотрудников криминальной милиции МВД Украины / В. А. Криволапчук // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2013. – № 3 (54). – С. 63–67.
6. Цильмак А. Н. Социально-правовая надежность персонала ОВД как основа эффективной профессиональной деятельности / А. Н. Цильмак, С. И. Яковенко // Наука и образование. – 2010. – № 4–5. – С. 59–62.
7. Леонова А. Б. Психодиагностика функциональных состояний / А. Б. Леонова. – М. : МГУ, 1984. – 200 с.

*Надійшла до редколегії 18.12.2015*

#### **МАКАРЕНКО П. В., ЛАРИОНОВ С. А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАДЕЖНОСТИ ПЕРСОНАЛА ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ**

Рассмотрены теоретические аспекты проблемы психологической надёжности профессиональной деятельности человека, очерчены основные направления исследований надёжности. Проанализированы понятия профессиональной и психологической надёжности, определены причины её актуальности как предмета исследования в юридической психологии. Охарактеризованы составляющие психологической надёжности персонала ОВД (мотивационная, когнитивная, эмоционально-волевая). Определено, что профессионально-психологическая надёжность – это процессуальная (помехоустойчивость, стабильности, сопротивляемость) и результативная (то же на протяжении длительного времени) характеристики профессиональной деятельности, в основе которой лежат определённые психические процессы и личностные качества. Предложены пути повышения профессионально-психологической надёжности персонала органов внутренних дел.

**Ключевые слова:** профессиональная психологическая надёжность, сотрудники органов внутренних дел, психологическая готовность, психологическая адаптация.

**MAKARENKO P. V., LARIONOV S. O. THEORETICAL ASPECTS OF THE PROBLEM OF PROFESSIONAL AND PSYCHOLOGICAL RELIABILITY OF INTERNAL AFFAIRS AGENCIES PERSONNEL**

Theoretical aspects of the problem of psychological safety of professional activities of a person have been studied; it is determined that it is multidisciplinary and multidimensional. The basic directions in reliability studies (philosophical, technical, medical and biological, economic, educational, psychological) have been outlined. The notion of psychological and professional reliability has been analyzed; factors of its relevance as the research object within legal psychology have been determined.

It is determined that the failures of professional activities and abnormalities of psychological adaptation are defined as causal relations, which are «cyclic», disorder of professional functioning result in the emergence of abnormalities of psychological adaptation, which exacerbate existing problems within professional activities.

Components of psychological reliability of internal affairs agencies personnel (motivational, cognitive, emotional and volitional) have been specified. It is established that professional and psychological reliability is a procedural (immunity resistance, stability, resistance) and productive (the same for a long time) characteristics of professional activity, which is based on certain mental processes and personal qualities. The ways of improving professional and psychological reliability of internal affairs agencies personnel: training the readiness to act in difficult terms and managing the conditions of professional activities.

**Keywords:** professional psychological reliability, internal affairs agencies' officers, psychological readiness, psychological adaptation.

УДК 159.92

**Н. Е. МІЛОРАДОВА,**

кандидат психологічних наук, доцент,  
професор кафедри психології та педагогіки факультету № 3  
Харківського національного університету внутрішніх справ

**ПРОСТІР ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІОГЕНЕЗУ ОСОБИСТОСТІ**

Розглянуто просторовий аспект соціальної та професійної реальності, трикомпонентну психологічну модель професії, до складу якої входять: модель професійного середовища; концептуальна (образно-понятійна) модель професійної діяльності; модель суб'єкта діяльності. Підкреслено значення професійного простору у процесі становлення професіонала-фахівця.

Проаналізовано підходи до розуміння змісту, структури та значення поняття «професійне середовище» в гуманітарних та культурно-історичних дослідженнях. Розглянуто психологічну концепцію Дж. Холланда, яка об'єднала в собі теорію особистості з теорією вибору професії. Зроблено висновок, що професійний розвиток передбачає рух особистості у професійному просторі, залежить від закономірностей психічного розвитку, відбувається у певних соціокультурних умовах.

**Ключові слова:** професіогенез, модель професії, професійний розвиток, простір професійного розвитку, професійне середовище, характеристика професійного середовища.

Miloradova, N.E. (2015), "The room for the professional development as the part of the professional establishment of the person" ["Prostir profesiinoho rozvytku yak nevidiemna skladova profesiohenezu osobystosti"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 160–165.

**Постановка проблеми.** Професійний розвиток особистості є міждисциплінарним феноменом, проблематика якого знаходить своє відображення в межах різних наук. Поняття професійного розвитку як особливо важливого змісту особистісного становлення і самореалізації є точкою перетину таких наукових галузей, як психологія, педагогіка, соціологія, акмеологія, філософія тощо.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** У контексті загальнонаукової тенденції ви-

вчення проблематики професійного розвитку на сьогодні сформувалися окремі «фахові» теоретичні і прикладні школи професіогенезу, в межах яких розробляються технології розвитку представників відповідних професійних груп: педагогів (Л. Антропова, Н. Волянук, І. Гончарова, Н. Гузій, Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Мітіна та ін.); практичних психологів (І. Бондаренко, Н. Пов'якель, Т. Сікорська та ін.); операторів (В. Бодров, О. Боковиков, В. Вавілов, О. Гордієнко, С. Зінківська, О. Сіващ,



В. Тихомиров та ін.); працівників органів внутрішніх справ (А. Дубнякова, Л. Мороз, О. Томилова, О. Цільмак, О. Хлудова та ін.); лікарів (В. Вербенко, Л. Лебедева та ін.); керівників (Г. Гнеушева, А. Козлова, О. Чирковська та ін.) та інших.

Професійна діяльність дає можливість людині знаходити життєвий сенс у діяльності, яка приносить користь як суб'єкту професійних відносин, так і іншим членам суспільства. Суспільство за допомогою низки соціальних інститутів здійснює контроль над активністю суб'єкта. Ця закономірність апіорі закладена у структурі соціуму, вона перетворює хаос індивідуальних потреб, інстинктів, бажань на стабільний порядок, де кожен член є частиною складної системи взаємозв'язків структурних елементів суспільства [1, с. 31].

Як підкреслює Є. Єрмолаєва у своїх дослідженнях, особистісний професіогенез відбувається у двох напрямках.

1. Формування внутрішньої особистісної професійної ідентичності. Формування внутрішніх засобів професійної діяльності – спеціальних знань, умінь і навичок, необхідних і достатніх для певної предметної сфери, розвиток таких підструктур особистості, як мотивація професійної праці, професійні риси характеру, здатність до професійного спілкування, рефлексія, інтелектуально-творчі якості, адекватний індивідуальний стиль професійної діяльності залежно від психофізіологічних якостей. У ході цього процесу відбувається поступова структурна перебудова особистості, зростає її автономність у вирішенні професійних завдань.

2. Формування зовнішньої особистісної професійної ідентичності. Формування та засвоєння зовнішніх (соціальних) засобів професійної діяльності, що супроводжуються накопиченням певних соціальних регуляторів у професійному співтоваристві; освоєння соціального простору професії, відповідних матеріалів та інформаційних засобів професійної діяльності [2, с. 231–232].

Гармонійність взаємодії внутрішньої та зовнішньої особистісної професійної ідентичності визначає ефективність та продуктивність фахівця. Просторовий аспект професійного зростання особистості займає у цьому процесі не останнє місце. На думку Т. Титаренко, упорядкованість, «буденність» існування людини стабілізує її психологічний простір, робить життя передбачуваним, розміреним [3, с. 111–112]. Професійна діяльність є стандартизованою формою взаємодії людини із соціальним середовищем. Ступінь свободи у професії визначає специфіка діяльності, яку виконує працівник, її технологі-

чна та процесуальна складність, варіативність форм, безпечність для суспільства тощо. Тому у своєму дослідженні ми звернули увагу на професійний простір розвитку особистості та його вплив на формування професіонала-фахівця.

**Метою** цієї статті є визначення особливостей простору професійного розвитку особистості та характеристика складових професійного середовища у процесі професійного становлення.

**Виклад основного матеріалу.** Поняття «професіогенез» відображає історичну тенденцію переходу людства від хаотичних спроб та пошуків пізнання дійсності до стійкого і кваліфікованого розвитку, нової цивілізації, заснованої на знаннях і пов'язаної з інтенсивною фаховою спрямованістю. Іншими словами, процес особистісного розвитку і становлення професіонала від початківця до фахівця залежить від історичного розвитку системи професій як соціального інституту, від існуючих освітніх систем та соціально-економічних умов здійснення професійної діяльності [4, с. 61–62].

Спираючись на визначення А. Галактіонова та В. Вавілова, В. Бодров проаналізував саме поняття «професіогенез». Він пояснює, що цей термін наповнений уявленнями, отриманими на підставі вивчення закономірностей, соціального і психологічного розвитку суб'єкта діяльності на етапах професійного шляху. Крім того, поняття «професіогенез» передбачає можливість активного управління процесом професіоналізації [5, с. 332–334].

Процес професіогенезу відбувається шляхом співвіднесення особистістю норм держави, соціуму, професійного середовища тощо з власною моделлю зовнішнього та внутрішнього світу. Професіогенез – це процес розвитку особистості як професіонала – від початківця до творця. Отже, професійний розвиток особистості є системним явищем, що залежить від закономірностей психічного розвитку і відбувається у певних соціокультурних умовах.

Трудова та професійна діяльність займає значне місце у житті людини. Вона супроводжується суб'єктивним відображенням людиною об'єктивної реальності, а це відображення (у формі образів) регулює діяльність в цілому. Чим повніше суб'єкт відображає навколишнє, чим адекватніші його суб'єктивні образи умовам об'єктивної реальності, тим більшими можливостями у виконанні діяльності він володіє [6, с. 37].

Спираючись на ідеї С. Рубінштейна щодо сутнісної специфіки способу буття людини у світі, сучасні дослідники розглядають професійну діяльність як систему відносин людини зі світом, реальним і уявним [7, с. 4].

Для вивчення процесів професійного становлення особистості ми будемо користуватися трикомпонентною психологічною моделлю професії, яка має такі складові:

1) модель професійного середовища. Професійне середовище включає в себе об'єкт, предмет праці, засоби праці, професійні завдання, умови праці, соціальне оточення. Система уявлень (образів) людини про складові професійного середовища складає внутрішню, психічну модель професійного середовища;

2) концептуальну (образно-понятійну) модель професійної діяльності – систему образів взаємодії людини з професійним середовищем, а також образів цілей, результатів, способів їх досягнення;

3) модель суб'єкта діяльності (як сукупність образів, що відображають систему властивостей і відносин людини як члена професійної спільноти); модель самої людини-професіонала (як індивіда, особистості, суб'єкта діяльності та індивідуальності), включаючи систему його властивостей і відносин. Насамперед, це професійна Я-концепція, що розуміється як відносно стійка, більш-менш усвідомлена система уявлень людини про себе в цій професійній діяльності та професії. На основі цих уявлень вона будує свої відносини з іншими людьми, з якими вступає у взаємодію у процесі професійної діяльності [6, с. 35–36].

Кожна із зазначених моделей базується на деяких уявленнях людини про професійні норми, цінності і узагальнені цілі професійної діяльності.

Просторовий аспект соціальної реальності будь-якого масштабу відіграє найважливішу роль у соціальних, економічних, культурних і політичних процесах сучасного світу. Термін «простір» традиційно використовується у природничих науках, а у гуманітарних дослідженнях розглядається як суб'єкт-об'єктна взаємодія природи і суспільства (І. Кант, Е. Дюргейм, П. Сорокін, П. Бурдьє, Т. Парсонс та ін.). Так, для характеристики різноманітних явищ становлення особистості Б. Ананьєв, О. Асмолов, С. Рубінштейн та інші дослідники використовували поняття «простір». Наприклад, С. Бондирева розглядає освітній простір як частину соціального простору людини, де реалізується освітня діяльність, а Д. Фельдшєйн використовував термін «простір дитинства» для аналізу реального розвитку дитини.

У культурно-історичних дослідженнях стало предметом розгляду особистісно-змістовне утворення простору як духовної складової життя людини. Такий підхід до визначення простору представлений у працях Л. Виготського,

В. Зінченка, А. Лурія, О. Леонтьєва та ін. На сьогодні просторові уявлення розглядаються не лише як суб'єкт-об'єктні відносини, а й як середовище, що сприяє та породжує взаємодію між людьми. Так, наприклад, вихідним положенням дослідження соціальної мобільності П. Сорокін вважає поняття «соціальний простір», яке трактує як «деякий всесвіт, що складається з народонаселення Землі». Цей соціальний простір неоднорідний і багатогранний, кожен індивід займає в ньому визначене «соціальне становище», яке формується шляхом інтеракції (взаємодії) з іншими індивідами і групами індивідів [8, с. 223–224].

Так, у 1966 р. Дж. Холланд розробив психологічну концепцію, яка об'єднала теорію особистості з теорією вибору професії. Ця концепція і створена на її основі класифікація професій отримали широке поширення за кордоном. Учений підкреслював, що успішність діяльності визначається такими компонентами спрямованості, як ціннісні орієнтації, інтереси, установки, відносини, мотиви. На основі встановлення основних компонентів спрямованості – інтересів і ціннісних орієнтацій – Дж. Холланд виділив шість професійно-орієнтованих типів особистості: реалістичний, інтелектуальний, соціальний, конвенціональний (орієнтований на загальноприйняті норми і традиції), підприємницький і художній.

Поведінка людини визначається не лише її особистісними особливостями, й оточенням, тобто соціальним середовищем, в якому людина проявляє свою активність. Кожна професія створює своє певне середовище. Представники однієї і тієї ж професії багато в чому схожі, їм притаманні спільні погляди, цінності, нахили. Крім того, для них стає характерним спосіб реагування на ситуації, тобто вони демонструють поведінкову спорідненість, створюючи тим самим певне професійне середовище. Кожен тип особистості орієнтований на певний професійний простір: реалістичний – на створення матеріальних речей, обслуговування технологічних процесів і технічних пристроїв; інтелектуальний – на розумову працю; соціальний – на взаємодію з соціальним середовищем; конвенціональний – на чітко структуровану діяльність; підприємницький – на керівництво людьми і бізнес; художній – на творчість [9, с. 115–116].

Дж. Холланд запропонував шкалу пристосованості різних типів особистості до різних професійних середовищ. Вона дозволяє оцінити сумісність особистості з певним професійним середовищем. Згідно з його теорією успіх у професійній діяльності та задоволеність працею залежать, у першу чергу, від відповідності

типу особистості типові професійного середовища, яке створюється людьми, що володіють схожими позиціями, професійно значущими якостями і поведінкою.

Для людини-діяча, професіонала частиною картини світу (як узагальненого образу) є образ професійного середовища. Професійне середовище, за М. Дмитрієвою [10, с. 84–85], включає в себе об'єкт, предмет і засоби праці, професійні завдання, умови праці. Ми погоджуємося із С. Дружиловим, який вважає, що до складу професійного середовища входить і «професійне» оточення. Система уявлень людини про складові професійного середовища (система окремих її образів та компонентів) становить внутрішню, психічну її модель. Зазначена система уявлень (як система образів) синтезує в собі смислові (пізнавальний) і позасмислові (чуттєвий) плани [6, с. 40–41].

Професійне середовище – це сукупність (система) об'єктів і відносин, що виникають у результаті здійснення професійної діяльності; сукупність предметних і соціальних умов праці. До його характеристик належать: 1) об'єкт і предмет праці – характер й система властивостей і взаємин речей, явищ, процесів, якими людина повинна подумки і/або практично оперувати; 2) цілі та завдання праці – результат, якого вимагає або очікує від людини суспільство; 3) засоби праці – пристосування, обладнання та будь-які інші засоби, що підсилюють вплив на предмет праці; 4) фізичне середовище, що включає в себе зовнішні умови діяльності: мікроклімат, температуру, освітленість, шум та інші специфічні умови, особливості робочого місця і приміщення; 5) соціальне середовище – психологічний клімат і соціально-психологічна структура колективу.

Крім того, до характеристик професійного середовища необхідно віднести ще й особливості соціального середовища, що можуть включати в себе: процеси взаємодії та способи організації та реалізації цієї взаємодії; зміст взаємодії; конкретна ситуація взаємодії (розвиваюча, деградуюча); готовність до взаємодії та внутрішньоособистісні умови прийняття змісту взаємодії; результати взаємодії; інформаційна насиченість; екологічність.

Майбутній працівник реконструює зовнішню професійну реальність, намагаючись виокремити у професійному середовищі базові елементи, які його породжують та які є предметом діяльності. Рівень складності аналізу професійного середовища залежить від внутрішньої здатності працівника до професійної діяльності, яка може розглядатися як психофізична готовність та внутрішнє прийняття працівником

професії. Особистість працівника формується у процесі освоєння діяльності під постійним контролем соціального середовища. На початкових етапах професійного розвитку працівник, щоб відповідати очікуванням професійного середовища, наслідує інших, у подальшому, коли його результати стають рівнозначними результатам професіоналів, на яких він орієнтувався, працівник сам перетворюється на еталон, тому у своїй роботі починає орієнтуватися на себе [1, с. 40].

У вивченні особливостей професійної психологічної адаптації М. Дмитрієва підкреслює необхідність виокремлення трьох аспектів професійного середовища: психофізіологічного, до якого належать фізичні умови діяльності; операційного – професійні завдання, знаряддя праці, виконувані операції тощо; соціально-психологічного, що включає в себе соціальні компоненти професійного середовища. При цьому загальний показник адаптованості пропонується вважати задоволеність людини змістом і умовами праці [10, с. 88–89].

Рух особистості у професійному просторі визначається трьома факторами: віковими змінами, що зумовлюють періодизацію розвитку особистості; системою безперервної освіти; провідною професійно орієнтованою діяльністю.

Процес професіоналізації супроводжується інтеріоризацією людиною нормативної (яка склалася у конкретній культурі) професійної моделі, що включає в себе такі етапи: 1) ознайомлення з моделлю через навчання; 2) освоєння моделі через практичну діяльність; 3) ідентифікацію себе з моделлю (включаючи усвідомлення виконуваної професійної діяльності як цінності в ієрархії мотивів особистості; відповідність особистих мотивів професійно значущим, а також відповідність особистої і професійної картин світу).

**Висновки.** Професійний розвиток передбачає рух особистості у професійному просторі, який залежить від закономірностей психічного розвитку і відбувається у певних соціокультурних умовах. Професійне середовище відіграє значну роль у формуванні професіонала-фахівця. Досягнення людиною успіхів у професійній діяльності спирається на відповідні внутрішні передумови і зовнішні умови. До внутрішніх передумов можуть належать наявність у людини високорозвинених загальних здібностей і певних спеціальних здібностей, навченості, розвинених професійно важливих, емоційно-вольових якостей особистості. До зовнішніх умов належить вплив соціально-економічного середовища та професійного оточення.

### Список використаних джерел

1. Кириченко В. В. Психологічні основи професійної адаптації та вибору професії : [навч. посіб.] / В. В. Кириченко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 110 с.
2. Ермолаева Е. П. Психология социальной реализации профессионала / Е. П. Ермолаева. – М. : Ин-т психологии РАН, 2008. – 347 с.
3. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – Київ : Либідь, 2003. – 376 с.
4. Гордієнко В. І. Основні проблеми дослідження професіогенезу особистості в сучасній психології / В. І. Гордієнко, Л. В. Копець // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Соціологічні науки. – Т. 20. – 2002. – С. 59–64.
5. Бодров В. А. Психология профессиональной деятельности. Теоретические и прикладные проблемы / В. А. Бодров. – М. : Ин-т психологии РАН, 2006. – 623 с.
6. Дружилов С. А. Психология профессионализма субъекта труда: концептуальные основания / С. А. Дружилов // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2005. – № 5 (12) : Психолого-педагогические науки (психология, педагогика, теория и методика обучения). – С. 30–43.
7. Суходольский Г. В. Метапсихология как новый подход к пониманию научной психологии / Г. В. Суходольский // Вісник Харківського університету. Серія: Психологія. – 2000. – № 498. – С. 140–143.
8. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму : монографія / В. Л. Погрібна. – Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2008. – 336 с.
9. Резапкіна Г. В. Психология и выбор профессии / Г. В. Резапкіна. – М. : Генезис, 2005. – 208 с.
10. Дмитриева М. А. Психологический анализ системы человек – профессиональная среда / М. А. Дмитриева // Вестник ЛГУ. Серия 6: Психология. – 1990. – Вып. 1. – С. 82–90.

Надійшла до редколегії 12.12.2015

#### **МИЛОРАДОВА Н. Э. ПРОСТРАНСТВО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ КАК НЕОТЪЕМЛЕМАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОФЕССИОГЕНЕЗА ЛИЧНОСТИ**

Рассмотрен пространственный аспект социальной и профессиональной реальности, трёхкомпонентная психологическая модель профессии, в состав которой входят: модель профессиональной среды; концептуальная (образно-понятийная) модель профессиональной деятельности; модель субъекта деятельности. Подчёркнуто значение профессионального пространства в процессе становления профессионала-специалиста.

Проанализированы подходы к пониманию содержания, структуры и значения понятия «профессиональная среда» в гуманитарных и культурно-исторических исследованиях. Рассмотрена психологическая концепция Дж. Холланда, которая объединила в себе теорию личности с теорией выбора профессии. Сделан вывод, что профессиональное развитие предусматривает движение личности в профессиональном пространстве, зависит от закономерностей психического развития, осуществляется в определённых социокультурных условиях.

**Ключевые слова:** профессиогенез, модель профессии, профессиональное развитие, пространство профессионального развития, профессиональная среда, характеристики профессиональной среды.

#### **MILORADOVA N. E. THE ROOM FOR THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT AS THE PART OF THE PROFESSIONAL ESTABLISHMENT OF THE PERSON**

The author considered the dimensional aspect of the social and professional reality; three-parts psychological model of profession, that includes: the professional environment model, conceptual model of the professional activity, the model of the entity's activity. The author underlined the meaning of the professional room in the process of the professional development.

The article reveals the approaches to the structure and meaning of the professional environment in human and culture researches. Thus, the professional environment is considered in the human sciences as the collaboration of the nature and society. The cultural and historical researches present the room as the part of the human's spiritual life. The author emphasizes that the professional environment includes the set of the objects and relations that appear as the result of the professional activity. The author considers the psychological concept of John Holland, which combined the personality theory and the theory of the career choices.

According to the theory, each personality type is aimed at the specific professional environment (realistic, intellectual, social, conventional, entrepreneurial and artistic) i.e. each profession creates its environment. The significant attention is paid to the description of the features and components of the professional environment that include: object and the subject of the labor, aims and tasks, the means labor; physical environment; social environment.

It is concluded that professional development considers the person's movement in the professional environment. This process depends on the patterns of the psychological development and is applied under specific social and cultural circumstances.

**Keywords:** professional establishment, the model of the profession, professional development, the room for professional development, professional environment, the features of the professional environment.

УДК 159.9:351.74(4/9)

**О. М. СМІРНОВА,**

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології та педагогіки

Одеського державного університету внутрішніх справ

## СТАВЛЕННЯ ГРОМАДСЬКОСТІ ДО ПОЛІЦІЇ ТА ЇЇ ПРАЦІВНИКІВ (АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

Проведено аналітичний огляд зарубіжного досвіду досліджень у різних країнах ставлення громадськості до поліції та її працівників. На основі значної кількості науково-публіцистичних джерел проаналізовано вплив змінних індивідуального рівня (наприклад раси, віку) і змінних контекстного рівня (наприклад проживання на околиці міста, контакту з поліцією) на ставлення громадськості до поліції.

Огляд зарубіжних досліджень доводить, що серед учених немає єдиної думки стосовно інтерактивних ефектів на ставлення громадськості до поліції та її працівників між різними змінними. З цього витікає, що теоретичні узагальнення та практичне застосування отриманих даних необхідно здійснювати з обережністю.

**Ключові слова:** ставлення громадськості до поліції, поліція, поліцейські органи, Національна поліція України.

Smirnova, O.M. (2015), "The public attitude to the police and its employees (analytical review based on materials of foreign scientific researches)" ["Stavlennia hromadskosti do politsii ta ii pratsivnykiv (analitichnyi ohliad za materialamy zarubizhnykh naukovykh doslidzhen)"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 165–169.

**Постановка проблеми.** У комплексі сучасних соціальних проблем правоохоронної системи виділяється така характеристика, як ставлення громадськості до правоохоронних органів та її працівників. Неблагополучна криміногенна обстановка, різка критика дій правоохоронних органів у засобах масової інформації, звинувачення в непрофесіоналізмі, небажанні займатися своїми прямими обов'язками та інші негативні фактори призвели до реформування правоохоронних органів і появи нового органу – Національної поліції України. Новий орган, правові засади організації та діяльності якого, а також статус поліцейських і порядок проходження служби в якому визначено Законом України «Про Національну поліцію» [1], покликаний змінити стереотипи і ставлення громадськості до правоохоронних органів.

Наявність сильного і незалежного правоохоронного органу, який стоїть на варті забезпечення законпорядку та захисту прав і свобод громадян, висока якість і ефективність його діяльності залежать не тільки від особистості працівника поліції, його світогляду, пра-

восвідомості, професійної підготовки, морально-етичних якостей, але й від ставлення громадськості до поліцейських органів.

Зважаючи на мінливість сучасних тенденцій розвитку правоохоронних органів України, стає важливою проблема дослідження ставлення громадськості до Національної поліції та її працівників. Позитивне ставлення до правоохоронних органів є однією з визначальних складових ефективної державної політики демократичного суспільства. Питання довіри до правоохоронних органів визначається як на міжнародному, так і на державному рівні поряд із такими глобальними проблемами, як забезпечення миру та безпеки, подолання бідності, охорона навколишнього природного середовища та ін. Надзвичайна актуальність та нагальна потреба комплексного розв'язання багатьох питань у діяльності правоохоронних органів України зумовлює необхідність дослідження зарубіжного досвіду дослідження ставлення громадськості до поліції та її працівників.

Ураховуючи вищенаведене, можна зазначити, що на сьогодні існує потреба в спеціальних

дослідженнях ставлення громадськості до Національної поліції України та її працівників з урахуванням зарубіжного досвіду, зокрема таких провідних країн, як США та країни Західної Європи.

**Мета** наукової статті полягає у здійсненні аналітичного огляду та аналізу зарубіжних наукових, науково-публіцистичних джерел, присвячених дослідженню ставлення громадськості до поліції та її працівників.

**Виклад основного матеріалу.** Першим, хто надав початковий імпульс дослідженню ставлення громадськості до поліції, був американський учений Артур Беллман. У 1935 р. в науковій праці «Масштаби рейтингу поліцейської діяльності» автор разом із Августом Вольмером розробив шкалу рейтингу поліцейської організації відповідно до визначених стандартів [2]. Пізніше, у 1936 [3] та у 1938 [4] роках, його співвітчизник С. Паррат оптимізував шкали рейтингу «масштабів» А. Беллмана і розробив метод обстеження та вимірювання оцінки громадянами діяльності поліції. І хоча дослідження ставлення громадськості до поліції сходять до часів початку ХХ ст., протягом останніх десятиліть у зарубіжній практиці ця тема отримала значну увагу і набула актуальності.

Одними з найвідоміших робіт у цій галузі є статті американського вченого С. Декера, присвячені відносинам громадян і поліції. У 1981 р. учений проаналізував вплив окремих і контекстних змінних (раси, соціально-економічного статусу, місця проживання громадян, рівня злочинності тощо) на ставлення громадськості до поліції та її працівників. З моменту публікації його статті «Місцеве ставлення до поліції: огляд останніх результатів і пропозицій для майбутньої політики» [5] актуальність дослідження теми ставлення громадськості до поліції значно зросла, що доказує огляд більше ніж 100 зарубіжних статей.

Актуальність дослідження ставлення громадськості до поліції і необхідність відповідних змін у політиці поліцейської діяльності, основаної на таких дослідженнях, дає змогу звернутися до розгляду історичних проблем, пов'язаних із негативним сприйняттям поліції. Слід згадати міські бунти у США у другій половині ХХ ст., більшість яких були пов'язані з діями поліції та негативним ставленням до поліцейських органів.

Історія доводить, що один критичний інцидент може мати згубні наслідки для відносин між поліцією та громадянами. Провідні учені США та Західної Європи [6–8] наполягають, що, крім фізичних збитків, заподіяних під час заворушень, є шкода, заподіяна психологічному

та моральному ставленню до поліції та її працівників.

Аналізуючи передчуття страху перед поліцією та злочинністю під час всенародних цивільних безладів та заворушень, основані на даних Центру дослідження національної думки США (NORC) 1966 р., Р. Блок виявив, що відчуття страху до злочинності недостовірно корелює з підтримкою поліцейських органів. І дослідження наслідків заворушень у Майамі в 1980 р. [9; 10] та Лос-Анджелесі в 1992 р. [11] як ворожої реакції громадськості на виправдувальний вирок офіцерів, винних у побитті, примусах та знущаннях із представників меншин більш ніж у 1500 випадках, доводять висновки Р. Блока. Американський учений запевняв, що коли ні страх перед злочинністю, ні страх перед агресивністю поліцейських не сприяють до спокою громадськості, найбільш розумним курсом діяльності поліцейських органів є збільшення довіри громадян, взаємодія з населенням у ввічливій формі.

У численних дослідженнях [12; 13] доведено, що згадані інциденти та наступні заворушення ще довгий час слугували символами ворожості громадськості відносно поліції, спрагою засобів масової інформації до оповідань про жорстокість поліцейських; змушували людей сумніватися в чесності поліцейських [14–18]. Учені зазначають, що після кожного великого інциденту жорстокості поліції відбувався крутий спад у рейтингах правоохоронних органів [18, р. 778].

Громадська ворожість і суспільна недовіра до поліції може вплинути на кар'єру офіцерів і стати однією з причин зменшення ефективності поліції в боротьбі зі злочинністю. Як зазначав американський учений С. Декер, громадяни, які незадоволені послугами поліції, менш імовірно будуть йти на контакт із поліцейськими або надавати співробітникам поліції інформацію про злочинну діяльність [19, р. 104].

Однак важливо зазначити, що у час неабиякої кількості випадків ворожого ставлення громадськості до поліції, як показують численні дослідження, громадськість вважає поліцію вигідною для суспільства. Наприклад, у своєму дослідженні К. Пик, Д. Алсон та Д. Лов (1978 р.) довели, що поліція отримала більш позитивну оцінку в порівнянні з іншими 15 відомими організаціями США (ФБР, Американська медична поліція, Конгрес і Верховний суд США та ін.) [20, р. 372]. Проведені Поліцейською службою громадської спрямованості (Community Oriented Policing Services (COPS)) у 1999 р. опитування більше 13000 громадян із 12 різних штатів виявили, що 80 % задоволені діяльністю поліції [21, р. 5]. За результатами

дослідження було розроблено методологію та інструменти для поліцейських департаментів щодо збору даних про ставлення громадськості до поліцейських. За словами провідних дослідників США (Дж. Бранн та Д. Чекін, 1999 р.), одним із найбільш значущих результатів цього проекту є демонстрація переваг збору такого виду інформації на місцевому рівні. Такі дослідження відіграють важливу роль в оцінці поліції США і Великої Британії.

Аналітичний огляд значної кількості досліджень учених США та країн Західної Європи дозволяє зазначити, що на ставлення громадськості до поліції та її працівників впливають різні змінні, зокрема: вік, стать, раса, місце проживання, соціально-економічний статус, політичні та релігійні переконання, рівень освіти, умови проживання, сусідство, кількість разів затримання, наявність судимості, звернення до поліції залежно від типу злочинів, контакт із поліцією тощо.

Так, наприклад, важливе значення у ставленні громадськості до поліції та її працівників відіграють національність та раса. У 1980 р. було проаналізовано більш ніж 12000 телефонних інтерв'ю, проведених у трьох штатах США. Дослідження довело, що істотні статистичні відмінності у ставленні громадян до поліції є між білими та афроамериканцями. На думку дослідників, такі відмінності викликані негативним сприйняттям афроамериканцями поліції через негативні контакти з поліцією, а також більш негативним сприйняттям поліцейськими чорношкірих громадян США у минулому [22, р.445].

Незважаючи на зміну політики в діяльності поліції відносно афроамериканців, останні дослідження виявили, що чорношкірі респонденти у п'ять разів частіше за білих повідомляють про погане поведіння поліцейських [23, р. 645]. Такі дані дозволили вченим США знайти високу кореляцію між оцінками ставлення громадськості до поліції й стереотипами щодо діяльності поліції в цілому.

Варіація ставлення громадян до поліції та її працівників залежно від раси не обмежується США. Дослідження британських учених показують, що набагато вищий рівень ворожості до поліції існує серед людей афроамериканського (Т. Джефферсон и М. Волкер, 1993 р.; П. Ваддингтон и Дж. Брэддок, 1991 р.), афро-карибського походження, ніж серед білих людей або азіатів (Д. Смит).

Останні дослідження, проведені в різних расових мегаполісах, показують, що значний вплив на ставлення громадськості до поліції мають такі контекстні змінні, як належність до

національних меншин та проживання в середині міста чи на його околицях.

Крім того, дослідження, проведені в різних зарубіжних країнах (США, Канада, Західна Європа, Китай), доводять, що негативні наслідки для ставлення громадськості до поліції мають спостереження свідками жорсткого або незаконного поведіння поліцейських із громадянами, а також низька ефективність надання поліцейських послуг.

Більшість досліджень доказує, що контакт із поліцейськими має найбільший вплив на задоволеність поліцією, ніж вік, раса або соціально-економічний статус. Наприклад, у 1980 р. Д. Дін досліджував вплив чотирьох типів контактів з поліцією на ставлення громадськості до поліції (у зв'язку з віктимізацією, наданням допомоги поліцейськими, зупинкою громадян поліцейськими, закликком громадян до надання інформації) [22, р. 446].

Підсумовуючи вищенаведене, варто зазначити, що, незважаючи на кількість досліджень ставлення громадськості до поліції та її працівників, є декілька методологічних проблем, які вказують, що слід з обережністю здійснювати теоретичні узагальнення на основі отриманих даних.

Серед проблем досліджень ставлення громадськості до поліції автори зазначають достовірність даних щодо негативного контакту з поліцією; небажання співпраці з дослідниками представників окремих рас (азіатів у Лос-Анджелесі, афроамериканців у Вашингтоні та ін.; проблеми вибірки бідних і меншин). Автори зазначають, що багато людей (наприклад свідків і підозрюваних) не в змозі оцінити поведінку поліцейських. Учені також вказують на відсутність інтересу з боку практичних поліцейських, що призводить до гальмування розвитку взаємин з громадськістю. Деякі автори зазначають, що відповіді респондентів стосовно ставлення до поліції залежать від типу питання, і наполягають, що вільно структуровані інтерв'ю дозволять глибше зрозуміти форму і структуру оцінки психологічного сприйняття поліції.

Зовсім недавно дослідники почали розробляти складні теоретичні моделі ставлення громадськості до поліції і піддавати ці моделі чіткому статистичному аналізу. Однак варто зазначити, що такі дослідження є важкими, тому що ставлення не є одномірним і до різних демографічних груп мають бути застосовані різні способи концептуалізації діяльності поліції.

Цей огляд літератури показує, що дослідження ставлення громадськості до поліції повинні, по-перше, вивчати різні ефекти та включати в себе різні комбінації контекстних змінних (роль

контекстної та історичної специфіки в теоретичних моделях ставлення до поліції; політичну приналежність і особистісну ідеологію, вік і стать, расу і місце проживання, соціально-економічний статус і контакт з поліцією та ін.).

По-друге, зарубіжні вчені (Д. Бордуа, Л. Тифт, Ф. Климан, Д. Крухенберг) стверджують, що одними зі способів поліпшення відносин поліції та громадськості є збільшення підзвітності поліції, використання опитування для оцінки сприйняття поліцейських органів, а також створення політики і практики, спрямованих на спонукання суспільної підтримки.

По-третє, аналіз результатів зарубіжних досліджень ставлення громадськості до поліції доводить, що громадська ворожість і суспільна недовіра можуть вплинути на кар'єру офіцерів та стати однією з причин зменшення ефективності поліції в боротьбі зі злочинністю. Таким чином, можна припустити, що негативне ставлення до поліції робить свій внесок у зниження ефективності надання поліцейських послуг, зростання злочинності і подальшу недовіру до діяльності поліцейських органів. Тому поліцейські адміністратори повинні зосередитися на: поширенні правоохоронної тактики задоволення різних потреб окремих верств населення; поліпшенні відносин з національними меншинами та молоддю; підтримці професійної поведінки під час взаємодії з громадянами; розробці позитивних робочих відносин із засобами масової інформації.

По-четверте, аналітичний огляд зарубіжних наукових досліджень свідчить про зв'язок між негативним сприйняттям поліції та брутальним поведінням, негативним ставленням поліцейських під час контакту з громадянами. Отже, розвиток комунікативної компетентності працівників поліції, про що йшлося у наших попередніх публікаціях, має велике значення.

Проведений аналітичний огляд досліджень провідних учених США та країн західної Єв-

ропи щодо ставлення громадськості до поліції та її працівників дає змогу зробити **висновок**, що найраніші дослідження є більш теоретизованими і націленими на дослідження взаємозв'язку між однією або двома змінними (вік, стать, раса). Однак, як зазначає ряд дослідників, одна або дві змінні не можуть адекватно передбачити статистично значущі відмінності у ставленні громадськості до поліції.

Останні дослідження ставлення громадськості до поліції та її працівників є складними теоретичними моделями, які враховують різні комбінації змінних (місце проживання та рівень доходу; вік, стать, расу, рівень доходу; стать, вік, освіту й ін.). Однак серед зарубіжних учених ще й досі немає єдиної думки щодо того, які комбінації змінних пояснюють найбільші відхилення.

Ставлення до поліції є вкрай складним, і люди оцінюють поліцію по-різному, залежно від концептуалізації поліцейської діяльності. Аналітичний огляд за матеріалами зарубіжних наукових досліджень ставлення громадськості до поліції та її працівників дає змогу припустити, що негативне ставлення вносить свій внесок у зниження ефективності надання поліцейських послуг, зростання злочинності. Отже, поліцейські мають бути стурбовані тим, як їх сприймає громадськість, адже вони є державними службовцями. У той час як внутрішня оцінка ефективності поліції є корисною, поліцейським органам також необхідний інструмент для визначення, що є бажаним або схвальним, на думку громадськості, для підвищення ефективності діяльності її органів та працівників. Тому запровадження зарубіжного досвіду досліджень ставлення громадськості до поліції дозволить виробити оптимальні методи її взаємодії з громадськістю та підвищити ефективність використання кадрового потенціалу Національної поліції України.

#### Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.
2. Bellman A. A Police Service Rating Scale / Arthur Bellman // Journal of Criminal Law and Criminology. – 1935. – Vol. 26. – Pp. 74–114.
3. Parratt S. D. A critique of the Bellman police service rating scale / Spencer D. Parratt // Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology. – 1936. – Vol. 27. – Pp. 895–905.
4. Parratt S. D. A scale to measure effectiveness of police functioning / Spencer D. Parratt // Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology. – 1938. – Vol. 28. – Pp. 739–756.
5. Decker S. H. Citizen attitudes toward the police : A review of past findings and suggestions for future policy / S. H. Decker // Journal of Police Science and Administration. – 1981. – Vol. 9. – Pp. 80–87.
6. Cox S. M. Police in Community Relations: Critical Issues / Steven M. Cox and Jack D. Fitzgerald. – 3rd ed. – Madison : Brown and Benchmark Publishers. – 1996. – xii, 226 p. : il.
7. Fogelson R. M. From resentment to confrontation: the police, negroes, and the outbreak of the nineteen-sixties riots / Robert M. Fogelson // Political Science Quarterly. – 1968. – Vol. 12. – Pp. 261–274.
8. The effect of a videotaped arrest on public perceptions of police use of force / E. S. Jefferis, R. J. Kaminski, S. Holmes and D. E. Hanley // Journal of Criminal Justice. – 1968. – Vol. 25. – Pp. 381–395.



9. Pike D. F. Rage in Miami: a warning? / D. F. Pike // US News and World Reports. – 1980. – June 2. – Pp. 19–22.
10. Mathews T. The siege of LA / T. Mathews // Newsweek. – 1992. – Vol. 119, № 19. – Pp. 30–38.
11. Murty K. S. The black community's reaction to the 1992 / K. S. Murty, J. B. Roebuck and G. R. Armstrong // Los Angeles Riot, Deviant Behavior. – 1996. – Vol. 15. – Pp. 85–104.
12. Kramer M. How cops go bad / Michael Kramer // Time. – 1997. – Vol. 150, № 25. – Pp. 78–83.
13. Shipler D. K. Living under suspicion / D. K. Shipler // New York Times. – 1997. – Feb. 7. – Pp. 33–35.
14. Kaminski R. J. The effect of a violent televised arrest on public perceptions of the police: A partial test of Easton's theoretical framework / Robert J. Kaminski and Eric S. Jefferis // Policing: An International Journal of Police Strategies & Management. – 1998. – Vol. 21. – Pp. 683–706.
15. Jesilow P. The effect of police misconduct on public attitudes: a quasi-experiment / Paul Jesilow and J'ona A. Meyer // Journal of Crime and Justice. – 2001. – Vol. 24, № 1. – Pp. 109–121.
16. Lasley J. R. The impact of the Rodney King incident on citizen attitudes toward police / James R. Lasley // Policing and Society. – 1994. – Vol. 3. – Pp. 245–255.
17. Sigelman L., Welch S., Bledsoe T. and Combs M. Police brutality and public perceptions of racial discrimination: a tale of two beatings / L. Sigelman, S. Welch, T. Bledsoe and M. Combs // Political Research Quarterly. – 1997. – Vol. 50. – Pp. 777–791.
18. Tuch S. A. and Weitzer R. The polls: racial differences in attitudes toward the police / S. A. Tuch and R. Weitzer // Public Opinion Quarterly. – 1997. – Vol. 61. – Pp. 642–664.
19. Decker S. H. The police and the public: perceptions and policy recommendations in Homant R. J. and Kennedy D. B. / S. H. Decker // Police and Law Enforcement. – 1981. – Vol. 3. – Pp. 89–105.
20. Peek C. W. Comparative evaluation of the local police / C. W. Peek, J. P. Alston and G. D. Lowe // Public Opinion Quarterly. – 1998. – Vol. 37. – Pp. 370–399.
21. Smith D. J. The origins of black hostility to the police / D. J. Smith // Policing and Society. – 1991. – Vol. 2. – Pp. 1–15.
22. Dean D. Citizen ratings of the police: the difference contact makes / D. Dean // Law and Policy Quarterly. – 1980. – Vol. 2. – Pp. 445–471.
23. Tuch S. A. The polls: racial differences in attitudes toward the police / S. A. Tuch and R. Weitzer // Public Opinion Quarterly. – 1997. – Vol. 61. – Pp. 642–664.
24. Land T. Eastern Europe's police forces court public opinion / T. Land // Contemporary Review. – 1998. – Vol. 273, № 1595. – Pp. 295–308.

*Надійшла до редколегії 18.12.2015*

**СМИРНОВА О. М. ОТНОШЕНИЕ ОБЩЕСТВЕННОСТИ К ПОЛИЦИИ И ЕЁ СОТРУДНИКАМ (АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР ПО МАТЕРИАЛАМ ЗАРУБЕЖНЫХ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ)**

Проведён обзор и анализ зарубежного опыта исследований в разных странах отношения общественности к полиции и её работникам. На основе значительного количества научно-публицистических источников автором проанализированы влияние переменных индивидуального уровня (например, расы, возраста) и переменных контекстного уровня (например, проживания на окраине города, контакта с полицией) на отношение общественности к полиции. Обзор зарубежной литературы показывает, что среди учёных нет единого мнения относительно интерактивных эффектов на отношение общественности к полиции и её работникам между различными переменными. Из этого следует, что теоретические обобщения и практическое применение полученных данных необходимо производить с осторожностью.

**Ключевые слова:** *отношение общественности к полиции, полиция, полицейские органы, Национальная полиция Украины.*

**SMIRNOVA O. M. THE PUBLIC ATTITUDE TO THE POLICE AND ITS EMPLOYEES (ANALYTICAL REVIEW BASED ON MATERIALS OF FOREIGN SCIENTIFIC RESEARCHES)**

The article is devoted to the analysis of results of the research about the public attitude to the police and its employees in the United States and leading Western countries. The article is a review and analysis of international experience of research of public attitudes to the police and its employees. Based on the significant amount of scientific-publicistic sources the author analyzes the impact of individual level variables (for example, race, age) and variables of context (for example, living on the outskirts of the city, contact the police) on the perceptions and attitudes to the police. Review of foreign literature shows that among foreign scientists doesn't exist a single opinion about the interactive effects between variables; that proves that theoretical generalizations about public attitudes to the police should be made with caution.

**Keywords:** *public attitudes to the police, police, police institutions, National Police of Ukraine.*

## ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

### ПОРЯДОК подання матеріалів для публікації в науковому журналі «Право і Безпека»

**1. МОВИ ПУБЛІКАЦІЙ** – українська, російська або англійська.

**2. ОФОРМЛЕННЯ.** Матеріали слід подавати у друкованому та електронному варіантах. Весь текст має бути набраний у текстових редакторах «MS Word-97–2010» із використанням стандартного шрифту Times New Roman 14-го кегля з міжрядковим інтервалом 1,5. Графіки, рисунки та діаграми виконуються за допомогою стандартного програмного забезпечення. Відступ зверху, знизу та праворуч має становити 20 мм, ліворуч – 25 мм. При такому форматі обсяг матеріалу має бути 6–12 сторінок, включаючи основний текст, анотації, список використаних джерел та інші елементи, що підлягають опублікуванню. Стаття має супроводжуватися шифром УДК.

**3. СТРУКТУРА ТЕКСТУ.** Стаття повинна містити такі елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

**4. СУПРОВІДНІ МАТЕРІАЛИ.** До тексту **обов'язково** додаються:

- рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором журналу або його заступником). Матеріали, що надходять, крім поданих докторами наук і професорами, які працюють у Харківському національному університеті внутрішніх справ (далі – Університет), підлягають також внутрішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редакційної колегії – фахівці відповідної галузі;

- витяг із протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку;

- авторська довідка (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відомості про місце роботи, посаду, науковий ступінь, за їх відсутності – статус здобувача, ад'юнкта тощо навчального закладу (*вказані відомості підлягають опублікуванню*), а також поштову та електронну адреси і номер телефону);

- анотації, що відповідають вказаним нижче вимогам.

Рецензія та витяг із протоколу, що готуються поза межами Університету, підлягають засвідченню за місцем роботи рецензента чи місцем розгляду статті.

**5. АНОТАЦІЇ.** Анотація включає характеристику основної теми, проблеми об'єкта, мети роботи та її результати. В анотації вказують, що нового містить у собі подане дослідження порівняно з іншими, спорідненими за тематикою і цільовим призначенням.

**Мови.** Анотації подають українською, російською та англійською мовами, одна з яких є мовою публікації. Залежно від мови публікації подають звичайні та розширену анотації. При цьому розширена анотація повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, а звичайні – інформацією про основні ідеї та висновки дослідження.

Мовою публікації подають звичайну та розширену анотації. Звичайну анотацію подають також російською мовою (коли мовою публікації є українська або англійська) або українською мовою (коли мовою публікації є російська).

**Обсяг.** Рекомендований обсяг звичайної анотації – 500 друкованих знаків, розширеної – 1800–2000 друкованих знаків, без урахування транслітерації прізвища, ініціалів автора, перекладу назви дослідження та ключових слів.

Анотації друкують відповідно до вимог, встановлених до оформлення основного тексту дослідження.

**Структура.** Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прізвище, ініціали автора, назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

*Прізвище, ініціали* автора наводять у тій формі, як їх указано відповідною мовою у відповідному паспорті. За відсутності в паспорті англійського написання використовують правила транслітерації, наприклад, Таблицю транслітерації українського алфавіту латиницею, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 (розміщена на веб-сайті видання).

*Текст анотації* повинен містити такі структурні елементи:

- 1) предмет, тему, мету роботи;
- 2) метод чи методологію дослідження, відомості, що свідчать про актуальність та наукову новизну роботи;
- 3) основні результати дослідження;
- 4) галузь застосування, практичне значення роботи;
- 5) висновки.

Викладення матеріалу в анотації повинно бути: стислим і точним; інформативним; змістовним; структурованим.

У тексті анотації слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій; застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Наприкінці кожної анотації наводяться *ключові слова* відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. *Кількість* ключових слів становить від 5 до 10. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому.

**Якість анотацій.** Відповідальність за якість підготовки анотацій (крім літературного редагування і перекладу розширених анотацій, що здійснюють фахівці редакції) покладається одноосібно на авторів. З метою прискорення роботи редакції над рукописами статей та забезпечення правильності перекладу розширених анотацій дозволяється подання до редакції уже перекладених анотацій, при цьому переклад належним чином засвідчується.

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до їх усунення автором, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

**6. ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.** При написанні статті обов'язковим є посилання на авторів і джерела використаних або цитованих матеріалів. Список посилань оформлюється за допомогою прикінцевих зносок відповідно до вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

*Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.*

*Редколегія залишає за собою право відхиляти подані для публікації рукописи, які не відповідають програмним цілям видання, вимогам Міністерства освіти і науки України, МВС України, містять плагіат, а також повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.*

**Автори попереджаються про те, що:**

– електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», на веб-сайті видання, а також на бібліотечному порталі Університету;

– статті, вміщені в журналі, безоплатно розміщуються у відкритому доступі в репозиторії Університету (KhNUAIR) і в тих архівах відкритого доступу, в яких Університет зареєстрований;

– на веб-сайті періодичного видання можуть бути розміщені коментарі опублікованих матеріалів, надіслані читачами;

– в рамках заходів, які вживатимуться Університетом щодо включення видання до міжнародних наукометричних баз, репозиторіїв, каталогів тощо, усі опубліковані матеріали після виходу видання у світ за рішенням редакційної колегії можуть бути розміщені в мережі Інтернет згідно з вимогами цих баз, репозиторіїв, каталогів тощо.

Редагування *Г. Я. Ступницької, С. С. Тарасової, П. О. Білоуса*  
Внесення правок, комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі, П. О. Білоуса*  
Переклад анотацій англійською *Л. О. Осятинської*  
Дизайн обкладинки *Н. М. Круглик, І. В. Зозулі*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації  
КВ № 13012-1896 ПР від 28.08.2007.

Підписано до друку 22.12.2015. Формат 60x84/8.  
Ум. друк. арк. 20,07. Тираж 100 прим. Зам. № 2015-19.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:  
Харківський національний університет внутрішніх справ  
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;  
тел. (057) 73-98-168, факс (057) 73-98-181;  
адреса електронної пошти: [pb.hnuvs@ukr.net](mailto:pb.hnuvs@ukr.net); сайт: <http://pb.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.